

641921

Р. 1906 кп. II.

Рік XV

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESSELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. LXX.

1906, II B.

XV Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Боднарського.

Т. LXX.

Р. 1906 кн. II.

Рік XV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛІОПІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. LXX.

1906, II В.

XV Jahrgang

НБ ПНУС

641921

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 6 (19) IV. 1906.

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

інв. № 64 192 1

Зміст LXX тому.

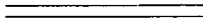
1. Зміст тому с. 3—4
 2. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка Івана Франка с. 5—70
 3. Коли сфабрикована грамота Любарта луцькій катедрі? Критична замітка Михайла Грушевського с. 71—72
 4. З виборчого руху в Східній Галичині в 1848 році (Вибір Івана Капушачка), подав Іван Кревецький с. 73—85
 5. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности, розбір мотивів звязаних з його іменем, написав Зенон Кузеля, гл. IX—XI (Конець) с. 86—113
 6. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села, подав Михайло Зубрицький. Вступна розвідка і акти ч. I—LIII (з пляном) с. 114—167
 7. Miscellanea: а) До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в., подав І. Джиджора; б) Чи Шашкевичові вірші? под. Ів. Крип'якевич; в) З літературної спадщини Вагилевича, под. Ів. Созанський с. 168—176
 8. Наукова хроніка: Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р., нап. Зенон Кузеля (конець) с. 177—190
 9. Бібліографія (рецензії й справоздання) зміст на с. 239 с. 191—240
 10. Оголошення с. 241—244
-

Inhalt des LXX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Das Lied vom Recht und Unrecht, eine litteraturhistorische Studie von Dr. Ivan Franko S. 5—70

3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von Michael Hruševskýj S. 71—72
4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von Ivan Krevečkyj S. 73—85
5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Zeno Kuzela, IX—XI (Schluss) S. 86—113
6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj. Einleitung und Akten-sammlung Nr. F·LIII (mit einem Situationsplan) . S. 114 - 167
7. Miscellanea, von I. Džydžora, I. Krypjakevyč, I. Sozanickýj S. 168—176
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Zeno Kuzela (Schluss) S. 177—190
9. Bibliographie S. 191 - 240
10. Annonce S. 241—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

ПІСНЯ ПРО ПРАВДУ І НЕПРАВДУ.

Деся іще перед 1845 роком записана була коло Білої Церкви кийвської губ. лірницька пісня, якої тема — протиставлене правди і неправди. Ся пісня, недрукована в своїм часі, в копії зроблений Кудішем, із паперів Максимовича дістала ся до М. Драгоманова і була ним опублікована аж 1885 р. в другім розділі першої части „Політичних пісень українського народу“ (Женева 1885, ст. 221—222) як шестий варіант в числі інших пісень на сю тему. Друкуємо сей, на думку Драгоманова „найцільніший і найбільш церковний духом своїм“ варіант тут уповні.

- 1 Ой сей сьвіт, ой сей сьвіт великая зрада,
Що по всьому сьвіту настала неправда!
- 2 Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
Що тая неправда увесь сьвіт зажерла?
- 3 Бо тепера правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить конець стола;
- 4 Бо тепера правду під нові топтають,
А тую неправду трунком наповають;
- 5 Бо тепера правда сидить у темниці,
А тая неправда з панами в сьвітлиці
- 6 Бо тепера правда сльозами вмиває,
А тая неправда з панами гуляє.
- 7 Нема в сьвіті правди, тільки рідна мати!
Ой де би її могли в сьвіті поизьскати?
- 8 Ой де-б її могли в вічі увидіти,
Орловими крилами могли-б ми летіти.
- 9 Бо тепера сьвіту конець приближив ся:
Хоч рідного брата тепер стережи ся.

- 10 Він з тобою їсть, пє, а враз бесїдує,
А на серці злість має, неприязнь готує.
11 Хто по правді судить, то того карають,
А хто не по нравді, того поважають.
12 Ой хто буде правду в сьвіті визначати,
Зошли єму Господь що день благодати!
13 Сам, Господи, правда, що хвалює зраду!
Перед страшним судом усі вбачим правду.

Як бачимо, пісня розпадаєть ся на кілька уступів, які можна роздивляти окремо; для вигоди сього розбору я число куплети (пари віршів), а не рядки, бо в кождім куплеті думка більше менше закінчена. Зміст усеї пісні можна розділити ось на які льотичні части:

1. вступ, загальна характеристика сьвіта (купл. 1);
2. покликання до правди, чи вона вмерла (купл. 2);
3. контраст у теперішнім сьвіті між пониженням становищем правди і панованем неправди (купл. 3—6);
4. порівнянє правди з рідною матірю (купл. 7);
5. вислов охоти летіти орловими крильми на шуканє правди (купл. 8);
6. заповідь наближеня кінця сьвіта, що пізнаєть ся по зрадливості навіть рідних братів (купл. 9, 10);
7. схарактеризовано загально неправду в суді (купл. 11);
8. обіцянка ласки божої тому, хто шанує правду (купл. 12);
9. заповідь побіди правди перед страшним судом (куп. 13).

В 60-их, 70-их і 80-их роках ХІХ в. було записано ще декілька варіантів сеї пісні, а власне в Кулішевих „Запискахъ о Южной Руси“, т. II, ст. 101—102 надруковано текст буцім то з записів Льва Жемчужнікова, записаний від „кобзаря Остапа“ (Вересая) одначе відмінний від записаного пізнійше Вересаєвого, коротший (15 куплетів), записаний невідомо де і з деякими, на мою думку, поправками в тексті, доконаними самим Кулішем (Драгом. ст. 39); пізнійше в Сокиренцях прилуцького пов., полтавської губ. від кобзаря Остапа Вересая записано десь у р. 1860 найширший із відомих доси (19 куплетів), надрукований у Драгоманова під ч. 2, а уперве надрукований у Основі 1861 р., книжка за окт. ст. 85—96; в Запискахъ Черниговскаго Губ. Статист. Комитета з р. 1866, т. I, ст. 177—178 надруковано варіант записаний у селі Локотках, глухівського пов. чернигівської губ. сьвященником Іваном Танським від сліпого старця, що співав з маленькими

дочками, варіант коротший від попередніх (11 куплетів), надрукований у Драгоманова під ч. 1. Дуже гарний варіант записав 1876 р. П. Мартинович у Лохвиці від кобзаря Івана Кравченка Крюковського; він такий же просторий, як і Вересаїв (19 куплетів) і надрукований у Драгоманова під ч. 5. Нарешті два варіанти записав д. В. Горленко, один 1883 р. від неназваного лірника в роменським повіті полтавської губ. (надрукований у Київской Старині 1883, августъ, ст. 769—770), а другий від кобзаря Павла Братиці в селі Терешках ніжинського пов. чернігівської губ. (надруковано в Київск. Стар. 1884, січень ст. 48); і ці варіанти поміщені у Драгоманова, один під ч. 4, а другий під ч. 7. Взагалі пок. Драгоманов любив сю пісню, часто цитував її і звертав на неї увагу також сторонніх людей¹⁾, і при кінці своєї збірки політичних пісень укр. народу помістив усі її доси відомі варіанти як ефектовний фінал, давши їй історичне витолкування, про яке скажемо ще далі. Якими думками кермував ся Драгоманов при впорядкованю варіантів сеї пісні, містячи варіант чернігівський із 1866 р. на першім, а найстарший на шестім, другий по нім (Кулішів) на третім місці і т. д., сего я не можу зміркувати, тим більше, що сам Драгоманов навіть не пробував студіювати відносин тих варіантів одних до других, думки про давність одного а новість иншого лишав без детального мотивованя і зовсім не задавав собі питаня, який міг бути оригінал пісні і в яким відношеню до нього стоять відомі тепер варіанти: чи се парості ріжних редакцій первісного оригіналу, чи може новішні перерібки якоїсь одної редакції?

По р. 1884 нових варіантів сеї пісні, скільки знаю, не записано, з виємком одного записаного д. В. Боржковським від селянина Димнича в с. Гуцинцях (див. Київская Старина 1889, сент. ст. 682—683). Деякі куплети нашої пісні ввійшли також у лірницьку пісню про страшний суд, записану тимже Боржковським від лірника Александра (друк. тамже ст. 694). Взагалі треба сказати, що на правім березі Дніпра ся пісня тепер мало розширена, в Галичині крім деяких відгуків, про які буде мова далі, зовсім не відома, а держить ся головно на лівім боці Дніпра в репертуарі деяких лірників та кобзарів²⁾.

¹⁾ Вона була перекладена Альфредом Рамбо на французьку мову і поміщена в його книзі *La Russie épique*.

²⁾ У праці проф. Сперяжского „Южнорусская пѣсня и современные ея носители“ (Києвъ 1904, ст. 10—25), де вказано репертуар 15 бандуристів і 20 лірників полтавської, чернігівської, харківської, херсонської, кийв-

А тепер приглянемо ся ближше всім відомим досі її варіантам. Для легшого перегляду подаю тут у таблиці з'явлені головних мотивів у всіх варіантах, при чім основою взято висше поданий білоцерківський текст (БЦ), далі текст Куліша (К), Вересая (В), Чернігівський (Ч), Мартиновича (М), Горленка перший (Г¹) і другий (Г²) і нарешті Боржковського (Б). Цифри в рубриках означають куплети в тім порядку, як вони надруковані у Драгоманова, зглядно (остатній текст) у Київської Старині:

Мо- тиви	Б. Ц.	К.	В.	Ч.	М.	Г ¹	Г ²	Б.
1	1	1	1	1	1	1	1	—
2	2	6	—	2—3	6	6	—	—
3	3—6	2—5	2—8	4	2—5, 7	2—5, 7	2—5	9—12
4	7	7, 10	9—12	5—7	8, 10, 11	8—10	—	—
5	8	8—9	13—15	—	9, 12—13	11—12	13—14	—
6	9—10	11—12	16—17	9	14—16	13—15	11	—
7	11	13	—	8	—	—	6—10	—
8	12	14	18	10	17—18	16—17	15—16	—
9	13	15	19	11	19	18	17	—

Вже з самого погляду на сю цифрову схему можемо перекопати ся, 1) що найстарший відомий нам варіант пісні про правду дійсно найповніший, хоча деякі інші мають більше куплетів. Що до багатства мотивів і їх гармонійного сполучення сей варіант перевищує всі інші; натомість жаден інший варіант, крім варіанта Боржковського, про який буде мова далі, не має ніякого іншого мотиву, який би не був порушений у білоцерківському варіанті. Інші варіанти задовольняють ся тим, що пропускаючи або переставляючи поодинокі мотиви, оброблюють деякі з них ширше.

Придивімо ся тим відмінам спеціально.

ської та подільської губе ній, пісня про правду входить у репертуар шістьох бандуристів (Бралиці, Вересая, Кравченка, Бутенка, Дривченка і Гаченка) і лише чотирьох лірників (Приходька з чернігівської, Дуброви з полтавської, Зозулі з харківської і Мороза з херсонської губ.). Розумієть ся, ті цифри не дають повної картини, бо репертуар деяких лірників та бандуристів не розвіданий докладно, тай певно не мало ще є таких людських співаків і окрім тих, про яких зібрав відомости проф. Сперанский; та все таки можна сказати, що пісня про правду навіть у лірницькім крузі не дуже розширена. Зрозуміємо се, коли згадаємо, що висні веретви суспільности тай поліція дивлять ся на неї дуже кривим оком.

1. Вступний куплет являєть ся нам у двох типах. Той ефектовний окрик, що здобув пісні таку широку популярність серед сучасної інтелігенції: „Нема в світі правди, правди не зискати“, окрик, яким починають ся всі варіанти з виємком білоцерківського, оказуєть ся не первісним, а пізнійшим, мабуть продуктом другої, спеціально лівобережної редакції; рядок, яким починаєть ся БЦ, де світ представляєть ся як „велику зраду“, у всіх лівобережних редакціях пропущений і являєть ся тільки неясним відгуком у 8 куплеті варіанта Боржковського (також правобережнім):

Бо тепер на світі така вийшла кара,
Що по всьому світі то вже єсть неправда —

де вже сам рим говорить, що в першій рядку стояла первісно не „кара“, а „зрада“.

2. Поклик до правди, чи вона вмерла, „или заключена“, в трьох варіантах стоїть не на другім, а на шестім місці, а в двох варіантах, в тім числі і в многословнім Вересаєві, його зовсім нема. Се вже очевидно традиції ріжних кобзарських чи лірницьких шкіл. Чернігівський варіант із 1866 р. має ампліфікацію сього мотиву — по самім розмірі видко, що новійшої фабрикації:

Чи ти правдо вмерла, или заключенна,
Чи ти од нас, правдо, тепер одлученна?
Чи ти, правдо, в царя домі,
Или живеш у доброй волі?

Драгоманов (ор. сіт. 221) висловлює здогад, що сей остатній двостих „можна прийняти за слід надій, які збудили в черні на Гетьманщині царські заходи проти старшини в часи Полуботка“ — здогад звязаний з його теорією про повстанє сеї пісні коло 1720 р. в окруженю Полуботка — здогад, як побачимо далі, дуже слабо умотивований.

3. Контраст у теперішнім світі між пониженім становищем правди і панованем неправди, се найвдячнійший мотив нашої пісні і при тім такий, що найліпше надаєть ся до ампліфікацій. Найстарший варіант малює сей контраст у чотирьох куплетах, коли натомісь варіант Вересаєя присвячує йому аж сім, отже крім тих, що в БЦ. читаємо тут:

Уже тепер правда в панів під ногами,
А щира неправда сидить із панами.
Уже тепер правда в панів у недолі,
А щира неправда у добрії волі,

Уже тепер правда, правда умирає,
 А щира неправда весь світ пожирає.
 Уже тепер правда, правда вже померла,
 А щира неправда увесь світ пожерла.

Сей остатній куплет мусів входити колись у первісну редакцію пісні, бо варіант БЦ має другий його рядок приклеєний не дуже відповідно до запитаня, чи правда вмерла? Комбінуючи вар. БЦ з Вересаєвим та Мартиновичевим (купл. 6 і 7) можна висловити здогад, що в первісній редакції пісні замість теперішнього 2 куплета були два:

Чи ти правдо вмерла, чи ти заключена,
 Чи ти рідна мати од нас одречена?
 Уже давно правда, давно вже умерла,
 А тая неправда увесь світ зажерла.

Найпізніший варіант (Горл. 2) замість 6 куплета тексту БЦ має два ось які:

Стоїть правда у порога, да слізно ридає,
 А тая неправда з панамш не-гуляє.
 Стоїть правда у порога, да тайненько сьмієть ся,
 А тая неправда за гроші береть ся.

Для вяснення сього другого куплета Драгоманов (ор. cit. 223) завважує, що „правда „тайненько сьмієть ся“, мов провидить, що хоть покнєсь візьме гору неправда, то колись усе инакше повернєть ся“.

4. Дуже інтересний для зрозуміння нашої пісні і пізніших її варіантів семий куплет тексту БЦ, який без сумніву належав до її первісної редакції. Щоб схарактеризувати рідкість правди в суспільних відносинах, автор пісні ужив відомої народної приказки: Нема правди, як рідна мати. Та він мабуть почував, що ся приказка мала первісно спеціальне цивільно-правне значінє і відповідає загальному правному принципови при пошукуваню роду: *mater certa, pater incertus*. От тим то автор і не зупиняв ся довше при тій картині, але порівнявши правду з рідною матірю та вдаривши мимоходом у струну глибокого почутя — синівської любови до матери — висловляє далі свою тугу за нею запитанєм: де-б її шукати? Пізнійші кобзарі та лірники, ігноруючи первісний змісл сього куплета, а при тім обдаровані добрим нюхом на те, чим можна порушити розжалоблені серця слухачів, залюбки розширюють той мотив темами зовсім не належними до початкового

пляну пісні. Отже в Чернігівськiм варіанті, в супереч інтенції первісного тексту читаємо: „Тільки в світі правди, що отець і рідна мати“, а в різних варіантах як показ неправди на світі маюється доля сиріт, що не можуть забути своїх померших родичів.

О горе тым діткам, що остають ся сиротами!
Вони плачуть завжди і живуть між бідами.
Не можуть вони родителів забивати,
А деби могли вони їх увидати,
Орлиними крилами раді-б к ним літати.

Взагалі ся тема про сиріт, де головне горе лежить зовсім не в неправді світових відносин, а в природі людського життя, являється пізною і зовсім зайвою ампліфікацією нашої пісні, досить невдатним відгуком иншої, дуже популярної лірницької пісні про сирітку.

5. Для психології кобзарської творчості інтересний також 8 куплет тексту БЦ. Характеризуючи тугу сучасних собі людей за правдою, автор говорить поетично, що коли-б знати, де побачити правду, „орловими крильми могли-б ми летіти“. Сей поетичний вислов дуже подобав ся кобзарям, а очевидно також і публіці. Ми бачимо, що в чернігівськiм варіанті автор вставки про сиріт до них прикладає сей зворот і каже, що вони раді би летіти орловими крильми до своїх померших родичів. Для инших і сього було мало; в варіанті Вересаєва вже бачимо ангельські крила:

Хотя-б то ми мали ангельські крила,
То ми-б полетіли, тебе увиділи,

А картину тих душ, що орловими крилами летять шукати правди, пересолено так, що вже сама правда називається „орлиця-мати“ (В, К, М). В инших варіантах висловлюється ся бажанє крім орлових крил мати ще й соколові (переплутано на солов'їні) очі:

Коли-б то нам Господь дав солов'їні очі,
Івнялись ми-б, полетіли до отця-неньки хоч серед ночі
(Горл.¹).

Все се певно поетично, але очевидно пізні вставки, що розширюють первісний текст ефектними, але неналежними до нього мотивами.

6—7. Пара куплетів (у БЦ 9—10), у яких пророкується ся близький кінець світа на тій підставі, що тепер навіть від рідного брата годі надіятися вірності, належить очевидно до пер-

вісної редакції пісні, бо стрічаєть ся майже без зміни у всіх варіантах (крім В). Інтересний куплет мають перший варіант Горленка і вар. Мартиновича :

Бо він хоч і рідний брат, то правди не міє,
Він тільки устами як перами віє —

незвичайно поетично символізоване облесне, а облудне балакане в образі орієнтального холодження лица в спеку піряним вахлярем. Здаєть ся, що той куплет сягає досить давнього часу, а може належав навіть до первісної редакції, бо в білоцерківському варіанті між 10 і 11 куплетом видно немов прогалину, брак органічного звязку: від характеристики зрадливого брата відразу пісня пере-скакує до характеристики судової неправди; численні варіанти (В, К, М, Г¹) мають тут ще один куплет, пропущений у БЦ, а потрібний для уставилення льотичного і психольотичного звязку з дальшим куплетом про неправду в суді.

Із ним (себто братом) у суд стати — правди не зіскати,
Тільки сріблом-злотом панів насипцати.

Головно єї куплети пісні про правду і неправду послужили Драгоманову підставою — віднести зложенє сеї пісні до часу між 1710—1720 роками. „коли якраз на Україні і з низу і з гори багато було розмови про судову неправду і коли доволі різко виділилось серед козацької громади панство“. Драгоманов згадує про таких панів-здирців, „як полковник Милорадович з його панією, котра й сама робила суди“, та як генеральний судія Черниш, згадує про „велике незадоволенє між народом на судову й у загалі панську неправду“, цитує указ царя Петра В. з р. 1722, яким цар заводив „Малоросійську колегію“, в якім буцім то говорить ся про сю судову неправду „словами дуже близькими до нашої пісні“. Наведу маркантні уступи з того указу: „Въ судѣхъ генеральныхъ чинятся ради взятковъ и великихъ накладовъ многія неправды, отъ чего бѣдныє козаки, кому больши наложитъ нечего, и съ правдою обвинены бывають. Полковники полковъ своихъ какъ козакамъ, такъ и поснолитымъ чиняють оне тягости потомужъ неправыми судами изъ великихъ же накладовъ, отнятіємъ грунтовъ и лѣсовъ, мельницъ“ і т. д. А при кінці ще раз з натиском додано: „Оная (Малоросійская колегія) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы Малоросійскій народъ ни отъ кого какъ неправедными судами, такъ отъ Старшины налогами утѣсняемъ не

быль“¹⁾. Сказати по правді, інших слів цього указу згідних зі словами пісні крім загальної фрази „неправда по судах“ годі добачити, а її слова занадто загальні, щоб можна було на них опирати датоване пісні. До того треба додати, що ті слова і жалоби на „неправду по судах“ Петро певно нераз уже знаходив у тих українських скаргах, які доходили до нього від козаків, посполитих і міщан; се з давен давна, як побачимо далі, ще майже від князівських часів була на Русі утерта фраза, тай надто ще вона зачерпнена зі сьвятого письма. Так що будувати на ній датоване пісні як раз на час між 1710 і 1720 рр. нема ніякої підстави. Се очевидно не виключає можливости, що пісня повстала власне в тім часі, але від можливости до певности ще дуже далеко.

8—9. Кінцеві куплети всіх варіантів (крім Б), се звичайні лїрницькі, або коли хочете, церковні формули: хто держатиме і берегтиме в житю правду, тому Бог пошле свою ласку. Натуральна річ, що пізнійші ампліфікатори не проминули нагоди, щоб осьвітити діло і з противного боку, отже перший варіант Горленка додає:

Котрий чоловік буде неправду хвалити,

То буде душа неклем карана, а тіло горіти —

додаток спільний з варіантом Мартиновича. Остатній куплет бідоцерківського варіанта в першій рядку має якийсь незручний вислов, що Господь „хвальшує зраду“ — правдоподібно в первінім тексті стояло якесь инше, може церковне слово, якому співак популяризатор без успіху старав ся підшукати рівнозначне народне. Цікаво також, що рішучо виявлене в остатнім рядку того варіанта есхатологічне дожидање, що „Перед страшним судом усі вбачим правду“ в інших варіантах якось немов замазане, заступлене більше церковно-правовірною формулою, що

Сам Господь правда, і смирить неправду,

Сокрушить гордию, вознесе сьвятиню.

З цього детального розбору всіх мотивів нашої пісні у всіх її досі відомих варіантах можна, здається, не вдаючи ся в передчасні хронологічні комбінації, вивести ось які висновки: всі

¹⁾ Драгоманов, *op. cit.* 217—218, пор. *Источники Малороссійской исторіи собранные Д. Н. Бантышемъ Каменскимъ. Москва 1858, стор. 307—8, 321, а також Іван Джиджора, Реформи Малороссійської колегії на Україні в 1722 рр. (Науковий Збірник присьвячений проф. М. Грушевському, Львів 1906, ст. 353—4).*

відомі тепер варіанти пісні виплили з одного оригіналу, який ще в першій половині XIX в. мусів держати ся в досить чистій формі, коли найстарший варіант, записаний у 40-вих роках, підходить до нього ближше, ніж інші, записані троха пізнійше; лівобережні варіанти з огляду на порядок мотивів і куплетів виявляють щось похоже на окрему редакцію, що могла одначе повстати не дуже давно, може в першій половині XIX в., ледви чи давнійше; та друга редакція ампліфікувала ся з часом чи то розширенням даних уже в оригіналі мотивів (контраст між правдою і неправдою в суспільности, неправда в судах), чи то приплутанем нових мотивів (мотив дитий сиріт). О скільки пісня на правім березі Дніпра дійсно забуваєть ся, а також чи її популярність на лівім березі росте, чи меншає, сього на підставі зібраних доси відомостей не можна сказати рішучо.

Роздивимо ся ще в тих відгуках, які полишила наша пісня в інших піснях лірницького репертуару. Я згадав уже і зачислив навіть до варіантів пісні про правду і неправду ту лірницьку пісню, яку записав д. Боржковський у Гушчинцях і надрукував у К. Стар. (1889, сент. 682—683) пз. Правда і неправда. Та вже з нашого зіставлення мотивів пісні можна переконатися, що сей текст Боржковського належить до варіантів нашої пісні тільки по части, своїми куплетами 8—12. Решта 9 куплетів сеї пісні, се зліпок куплетів із ширшої лірницької пісні про дитий, що не шанують своїх родичів; найповніший варіант її записав В. Гнатюк мб. у Цужниках¹⁾ (23 куплети, з яких декілька має по три рядки); менше повний варіант Вересає, надрукований у Записках Югозап. отд. И. Р. Геогр. Общ. т. I, Матерялы ст. 23—24; сей варіант, значно поплутаний, має тільки 11 куплетів. Перші 7 куплетів варіанта Боржковського відповідають майже вповні першим шістьом куплетам Гнатюка: один Гнатюків куплет поповнений лірником поправляє текст Боржковського. У Гнатюка читаємо:

Бідная мати плакала, вмілівала:

Сину-ж мой, сину, кров їм проливала, горко-м годувала,
 Їа з теби, мой сину, потіхи ни мала.

У Боржковського правильнійше, хоч також з пропущенем остатнього Гнатюкового рядка:

Бо старая ньька дїтки годувала,
 Дїтки годувала, ночи не доспала;

¹⁾ Етнографічний Збірник II, ст. 55—56.

Ночі не доспала, то кров проливала,
То кров проливала, дітки й годувала.

Варіант Вересая відбігає ще далі в бік:

А мати старая із жалю умірала:
Діти-ж мої, діти, я вас годувала.

Так само остатні два куплети варіанта Боржковського взяті з тої самої пісні: у Гнатюка майже дословно, тільки в оберненім порядку купл. 14 і 15, у Вересая також оба кінцеві. Одиноке, що не взято з сеї пісні, ані з відомих нам варіантів пісні про правду, се куплет 12, доданий до характеристики пониженої в світі правди:

Бо тепера правда, правда скривъ закрита,
Тільки єсть приміта на хресті пририта.

Христос прибитий на хресті як символ (приміта) понівеченої та затемненої в світі правди, се вже зовсім не суто-матеріальний рисунок тої правди, що стоїть біля царського порога, плаче або стогне в кайданах; се показує зовсім инший лет народнього духа. Я вважав би сей куплет витвором найновішої доби, нав'язаним тим релігійним ферментом серед нашого народу, що вплив ся в раціоналістичних сектах штунді та мальованщині, у яких власне характерна риса та, що вони події, записані в сьвятім письмі, трактують і толкують не як історичні факти, а як символи етичних правил, як „приміти“ та вказівки для сучасного релігійного та ідейного життя.

Отсей подих нової рефлексії, який більш або менше виразно вяжеть ся з мотивами пісні про правду і неправду, бачимо і в инших її відгуках. Найвиразнійше виступає він у вступі до записаної д. Гнатюком (Етногр. Збірник II, 47—50) лірницької перерібки думи про вдову та її сина, який вигнав матір із дому. Вступом до оповідання про сю важку тему служать ось які рефлексії, що являють ся короткою, але ядерною галицькою перерібкою української пісні про правду:

Зле у світі, эле чувати,
Тепер правди ни видати.
Тепер правду бют, карают,
А неправду вличают.
Тепер правду бют, катуют,
А неправду гоноруют.

Типер правда хліба просит,
 А ни правда сьребло носит.
 Типер правда край порога,
 А ни правда конец стола;
 І не правда гирке пиво,
 А ни правда зилен-вино.
 Типер правда є в болоті,
 А ни правда ходит в злоті.

Порівнюючи сю перерібку з її оригіналом — українською піснею про правду — бачимо, що оскільки тут форма коротша, лекша і більше вигладжена, о стілько зміст блідійший і менше конкретний. Нема згадки про темниці та про неправду в судах, тай загалом контраст між соціальним положенєм бідних і богатих малюєть ся тут загальнійшими рисами. До иншого мотива з пісні про правду навязує тзв. Воянцка пісня, записана мною 1887 р. у Львові в часі задушного дня від невідомої жебручої баби, що співала її перед входом Личаківського кладовища у Львові, і друкowana 1888 р. в Кіевскої Старинї (декабрь ст. 143—148). Другий варіант сеї пісні записав від лірника Дорохтея Карнаухова в Винниці д. Боржковський і надрукував також у Кіевскої Старинї 1889 (декабрь, ст. 637—640) нз. На войнах сьвіт настає. І тут маємо лірницьку компіляцію ріжних старших, головно козацьких пісень (два брати поранені умирають серед поля, їх розмова між собою і з орлом, сестра або мати провожає брата чи сина на війну і зашитує його, коли верне, сіяє піску на камені), попереджене загальними рефлексіями на тему ворожнети між людьми і навіть між ріднею:

Нема добра тай не буде,
 Була війна тай ще буде.
 Брат на брата ворогує,
 Сестра сестрі смерть готує,
 Донька матку зневажає,
 Отець сина проклинає.
 Нема добра тай не буде:
 Була війна тай ще буде,
 Бо на війні сьвіт настає,
 На війні ся й закінчає.

Варіант Боржковського розмальовує картину декуди детальнійше:

Чом на сьвіті нема добра?
 Нема добра, нехай¹⁾ буде,

¹⁾ Очевидна помилка зам. тай не буде.

Бо син отца не шанує,
 Дочка матку зневажає,
 Мати дочку проклинає,
 Дочка во віки щастя не має
 Тай у пеклі пропадає.

Варіант Боржковського пробує, знов за старими взірцями
 (Дума про Олексія Поповича) представити страховища війни як
 наслідки сліз родичів на провини їх дітей :

Тож не стріли нас постріляли,
 Не шаблі нас порубали,
 Тільки отцеві слова покарали.
 Отцеві слова лагідненькі,
 Материни сльози все дрібненькі,
 Тож то вони не в кал впали,
 Нас нещасних покарали.

Ті слова повтарає потім з докором і „орел чорноперий“, ви-
 їдаючи братам очи. В моїм варіанті сих рефлексій нема, та за те
 він кінчить ся характерною і варіантови Боржковського незвісною
 молитвою :

Виведи нас, моцний Боже,
 Із чужини далекої,
 Із неволі турецької,
 Із службоньки цісарської!

II.

При кінці своїй розвідочки про нашу пісню Драгоманов спра-
 ведливо звернув увагу на подібність деяких мотивів у варіантах
 сеї пісні, особливо в найпізнійшій (другім Горленковім) з велико-
 руською віршою про Правду і Кривду та їх боротьбу, вміщеною
 в простору віршовану тзв. Голубиную книгу. Особливо нагадували
 Драгоманову сю московську віршу ось які рядки Горл.²:

Що хоч правда маленька, так вона важненька :
 Пішла правда нижче, а неправда повище.

На скільки єї рядки нагадують московську віршу, се можна
 буде осудити, коли придивимо ся тій

Прикарпатський університет
 ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

64 192 1

відомо, тзв. Голубиная книга, се віршована ладом великоруської биліни розмова двох царів (найчастійше Володимира або Волонто-мана) Володимировича з мудрим, всезнающим царем Давидом Евсе-вичем на різні космологічні та морально-філософічні теми. Між-нишим Володимир оповідає ось що :

Возговорить Володимиръ князь,
 Володимиръ князь Володимировичъ :
 „Ой ты гої еси, премудрый царь“,
 Премудрый царь Давидъ Евсевичъ !
 Мнѣ ночесь, сударь, мало спалось,
 Мнѣ во снѣ много видѣлось :
 Кабы съ той страны со восточной,
 А съ другой страны со полуденной,
 Кабы два звѣря собиралися,
 Кабы два лютые собѣгалися,
 Промежду собою дрались-билися,
 Одинъ одного звѣрь одолѣть хочеть“.

Возговорить премудрый царь,
 Премудрый царь Давидъ Евсевичъ
 „Это не два звѣря собиралися,
 Не два лютые собѣгалися,
 Это Кривда съ Правдой соходила ся,
 Промежду собою бились-дрались :
 Кривда Правду одолѣть хочеть.
 Правда Кривду переспорила :
 Правда пошла на небеса,
 Къ самому Христу, царю небесному,
 А Кривда пошла у насъ по всей землѣ,
 По всей землѣ по свѣтъ-Русской,
 По всему народу христіанскому.
 Отъ Кривды земля всколебалася,
 Отъ того народъ весь возмущается ;
 Отъ Кривды сталъ народъ неправильный,
 Неправильный сталъ, злопамятный :
 Они другъ друга обмануть хотять,
 Другъ друга поѣсть хотять¹⁾).

¹⁾ Безсоновъ, Калпки перехожіе. Сборникъ стиховъ и изслѣдова-
 ніе. Т. І. Москва, 1861, стор. 365.

В інших варіантах сеї вірші Володимирови снилися „кабы бѣлой заецъ, кабы сѣрой заецъ“, і вони зводили з собою завзяту боротьбу, а Давид толкує сеї сон знов подібно:

И не два звѣря соходилися,
Промежду собой подиралися.
И то было у насъ на сырой земли,
На сырой земли, на святой Руси,
Соходилися Правда съ Кривдою:
Это бѣлый заецъ — то-то Правда есть,
А сѣрая заецъ — то-то Кривда есть;
Правда Кривду передала і т. д. (ibid. 375).

Ще інші варіанти замість двох звірів кладуть двох юнаків:

Кабы юноши соходилися,
Два младае подиралися.

Як бачимо, схожого між малюнком московського „стиха“ і нашою піснею нема майже нічогосінько. Алегоричний образ боротьби двох звірів, зайців чи юнаків, що творить головний зміст стиха, не має в українській вірші ніякої аналогії; натомість та кривда, якої панує на землі змальоване так зворушливо і такими многими контрастами в укр. пісні, в московськiм стилі майже не виходить поза рами холодної алегорії. Правда, деякі варіанти стиха про Годубинную книгу силкують ся також конкретними деталями характеризувати панує „Кривди“ між людьми. Та акаж різниця між сею характеристикою і характеристикою нашої пісні:

Селилась (Кривда) на сердца, на тайныя,
Кто дѣлаеть дѣла тайныя.
Отъ того стали суды неправыя,
Какъ бы всемъ грѣхамъ прощенья есть.
Тремъ грѣхамъ великое, тяжкое покаяніе:
Кто блудъ блудитъ съ кумой крестовыя,
Кто во чреви симаыа затравливаетъ,
Кто бранитъ отца со матерью;
Хоть и есть грѣхамъ тѣмъ покаяніе,
Приложитъ труды надо великіи
Самому Христу, царю небесному.
Кто же схулитъ святаго Духа Божія,
Тому грѣху нѣтъ покаянія
Ни въ семь свѣти, ни въ будущемъ (ibid. I, 298).

Безсонов друкуючи сю віршу, а за ним і Драгоманов цитуючи її (ор. сіт. 225) кладуть по словах „суды неправыя“ точку, і се надає вірші хоч у тім однісінькім рядку вигляд рефлексії на соціальну тему. Тимчасом придивляючись уважнійше дальшому рядкови, що має форму не самостійного, нового речення, а релятивного, залежного від попереднього, мусимо дійти до того, що по словах „суды неправыя“ має стояти не точка, а протинок, а в такім разі слова „суды неправыя“ набирають зовсім иншого значіння. Се вже не „ungerechte Gerichte“, як розумів мабуть і Драгоманов, а „unrichtige Meinungen“, зглядно, еретичі погляди. Для роскольника, автора московського стиха, пановане кривди в світі маніфестує ся головно тим, що в людських серцях поветають еретичі думки про те, буцім то всі гріхи можна спокутувати, коли натомісь він твердо держить ся „правої віри“, що такі гріхи, як блуд з кумою або затроєне плоду в лоні матери можна спокутувати тільки тяжкою покутою, неможливою без спеціальної божої помочи, а деяких гріхів і зовсім ніяк не можна спокутувати. Навіть те, що на думку Драгоманова найбільше нагадує московський стих, властиво має собі в тім стихі не подібність, а просте противенство. Бо коли в українській пісні пановане неправди над правдою в світі поясняєть ся образowo так, що правда покладена на вагу оказала ся важкою і пішла в низ, а неправда, як легка, підняла ся в гору, то в московській вірші зовсім навпаки, Правда перемігши Кривду підіймаєть ся в гору, до неба, і лишає добровільно Кривді пановане на землі.

Та не вважаючи на ті глибокі ріжниці в концепції та обробленю обох творів, ріжниці, що поясняють ся по часті ріжницею світогляду авторів, ріжницею часу та обставин, серед яких повстали ті твори, а в значній мірі також ріжницею жерел, про що все буде ще мова далі, — не вважаючи на те маємо в московському стихі також деякі дійсні подібности та схожости з нашою піснею, на які варто звернути ближшу увагу. Меншу вагу прикладаю до закінчень обох творів, що сходять ся декуди майже дословно. Московський стих ось як формує моральний змісл своєї алеторії:

А кто станеть жить у насъ правдою,
 Тотъ наслѣдуетъ царство небесное,
 Но избавлень злой муки превѣчныя.
 А кто станеть жить у насъ кривою,
 Отрѣшенъ на муки на вѣчныя. (Кал. Цер. I, 279).

З огляду, що наша пісня і московський стих — твори лір-

ницькі, а такий фінал, оснований на однакових у нас і в Московщині церковних формулах, можна до певної міри вважати за поетичний *locus communis*, я, повторяю, не признавав би великої ваги тій схожості. Далеко важнішою видаєть ся мені коінциденція мотиву кінця світа і страшного суду з остаточною перемогою правди в обох піснях. Ми бачили вже, як мотив про близькість страшного суду спільний майже всім варіантам української пісні, бачили далі, як найстарший її варіант заповідає перед самим страшним судом перемогу правди. В деяких варіантах московського стиха про Голубину книгу, і спеціально в його епізоді про боротьбу Правди з Кривдою, маємо споріднене з сим пророковане про близький кінець світа і про те, що остаточною перемогою правди мусить попередити загальне пановане кривди на світі:

При послѣднемъ будетъ при времени,
При восьмой будетъ при тысяци
Правда будетъ взята Богомъ съ земли на небо,
А Кривда пойдетъ она по всей земли,
Отъ того пойдетъ велико беззаконіе.

Певна річ, в українській пісні про правду чуєть ся немов тільки легкий відгук сього пророкованя; автор тої пісні зайнятий далеко більше соціальними та етичними проблемами, ніж догмами та пророцтвами, та проте віра в критичність хвилі, яку переживає людство, і в можливу близькість страшного суду не чужа йому і мусіла живою луною відкликати ся також у тих співаків та в тої української публіки, що переховали ті згадки та натяки пісні аж до наших часів. Що деінде, при відповідній нагоді, ся віра і у нас висловлювала ся виразнійше, на се маємо доказ у гуцульських піснях, де також заповідаєть ся недалекий кінець світа і натякаєть ся на легенду про „тисячу Петрову“, себто осьму тисячу, яку буцім то випросив для людського роду св. Петро в хвилі, коли по скінченню семої тисячі мав уже наступити кінець світа¹⁾.

¹⁾ Віра в те, що світ від сотвореня до кінця має стояти сім тисяч літ, себто стільки тисячоліть, скільки днів тривало його творенє, властива численним святим книгам і апокрифам, у нас ширила ся особливо тзв. Книгою о послѣднихъ дняхъ, розширеною в рукописах у Галичині і в Угорській Русі, якої значні уривки та варіанти див. Памятки г. IV, стор. 292—326. Читаємо там: Мнози бо теологове дешкпругют і оповѣдают о кончинѣ свѣта і о дни судом розно а розмаито. Єдны мовят так: Колко было лѣтъ от сотвореня свѣта до рождества Христова, толко будет лѣтъ от рождества Христова до страшнаго его суда і пришествія. А инные описуют, коли ся исполнит осм

Скільки то з приводу таких стихів, як „Голубиная книга“, в тім числі й з приводу отсеї алегорії з двома зайцями чи двома звірями нафантазували ся московські славянофіли та народники, невчені й учені! Скільки наговорили ся про старинність та самородність тих творів та про ієнійяльну глибину тих алегорій! На думку Безсонова „въ стихѣ о Голубиной книгѣ не только вся основа древнѣйшая, языческая, но и черты представленій и творческой складѣ близко тождественны съ древнѣйшими религиозными пѣснопѣніями Грековъ“¹⁾. Та Безсонов іде ще далі і саме істноване таких стихів уважає спеціальним привілеєм православної віри, яка на його думку „никогда не препятствовала развитію творчества народнаго“ (тамже ст. VI); от тим би то в західній Европі і загалом у неправославних народів „стиховъ въ томъ видѣ какъ у насъ даже почти не было и не могло быть“ (тамже ст. VII). Навіть Буслаєв, зацитувавши в однім із своїх нарисів отсей епізод із Голубиної книги і порівнявши його з мотивом малюнків страшного суду, де читаєть ся наппе: „Да тутъ же Правда Кривду стрѣляетъ, и Кривда пала со страхомъ“, бачить у тім малюнку немов другу часть, докінчене картини змалюваної в вірші, і не пробуючи навіть вяснити, як же се так стало ся, що вірша говорить про одно, малюнок про щось инше, і обоє доповняють себе, завважає філософічно: „Такъ многозначительны, такъ полны глубокаго смысла художественныя произведенія, когда они проникнуты творческою силою народной фантазіи!“²⁾ І далі Буслаєв зовсім не до річи порівнює віршову алегорію з різьбою на тзв.

тысячій лѣтъ от сотвореня свѣта, и тогда будетъ страшный судъ божый и кончина вѣка сего“ (Памятки IV, стор. 309). Отся віра відгукаєть ся в гудульській пісні, зложеної десь 1848 чи 1849 р., в якій читаємо:

Йикас инша нам буде смерть від Господа Бога,
 Бо сесе си наближила тисеча Петрова.
 А уже сми уступили в тисечу Петрову,
 То так всі махнемо разом, йик лист від морозу.
 Ой йик лист тот від морозу, а попіл від вітру,
 Бо велика та ненависть повстала по свѣту.

(Головацкій, Нар. пѣсни Гал. и угор. Руси, Москва 1878, т. II, ст. 462, пор. т. III, ст. 11).

¹⁾ П. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, Сборникъ стиховъ и изслѣдованіе. Москва 1863, т. II, ст. IV.

²⁾ Θ. Буслаевъ, Историческіе очерки русской народной словесности, С. Петербургъ 1861, т. II, ст. 152.

Кореунських вратах у Новгороді, що представляє Кентавра, який стріляє з лука, бож нічого подібного до боротьби двох зайців тут нема.

Всяким таким фантазіям зробила кінець новітша школа вчених, що взяла ся студіювати в звязку етнографію, історію літератури та штуки порівняною методою. Всі фантазії на тему старезної старовини, таємничої народної творчости і самобутности руського народа та містичної виключности православія серед иньших вір розвіяли ся як дим перед точною аналізою фактів та цілими рядами історичних свідощів і аналогій. Уже Тихонравов у своїй рецензії на видане Безсонова „Калѣки перехожіє“ вказав історичне тло, на яким могли повстати завязки стиха про боротьбу Правди з Кривдою і про тимчасову побіду Кривди. При кінці семої тисячі (по византийському численю, по нашому коло 1490 р.) великоруський народ переживав тяжку кризу: старі московські републіки, Новгород, Псков і п. тратили свою свободу; в нових московських порядках почувало ся переляканим людям зароджене царства Антихристового. Внутрішні відносини в Московщині були страшенно прикрі. „У намѣстниковъ и у ихъ тиуновъ и у дьяковъ великаго князя правда ихъ, крестное цѣлованіе, взлетѣла на небо, а кривда въ нихъ начала ходитъ, и много было отъ нихъ зла“¹⁾. Той же Тихонравов, тай перед ним іще Буслаев виказували й инші книжкові жерела Голубиної книги, а головно апокріфічні розмови „Бесѣда трехъ святителей“ та „Бесѣда Іерусалимская“, „Откровеніе Іоанну Богослову“, де спеціально можна знайти жерело алегорії про правду і кривду в питаню поставленім у формі загадки: „Стоить щитъ, а на щиту заецъ, прилетѣ соколь и взя зайца, потомъ и сова пришла“, на що дасть ся відповідь: „Заецъ правда, а соколь ангель, а сова вниде в мир кривда“. Та про те й Тихонравов уважав конечним робити концесію старому напрямови і заявив, що „нельзя не согласиться съ мнѣніемъ Безсонова, что въ стихѣ этомъ вся основа — древнѣйшая языческая“²⁾.

Твердше поставив питане на історичнім і порівняно-літературнім ґрунті проф. Ал. Веселовский, присвятивши хоч невеличку обємом, але важну студію сій частині „Голубиної книги“ в своїй

1) Полное собрание русских лѣтописей т. IV, ст. 282 і д.

2) Н. Тихонравовъ, 33-е присужденіе учрежденныхъ П. Н. Демидовымъ наградъ, ст. 204—205, передруковано в Сочиненія, Москва 1898, т. I, ст. 338—340; пор. Буслаевъ, Историческіе очерки, т. I, ст. 144, 455; т. II, ст. 18.

розвідці „Слово о двѣнадцяти снахъ Шахаиши по рукописи XV вѣка“, надрукованій у додатку до 34-го тому Записокъ Имп. Академіи Наукъ 1879 р., ст. 14—17. В першім сні царя Шахаиши оповідаєть ся ось що: „Бидѣхъ столпъ златъ ѿ земля до нѣсе стоеишь“. Філософ Мамер толкує цареві сей сон ось як: „Ѹ црю, прїиде время то злое ѿ вѣстока до запада, ѿ по всѣмъ градомъ зло много боудеѣ, ѿ матежь вѣ всѣхъ члѣкѣ, не боудеѣт права сѣдца ни мысли, ѿ вѣїа заповѣди не сѣхранатъ. друугъ друугоу боудеѣт врагъ, а княз боудеѣт на князь, ѿ старѣишины також. ѿ вѣ то время злое не боудеѣт кто добра смыслити или сѣтворити; ѿзвыкоѣ глѣетъ добро, а вѣ сѣдци мыслиѣтъ злоа. ѿ пакы врази боудоуѣт мнози, многа зла сѣтворяѣт, а добра мало. Законоу боудоуѣт оучители, а сами по законоу не творяще, — инѣхъ оучаѣт, а сами не творяѣт; времена налагаютъ, а сами ѣдинѣкѣ перстоѣ не прикоснуѣт. вси боудоуѣт оуѣчили, а оучащаго сѣ инѣст ѿкрѣсти. ѿ боудоуѣт гладн, стихїа премѣнаѣт ѿобычаа своа, ѿсень престоиѣт на зиму, а зима оупадеѣт на весну, среди лѣта зима боудеѣт, и хотаѣи сѣяти сѣмена. сѣблазнить иѣ время... (пропускаемо декілька рядків недоладних віщовань)... любви ирестанеѣт тогда, чада ѿца ѿ мѣре не почтаѣт ни рода ни ближикѣ... ветхїѣ ѿобычаи ирестанеѣт и вси вѣлможн боудоуѣт крамолници, которници. ветхїѣ соудѣ ирестанеѣт, и соудити ѿмоуѣт по мздѣ, с праваго сѣ поути сѣвратаѣт а неправын прїимоуѣт“. По рядї дальших пророковань, між якими є ѿ такі, що „зкѣзда хвостатаѣа ѿвнѣт сѣ“, автор кінчить тим, що „лѣта и мѣци сѣкрататсѣ ѿ потомъ изгывнѣт мирѣ“ (ор. cit. 5—6). Роздивляючи оповіданє про перший сон Шахаиши само для себе, воно, як бачимо, не має майже нічого спільного зі стихом про Правду і Кривду крім загальної рамки — сну. Нема ані алегоричних звірів, ані натяку на боротьбу правди з кривдою, ані згадки про побіду сеї чи тої. Натомісь відкинувши сю рамку бачимо в самім змісті викладу філософа Мамера багато дечого спільного з нашою піснею про правду, тільки те, що тут висловлено як віщованє про далеку будучину, в українській пісні малюєть ся як важка дійсність. Тай ще з тою ріжницею, що коли в викладї Мамера помішано астрономічні, метеорологічні та агрономічні явища безладно з соціяльними та політичними, українська пісня всі инші явища лишає па боцї, а розмальовує рядом сильних контрастів саму тільки соціяльну неправду.

Оповіданє про дванацять снів Шахаиши вяжесть ся одначе з московським стихом про Правду і Кривду другою, пізнійшою

редакцією, дуже популярною серед великоруського простолюдя, особливо серед роскольників, що має звичайний титул „Слово о снѣхъ Мамера царя“. Сон царя в тій другій редакції виглядає ось як: Від землі до неба золотий стовп, а на стовпі голуб; стовп розвалив ся, голуб полетів до неба, а на його місце злетів ворон і почав дзьобати золото; прийшли дикі звірі, ящірки та гадюки. Виклад: настануть лихі часи, люті години; від сходу до заходу діятиметь ся багато лиха, буде бунт по всій землі, не буде правди і доброї думки, люди будуть ворогувати один на одного і пролеть ся кров людська; батько встане на сина, суддя на суддю, сусід на сусіда. І не буде добра між людьми: язиком будуть говорити добро, а серцем думати лихо. (Веселовскій ор. cit. 10). Маємо тут уже початок звірячої символіки — голуб летить до неба і ворон кидаєть ся на землю та дзьобає золото, але все таки до образів змальованих у стисі ще досить далеко. Новим огнивом, що зв'язує сю другу редакцію оповідання про 12 снів з великоруським стихом є на думку проф. Веселовского вставлене в Палею оповідане про царя Соломона, якому цар Дарій прислав ось яку загадку: „Стоитъ щитъ, а на щитѣк заецъ; и прилетѣкъ сокоъ взлѣкъ заецъ, ѿ тоу седѣкъ сова“. За відгадане сеї загадки Дарій обіцяє Соломонові „три кади сребра“. Соломон при помочи бісів відгадує загадку: „щитъ земля, а на щитѣк заецъ — правда, а ѿже взлѣкъ сокоъ заецъ, то взлѣкъ ангѣлъ правдоу на небо: ѿ тоу седѣкъ сова — сирѣкъ крикда. правда же выстѣ взата на небо, а на земли остала са крикда“. З сею загадкою зовсім безпосередно вяжеь ся як проста копія те питанє ѿ відповідь у „Бесѣдѣ трехъ святителей“ про білий щит, білого зайця і сову, цитоване мною вище.

Який же заходить генетичний зв'язок між усіма тими текстами і яке світло з їх порівняня паде на повстане стиха про боротьбу Правди з Кривдою? Проф. Веселовскій не ставить собі таких питань і не пробує відповісти на них. Він тільки принагідно (стор. 14) з приводу першої і другої редакції оповідання про 12 снів кидає питанє, чи деталі про голуба і ворона, які маємо тепер лише в другій редакції, були первісно і в першій, чи се пізнійші вставки? Але ѿ на се питанє він не дає ніякої відповіді.

Не вияснив сеї справи, а ще більше заплутав її остатній дослідник, що займав ся нею, д. В. Мочульскій, у своїй розвідці „Историко-литературный анализъ стиха о Голубиной книгѣ“ (Варшава 1887), що присвятив епізодови про боротьбу правди з кривдою спеціальний розділ своєї праці (ст. 187—219). Д. Мочульскій занав ся особливо символікою великоруського стиха і погнав

ся — уживаючи анальоґічного вислову М. Драгоманова — ловити голубів, соколів та зайців по ріжних сьвятих книгах, писанях отців церкви та середньовікових мініятюрах та іконах. Виходячи з апіорного і на мою думку хибного погляду, що правда в етисї — сам Христос, а боротьба двох зайців, се боротьба Христа з Сатаною, д. Мочульський натурально навязує дослід до євангельських слів: азъ есмь путь и истина и животъ, до Пилатового запитаня Христу: що таке правда, та до апокаліптичних образів боротьби Христа з дияволом. Нагарбавши з ріжних писань цитатів в роді того, що відомі слова псалма „камень прибу́жище зайцем“ були часто толковані, що камінь — Христос, а заяць — християни, які шукають у нього захисту, або що в якімось швайцарськїм селі в костелі Мати божа змальована в виді зайця, він кінчить тим самим висновком, що був його вихідною точкою, а власне, що „апологъ о Правдѣ и Кривдѣ въ стихѣ о Голубиной книгѣ въ основѣ своей заключаєть библейское изображение борьбы Христа съ дияволомъ, каковой мотивъ развитъ Евангеліями и главнымъ образомъ Апокалипсисомъ“ (ст. 219). Розуміть ся, в такім разі всі пізнійші хронольоґічні вказівки, такі як вислов псковського літописця, не мають ніякого значіня; се було черпане з загально всім доступного жерела; великоруський аполоґ так само добре міг повстати в X, XI, як у XV чи XVI віці.

Мені здаєть ся, що оба шановні вчені, громадячи та комбінуючи матеріали далекі та слабо звязані з великоруським стихом, або й зовсім не звязані з ним, за мало звернули уваги на матеріал ближший, загально відомий у старій Русі, який дав би їм можливість поставити твердше на історичнім ґрунті питанє про ієнезу стиха та його жерел. При помочи такого матеріалу можна було зараз рішити, чи уступ із роскольницької редакції повісти про 12 снів належав до первісної форми тої повісти, чи повстав пізнійше, можливо на руськїм ґрунті. І як з одного боку нема сумніву, що віднайдений пр. Веселовским у тибетськїй сьвятій книзі Канджурі уступ про боротьбу чотирьох буйволів, які „поревівши, пошумівши розійшлись не бивши ся“ (ор. сіт. 29), вяжесть ся з великор. стихом про Правду і Кривду через посередництво Слова про сні Шахаші, так з другого боку не бачимо ніякого звязку між стихом, Апокаліпсою та пізанськими і швайцарськими іконами. Дивно, що ані д. В. Мочульський ані проф. Веселовский не підозрівали істнованя української пісні про Правду, а бодай не вважали потрібним згадати про неї, а також минули мовчанкою деякі інтересні, загально відомі памятки староруського письменства, що моглиб до-

вести дослід до точнійших висновків. І коли теорія д. Мочульського, буцім то білий заяць або лютий звір великоруського стиха є не хто иньший, як Христос, шпотаєть ся зараз на найблизшим рядку того самого стиха, де кажеть ся, що „Правда пошла на небо кь самому Христу“, то порівнанє великоруського стиха з українською піснею та її книжними жерелами могло-б було довести його до реальнійших результатів.

III.

А до тих жерел, що обіцювали инші, з літературно-історичного боку цікавійші результати, д. Мочульський був досить близько. На ст. 207 своєї розвідки, плутаючи ся в безладних комбінаціях про те, о скілько символи правди і кривди старші, а їх виклад пізнійший (як коли-б се взагалі було можливе! Адже-ж символи без викладу зовсім не символи і в кожній притчі виклад, себто основна ідея — річ первісна, старша, ніж конкретні образи, в яких вона символізована!¹⁾ він пише: „Символы голубя-Правды и ворона-Кривды древнѣе символовъ зайца-Правды и совы-Кривды. Эти символы ближе стоятъ кь своему библейскому прототипу, чѣмъ символы „Бесѣды“. Относительно же толкованія, встрѣчающаго ся въ древнѣйшей редакціи сказанія, должно замѣтить, что оно несомнѣнно позднѣйшее. Представляя очевидно дальнѣйшее развитіе библейскаго символическаго толкованія встрѣчающаго ся въ позднѣйшей редакціи сказанія, это толкованіе напоминаетъ нѣсколько собою то „Слово св. отецъ о правдѣ и неправдѣ“, которое встрѣчается въ нашихъ русскихъ сборникахъ XIV и XV вв.“ У нотці до сих остатніх слів поклик на Измараѣд у рукописі Троїцької Сергієвої Лаври ч. 202, з XVI в. — і анї слова більше. Що се за Слово, чим воно зближене до „пізнійшого“ толкованя сну, яке передає „ранійшу“ традицію — в те д. Мочульський не входить. Він задовольняєть ся висловляючи свою особисту думку про повстанє оповіданя (про сні Шахаіні), яке буцімто „по существу своему находится въ тѣсной связи съ апокрифическими сказаніями о Соломонѣ и если не составляетъ собою простого отрывка изъ этихъ сказаній, то несомнѣнно принадлежитъ кь одному и тому же

¹⁾ Див. про се мою розвідочку в праці Притчата за єднорога и нейнять български вариянтъ (Сборникъ за пар. умотворенія т. XIII), ст. 7—8 окремої відбитки.

разряду сказаній, и при томъ въ основѣ своей, какъ и сказанія о Соломонѣ, имѣють прототипъ восточный“ (ст. 208). Авторъ сього „личнаго миѣнія“ очевидно не дочитав до кінця розвідки проф. Веселовского про сні Шахайші, бо инакше був би бачив, що ніякого „личнаго миѣнія“, а до того ще й хибного, висловляти не було потреби, бо проф. Веселовский ясно і виразно вказав буддйський прототип повісти про 12 снів і вказав її шлях із Індії до Європи й на Русь — як раз незалежний від головного циклю Соломонівських легенд.

Та се лише мимоходом, а головне ось у чім. Що се за „Слово св. отець о правдѣ и неправдѣ“, про яке згадав і нічого не сказав д. Мочульский? Думаю, що замість усяких зайвих міркувань найліпше буде зараз навести його в повнім тексті, тим більше, що д. Мочульский не потребував шукати його аж у рукописнім Ізмараїді Троїцко-Сергієвої Лаври, а міг знайти його в старім і загально доступнім виданю „Памятники старинной русской литературы, издаваемые графомъ Куселевымъ-Безбородко“, выпускъ четвертый, С. Петербургъ 1862, стор. 213. А коли-б д. Мочульский заглянув понад се ще і в який рукописний Ізмараїд, то був би переконав ся, що в старій Руси були відомі що найменше дві редакції того Слова і що в звязку з иншими намятками староруського письменства, про які буде мова далі, се Слово позволяє нам сказати дещо точнійше про повстанє і української лірницької пісні і великоруського стиха, як венецькі мініятури та швайцарські ікони. Попробуємо-ж заповнити сю люку в дослідах російських учених.

Як сказано, „Слово о правдѣ и неправдѣ“ маємо перед собою в двох редакціях, із яких одна містить ся в староруській збірці Ізмараїді, а другу опублікував М. Костомаров із якоїсь близше неозначеної рукописної збірки XV в., що зберігаєть ся в Кирилівській бібліотеці під ч. 6/1083 під днем 6 цвітня, і яка ввійшла також у наші Прологи. Для показу подібностей і ріжниць обох текстів друкую їх тут en regard, кладучи обік себе текст Пролога (рукоп. перемиської капітульної бібліотеки sign. LI, С. 5, писаний 1632 р., текст ласкаво переписав для мене проф. Д. Коренець; до нього виписую варіанти з виданя Костомарова, яке задля транскрипції з кирилиці на гражданку зістало значно змодернізоване) і текст Ізмараїда, взятий мною із рукописного Сваричівського Ізмараїда, що зберігаєть ся в бібліотеці Народного Дому у Львові в рукописній збірці о. Петрушевича під ч. 1, к. 138.

Текст Черем. Пролога 1632.

Слово ѿ правдѣ и ѿ¹⁾
неправдѣ. Прѣкла в ѣ.
день. Прѣвѣ²⁾ стѣворена
бысть Бѣгомъ правда въ члѣ-
цѣхъ, и потомъ воста не-
правда ѿ неприазниа бѣма.
и начана сѣ брати³⁾ въ члѣ-
цѣхъ⁴⁾. и прѣша члѣци не-
правдоу, а правдоу ѿвѣгоша,

и ѿстави іа правда въ скола
кола⁵⁾ ходити, да ѿстави по-
гиблють⁶⁾, іакоже изколше⁷⁾.

Вѣста бо на дѣвѣство
блѣудѣ и погуби дѣвѣство;
вѣста скверна на чистотѣ и по-
губи⁸⁾, д⁹⁾ лютость на кротость,
и¹⁰⁾ бѣста [гнѣвъ на]¹¹⁾ тихость,

1) К. вас. 2) К. Первое 3) К.
нача бороти ся 4) К. въ чловѣцѣ
5) К. въ свои воли 6) К. да поги-
бають 7) К. изволиша 8) К. вас.
9) К. вас. 10) К. вас. 11) Прол. вас.,
те що в скобках, доповнено із К.

Текст Сваричівського Ізмарагда.

Слово стѣх ѿ ѿцѣ ѿ
правдѣ и ѿ неправдѣ.
бѣски ѿч. Оуко прѣвѣ бы^{от}
правда Бѣгомъ сотворена въ
члѣцѣхъ, потоже ѿ неприазни-
на дѣйства неправда вѣста.
и прѣша члѣци неправдоу и
възлюбивша ю, а правда оста-
ви іа въ свои ходити воли.
самовластни бо есмы, своєю
волею погыбаемъ, а оставаше
ко правдѣ златѣ твори^{мъ}; кѣ-
дѣще истинѣ, но не твори^{мъ}
ѣіа, аже бо и крадемъ, бѣ-
димъ, бѣсоудаемъ грѣхы чюжи,
завидимъ, гравимъ, по мздѣ
соуди^{мъ} и многы ины неправды
дѣемъ. іаже на пагоубѣ дѣимъ
наши соудъ. прѣша бо не-
правдоу члѣци ѿ дѣволака^с
бѣма, и ѿстави іа ходити іа
въ своей воли, да погыноуть,
іакоже сѣи изволиша. всакъ бо
волею своєю ли погыбнетъ. ли
спѣсетъ сѣ. самовластни бо
есмы. да іако изволимъ. то тво-
римъ, ли рани, ап мѣкоу бѣра-
щемъ¹⁾ сѣбѣ

Вѣста бо на дѣвѣство блѣуд,
и погыбѣ дѣвѣство; вѣста на
чѣтотоу скверна, а на кротость
гнѣвъ и лютость, грѣдѣсть
на смиреніе и на люковъ нена-
висть. вѣста несмытность на
постѣ, а на трезвѣкніе пѣан-
ство. вѣста бѣида на братство

1) В рукоп. мабуть помилкою:
бѣрацѣть.

ї на любовь ненависть, вѣста на постъ несмытость, а пїанство на трезвость. вѣста швидна на смиренїе и развой на братолюбїе. вѣста скоупость на щедрость и немлсрдїе на млсть. вѣста безаконїе на храненїе¹⁾ закона, и ина вса вѣсташа неправедна [на праведна]²⁾ дѣлеса. Тѣмже велико есть намъ тревѣ въздержанїе; хотѣшиамъ ко правды искати, єюже дойти жизни вѣїа, да са Швергоутъ³⁾ сел временным [и] іако чжжєї Шкѣгають. Разжмѣї, члѣскїи роде дубогий, іако повѣждень єси неправдою; дувѣжь Ш⁴⁾ нїѣ, кто силенъ⁵⁾, Бѣ ли илїи врагъ, грѣхъ ли илїи законъ, тѣло ли илїи⁶⁾ дїша?

Ще ли помыслишь Бгови дубодити и свою дшюу сїсти, тоа вражїа прелести дубовас са⁷⁾, грѣхи створѣшаши.

О несмыслєнни роде члѣскїї, іако свонъ невѣрство⁸⁾ боиши са⁸⁾ грѣха,

а не дубовани правдою! И никогда^ж Бѣ не штавить члѣка

1) К. сохраненїе 2) Пр. вас., доповнено з К. 3) К. отвергнут 4) К. вас. 5) К. кто есть силенъ 6) К. или 7) К. то врага убоавъ ся 8) К. не боиши ся.

татѣа же и развой на тиухость, и на млсрдїе скѣпость; вѣста на щедрость неподанїе и нехраненїе закона на Гїа заповѣди; вса неправедна вѣсташа на блга дѣла. соупротикъ тѣм, братїе, много нам исправленїе тревѣ, єже вѣїа искати правды, мнози во неправѣдоу дѣючи погывоша злѣ. Разоумѣї, члѣчь роде дубегий, іако повѣжень єси неправдою. Швѣжь, ш члѣче, Ш нїѣ дувѣжь, кто силенъ, Бѣ ли е^{ст} или дїаво^х, врагъ всѣ^х, и расмотри, что лоуче ест, грѣхъ ли погубляа, ли законъ сїспай; добрѣ дувѣжь, тѣло ли нетлѣнно, ли дїша? и что добрѣе, р'ци ми, правда ли, и[ли] л'жа, рай илїи моука?

С) несмыслєне роде члѣчь.

почто неправды дѣлаа погубляете^с сами, а правдоу єсте оставили, єю же сїсти са? възлюбилїи єсте злобѣ, пїанство, л'жю, татвоу, гордость, скѣпость и прочаа неправды, а не дубованте правдою сїсти са. Никогда во не оставить Бѣ члѣка въ правдѣ живуща.

ны есть¹⁾, но ѿ нехотаще вѣсе
то ны ѡставити [есть]²⁾.

Да поноудимы са³⁾ нрежде
сѣмерти ѡставити [сѣа]⁴⁾, ѿ-
мамы⁵⁾ того причастити⁶⁾,
ѣже доволѣеть къ спсенію, а
то вѣсе даймы нищимъ, иже про-
даю^т вѣію мѣсть, ѿ да коу-
пи^т вѣчною жизнь ѿ полж-
чи^т ѡставленіе грѣховъ ѿ ѿз-
бавленіе мѣки вѣчныа. мѣсти-
нію бо ѿ Ба мѣсть прѣймемъ
ѿ въ скѣ^т славы⁷⁾ вѣселим са.
Сего ради добріи призратъ
[сїю]⁸⁾ жизнь ѿ правдою ѿ-
щюуть вѣчныа жизни⁹⁾.

но в'са си ѡставльше ѡмрети
ѿма^т; аще ны ѿ вел'ми ест
люво, но ничто вѣзмоуще ѡ-
ходи^т ѡ ни^т. Тѣм, вратіе,
поноуди^т са преже смѣрти къ
правдѣ пожити ѿ довраа дѣла
творити и ми^тстныю, да по-
лоучи^т вѣчною жизнь ѿ поми-
лованье ѡ Бѣа. Бѣоу ѿшемъ
слава ѿ дрѣ^т.

Не входячи ближе в те, що се за рукописна збірка XV в. з Кирилівської бібліотеки, з якої взяв свій текст Костомарів, із самого супротиставлення обох текстів нашого Слова можемо бачити, що проложний текст треба вважати більше первісним, ніж ізмараїдівський. Проложний текст, що правда, повніший при кінці і має речення та звороти, що виявляють у собі всі признаки старшого оригіналу (прим. „нищимъ, иже продають божію милость“), — за те Ізмаїдів текст багатший у початковій часті, робить ся під кінець більше кудий і пропускає дещо таке, що первісно могло належати до прототипу. Ізмаїдів текст виявить ся ще скупішим, коли вилучимо з нього деякі вставки, про які буде мова далі, а які могли бути зроблені аж тоді, коли сей твір влучено до Ізмаїда.

Порівнюючи спеціально оба тексти годі не завважити поетичної гри контрастів: „вѣста бо на дѣвство блудъ“ і т. д., що нагадує поетичну персоніфікацію Слова о полку Игоревѣ: „Вѣстала Обида въ силахъ Дажьбожа внука“ або в иншій місці „уже снесе ся худа на хвалу, уже тресну нужда на волю“ і т. д. Та головна ріжниця обох текстів лежить у тих паралельних уступах, де текст

1) К. любя ны суть 2) К. но не хотяща вся та оставити ны есть.
3) К. да понудим ся 4) Пр. вас. 5) К. и малы 6) К. причащати ся 7) К. Христовъ 8) Пр. вас. 9) К. ищутъ оная жизни вѣчныа, иже буди полу-
чити намъ.

Пр. рекомендує усувати ся від життя, відкидати від себе все часове, роздавати все добро немаючим крім мінімуму потрібного до життя, а текст Ізм. натомість говорячи про шуканє правди, не бачить у тім іще зовсім аскетичного ідеалу, але навпаки, пропускаючи з тексту Пр. всі такі уступи, що жадають від чоловіка аскетичного способу життя, резюмує свої постулати в словах „**поноудим сѧ въ правдѣ пожити ѿ добра дѣла творити**“. Симв. противенством у тенденції обох редакцій Слова пояснюють ся в значній мірі відміни і пропуски, які виявляє текст Ізм. супроти тексту Пр. І так коли текст Пр. говорить, що для правдивого життя „великое есть намѣ требѣ въздержаніе“, то текст Ізм. заступає се остатнє слово дуже характерно словом „исправленіе“; отже не абнегації і втеки від сьвітлових справ потрібно, а направи того сьвітлового життя. І задержавши слова прототипа про „исканіе правды“ текст Ізм. зараз же викидає заховані в тексті Пр. слова „**да отвергнѣт сѧ временныя** (scil. живнѣ) **и яко чуждыя отъбѣгаютъ**“ і заступає їх загальником „**мнози ко неправдоу дѣючи погыбоша**“, що певно не належав до прототипа.

Можна добачити ту саму тенденцію і в показі на контраст того, що важнійше в житю, чи гріх чи закон. Текст Пр. кладе самі ті два слова; текст Ізм. додає до них інтересні епітети: „грѣх ли погубляѣй, ли законъ спасаѣй“. Можна сумнівати ся, чи сі епітети були в прототипі, з якого вплив текст Ізм.; для Ізмараїдового обробленя вони дуже характеристичні власне задля підкресленя тої думки, що спасає чоловіка не втека з під житевого ярма, а „закон“, себто кермована вишим, етичним законом праця між людьми. Слова тексту Пр. „**ѿще помыслиши Бгѣоу оугодити и свою дѣшу спасти, то врага оуболевъ сѧ грѣхъ совершаши**“ в тій формі не зовсім ясні; при слові „врага“ бракує нам близшого поясненя: кого розумів автор під сим ворогом? Не помилю ся мабуть у догаді, що редактор тексту Ізм. мусів тут читати якийсь повніший або троха відмінний текст, у яким мабуть добачив аскетичну тенденцію і для того пропустив те реченє. Дуже цікаво, що він зараз же в дальшій реченю пропустив докір людському роду, „яко своимъ невѣрствомъ не боѣши ся грѣха“, чи то вважаючи його також не зовсім ясным, чи може з якої иншої причини. За те в тексті Ізм. бачимо тут вичисленє гріхів, якими автор докоряє людям; се „злоба, нянство, брехня, крадіж, гордість і скупість“ — як бачимо, або загально-людські гріхи (3 перші), або тісно звязані з практичним житєм суспільним та економічним; спеціально чернечого гріха ані одного.

Незвичайно інтересно й те, що автор тексту Ізм. пропустив далі речення тексту Пр., згідно прототипу, де сказано, що „**только человекъ помыслилъ съ вѣрою ко Бѣгу, и Богъ вселитъ сѧ въ сердце его разумнымъ свѣтомъ**“. Се-ж власне була головна основа аскетичної моралі, яка головною метою життя і терпіння вважала „розумне просвітління“, екстазу, безпосередню стичність чоловіка з Богом і звязану з тим актом неземну розкіш. Для редактора тексту Ізм. таке ставлене питання моральної реформи життя було очевидно не на місці і він пропустив те речення. Щоб заповнити люку з тих пропусків, редактор Ізм. вставляє тут декілька афоризмів про „истинну“ (тут переважно в протиставленю до „лжи“, отже в далеко тіснішій значіню, ніж має „правда“ скрізь у тексті „Слова“). Сі афоризми набрані з якихось посторонніх жерел; один узятий із патріарха Геннадія, мабуть із його відомого „Слосовца“, себто сотні таких мудрих речень; тогож Геннадія нагадує й другий афоризм поданий без зацитованя жереда, а власне слова: „**Лучше нишѣ худа въ истиннѣ, нежели бѣгати лъжѣ**“; сі слова нагадують речення, яке знаходимо часто в наших рукописах у статі **Слово сѧго Генадіа патріарха вселенскаго дѣйствительное** (у мене в Літманівській рукописі XVIII в. стор. 325—330), де між иншим читаємо: „**Лучше естъ жити въ хлѣбѣ съ правдою, нежели въ повапленнѣ храмѣ съ нечестіемъ**“ і сей афоризм являєть ся закінченням цілого ряду речень, де змальовано контраст між багатим і бідним. Як докладно редактор тексту Ізм. обдумував кожде слово, щоб тільки скрізь провести свою тенденцію діяльного життя в протиставленю до контемплятивного, се видимо хоч би з того, що в уступі „**Тѣмже лѣно ны есть держати сѧ правды**“ він перемінює занадто на його думку пасивне „держати сѧ правды“ на „**правдѣ дѣюще**“. З тої самої причини він пропускає далше речення прототипу, де уминаеть ся вірних „ни сея жизни не брезѣте, правдѣ же держаще съ вѣрою спасете сѧ“, і хоча й нагадує далі згідно з прототипом минущість „красних і славних і солодких“ земних річий, то все таки з того не виводить, так як Пр., потребу покинути все се перед смертю, але стоїть на постулаті „**въ правдѣ пожити и довра дѣла творити**“.

Думаю, що всього сказаного досить, щоб виробити собі погляд, що текст Пр. являєть ся коли не просто прототипом Ізм., то все таки старшим зразком прототипу, а текст Ізм. пізнішою його пере-рібкою, зладженою спеціально для Ізмараґда. З того виходило-б, що прототип Слова був зложений незалежно від Ізмараґда, дав-нійше від нього і з иншою, більш аскетичною тенденцією. Коли

приняти усталену д. Яковлевим дату зложеня сього Ізмараґда на кінець XIV віку¹⁾, то ми мали би рівночасно дату не першого зложеня нашого Слова, а тої його перерібки, що містить ся в Ізмараґді.

Що до самого прототипу, то поперед усього вирінає питанє, чи можна вважати його твором ориґінальним, староруським, чи може се переклад із грецького? Деяку вказівку дає нам знов Ізмараґдова редакція. В ній се Слово має титул „Слово святихъ отецъ“, отже сей твір стоїть у ряді тих досить численних безіменних творів, у яких дослідники поперед усього шукають продуктів староруського пера. В самих Ізмараґдах, простудіюваних д. Яковлевим, маємо слів з таким титулом до 30; деякі з них по порівнаню ріжних текстів показують ся виривками чи то з Кирила Турівського (Ізмар. 1 ред. сл. 33 „о покаяніи“), чи з ніби-Теодозієвої статі „О казняхъ божіихъ“ (Ізм. 1 ред. сл. 24); деяких грецькі ориґінали удало ся віднайти (Ізмар. 2 ред. сл. 112 „о житіи челоувѣческомъ“), та найбільша часть тих слів (у Ізм. 1 ред. сл. 21, 34, 56, 77, 79 і 145 у другій ред. сл. 13, 24, 28, 57, 66, 79, 84, 121, 123, 133, 135, 136, 150, 150, до сих додати ще псевдоґрафічне сл. 162, про яке далі буде мова) стоїть перед нами доси як загадка; для деяких можна догадувати ся грецьких жерел, хоч доси й не вдало ся знайти їх; инші треба вважати коли не цілком, то в значній части ориґінальними²⁾. До таких в основі своїй староруських, хоч і чужими вставками пристроєних творів належить мабуть і наше Слово о правдѣ и о неправдѣ. Одну таку вставку вказує сам текст, цитуючи приказку патріарха Геннадія „**Три нравы възненакидѣ дѣла моа: вѣгата лѣжива, стара бладива, зѣвѣга хоупака**“. За сим цитатом редактор сього слова не далеко й мусів шукати, бо збірка таких Геннадієвих афоризмів, відома в літературі під назвою „Стословець патр. Геннадія“, входила в склад першої редакції Ізмараґда, хоч була виключена з другої.

Другий цитат, хоч не вказаний виразно автором, узятий із тогож Ізмараґда другої редакції, із Слова Івана Златоустого о самовластїи.

¹⁾ В. А. Яковлевъ, Къ литературной исторіи древнерусскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія „Измараґда“. Одесса 1893, стор. 171.

²⁾ Се не парадокс для тих, що знають троха ближше наше староруське письменство і тямлять, що многі староруські твори, особливо тзв. висшого стилю, отже такі як писаня Кирила Турівського, Кліма Смолятича, Данила Заточника, митроп. Іларіона та инших складають ся в значній части з цитатів та виривків із письма сьв. та отців церкви, цитованих нераз зовсім песьвідомо, з памяти.

„Богъ и муку проповѣдалъ и царство обѣщаль — читаємо в тій слові — да еже изволимъ себѣ или рай или муку. Самовластны Богомъ сотворены есмы, или спасемся или погибнемъ волею своею“¹⁾. Пр. Архангельський подає сі виписки з тексту, що по троха підходить до тексту нашої статі, але не заглядає до грецького оригіналу, на скільки там текст повійший від того церковно-славянського, що був ще в Болгарії сирепарований для Златоустура, а відси перейшов до Ізмараїда. Рефлексії на тему „самовластія“, себто кажучи новочасним науковим терміном, „свободи волі“ в тексті нашого Слова о правдѣ и неправдѣ ширші, як у статі цитованій пр. Архангельським, а про те видержані зовсім у дусі і в стилу Івана Златоуста.

Не менше цікаві для нас ті уступи, що вяжуть наше Слово з иньшим безіменним твором староруської літератури, хоч і прикрашеним у титулі іменем одного із старозавітних пророків. Се поміщене в Ізмараїді другої редакції (у Яковлева під ч. 162) „Пророчество Исаио сына Амосова, иже пророчествова со риданіемъ о послѣднихъ днехъ, провидѣвъ духомъ святымъ хотящихъ быти на ны“. Вже Горський і Невоструєв, описуючи Ізмараїд Синодальної бібліотеки (Описаніє рукоп. Синод. библ. отд. II, ч. 3, ст. 80) завважили, що се слово — апокріф, але не має нічого спільного з тим старохристиянським апокріфом, що присуджуєть ся пророкови Ісаї і оповідає його вихід до неба. Поміщене в Ізмараїдах і переписуване також окремо аж до XVIII в. (в моім посіданю є копія з XVIII в. в рукописі Георгія Білявського) воно навіть не апокріф у звичайнім значіню слова; воно не говорить про Ісаїю нічого такого, що перечило-б Біблії, а тільки вкладає в його уста ряд нарікань, упіменень та погроз навіяних думкою про близький кінець світа. Читаємо тут між иншим: „**Будет на вы гнѣкъ мои в' послѣднихъ днѣхъ, зане неправда многа къ васъ бумножитъ са и смиреніе Фверъжено, зависть и лєсть и гнѣкъъ жироуетъ къ васъ, погыбе йстинна, л'жа покры землю**“. Автор грозить людям між иншим і такими нещастями: „**Дѣти не стыдѣти са начнутъ родителъ своихъ, а дѣчители ихъ запонци и лицемѣри боудутъ, а черньци срамословци и кощонѣнници боудутъ, а вѣзи немлстивѣи, соуд'га неправед'ни, не боудутъ изыкавати хоудыхъ из роуки сильныхъ**“. Грозить ся людям „**многыа ради неправды**“ полоном чужоземців і змалювавши страховища того полону, автор знов додає: „**умножисте ко злаи и неправдоу къзлюбисте**“²⁾.

¹⁾ А. С. Архангельській, Творенія отцовъ церкви, т. IV, ст. 28.

²⁾ Іван Франко, Памятки укр. руської мови і літератури, т. IV, стор. 249, 250.

Можна-б підібрати і з інших творів XIV—XV в. цитати, які доказують, що вже й тоді, під вражінем татарського погрому та спричиненого ним захитаня основ суспільного ладу на Русі оті наріканя на загальну неправду, а спеціально на неправду в судах, були дуже розповсюджені по Русі. І так у посланію новгородського та цсковського архієпископа Серапіона, прогнаного з престола і висланого на заточене, до московського митрополита Симона, він жалуючи ся на несправедливість засуду говорить: „Се ваша правда въ неправду воистинну, по богоотцу Давиду: любяй неправду ненавидить свою душу“, і кінчить патетичним запевненем: „Мнѣ же послѣднему не буди сотворити, якоже тебѣ обѣщах ся, еже повиновати ся неправдамъ, а за правду дайже ми Боже пострадати“¹⁾. У безіменнім „Наказаніи княземъ, иже дають волость и судъ небогобоинымъ и лукавымъ мужемъ“, читаємо: „Честъ царя — судъ любить, и правда съ небеси приниче... Князь любя судъ и правду, небо есть земное“. Та далі докоряють ся князям: „И вы въ себе мѣсто поставяете властели и тивуны, мужи небогобойны, язычны, злохитры, суда не разумѣюще, правды не смотряще, пьяны судяще“. Автор обертаєть ся до князя словами: „Сдержай истину въ неправдѣ и не боя ся небеснаго серпа молвишь: „Како судилъ (scil. тіунъ), на его душу“. А не ты ли пустилъ яко неистова пса на Христовы овцы?“ І кінчить загальним реченем: „царю неправедну — всѣ слуги подѣ нимъ беззаконны суть“ (Памятники стар. р. литерат. IV, 184).

Сю саму думку розвито в коротенькім поученю Семена епископа Тверського до князя Константина полоцького, прозваного Безруким. Князь запитав Семена: „Владыко, гдѣ быти тивуну на ономъ свѣтѣ?“ Семен відповів: „Где и князю“. Вражений сим князь реплікує: „Тіунъ неправду судить, мзду емлетъ, люди продаєть, мучить, лихое все дѣєть, а азъ что дѣю?“ На се відповів Семен: „Аже будетъ князь добръ, богобоинъ, жалуєть людей, правду любить, избираєть тіуна или коего волостеля мужа добра и богобойна, страха божія полна, разумна, праведна, по закону божію все творяща и судъ вѣдуща, — и князь въ рай и тивунъ въ раи. Будетъ ли князь безъ божія страха, христіанъ не жалуєть, сиротъ не мидуєть и вдовицами не печалуется, поставяєть тивуна или коего волостеля — человекъ зла, Бога не

¹⁾ Памятники старинной русской литературы IV, 210, 212. Пор. богатий вибір цитатів у М. Грушевського, Історія України-Руси, т. III, друге вид. у Львові 1905 р. стор. 390—392.

бояща ся а закона божія не вѣдуще и суда не разумѣюще... князь въ адѣ и тивунъ съ нимъ во адѣ“ (Памятники IV, 185).

Всі ті паралелі показують досить ясно, якими міцними нитками Слово о правдѣ и неправдѣ звязане зі староруською книжною традицією XIV—XV віків і яка правдоподібна думка про його староруське походжене. А з другого боку нема сумніву про звязок того Слова та покровного йому Ісаїїного пророцтва з нашою лірницькою піснею про Правду. Ідейний підклад, освітлене житєвих фактів, поодинокі явища наведені для характеристики, поетичні форми, навіть поодинокі вислови близькі аж до ідентичности. Правда — сьвята, вона — сам Господь; правда бореть ся з неправдою і підлягає їй задля людської слабости; вона тепер понижена в сьвітї, занедбана, потоптана, щезла з людських відносин крім хіба таких найінтимніших, як відносини матери до дїтий; неправда панує в судах, сидить за столом у панів, пожирає весь сьвіт. Сироти плачуть, брат брата влещує словами і кривдить у судї. Отсе основні погляди однаково і староруського Слова і нової пісні. Навіть такі деталі, що в новій пісні видають ся зайвими, оказують ся належними до її основи, вирослими зі старого пня, тільки затемненими і скривленими лірницькою памятю. До таких деталів належать піднесені мною висше рядки про сирітське житє. І справді, в тій формі, в якій вони співають ся тепер, вони в пісні про Правду видають ся зайвими; лірницька пам'ять забула їх первісний звязок і викривила їх на взір новішої пісні про Сирітку. Але коли ми в старім Пророчестві Ісаїїнім читаємо слова: „И въсплачють сѧ в'доки ѡ сироты не ѡмоуци застоупника, зане кѡзи не смрают' властий, а властели не с'жалат' сѧ моучаще хоудми“, то нам зараз стане ясно, який звязок мусїла мати первісно згадка про сиріт з основною темою пісні про правду. Не залишив автор нової пісні і того характерного упізненя: „много нам исправленіе требѣ, ѡже вѣѡа исвати правды“, і розвинув сей мотив у прегарнім образі: „Орловими крильми до неї летїти“.

Щож до великоруського стиха про Правду і Кривду, то всі отсі староруські писаня хіба в дуже загальних рисах могли вплинути на його сформоване. Крім жерел, указаних росийськими вченими, я вказав би хіба ще одно, що могло дати почин до сформованя картини про вознесенє правди на небо. В апокріфі, зложенім у Візантії десь у VI—VII в. і вчасно перекладенім на церковно-славянську мову пз. „Послѣднее видѣніе святого пророка Данила“ читаємо на початку як перший признак єуду божого над землею: „Тогда повелѣ Гдѣ вседержитель єдиномоу ѿ аггль

сконхъ глѣ: „Сниди ѿ възми истинноу ѿ миръ ѿ земля ѿ сътвори, да снѣдаты члѣвци другъа другъа плотъ нхъ“¹⁾, що зовсім відповідає грецькому текстові: *κατελθε και αρει την ἀληθειαν και την ειρήνην ἀπο τῆς γῆς και ποιησον, ἵνα φάγωσιν οἱ ἀνθρωποι ἀλλήλων τὰς σάρκας αὐτῶν*²⁾. Коли обік снх слів византийського апокріфа покладемо слова староруського „Наказанія княземъ“ про те, що коли князь судить праведно, то „правда съ небеси при niche“, то будемо мати образ того круга ідей, із якого виплили картини великоруського стиха про Правду і Неправду та підпис під малюнком страшного суду, де „Правда Кривду стріляє“, і будемо мати певність, що в тих картинах маємо перед собою не останок доісторичного поганства, а відгуки книжної традиції, яка сформувала ся в означенім історичнім часі, не пізнійше XV в. та не о много швидше XIV в. Коли ся книжна традиція ввійшла в ширші народні маси на стілько глибоко, що могла вилити ся в форму лірницьких вірш та пісень, се не легко означити, та все таки ледви чи помилимо ся, кладучи початок великоруського стиха на XVI, а української пісні найдалі на XVII вік. Може дальші пошукування та знахідки рукописів позволят іще близше означити сей час.

IV.

Нема в світі правди! Неправда бореть ся з нею, поборює її! Але-ж сей окрик не був льокальний, руський ані в XIV, ані в XVII, ані в жаднім иньшій віці. Хоч у нас він мав біблійну закраску, але був далекий від усякого догматизму. Се був дуже інтернаціональний і старий окрик, що лунав давно перед написанем Апокаліпси. Можна сказати, що він так старий, як загалом рефлексія над моральними та суспільними справами. Ще в пятім віці перед Христом грецький теній плястично змалював сю боротьбу в притчі про Геракля на роздорожу. Першу літературну форму тій притчі дав письменник Продік із Кеоса, який оповідає, що вийшовши з дитячого віку Геракль опинив ся раз на відлюдному роздорожу і не знав, куди йому повернути ся. Нараз побачив, як до нього наближали ся „дві женщины надлюдьскої подобі“ — одна Чеснота, а друга Роскіш. Кожда за чергою почала намовляти його,

1) Див. мої Памятки т. IV, стор. 255, пор. В. Истринъ, Откровеніе Мееодія Патарскаго, Москва 1897, стор. 269,

2) Vasiliev, Anecdota graeco-byzantina, Mosquae 1893. ст. 43.

аби йшов за нею, обіцяючи йому на своїм шляху те, що на її думку було добром. Церша промовляє Роскіш, обіцяючи йому легке і веселе життя, повне роскошів і вигод. По ній говорить Чеснота, обіцяючи йому величність цінною важкої праці та заслуг. „Коли бажаєш, щоб боги були ласкаві для тебе, то покорайся богам; коли хочеш бути дорогим своїм друзям, будь щедрим супроти них; коли бажаєш пошести від горожан, будь корисним горожанам; коли вважаєш добром, щоб усі Греки подивлялися твоєю чеснотою, старайся послужити всій Греції“. Гераклъ, звісно — півбог і герой, вибирає шлях чесноти; але Ксенофонт, який простими словами переповів „препишну“ Продікову притчу, дає пізнати, що для звичайного чоловіка легший був вибір протилежного шляху. Оригінал Продікового твору не дійшов до нас, але Арістотель у своїй „Схолої на Гермія“ заховав нам мабуть, як думають дослідники, уривок того твору, гимн до чесноти. „Чеснота, мето праці смертного роду, найвища мета людського життя! За твоєю красою, о діво, зносити непохитно найтяжші муки, навіть умерти, оте в Греції доля гідна життя. Такою любов'ю ти надихаєш, такі безсмертні плоди приносиш, плоди коштовніші від золота, від батька й матери, від сну, що солодко затулює очі! Для тебе Гераклъ, син Зевеса, для тебе сини Леда перетерпіли все, своїми подвигами голосячи твою могутність. З замишування до тебе Ахілл і Аякс вступили в Гадесову домівку“¹⁾. На тексті сеї притчі, як його переповідають Ксенофонт, Ціцерон і Максим Тирський, можна слідити, як контраст між тими двома суперечними силами заострюється, як фігура Чесноти набирає чим раз більше соціальної зафарбки, а натомість фігура її супірниці із *ηδονή* (роскіш, фізична насолода) ступнево перемінюється на моральну *κακία* та *κακοή* (злість, неправда). Справедливо піднесли дослідники, що сей контраст первісно не був властивий Грекам і що Продікова притча мусить мати орієнтальне жерело. І справді, в Зендавесті віднайдено прототип грецької притчі: „Слуги Агура-Мазди і дєви (злі духи) силкувалися перетягти його духа на свою сторону, мовлячи: „О Маздо, дай себе під наш провід, прожени тих, що ненавидять тебе!“ Агура Мазда, що царює добрим духам, силою своєї влади, що творить його суть, відповів їм згідно з Правдою, своєю щасливою і блискучою товаришкою: „Вибираємо вашу Армаїті (мудрість) сьвяту, бездоганну, нехай вона буде з нами“ (Avesta т. II, 114; Levêque, op. cit. 235).

¹⁾ Див. Eugène Levêque, Les mythes et les l'Inde et la Perse. Paris 1880, стор. 232—239.

Супроти цього оптимістичного, житерадісного погляду яким же сумом віє від пізнійших мітів та легенд! Не довго перед Христовим різдвом римський поет Овідій виспівав найстаршу відому нам і найбільше безнадійну пісню про побіду кривди над правдою у вступі до своєї мітольоґічної поеми „Metamorphoses“. Людський розвій іде чим раз до гіршого; по первіснім золотім віці, повнім справедливости і радощів, настав срібний вік, потім сплижевий, а нарешті залізний.

Protinus irrupit venae peioris in aevum
 Omne nefas: fugere pudor verumque fidesque,
 In quorum subiere locus fraudesque dolique
 Insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.

Запанував грубий матеріалізм, появило ся „шкідливе залізо“ і ще шкідливіше від нього золото; вибухли війни й розбої.

Non hospes ab hospite tutus,
 Non socer a genero, fratrum quoque gratia rara est.
 Imminet exitio vir conjugis, illa mariti;
 Lurida terribiles miscent aconita novercae;
 Filius ante diem patrios inquit in annos.
 Victa jacet pietas, et virgo caede madentes
 Ultima caelestum terras Astraea reliquit.

„Зоряна Діва“ — справедливість, що остатня з усіх богів покидає кровю заплямлену землю, отсе на мою думку перший взірєць тої Правди великоруського стиха, що пережожена Кривдою летить до неба до самого Христа; ріжниця хіба та, що Овідій нічого не знає про її будучий поворот і побіду, а християнин надієть ся її підчас страшного суду.

Регенераційна сила християнства була головно в тім, що воно, в основі своїй не менше пессимістичне від поганської філософії, зуміло знайти для неї противвагу — віру в загробове жите, суд та відплату за гробом та загальний суд і побіду добра і справедливости при другім приході Христа. Особливо ся друга віра була дуже жива в перших віках християнства; Христового приходу надіяли ся швидко по часах Нерона, при кінці першого століття, а далі із століття на століття, при кінці першого тисячоліття. Та швидко стало ясно для всіх вірующих, що хоч і як глибоко змінила християнська наука моральні погляди людей, хоч як багато сплодила високих прикладів самовідреченя, любови до людей і реліґійного запалу, все таки в загальній сумі обичаї між

людьми змінилися мало, суспільні відносини не то що не поліпшали, а з упадком римської держави та її порядків не в однім і погіршилися, і нарікання на зопсуге та неморальність у лоні самого християнства лунають з новою силою.

*Neu quam parva fides reperitur nunc apud cives,
Cum frater fratrem iam linquit, filia matrem! —*

нарікає незугарним леонінським віршом якийсь середньовіковий книжник.

Та особливо в часах гуманізму, коли людська думка при помочи новопізнаних памяток греко-римської культури здужала вирвати ся з пеленок церковного авторітету, нарікання на упадок вірности і правди на сьвітї набирають надзвичайної остроти і епіграматичної колючости. Німецька вірша з XIV або XV в. *Von der trew und untrew*¹⁾ виводить іще Правду (*Treue*) в розмові з Неправдою і майже як переможця. Неправда запрошує Правду до свого дому, обіцяє їй розповісти всі свої діла і просить у неї поради, як здобути прихильність загалу. Правда відповідає сердито: „Не хочу мати з тобою ніякого діла. Хто йде зо мною, тому я дам честь“. Неправда хвалить ся панською ласкою:

*Mir seint die herren holt,
Ich bin ir golt.*

Правда грозить неправедним ганьбою в житю і пеклом по смерти. „*Sich umb dich, werlt!*“ — кличе вона. „*Ere muss entweichen, untrew wil ir an gesigen*“ і грозить божою карою, війнамп.

*Die zeyt nympt ab
Von tag zu tag.
Gott, sich, der zurnet sere :
Vns nohet endcristes zeit.
Das kint tregt dem vatter neit...
Der singer straffen hilfzet nit
Vnd der paffen lere.*

(Час коротшає з дня на день, Бог загнував ся дуже. Наближаєть ся час Антихриста. Дитя завидує батькови. Нічого не помагають казаня діяконів ані науки попів). Далі вірша спеціально

¹⁾ Adelbert von Keller, *Erzählungen aus altdeutschen Handschriften*. Stuttgart 1855, ст. 630—633.

обговорює невдячність дітей супроти родичів і звертає на інший мотив — неминучу смерть, ілюструючи його рядом прикладів.

Та яке-ж віддалене від сеї досить іще млявої вірші до тих навіяних гуманізмом саркастичних стріл на весь суспільний лад, в роді прим. отсеї латинсько-німецької вірші, що появляється мабуть у XV в.¹⁾

Iustitia ist geschlagen todt,
Veritas leidet grosse Noth,
Fallacia ist hoch geboren,
Fides hat den Streit verloren.
Spes ist schon gestorben,
Charitas ist gar verdorben.
Patientia lieget gefangen,

Obedientia ist untergangen.
Nequitia ist jetzt im Land,
Pietas ist nirgends bekannt.
Prudentia hat den Preis verloren,
Stultitia ist Meister worden,
Consuetudo ist übers Feld gezogen,
Invidia hat das Land betrogen.

Що така чи дуже подібна вірша мусіла вже в XV в. бути популярна в Німеччині, на се маємо доказ у латинсько-чеській вірші, яку знайшов Ганка в одному рукописі з XV в.²⁾ і яку передрукував Файфалік у своїй збірці старочеських пісень та віршів XIV і XV в.³⁾ Ось її текст:

Veritas umřela smrti,
Justitia velikú núzi trpi,
Falsitas sě jest narodila,
Viera boj stratila.

Málo viery na světě,
Slušíet' mudru býti:
Pravda nohu zlomila,
A vieře dno vypadlo.

Друга половина сеї вірші, а особливо остатні два рядки виглядають навіть не як переклад, а як відривок якоїсь оригінальної чеської сатири або як народня приказка. Та вже в другій половині XV в. ся тема стає в Німеччині дуже популярною. Райнгольд Келер опублікував 1873 в часописі *Germania* (XVIII, 460) інтересну віршовану розмову, яку позволю собі тут передати в перекладі на нашу мову. Келер дав своїй розвідці титул „Ein Gedicht von der Gerechtigkeit“⁴⁾

¹⁾ Надрукована в брошурі *Wieder erneuerte Lustige Gesellschaft*, getruckt MDCLIX, ст. 10 — сам титул показує, що се нове видане давнішого твору.

²⁾ Vaclav Hanka, *Starobylá skladanie III*, 262 і д.

³⁾ Feifalik, *Altböhmische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV und XV Jahrhunderts* (Sitzungsberichte der historisch-philosophischen Klasse der Akademie der Wissenschaften. Wien 1862) ст. 736.

⁴⁾ Передруковано в виданю *Reinhold Köhler, Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters*, Berlin 1900, стор. 73—79.

Nuncius.

Жінко, чи не відомо вам, де поділа ся правда?

Mulier.

Друже, ось вам уся моя відповідь: з правдою у мене нема ніякого діла.

Nuncius.

Добрий селянине, скажи мені щиро: чи бачив ти коли правду?

Rusticus.

Коли я хоч чув що про правду, то хай мене зараз убють.

Nuncius

Міщани, дайте мені добрий звіт: чи знайду я у вас правду?

Cives.

Ні, товаришу, в отьому краю правда у заставі у Жидів.

Nuncius.

Жиде, до мене дійшло, що ти взяв правду в застав.

Judeus.

На Бога живого скажу тобі: правди не знайдеш у мене.

Nuncius.

Ви, рицарі і ви, браві вояки, чи ви заховали правду?

Milites.

Шановний пане, ми чули, що вона зайшла в цісарський двір.

Nuncius.

Пане цісарю, маю надію, що знайду правду у вашім дворі.

Imperator.

Післанче, відси її вигнано і вона лишила ся у наші.

Nuncius.

Найсвятійший отче христіянства, чи знайду правду у вас?

Papa.

Правду вислав я ученим у христіянський свѣт.

Nuncius.

Ви доктори і вчені, чи маю ждати правди від вас?

Doctores.

Ми прочитали всі книги; правда мабуть є у старих.

Nuncius.

Шукав я багато минулих літ; скажіть вірно, чи знайду правду у вас?

Seniores.

Товаришу, сього не можемо тобі сказати, бо сьгодня власне її ховають.

Келер не дошукував ся старших жерел сеї вірші, яких певно

треба шукати в середньовіковій латинській поезії, але за те подав багату збірку пізнійших її перерібок та варіантів. Ще 1484 на сю тему безуспішного шукання правди зложена була в Любеці запусна гра „Van der rechtverdicheyt“, що дала якомусь малярови тему до намальованя шістьох образів з римованими підписами в любецькій ратушевій залі. В р. 1500 видано в Любеці нову перерібку фарсн пз. „Henselyn oder van der rechtferdiheyt“, де представлено, як три брати на розказ батька і в супроводі слуги-штукаря Івашка (Henselyn) ідуть у світ і в людей ріжних станів (папи, цїсаря, князїв, шляхти, вояків, селян, духовних, пяниць, жінок і черцїв) питають за правдою.

Та особливо в XVI в., в часі реформації, сей мотив пониження правди та панованя неправди зробив ся дуже популярний. Його обробляють у Німеччині Ганс Сакс („Die unterdrückt Fraw Wahrheit“ та діяльої „Gesprech mit einem Waldbruder, wie Frau Treu gestorben sey), драматурґ Матвій Крайц, письменниця Магдалена Еккард, памфлетист Антін Шор і инші. Приказки в роді цитованих нами висше повторяють ся на ріжні лади ріжними людьми. В дуже популярній сатири „Straffpredigt über alle Stand“ читаємо :

Virtus und Lex ist schier verschmacht,
 Fides und Spes geringt geacht,
 Charitas beynahe gestorben,
 Veritas allenthalb verdorben,
 Pax ligt in Kranckheit gross,
 Honor mit allen glidern bloss,
 Justitiam find man nicht mehr,
 Aequitas bey ydermann leer,
 Probitas wird sehr belogen,
 Innocentia zum öfftern betrogen.

Та швидко ся гуманїстична латино-німецька вірша зкинула латинську лушпайку, одягла чисто німецьку одежу і вїйшла в уста люду; на се маємо докази в старих збірках приказок Лемана, Петрі й иньших із XVI—XVII в., де стрічаємо ось який варіант висше наведеної вірші :

Treu und Glauben ist geschlagen todt,
 Gerechtigkeit ligt in grosser Not,
 Gottesforcht ligt im Stro,
 Demut schreit Mordio,

Hoffart ist auserkoren,
 Gedult hat den Streit verloren,
 Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
 Zucht und Ehre über Meer gezogen,
 Frömmigkeit lässt man betteln gohn,
 Tyrannis sitzt auf dem Thron,
 Missgunst ist worden loss,
 Die Lieb ist kalt und bloss¹⁾.

В р. 1586 збунтували ся селяни в Альзації і випушили руйнувати панські замки, несучи перед собою хоругов, на якій були написані ось які вірші:

Die Wahrheit ist gen Himmel geflogen,
 Trew ist über Meer gezogen,
 Gerechtigkeit ist vertrieben,
 Betrug und Falsch ist in der Welt blieben,
 Jedoch Gott nehrt
 Deme, der Ihne ehrt²⁾.

На запитанє, чом же се правда щезла з поміж людей, відповідали жартливим чотиростихом:

Da die Treue war geborn,
 Da kroch sie in ein Jägerhorn;
 Der Jäger blies sie in den Wind,
 Daher man keine Treue findt. (Wander IV, 1309).

Або вказували на її від'їзд до чужого краю:

Die Treue ist in Flandern:
 Sie ist weder bei diesen, noch bei andern. (ibid.)

Варіанти сеї приказки уміщувано навіть як написи на домах. Такі написи знайдено ще в ХІХ віці в Фрізляндії, Швайцарії, Тиролю; навіть у семигородських Німців знайшов Гальтріх віршик:

Die Liebe ist erfroren,
 Die Gerechtigkeit hat sich verloren,
 Die Ungerechtigkeit wird täglich geboren³⁾.

¹⁾ K. W a n d e r, Deutsches Sprichwörterlexikon, т. IV, стовиць 1312.

²⁾ Stöber, Alsatia. Bd. I, 254; пор. W a n d e r, op. cit. IV, 1752.

³⁾ R. Köhler, Kleinere Schriften II, 78.

Сліди розширення цього мотива маємо також у Франції та в Англії. Автори французьких фарс та сатир XIV—XV в., що правда, брали річ більше матеріялістично. Те, що у Німців була *Rechtfertigkeit* або *Warheit*, Француз називає *Bon temps* (добробут) або *Credit* (вірність), і ось маємо з тих часів цілий ряд віршів про „Небіщика Добробута“, про „Воскресенє Добробута“, про „Вигнанє Добробута“¹⁾, „Смерть Кредиту“ (*Köhler op. cit.* 79) і т. д. З Англії маємо поки що записану лиш одну пісню чи віршу пв. „Justice is dead“ (Правда вмерла), надруковану в *Folklore Journal* II, 309, недоступну мені.

Ідея шукати правди і справедливого соціяльного та політичного ладу в чужих, далеких краях належить до найпопулярніших і найбільш улюблених літературних тем XVII та XVIII в. Одні оброблювали її серйозно, веліли своїм героям знаходити краї з ідеальним устроєм десь далеко за морями — сюди належать Морусова „Утопія“, Кабетова „Атлантида“, ідеальна держава Мореллі і т. и. Інші з далеко більшим успіхом оброблювали сю тему гумористично та сатирично, — досить тут буде згадати Вольтерового „Кандіда“ та Свіфтового „Іулівера“. Відгуком цього напрямку в польській літературі треба вважати крім „*Doświadczyńskiego*“ Красіцького та покровних йому повістий також гумористично-сатиричну віршу „*Gdzie prawda?*“ зложеною десь під кінець XVIII в., але перед поділом Польщі, популярну й доси серед міщан у Галичині, особливо в східній. Віднайшов її для науки д. В. Гнатюк, надрукувавши в львівській часописи „*Lud*“ за р. 1898 варіант записаний ним від одного кушніра в Бучачі. Другий варіант, записаний у зах. Галичині був надрукований у тімже *Ludzie* 1900 р. У мене є варіант записаний д. Кревецьким від його діда в Жидачові і старший рукописний, що містить ся в рукописнім альбомі зладженім десь у 30-их роках XIX-го віку. Сей остатній, найстарший із відомих доси варіантів, я й друкую ось тут.

Wiersze o prawdzie.

W portamencie niebieskim empireyskie nieba!

Powiedzcie mi ludzie, gdzie prawdy szukać trzeba?

Już prawdy niema, już prawda nie żyje,

Ustała z Polski w insze nacyje.

Ponoś prawdy niema w całej Europie

Jak w panie, tak w żydzie, tak i w prostym chłopie.

¹⁾ Anatole de Montaignon et James de Rothschild, *Recueil de poésies Françaises des XV-e et XVI-e siècles*, t XIII, 122.

Puszczam ja się do Niemców, do Szląska, do Prusa,
 Aż i tam ta sama co i tu pokusa.
 „Gutt Morgen, Herr Bruder! Cziś nie widział praŋdi?“
 „Ne bil tu, Mospan Polak, i ne będzie zaŋdi.
 Bo kto praŋdi kocha, wenig się z bogaca;
 Kogo okpić, oszukać, to u nas popłaca“.

Puszczam ia się do Węgier, czy tam prawda żyje?
 Może się zabawiła, dobre winko piie.
 „Zdrów bądź, Mospanie Węgrzynie, dobre winko macie,
 Może wy tu u siebie i prawdę chowacie?“
 „Dakuł meliana teremtete, iak Wuhry nastali,
 U sobi prawdy nigdy nie chowali“.

Puszczam ia się do Moskwy, iak z Polski stupali,
 Może oni ze sobą i prawdę zabrali.
 „Zdrast, wasza miłost, sztol padilajesz?“
 „Sztol ty, durny Polak, u nas paszukaiesz?“
 Net u nas prawda, do swita ne żyie,
 Bo w caley Rossyi same zołodyie“.

Puszczam ia się do Rzymu, aż tam pielgrzym idzie,
 Nic nie gada o prawdzie, lecz wszystko o bidzie.
 „Zdrów bądź, Mospanie pielgrzymie!
 Czy macie prawdę w waszym Rzymie?“
 „Roma est benedictus, sed populus maledictus,
 Po łacinie gadaia, lecz prawdy nie maia“.

Puszczam ia się na morze, czy tam prawda żyie?
 Może się zabawiła, co tu nie popłynie.
 Wpadam na okręty,
 Aż y tam wykrety:
 Żeglarze — łgarze,
 Nikt prawdy nie skaże.

Stoiąc ia u portu
 Czekam raportu,
 Aż slysze głos z nieba: „Szkoda, bracie, ciebie!
 Prawda tylko w Bogu na wysokim niebie.
 Niech ci się nie plecie —
 Niema prawdy w świecie“.

Sic fac, skończyło się tak.

Віршів на подібні теми мусіло бути в Польщі XVIII в. більше. В часі перед першим розділом і потім, аж до третього розділу в Польщі аж роїло ся від ріжних проєктів „pargawy Rzeczypospolitej“, із яких деякі просто мали претензію завести в Польщі „правду“. До таких належить прим. писаний біблійним стилем памфлет „Prawda w Polsce z Izraela“, де оповідаєть ся історію Польщі від смерти Августа II, якого автор величає як короля дуже справедливого, а час його панованя малює як якийсь золотий вік. — аж до Станіслава Понятовського, і кінчить проєктом реформ і пророцтвом, як то чудово буде виглядати Польща по їх переведеню. Сей памфлет, інтересний і з літературного боку, був написаний десь перед р. 1770, бо рукопис Куропатніцького (Ossol. 569), де поміщена його копія, був докінчений 1771 р. Зрештою крім титулу сей памфлет з нашою віршею не має нічого спільного.

V.

Із того, що сказано доси, можна, здаєть ся, вивести такі висновки. Мотив боротьби правди з кривдою в людському житю, хоч дуже давний і слідний уже в клясичних релігійних віруванях, у середньовіковій Європі набирає плястичних форм боротьби двох алегоричних фігур або кількох пар таких фігур, поражєня правди і тріумфу кривди з перспективою одначе її остаточної побіди. Понятя правди і кривди не скрізь однакові і часто переміщують ся. Під правдою розумієть ся раз справедливість та вірність у соціяльних відносинах, то знов загальний добробут економічний, то нарешті психологічна правдивість чи правдомовність у протиставленю до брехні. Що до самого способу розуміня і представлюваня тих явищ зібраний нами матеріял розпадаєть ся на кілька груп відповідно до національних відмін: французський *Bontemps* або *Vieux Bontemps* якоеь слабо вяжесть ся з німецькою *Rechtfertigkeit* та *Wahrheit*, коли тимчасом руська група стоїть осторінь. Найпізнійша парієть — польська вірша, зближаєть ся своїм складом до німецької групи, хоча й переносить гру контрастів із суспільних верстов на ріжні національності.

Чи маємо припускати якусь спільну літературну основу для всіх сих груп? Ми бачили спеціально що до великоруського стиха, що майже всі його головні мотиви містять ся в занесених із Византії на Русь апокріфах (Бесе́да Іерусалимская, Бесе́да трехъ святиителей, Послѣднее видѣніе Даниїла), а ідейний підклад лише

ледви помітною ниткою вяже його зі старим Словомъ о правдѣ и неправдѣ, яке вірнійше відбило ся в українській пісні. Але відки у нас узяло ся те Слово, серед яких обставин і з якого імпульсу було зложено, про се поки що нема докладної звістки. Деякі вказівки дає нам тут інтересний твір, що притикає до нашої теми і відкриває перед нами нову і цікаву перспективу.

Скрізь по Європі, від скелистої Бретані до Урала і Стамбула, від Фінляндії до Сицилії та Греції записано в XIX віці багато варіантів казки, якої зміст складаєть ся з отсих головних подій: 1) Чесний чоловік доводить ся злобним товаришем (братом) до того, що за дрібну користь (шматок хліба, троха збіжя і т. и.) дає собі виколоти одно око, потім друге, по чім злобний товариш покидає його в відлюднім місці.

2) Осліплений підслухує непомірено розмову злих духів, відьом або віщих звірів, довідуєть ся з неї ріжних секретів, в тім числі й того, як йому відзискати зір, і при їх помочи не лише робить ся знов видющим, але добиваєть ся великих маєтків, а також руки царівни.

3) Його злобний товариш здибаєть ся з ним, а довідавши ся, як він дійшов до свого щастя, іде на те саме місце і гине там від розсерджених демонів чи звірів, що мстять ся за зражене своїх секретів.

Ми не мали-б нагоди займатися тут сею казкою, хоч і як вона інтересна, як би не одна обставина. Деякі варіанти сеї казки мають вступ, у якому ставить ся питанє: що важнійше в житю, правда чи неправда, закон чи беззаконє? Від дебати приходять до закладу, в яким прихильник правди програє і тратить свій маєток, а найчастійше очи; чудесне відзисканє зору і соціяльне вивисненє того чоловіка являєть ся регабілітацією принципю правди і законности; кінцева катастрофа, яка постигає сторонника неправди, се немов показ, до чого доводить таке становище в житю.

Вважаю зайвим наводити тут увесь фольклорний матеріал, зібраний для сеї теми вченими, головно Катаною (*Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn II, 38, 159*), Келером (*Jahrbuch für romanische Litteratur VII, передруковано в Kleinere Schriften I, стор. 281—290*) та Коскеном (*E. Cosquin, Contes populaires de Lorraine, Paris 1886, I, 84—94*). Зазначу лише, що як і слід європейським ученим, вони ігнорують увесь славянський фольклорний матеріал, який не був перекладений на якусь західноєвропейську мову, і що, значить, їх бібліографію треба значно доповнити. І так у всіх тих працях зовсім зігноровано польські та

українські варіанти і всі російські з виємком одного Афанасьєвського, якому поталанило попасти в переклади Ральстона та Гольдшміда¹⁾). Келер у своїй розвідці, яка має тільки бібліографічний характер, навіть не пробує групувати матеріал річево і подає в суміш варіанти з моралізаційним вступом і без нього, тай не пробує віднайти в них якусь еволюцію, а навіть досить рішучо відкидає думку Бенфея, який іще в своїм класичнім вступі до Паньчатантри (I, 370) писав: „Ich will schon jetzt bemerken, dass dieses Märchen buddhistisch ist und wahrscheinlich durch die Mongolen nach Europa gelangt ist“. Бенфей указує як на остатню для нас доступну форму на одно оповіданє в тибетській збірці Дзанглун, перекладений пізнійше на німецьку мову Шіфнером (Schiefner, Indische Erzählungen у Mélanges asiatiques видаваних петербурською Академією, т. V, стор. 673); Келер заявляє одначе, що в тім оповіданю не бачить нічого більшого спільного з європейською казкою понад те, що тут злий царевич Дідон у дорозі осліплює свого брата Іедона, обдирає його і покидає в лісі; дальший перебіг казки, як Іедон відзискує зір і які пригоди переходить опісля, зовсім відмінний. Інших індійських паралель Келер не дошукував ся, а що й Бенфею не довелось вернути до сеї теми, то справа так і лишилася ся, доки до неї не підійшов Коскен з новим матеріалом і в значній части не справдив Бенфеєву думку.

Коскен у своїй розвідці зараз звернув увагу на характеристичний вступ одної части казок сього типу. Він пробує розділити оба типи географічно, але поділ не виходить виразний. І так моралізаційний вступ мають казки сербські, венецька, російська (один доступний Коскенови варіант), серболужицька, один варіант німецький, фінська, португальська, катальонська, один варіант бретонський; у норвеськім варіанті тільки назви обох героїв казки, Вірний і Невірний, нагадують його приналежність до сеї групи. Коскен показує далі, що варіанти нашої казки власне належні до сеї групи з моралізаційним вступом були відомі і популярні в Європі вже в XVI в.; один із них знаходимо в виданій 1519 р. збірці новель і оповідань вихреста-монаха Івана Паулі пз. Schimpf und

¹⁾ Славянські варіанти зведено в примітках до українських казок на сю тему, див. Етнографічний Збірник т. I, ч. 19, ч. III, ч. 36 — тут через помилку між літературою подано: Веселовскій, Разысканія V, 77, де нічого подібного нема. Див. надто старанні бібліографічні покажчики проф. Полівки, друквані в Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde.

Ernst (гл. 464), збірці, що в XVI і XVII в. мала в Німеччині більше як 30 видань. Старший варіант, бо аж із XIV в. знайдено в Еспанії в тзв. Libro de los Gatos. Дуже важною вказівкою був факт, що в відомій арабській збірці „Тисяча і одна ніч“ знайшовся також, хоч дуже виблідлий варіант нашої казки, в яким одначе назви героїв (Абу-Ноют, себто Ласкавий, і Абу-Ноютін, себто Ошуканець) свідчать про його належність до групи з моралізацією. Та всякі сумніви що до азійського, спеціально буддиського походження сеї казки і то власне того типу, що починається моралізацією, розвіяло віднайдене цілого ряду її варіантів, далеко повніших від європейських, на всім просторі середньої Азії від Бенгалю до південної Сибірі та Кіргіських степів. Се не тільки вказало згодну вітчину нашої казки, але також головні шляхи її мандрівки на захід: шлях письменної традиції через Персію, Арабію, Візантію та Еспанію в VIII—XIII віках, і шлях устної передачі через степові орди північно-західної Азії в Московщину, Фінляндію та на Україну в XIV—XV віках таї пізнійше.

Отсе головні, хоч самим автором не висловлені так виразно здобутки праці Е. Коскена. Для такого вислову про спільне і то буддиське жерело всіх варіантів нашої казки (д. Коскен в однім місці досить виразно дає пізнати, що варіанти без моралізаційного початку — пізнійші парости, в яких моралізацію, що була колись основою і метою казки, забуто, і полишився сам кістяк дивних пригод) бракувало одної дуже важної річі — старих книжних варіантів у старих буддиських книгах. Дивним дивом Коскен не звернув на них уваги і навіть не заглянув до варіанта Дзанілуна, згаданого Келером.

Попробуємо тепер розлити ся в матеріалі вказаному д. Коскеном, вибираючи з нього те, що належить до нашої спеціальної теми та доповнюючи його невідомими Коскенови матеріалами, головно славянськими, а також такими, що були записані і опубліковані вже по виході його книги.

Як уже було сказано, Коскен знає лиш один російський варіант нашої казки і то власне зовсім нецікавий. Тимчасом у самій збірці Афанасьєва маємо вісім варіантів, із яких найцікавіший власне третій, записаний на жаль невідомо де і ким; передрукуємо його тут слово до слова:

„Однажды спорила Кривда съ Правдою: чѣмъ лучше жить, кривдой или правдой? Кривда говорила: „Лучше жить кривдою“,

а Правда утверждала: „Лучше жить правдою“. Спорили-спорили, никто не переспорить. Говорить Кривда: „Пойдемъ къ писарю, онъ насъ разсудитъ“. — „Пойдемъ“ отвѣчаетъ Правда. Вотъ пришли къ писарю. „Рѣши нашъ споръ!“ говоритъ Кривда. „Чѣмъ лучше жить, кривдою или правдою?“ Писарь спросилъ: „О чемъ вы бѣете ся?“ — „О ста рубляхъ“. — „Ну, ты Правда проспорила; въ наше время лучше жить кривдою“. Правда вынула изъ кармана сто рублей и отдала Кривдѣ, а сама все стоитъ на своемъ, что лучше жить правдою. — „Пойдемъ къ судѣ, какъ онъ рѣшитъ!“ — говоритъ Кривда. — „Коли по твоему, я тебѣ плачу тысячу рублей, а коли по моему, ты мнѣ должна оба глаза отдать“. — „Хорошо, пойдёмъ!“ Пришли онѣ къ судѣ, стали спрашивать: „Чѣмъ лучше жить?“ Судья сказалъ тоже самое: „Въ наше время лучше жить кривдою“. — „подавай-ка свои глаза!“ — говоритъ Кривда Правдѣ. Выколола у ней глаза и ушла куда знала. Осталась Правда безглазая, пала лицомъ наземъ и поползла ощупью. Доползла до болота и легла въ травѣ. Въ самую полночь собралась туда невѣрная сила. Набольшой сталъ всёхъ спрашивать: „Кто и что сдѣлалъ?“ Кто говоритъ: я душу загубилъ; кто говоритъ: я того то на грѣхъ спустилъ; а Кривда въ свой чередъ похваляется: „Я у Правды сто рублей выспорила и глаза выколола!“ — „Что глаза!“ — говоритъ набольшой. — „Стоитъ потереть тутошней травкою — глаза опять будутъ!“ Правда лежитъ да слушаетъ. Вдругъ крикнули пѣтухи, и невѣрная сила разомъ пропала. Правда нарвала травки и давай тереть глаза: потѣрла одинъ, потѣрла другой — и стала видѣть по прежнему. Захватила съ собой этой травки и пошла въ путь-дорогу. Въ это время у одного царя ослѣпла дочь, и сдѣлалъ онъ кличь: кто вылѣчитъ царевну, за того отдасть ее замужъ. Правда приложила ей къ очамъ травку, потѣрла и вылѣчила. Царь обрадовался, женилъ Правду на своей дочери и взялъ къ себѣ въ домъ...¹⁾

Я назвав сю версію найпримітивнішою не в тім значіню, як коли-б вона найближше підходила до здогадного буддийського першовзору; зовсім навпаки, буддийські оповідання сеї категорії повні конкретних фактів, імен, і доктрина часто являєть ся немов механічно приточена до них. Примітивність отсеї версії полягає в її схематичній і до крайности упрощеній будові; казковий елемент ще мінімальний, герої казки ще зовсім не індивідуалізовані

¹⁾ А. К. Аванасьева, Народныя русскія сказки, книга I. Москва 1873, стор. 223—224.

і являють ся простими персоніфікаціями етичних принципів, між якими йде боротьба; казковий елемент механічно і неорганічно причеплений до принципіального спору і доходить до явної неладности в остатнім реченю, де Правда женить ся з царівною і йде жити в царський двір. Тут бачимо близький звязок оповідання зі староруським „Словомъ о правдѣ и неправдѣ“.

Із інших варіантів Афанасьєва треба виключити ч. 5 і 6 (I, ст. 226—230), де зовсім нема діскусії про правду і неправду таї загалом нема мови про виколованє очий, а натомісь повводжено інші мотиви. Полишимо на боці також четвертий варіант (I, ст. 224—226), де два кравці сперечають ся, а потім розпитують стрічних про те, чи можна прожити без божої помочи, чи ні. У вар. 1 перечать ся два мужики „бідні-пребідні“: один був „гараздъ на обманы, и приворнутъ ево было дѣло, а другой-ятъ шоль по правдѣ, кабы, знашь, трудами векъ пражить“ (I, 215). Вони перечать ся, запитують суду у мужика панщизняка, купця і панського прикащика, і від усіх чують, що неправдою жити легше. „Криводушний — не наслідком спору, а пізнійше, коли правдивому не стало заробітків, вибирає йому очі за шматочки хліба і покидає його. Ведений голосом із неба сліпець іде в ліс до „грімучої криниці“, відискає зір, підслухує в ночи розмову нечистих духів, лічить хору царівну чудесним образом Смоленської Матері божої і женить ся з нею, іде з нею відвідати рідне село, здібає „криводушного“, оповідає йому свої пригоди і радить пробувати такого самого щастя. „Криводушний“ гине від нечистої сили. Казка оповіdana широко і пририта декуди до місцевих обставин.

Другий варіант (I, 221—223) немов безпосередно навязує до третього, покладеного у нас на першим місці. Тут оба противники — купці і називають ся один Кривда, другий Правда. Вони бють ся о заклад за те, чи краще жити кривдою, чи правдою. У трох судців Правда програє і тратить усі свої кораблі. Про осліплене нема мови. В лісі в якійсь хатчині він підслухує розмову злих духів,вилічує царівну і женить ся з нею. Кривда почувши про його щастє йде в ліс до тої хатчини і гине від злих духів. В четвертім томі своєї збірки (IV, 68) Афанасьєв надрукував ще один варіант, зближений до попереднього, записаний у бобровськім пов. вороніжеської губ., де противники вправді названі мужиками, але у них є кораблі, про осліплене правдивого також нема мови; під деревом, на яким ночує осліплений, збираєть ся „нечиста сила“.

Вже тут, на великоруськім ґрунті (на жаль, у Афанасьєва

він не досить докладно обмежений, бо найважливіші варіанти подані без означення місця, тай записані „літературним“ язиком, отже не так точно, як би треба бажати) можемо визначити ось які три редакції казки інтересного для нас типу:

1. Перечать ся Правда і Кривда; наслідком закладу програного через триразовий осуд Правда тратить масток і очи. Підслухавши розмову злих духів вона відзискує зір, вилічує царівну і женить ся з нею. Кривда виходить безкарно (Афанасьевъ, I, вар. с).

2. Перечать ся два купці прозвані Правда і Кривда; наслідком закладу Правда тратить масток. Підслухавши розмову демонів Правда вилічує царівну і здобуває масток. Кривда йде підслухувати демонів і гине (Афан. I, вар. b і IV, ст. 68).

3. Перечать ся два мужики, ремесники (кравці), заклад, триразовий суд випадає на користь Кривди; сторонник Правди тратить очи, підслухує голос з неба або трьох старців, відзискує зір, вилічує царівну, женить ся з нею. Сторонник Кривди не являєть ся (Афан. вар. g), або гине так, як у попередніх редакціях (вар. a).

4. Четверта редакція, де героями виступають два брати, де осуд на сторону Кривди видає чорт перемінюючи ся раз по разу в різних людей, ледво зазначена в варіантах Афанасьева e і d, в яких оповідане комплікуєть ся пнішими мотивами, а основний мотив — суперечка між Правдою і Кривдою, майже зовсім забутий.

Роздивляючи ся в матеріялі зібраним Коскеном бачимо, що оповіданя зазначеної нами першої редакції він не знає ані одного. Відгуком другої редакції можна вважати норвежську казку в збірці Асбєрнзена (II, 166), де виступають два брати, з яких один має прозвище Вірний, а другий Невірний; що правда, тут забуто вже про суперечку за правду і неправду, а Невірний видовбує Вірному очи за те, що той докоряв йому якимось спроневіренем. Найбільша часть західно-європейських варіантів (італійські, грецький, фінський, португальський, каталянський) відповідають третій або четвертій редакції великоруських варіантів; до четвертої належать також сербський варіант (Вук, ч. 16) і словацький (Dobšinský I, 31—40), Подаю тут у перекладі вступ того варіанта, невідомого Коскенови.

„В однім ховяйстві виховав раз один батько двох синів, а потім умер. Скоро батькови закрили очи, захотіли сини зараз робити кожний по своєму, тож швидко поділили ся всім, що лишило ся по батькови. А поділили ся як рідні брати порівно:

дістало ся їм по тисячі золотих. Поділивши ся пустили ся в свѣт. Ідуть, ідуть один біля другого і все перемовляють ся один з одним, раз про се, то знов про те. Далі зійшла річ на те, чи є правда в свѣті?

— Брате мій золотий, — каже молодший, — годі вже про се, правда мусить бути в свѣті, бо инакше свѣт би розлетів ся.

— Та вже чи розлетів ся-б, чи ні, — каже старший, — але правди нема, вона давно загинула.

— Не загинула!

— Ні, загинула!

— Їй Богу загинула.

Брати бють ся о заклад, о тисячу золотих, стрічають багатого пана з червоною бородою і сей рішає спір так, що правди нема. Молодший програв свої гроші, але незабаром суперечка починаєть ся знов. Старший твердить, що правда загинула, молодший, що не загинула і вкінці додає: „Ну, коли правда загинула, то ось маю дві оці, то й ті дам собі виколоти за неї“. Старший бере його за слово — суперечку рішає священник, також рудоволосий, і старший брат вибирає молодшому очи, висьміває його і покидає під шибеницею. Тут сліпий підслухує розмову чортів, відзискує зір, видобуває заткану чортом воду, але зрікає ся грошей і стає попом. Раз йому доводить ся сповідати на смерть старого жебрака, в яким він пізнав свого колишнього товариша і виявив йому його гріх; під вражінєм сього оповіданя жебрак умирає.

Як затемнює ся основна тема казки — спір між правдою і неправдою — в міру посуваня сеї теми на захід, се бачимо найкраще на бретонськیم варіанті (*Luzel, Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne, t. II, стор. 111—125*), де суперечка між двома братами купцями, що переходили власне льондонський міст, заходить власне за те, чи справді той міст „три рази довший, як ласка божа“. І в найстаршій європейській варіанті, а власне в єспанській, поміщенім у *Libro de los Gatos* (Котячий книжці) суперечка йде не про правду в суспільнім житю в загалі, а про те, чи ліпше чоловікови брехати, чи говорити правду. Зазначу ще, що в відомих мені польськких варіантах (*Ciszewski, Krakowiacu I, 131—136*, чотирь варіанти, *Chełchowski, Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza, t. I, 194*; *Świętek, Lud nadrabski I, 340—341*; *Udziela, Lud polski w pow. Ropczyckim y Zbiór wiad. do antrop. kraj., t. XVI, часть 1, стор. 50—54*) зовсім нема питання про правду і неправду. Так само нема того питання в стамбульськім оповіданю записанім

і перекладенім Куношем (Dr. Ignaz Kúnos, Türkische Volksmärchen aus Stambul, Leiden, 1905, стор. 231—234); сей варіант найбільше підходить до варіанта е у Афанасьєва.

Я навмисно лишив на боці українські варіанти сеї казки, бо на них ще ліпше як на російських видно різнородність редакцій, у які зложила ся та казка, а зглядно перехрещуване західних впливів зі східними. В наших збірках народніх оповідань маємо доси записаних вісім варіантів сеї казки, а власне один із Галичини (Етнографічний Збірник I, стор. 69—76), один із Угорської Руси (Етногр. Збірник III, 229—233), один записаний у Батурині Чернигівської губ. (Черниговскія губ. Вѣдомости 1860, N. 15, передруковано у Рудченка, Народныя Южнорусскія сказки, Київъ 1870, т. II, ст. 156—158), два варіанти у Чубінського (Труды т. II. Петербургъ 1878), один із Волинської губ. (II, 45—52), а другий із Харківської губ. (II, 386—399), один у Манжури (И. И. Манжура, Сказки, пословицы и т. п. записанныя въ Екатеринославской и Харьковской губ. Харьковъ 1890, ст. 73—74), один у Гринченка (Б. Д. Гринченко, Этнографическіе матеріали собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Черниговъ 1995, т. I, стор. 177—179 із сумського пов. харківської губ.) і один записаний Мартиновичем від Кирила Сайка з Вереміївки полтавської губ. (Кіевская Старина 1904, кн. за цвітень ст. 163—191). Роздивляючи ті варіанти бачимо, що угроруський, галицький, волинський і харківський не мають ані сліду діскусії про правду і неправду і підходять до польських варіантів, та надто наближають ся до визначеної нами висше четвертої редакції тим, що скрізь тут виступають супірниками два брати, тільки що теоретична суперечка за правду і неправду тут заступлена соціальним контрастом між богачем і бідним.

Другий варіант Чубінського (Труды II, 386—390) наближаєть ся потроха до ред. 4, хоча суперечники тут не брати, а богач і його братанич. Але своїм укладом сей варіант ближший до другої редакції, бо хоча в початку оповіданя й говорить ся старим звичаєм: „Жили колись два брати, один багатий, а другий такий бідний, що й не сказати“, то все таки далі говорить ся, що син того бідного беть ся о заклад з дядьком за свою худобу і програє її. Також тим підходить сей варіант до Афанасьєвського вар. b, що й тут „дядько“ задовольняєть ся самою худобою і не видупує братаничови очий.

Варіант Манжури підходить до четвертої редакції тим, що й тут суперечку тричі розсуджує чорт, перекидаючи ся раз по разу

в ріжних людий. Супірники тут не брати, а мандрівники неозначеної близше суспільної верстви. Осліплений тратить надто жінку і все хозяйство, які забирає той, що осліпив його. Осліплений залазить у чортівську баню, підслухує розмову чортів, відзискує зір натираючи очи камінцем із чортівської печі і вертає міщанам воду, за що й дістає тисячу рублів. „Годі забрав свою тисячу і пішов до того, що казав: нема правди. „А що, — каже, — ось же есть на сьвітї правда“. Зараз забрав свою жінку, усе своє хозяйство, а йому видрав очи і прогнав; так він і пропав десь“. Як бачимо, і переведене і закінчене досить общипане.

Варіант Мартиновича „дуже собі довгий“, 28 сторін друку, скомпілюваний масою побутових деталів, та надзвичайно інтересний тим, що тут — і се одинокий випадок у відомім нам матеріалі — мотивується ся суперечка обох вандрівників за правду і то мотивується ся досить оригінальним способом. Два товариші, вбогі сільські парубки, ходять по заробітках. Завдяки прозорливості і зручності одного з них, Івана, їм щастить дуже і на риболовстві і в моряках. Вони заробили багато грошей і ділять ся ними. Вертаючи до дому вони гуляють, та один із них, власне не той, що найбільше причинив ся до успіха, тратить свою пайку, яку в нього краде весела дама. Іван другого вечера підступом відбирає не лише ті гроші, але ще значну суму, накрадену тою дамою у інших подорожних. Дійшовши до ліса Іван віддає товаришеви його половину, але тими дальшими гріними, яких його товариш „не заробив“, не хоче ділити ся з ним. За се товариш і докоряє йому неправдою і на сьому між ними доходить до суперечки, а далі до закладу. Іван програє три рази: за першим разом тратить усі гроші, за другим коня, за третім очи. В ночі він підслухує чотирьох чортів, відзискує зір, добуває людям воду, гатить греблю, вилічує царівну і стає її мужем, потім їде відшукати свою матір, утосує всю громаду і тут же демаскує свого лукавого товариша та своїм прикладом повчає його, що ліпше жити по правді. Зрештою він не мстить ся на нім, але за пару місяців грім запалює його хату, він тратить усе багатство і кінчить жебраком. Сей варіант найблизше підходить до визначеної нами третьої редакції, хоча деякі мотиви взяті з інших редакцій, а власне мотивоване і виразне переведене суперечки про правду і неправду ставить його з усіх європейських варіантів найблизше до згодного прототипу.

Не менше цікавий для нас варіант Рудченка, що являєть ся другим зразком тої редакції Афанасьєва, яку ми поставили на пернім місці. І тут, як у Афанасьєва, стрічають ся Правда з Не-

правдою, але суперечки між ними нема, тільки Неправда робить Правді пропозицію: „Як будем у місті їти, дак сперва твое будем їсти, в тоді моє“. Правда пристає на се, але коли її провіянту не стало, Неправда за троха страви виколує їй з разу одно око, потім друге, і покидає її. Правда ночує на дереві. Під тим деревом гуляють парубки з дівчатами і говорять, що „на тім дереві така роса, що як помазати сліпому очи, дак він і дивиця стане“. Правда чує се і жде ранку, щоб упала роса; по відході дівчат злізає з дерева, знаходить їх недоїдки та недонивки і покріпляєть ся ними, рано маже очи росою і відзискує здоров'яє. Вечером вона знов лізе на дерево і знов підслухує гулящих парубків та дівчат і чує, як хтось оповідає, що в такім то царстві є сліпа царівна, та якби її очи помазати росою з сього дерева, то вона провиділа-б. Правда набирає у флящину роси і йде в те царство до того царя. Подаю дословно закінчене казки:

„Довго вона ішла у той город, де жив сам царь із сліпою дочкою. Тут зараз донесли царю, що у його город прийшла така молодиця, що берецця видічить дочку його. Царь зараз велів позвати її. Прийшла у хату до царя, коли дивить ся, тут і Неправда.

— Се й ти тут, сестро? — питає Правда у Неправду.

— Еге, коли-б ти знала, я вже і сьвіт увесь пройшла, — одвічає Неправда. — А тиж чого тут?

— Того да того, — каже Правда, да й розказала, чого вона прийшла і що з нею було. Послі сього помазала вона цілющою росою очи царівні — і ся стала бачить усе так, як би не була і сліпа.

Царь же бачить, що Правда з Неправдою розказує так, як давняшня знакома, да й питає у її:

— Де ти із нею бачилась і що і коли?

Правда й розказала царю усе по правді: як вони ішли у двох, як Неправда її очи виколувала, як видічилась; сказано: усе розказала, як було. Царь, як скінчила Правда розказувати, ізвелів узяти Неправду, привязати її коню до хвоста да й пустити його на волю, щоб розніс її.

— Оттак, — сказала Правда, — прошла вона сьвіт, назад не вернулась.

Порівнюючи отсеї варіант із великоруським у Афанасьєва бачимо, що український варіант, хоч очевидно вплив із того самого жерела, що й великоруський (коли він у загалі є великоруський), виявляє деякі інтересні відмінн. Поперед усього інте-

ресне те, що Правда і Неправда тут жінки, через що й відпадає епізод женячки Правди з царівною. Ми бачили, що варіант Афанасьєва таки заставляє Правду женити ся з царівною і також не говорить нічого про покаране Кривди. Се не говорить нічого за більшою примітивністю українського варіанта; навпаки, бачимо тут зразок консеквентного прикросня казки, де первісні антагоністи були мужеського роду, до їх нових імен на мові, що надає тим самим словам женський рід. Із того виходить, що варіант Афанасьєва, який не вважаючи на недоладність робить Правду мужчиною, мусить бути ближший до оригіналу, як український. За тим самим промовляє також недоладність епізодів варіанта Рудченка про побут осліпленої Правди на дереві і про гуляне під деревом дівчат і парубків, які okazують ся свідущими таких секретів, яких не знає Правда і які їм самим було-б далеко простійше використати (вилічене царівни). Також у самім початку український варіант обкросений, бо не знає нічого про суперечку Правди з Неправдою при їх стрічі. Натомість інтересне закінченє нашого варіанта, з артистичного боку краще від Афанасьєвского, що Правда застає вже Неправду в царськїм дворі і там демаскує її перед царем.

Та ми маємо ще один український варіант сеї казки, тим цікавіший, що записаний іще в XVIII в. в однім руськїм рукописї, привезенім д. Гнатьюком із села Літманової на Спішу в північно-західній Угорщині.

Ось його текст:

Притча ѡ правдѣ ѿ кривдѣ.

Два дръга йдоша въ пѣть далекий, ѿ тѣмъ йдущимъ многое время, ѡ малѣ брашна въ аденію, единъ во ѡ ныхъ много ада все свое брашно поят', дръгый же в' малѣ жива съ въздержа еден' хлѣб' ачмѣный, ѿмже ѿ ѡнаго несытнаго въспита 7. дни. позавидѣвши емѡ несытный йзлѡпи семѡ ѡчи ѿ взем ѡ него хлѣбѣ ѡшедъ ѡстави дръга. слѣпый же не вѣдаше, ѿли днѣ ѿли ношѣ, ѿ тако въ пѣстиннѣ страждѡще многи часы прилѡчи съ емѡ кнѣти въ пѣстинѣ дворѣ, ѿде же шед в' храмѣнѣ сѣдаше. вѣ же тамо соборѣще вѣсковское, на неже сошедше съ вѣсы повѣдаша предъ величайшимъ вѣсомъ, что ѿ где ѿ какое зло сътворили. ѡ тѣхъ еденъ рече: „Язъ вѣхъ тоа ношн в' градѣ йндѣнскомъ Ѳар'скѣ ѿ видѣхъ тамо, како ѡ единого йсточника воднаго ве° градъ живеть. и вергохъ в него камѣн' велій, ѿже ѿ каплѣ води не ѿмѡтъ граждане, а ѡ томъ камени ни еден' не вѣсть (мѣсто предъ вѣсы нарекъ), ѿ дали би много злата ѿ сре-

кра, дабы ймъ сіе кто повѣлъ“.

Другій вѣкъ рекъ: „Язъ в' мимошедшѣ днѣ сѣтворихъ, ѿже дщерь недѣлюючи црѣ кипрѣскаго причастые ѿз'влева, ѿ то паде под помостъ ѿ жаба зѣсть е ѿ бѣдетъ титы, а дѣнца сѣхнутъ. ѿ аще бы кто сіе црѣви повѣлъ, выль вѣ первый по црѣ в' земли тон“.

Інний вѣкъ рече, іако подюсти друга на друга, ѿже ѿ едень хлѣвъ ѿчи емъ ѿзлѣпи ѿ взем' хлѣвъ ѿиде. но аще бы вѣдавъ слѣпый ѿ зелѣн, еже недалече ѿ zde растеть, ѿ помаститъ бы ймъ мѣста ѿчи, в той часъ заразы прозрѣлъ бы. ѿ йныхъ много сѣтвореныхъ злостей повѣдаша. Слышавъ же сіе слѣпецъ шныи, нача ползати по травѣ средѣ града того ѿ травю ѿ зелѣемъ мѣста ѿчий мастити. ѿ тако много ползый мѣла са бѣс ѿверкте малое зелѣе, ѿ потерши ймъ ѿчи прозритъ. ѿ воздавъ хвалс гдѣс бѣс ѿде ѿ тоа пѣстыни, ѿ пришедъ въ гради ймашыа люди пыта са къ царсв Індійскомѣ. к немъ же ѿдѣще видѣ възвщихъ водѣ за д. милъ. ѿ въпроси, ѿкѣдѣ сѣтъ ѿ чего ради тѣю водѣ возвтъ, ѿ оувѣде ѿ ныхъ ѿде с ными бесѣдѣа, что бы дали, ѿже бы повѣлъ, како ймъ вода погиве. ѿ тыи рекоша: „Індѣ нашѣ много бы дали ймѣніа, аще бы кто привернѣлъ градѣ водѣ, іако юж третаа часѣ людѣй оумре без' воды, ѿ прочіймъ разыйти са приходитъ“. Пришедшъ же емъ въ царсв възвѣстиша ѿ немъ възшый водѣ гражданомъ, ѿ тыи шедше к немъ молиша его, дабы имъ повѣлъ ѿ погивели воды ихъ ѿ дабы ю привернѣлъ имъ, ѿвѣщюще многы дари дати емъ. ѿ той повелѣ всѣмъ людемъ ѿти во слѣдъ себе ѿ показа ймъ камень лежащъ великій, ѿже вѣ ѿторгнѣлъ са ѿ скалы, лежащъ на ѿцѣ вздрѣа, егоже лѣдва р. ѿзвраныхъ мѣжей ѿвернѣти могли. ѿ въ той часъ поиде вода въ градъ, іакоже высть ѿ прежде. ѿ за тое дали емъ колесницѣ полнѣ злата ѿ сребра, ѿ коней шест', ѿ повелѣша его ѿвести въ Кипрѣ съ мноюу чѣстію.

І тамо пришедъ прослави са пред црѣмъ кипрѣскимъ, іако велѣе врачество въ царсѣ людемъ сѣтвори. ѿ въпрошен высть ѿ црѣ ѿ недѣлк дщери его, аще бы могла еѣ врачевати. ѿ той ѿвѣща: „Надеждѣ ймѣю въ бѣж, іако ѿ сіе поможетъ ми“. ѿ повелѣвъ поднати помостъ въ храмникѣ при недѣлюющей црѣвнкѣ, ѿ ѿверкте тамо жабѣ велми ѿтилѣю ѿ свѣцѣс пред нею горящю, ѿ ѿраздмѣвъ, іако в ней сѣла сѣтъ, повелѣ призвати сѣеника ѿ сохранно ѿзнати ѿз' жабѣ сѣла ѿ причастити дѣцѣ. внегода сѣтвориша тако, к тож время ѿпѣсти недѣгъ ѿ по маломъ часѣ

здрава бысть дѣница. ѿ сѣтвори єго црѣь перваго по севѣ, іако же прежде ѿвѣща, ѿ въ полатахъ свойхъ дасть ємѣ жити.

По многом же времени іздѣаше той сѣ множествомъ воарѣ ѿ слѣгъ свойхъ ѿ стрѣкте дрѣга своего, іже ємѣ іздѣши ѿчи за хлѣвѣ. ѿ той не познѣ єго просивѣ млѣтина. сѣй же повелѣвѣ ємѣ ѿти за собою в' полаты, ѿ вѣзѣвакѣ єго дасть ємѣ хлѣви ѿ рече: „Єдинѣ дѣво шедѣ дай кривдѣ, а дрѣгѣй правдѣ, ѿ пакн зає прѣдѣ“. ѿн'же ѿвѣщав рече: „Гѣди, развѣмѣю, іако кривда азѣ єсмѣ, ѿ правдѣ же не вѣкмѣ, гдѣ живеть“. ѿ той рече ємѣ: „Ще не вѣси ѿ правдѣ, дай томѣ, іже єси ѿчи іздѣшилѣ за хлѣвѣ“. сѣй же дѣвовав сѣ вѣлми паде на носѣ єго ѿ рече: „Гѣдѣ мой, прости ми, іво виждѣ, іако ты правда єси ѿ текѣ азѣ зло сѣтворихъ“. Тогда дѣмилосердив' сѣ правда над кривдою ѿ ѿпѣстивѣ ємѣ содѣланное зло ѿ милостиню ємѣ давѣ вез' вѣда ѿпѣсти єго.

Отсе оповіданє в своїй цілості і в деталях значно відмінне від усіх чотирьох редакцій того типу нашої казки, який ми назвали моралізаційним, та про те своїм закінченням виразно маніфєстує свою належність до того типу. Початок нашої притчі — брак диспути між мандрівцями про правду, брак закладу і суду та мотивованє вилупленя очий одному мандрівцеві другим, усе те зближує притчу з тими відмінами нашої казки, які ми виключили зі свого огляду власне через те, що в них забуто первісний основний мотив — боротьбу правди з кривдою. Середня часть притчі зближаєть ся до третьої редакції, та закінченє — стріча з кривдником, який став жебраком (сєй мотив є у Добшинського), дарованє йому царем-прихильником правди двох хлїбів — з тим, щоб дав один хлїб правді а другий кривді, викликанє сим признанє кривдника до вини і прощенє його царем, усе те риси ориґинальні, яких не стрічаємо в інших варіантах нашої казки (остатній зрештою є у Мартиновича). Тим цікавійше було би вислідити жерело, з якого взяв її невідомий компілятор Літманівського рукопису. Бо вставлені в притчі назви Індії, Тарса і Кипру можна вважати доказом на те, що автор не взяв сього оповіданя з уст місцевого люду, але мав перед собою якесь писемне жерело, що виразно вказує на Грецію і Візантію, або принаймні на середньовікову латину. Назви Тарсу і Кипру свідчили би про традицію хрестових походів, а приплетену до них не до ладу Індію можна би вважати глухим відгуком якоїсь старшої традиції про індійське походженє притчі. Все се очевидно мої догадки, — ориґинал нашої притчі треба-б відшукати, а поки що сю притчу мусимо лишити як ерратичний камінь, Бог зна яким випадком

і звідки занесений на наш ґрунт.

Перейдімо тепер до азіатських варіантів нашої казки. В самій Індії, як і слід було ждати, в устах люду заховало ся не багато і то пізніх та неясних слідів її; їх давно винищено разом із буддизмом. Та все таки в Бенґалю було записане в 70-их роках минулого віку оповідане про те, як один царевич і один син високого поліціянта мандрували по чужім краю. Раз син вояка почав докоряти царевичеви, що він усе робить добро людям. „Я волю чинити їм зло“ — додав він. Царевич почувши се не сказав нічого. Та коли дійшли до криниці і царевич терплячи спрагу просив свого товариша, щоб пустив його на шнурі в криницю, аби напив ся води, товариш пустив його, але не витягши назад пішов геть. Царевич сидючи в криниці чує, як на версі її збирають ся духи і розмовляють. Один говорить про королівську доньку, яку він мучить і ніхто не може його прогнати; другий оповідає, що під поблизьким деревом є пять горшків із золотом, яких одначе ніхто не може взяти, поки не ужиє такого а такого способу. Царевич чує все те, а рано його витягає з криниці прохожий чоловік — власне нісланець, що має шукати лікаря для королівни опанованої демоном; тому, хто їївилічить, король обіцює пів свого королівства і руку дочки. Царевич уздоровлює королівну, женить ся з нею і видобуває горшки з золотом. Його невірний товариш почувши се ховаєть ся на ніч у ту саму криницю, та демони розривають його. (*Indian Antiquary*, 1874, ст. 9, пор. *Cosquin, Contes Lorrains I*, 91).

Сей варіант, хоч заховав лише деякі сліди приналежності до того типу, що розібраний висше, цінний для нас як близька анальоґія до того варіанта, який маємо в Тисячі і одній ночі. Абу-Ніют (Добродушний) і Абу-Ніютін (Зрадливий) мандрують; перший просить спустити його до криниці, другий відрізує шнур і лишає його на дні. В ночі два злі духи розмовляють біля криниці про хоробу царівни; Абу-Ніют витягнений рано з криниці йде до царя, уздоровлює царівну і женить ся з нею. Пізнійше зрадливий довідавши ся про все також ховаєть ся на ніч до криниці, але демони сердиті за відкрите їх секрету завалюють криницю камінем і Зрадливий гине.

Та в Індії лишили ся далеко виразнійші сліди нашої казки по тих окраїнах, де буддизм держав ся найдовше і властиво не був знищений до решти, на півдні біля Цейльона і на півночі у стіп Гімалаяї. Південний варіант, опублікований у цитованій уже часописі *Indian Antiquary* 1884, стор. 285, ось як передає

в скороченю Коскен: „Один царь мав сина на імя Субудгі, а його міністер мав сина на імя Дурбудгі. Люба девіза царевича була: „Тільки чоловіколюбність усе переможе“, а син міністра держав ся зовсім противного принціпу. Одного дня оба юнаки пішли на лови, а коли царевич докоряв своему другови за його принціпи, сей скочив на нього, видер йому очи і покинув його. Царевич поволік ся на помацки аж до храма, до якого йому пощастило трафити, і замкнув ся в нім. Се був храм страшної богині Каллі. Богині власне не було дома, бо вийшла збирати коріне та овочі, — коли-ж вернувши застала двері зачинені, почала грозити зайді, що вбе його. „Я вже сліпий і напів труп, — відповів царевич, — коли вбеш мене, тим ліпше. А коли навпаки змилуєш ся надімною і вернеш мені зір, то я відчиню двері“. Каллі зголодніла обіцяла царевичу вислухати його просьбу і він зараз прозрів. Пізнійше богиня полюбила царевича і сказала йому, що в сусіднім краю царівна осліпла наслідком хвороби, а цар обіцяв своє царство й дочку тому, хто вилічить її. І богиня додала: „Прикладай три дні з ряду до очий царівни по троха сьвяченого попелу з мого віттаря, а четвертого дня вона прозрить“. Царевич слухає її ради, вилічує царівну і женить ся з нею. Пізнійше він здибає Дурбудгі, який волею долі зійшов на жебрака і якого постигає належна кара (Cosquin op. cit. 94).

Ще виразнійше заховав ся слід розширення нашої казки і то власне в формі зближеній до нашої другої редакції, в північній Індії, в Камаоні у стіп Гімалаяі. Російський учений Минаєв записав тут між иншими ось яку казку: „Був раз син богача і син брагмана. Перший говорив: „Гріх панує в сьвіті“. „Ні, — відповідав син брагмана, — закон панує в сьвіті“. — „Добре, — сказав перший, — розпитаємо чотирьох людей. Коли вони скажуть, що гріх панує в сьвіті, я відрубую тобі руки й ноги; а коли скажуть, що правда панує, ти відрубаш мені“. Пустили ся в дорогу і здибали корову. Питають її: „Шо панує в сьвіті, гріх чи закон?“ — „Гріх панує, — відповіла корова, — а закона зовсім нема. Дім мойого пана повен мойого потомства, а отсе мій пан не дивлячись на мою старість прогнав мене в ліс“¹⁾. Далі здибали брагмана, якого діти на старість прогнали з дому, далі медведя і льва, які жалують ся, що хоч живуть собі в лісі, люди й тут

1) В Індіях, як відомо, не вільно різати корови.

2) Д. Минаєвъ, Индѣйскія сказки и легенды (Журналъ министерства нар. просвѣщенія 1877 р. N. 16).

не дають їм спокою; одним словом, усі свідки potwierдили, що гріх, а не закон панує на світі. Тоді син богача обрубав синові брагмана руки й ноги і покинув його в лісі. Сей пробув тут 12 літ сидючи в дуплі одного дорева. Одного разу він підслухав розмову демона, медведя, тигра і льва, які говорили, що в верху цього дерева гніздить ся птах, а його помет має таку силу, що хто помаже собі ним руки й ноги, буде здоров. А инший із розмовників додав, що під сим деревом закопані два кітли повні грошей. Син брагмана помазав собі руки й ноги і вони стали знов цілі, а пару літ по тім по смерті короля народ вибрав його королем, і тоді він відкопав із під дерева також горшки з грінми. Тоді син богача почувши се прийшов до сина брагмана і просив його, щоб сей обрубав йому руки й ноги і покинув його в лісі під тим деревом; син брагмана зразу не хотів, потім згодив ся, та в дуплі дерева знайшли його нічу ті самі розмовники і роздерли ²⁾).

Кіргізька казка, записана Радловим у південній Сибірі, зближує ся подекуди з тою відміною першої редакції нашої казки, яку маємо у Рудченка. Добрий і Злий мандрують разом. Спершу оба їдять засоби Доброго, але коли їх не стало, Злий не хоче Доброму дати нічого, але зразу обрізує йому за троха страви вуха, а потім видовбує очи. Нарешті покидає його в лісі. Надходять три звірі, тигр, лис і вовк. Вовк говорить, що в тім лісі є дві трепети, які вилічують у людий очи й вуха, хоч би їх у них і зовсім не було. Тигр каже, що є тут такий пес, якого кости воскрешають мертвих. Лис знає місце, де лежить грудка золота велика як голова. Добрий користує ся тими звістками, відзискує здоров'є, воскрешає короля, який дає йому свою дочку за жінку. В кінці здиває свого колишнього товариша, який почувши про його щастє просить його, щоб відрізав йому вуха і вибрав очи і завів його на те місце в лісі. Сей виконав його просьбу, а звірі пожерли його ¹⁾).

А сягаючи в глуб, у давнину, знаходимо ось який, також пізний і иншими елементами підмішаний варіант у санскритській збірці Дзангун, зложеній десь у перших віках нашої ери, та захованій лише в тибетському перекладі в великій буддийській енциклопедії званій Канджур. Подаємо се оповіданє в скороченю на основі німецького перекладу, dokonаного петербурьським орієнталі-

¹⁾ W. Radloff, Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens. S. Petersburg 1866--1872, III, ст. 343.

стом А. Шіфнером :

У одного царя були два сини Кшемамкара, роджений під щасливою звіздою, і Панамкара, роджений під нещасною звіздою. Коли оба доросли, вибрав ся Кшемамкара в дорогу на море, щоб купецтвом доробити ся маєтку. Панамкара випросив ся у батька також у дорогу з братом міркуючи на морі при нагоді вбити брата і самому стати царем. Їх подорож була щаслива, вони зібрали на однім острові багато дорогого каміня і вертали до дому. Кшемамкара з обережності повкладав найдірожніі штуки каміня у свій черес. Та ось недалеко берега корабель розбив ся. Панамкара вхопив ся старшого брата за шию і сей витяг його з тяжким трудом на берег. Та коли тут Кшемамкара тяжко стомлений заснув, ізняв Панамкара з нього черес, виколов сонному терном обі оці і пішов до дому. Осліпленого приймають пастухи, потім він ходить від хати до хати заробляючи на хліб грою на лютні. Тимчасом умер батько обох царевичів, а Панамкара розголосивши скрізь, що старший брат утонув у морі, став сам царем і захотів оженити ся з царівною, що перед тим була нареченою Кшемамкари. Царівна одначе заявила батькови, що сама хоче собі вибрати мужа, нехай батько вєдить „позамітати місто“ і оголосити, аби всі, хто має охоту, збирали ся на вибір. Іде туди і Кшемамкара і коли царівна почула його гру, вибрала його. Всі люди здивували ся, батько докоряє дочці і велить їй іти до того, кого собі вибрала. „Вона пішла до нього — подаю сей інтересний уступ у дословнім перекладі, — і сказала :

— Я вибрала тебе собі на мужа.

— Се ти не добре зробила, — відповів він. — А може ти думаєш: коли се так і отсеї сліпий, то я можу забавляти ся з иншим мужчиною? .

— Я не така, — відповіла вона, — щоб робити такі діла.

— А який же доказ даси на се? — мовив він.

Вона відповіла і почала божити ся :

— Коли се правда і моя божба правдива, що я полюбила тільки царевича Кшемамкару і тебе і нікого иншого, то нехай силою тої правди і божби на неї одно твое око стане таке, як було вперед!

І зараз по тій божбі стало одно його око таке, як було вперед, і він мовив :

— Се я сам Кшемамкара, а се мій брат Панамкара поробив мені таке.

— А який же доказ — мовила вона — даси на те, що ти сам царевич Кшемамкара?

І він почав божити ся.

— Коли се правда і моя божба вірна, що хоч Панамкара виколов мені очі, я ані крихти не серджу ся на нього, то нехай наслідком сеї правди і божби моєї друге око стане таке, як було вперед.

І скоро вимовив отсю божбу, його друге око стало таке, як було вперед. Тоді царівна пішла з Кшемамкарою, що вже не був калікою, до свого батька і сказала:

— Таточку, отсе й є сам Кшемамкара.

Коли цар не хотів няти віри, вона оповіла все що стало ся; цар дивувався дуже, віддав ущасливлений свою дочку за Кшемамкару, пішов із великим військом до того міста, прогнав Панамкару з панованя і поставив Кшемамкару на царство його батька¹⁾.

Коли Р. Келер орієнтує, що се оповідане тільки одним мотивом, а власне осліпленем брата братом, притикає до казок нашого циклю, то докладне порівнянне варіантів показує зовсім противне: бачимо тут немов у клубку змотані до купи різні мотиви, що потім являють ся окремо розвинті в різних західніх варіантах. Що супірники — брати, зближує оповідане до наших варіантів четвертої редакції; що вони займають ся торгівлею і осліплений тратить також масток, нагадує другу редакцію. Певне, спосіб, як осліплений відзискує зір і здобуває руку царівни, тут відмінний від усіх звісних у Європі редакцій, але власне закінчене сього оповідання свідчить найкраще про його належність до сього циклю. В європейських і нових азійських варіантах праведний тратить зір через програний заклад за правду; тут він силою правди своїх слів і своєї нареченої відзискує зір. Поклик до висшої, вселюдської правди тут так само, як і в нашій рукописній притчі, з початку перенесений на кінець оповідання і стверджуєть ся ділами.

В доступних мені буддйських оповіданнях можна би набрати ще немало таких, де виступають поодинокі мотиви нашого казкового циклю. Суперечки учеників Будди за різні принципи трапляють ся часто в оповіданнях про життя і переродження Будди. І так у книзі *Bhadra Kalpravadaṇa* оповідає Будда, що син царя Анджана в Бенаресі, Пуняварта (Святий) зайшов раз у суперечку з чотирма синами царських дорадників за те, яка прикмета ліпша. Один стояв за мужність, другий за штуку, третій за красоту, че-

¹⁾ A. Schiefner, *Indische Erzählungen* N. XVI (*Mélanges asiatiques tirés du bulletin de l'Académie imperiale des sciences à St. Petersbourg*, t. VIII, 1877) ст. 123.

твертий за розум, а Пуньяванта за сьвятість. Для рішення суперечки вони беруть досвід: кождий із супірників іде до міста і випробує на собі вартість даної прикмети; всі okazують ся добрі, та сьвятість найліпша, бо її захитник здобуває корону¹⁾. В иншім оповіданю в тибетській збірці Канджурі перечать ся самі ученики Будди, і Будда рішає їх суперечку оповіданем про Цунябала, який також у подібнім спорі став на тім, що найкраща людська прикмета — сьвятість і доказав се ділами, запомагаючи бідног чоловіка і давши раз для вратованя одного чоловіка відрубати собі руки й ноги. Силою Індри йому відростають ті члени і його вибирають царем (тамже 78, пор. Th. Benfey, *Pantschatantra II*, 535—537).

Так само мотив потираня очий чудесною, сьвятою травою дуже часто являєть ся в буддйських оповіданях, може як відгук якоїсь символічної церемонії (Ольденбургъ, *op. cit.* 56—57); чудодійна трава називаєть ся раз Amogha, то знов Śaṅkhanabhi; потерши нею очи чоловік може спокійно глядіти на всякі страховища, яких би інакше не видержав. Так само популярний у буддистів мотив дерева, що служить житлом пустинників і аскетів, місцем глибоких роздумвань і духового просьвітліня Будди, а також місцем побуту або періодичних зібрань злих духів (ракшази), божеств або звірів, які в буддйських оповіданях говорять і почувають зовсім так як люди. Тай сам мотив протиставлення Іправди як першого божого твору Неправді — творови „Неприязни“, себто злого духа, не зовсім укладаєть ся в християнську догматику, по якій злий демон зовсім позбавлений творчої сили. Ми вже бачили на початку IV розділу отсеї розвідки, що жерела сього контрасту і навіть жерела його літературних оброблень треба шукати на сході, в маздейськім дуалізмі, який ставить обік себе рівноряднимп творцями добрий і злий принцип, Агура-Мазду і Ангра-Майнїюса. В маздейськім „вірую“ говорить ся: „Відрікаю ся девів. Заявляю себе маздейцем і заратустриянцем. Усе добре признаю ділом Агура-Мазди, істоти совершенної“²⁾. Одна з головних точок маздейської віри та, що Ангра-Майнїюс як перший свій твір сотворив Дагаку, дракона, який піддав першу брехню першому чоловікови (чи першому цареві) Імі і тим довів його до утрати „трьох ласк“, при чім перша ласка власне була правда, яку взяв від нього Мітра,

¹⁾ Сергій Ольденбургъ, Буддйскія легенды, часть первая. *Bhadraśākalpavadāna. Jatakamāla*. Спб. 1894, ст. 18—20.

²⁾ E. Levesque, *Les mythes et les légendes de l'Inde et la Perse*. Paris 1880, стор. 235.

бог світла і правди¹⁾. В пізнійшій перерібці і в формі, яка ще більше нагадує і старогрецьку алегорію про Геракля і наше старе Слово про правду і неправду, маємо сей мотив у повісті про спокушуване Будди злим демоном М́арою, що міститься в найстарших буддйських книгах і то як південного, так і північного канону. В південнім каноні се оповідане має титул Padhana-Sutta і творить частину славної книги Sutta-Nipata, „одної з найкращих книг старого південного буддизму“, як каже один дослідник²⁾. Берлінський орієнталіст Ольденберґ доказав, що в головній біографії Будди північного канону, в книзі Lalita-Vistara, міститься те саме оповідане, майже дословно перекладене з язика палі на санскрит. Подаю тут свій переклад сеї глави Сутта-Ніпати, передаючи по змозі дословно переклад Віндіша :

Пісня про високе змагання.

До нього, що змагав до висшої мети
над рікою Нерапдждара,
що по борні тонує в задумі,
щоб осягнути супокій нірвани,
прийшов Намучі (Мара), любе слово
випускаючи із уст :

„Вихуд ти і вигляд твої мізерний,
недалека смерть твоя.

Тисяча частин уже завмерла,
лиш одна частина в тобі ще жива.

Аджеж краще жить живому!
Живши можеш ти добро творить!

От як жити меш побожно,
жертви приноси́тимеш всецальні,
назбираеш добрих діл богато!

А отся борня — по що тобі?
В тій борні важкий би шлях верстати,
важко йти, ще важче до мети дійти!“

От таке вимовлюючи слово
станув Мара біля Будди.

І до Марі, що таке балакав,
ось що вимовив сьвятий :

„О легкбодуше, недобрій,
власний зиск привів тебе сюди!

Добре діло не подасть мені
ні найменшого пожитку!

Тим, кому благі діла корисні,
тим се, Маро, говори!

В мене віра є, геройська сила,
і знаня у мене теж чимало, —

щож мене ти про житє питаєш,
як я так змагаюсь до своєї цілі!

Адже вітер сушить
навіть рік сих хвилі,

чомже би не мав і кров мою сушити,
поки я йду до своєї цілі!

А як кров висиха,
висиха також жовч і вся слизь

а як мясо щеза,
заспокоють ся дух

і зміцняєть ся моя увага
і знане і міць душевна.

Оттак змагаючись дійшов я
аж до смертнього болю,

¹⁾ Див. про се Fr. Windischmann, Zoroastrische Studien. Berlin 1863, стор. 27—29.

²⁾ Ernst Windisch, Māra und Buddha, Leipzig 1895, ст. 1.

і дух мій не глядять уже
на радощі сьвіта.
Глянь на чистоту живого твору!
Бажаня, се першеє військо твоє,
друге невдоволенем зветь ся,
а третє, се голод і спрага,
четверте захланністю звуть,
а п'яте, се тупість, лїнивство,
а шесте зоветь ся трївога,
а сьме, се сумнів, а осьме
се гордощі і лицемірство,
і зиски і слава і честь,
повага брехнею здобута,
що високо ставить самого себе
а иньших нїзащо цїнує.
Отсе твоє військо, Намучі,
се чорні потуги твої! [поборе,
Нїхто, що не вдає ся героєм, його не
побідної роскоші взнать не здола!
Тьфу на жите сьогс сьвіта!
Краще нищителька смерть!
Смерть у борні мені краще,
нїж побідженому жить.
Бачу з усіх сторін військо,
Мáру у зброї, полкі на слонах,
от і виходжу до бою,
щоб він із місця не зрушив мене.
Те твоє військо, що люди
разом з богами не можуть здолить,

я його своїм знанем розпорощу,
як неопалений горщик водою.
Я уярмив всі бажаня,
я укріпив свою увагу,
так помандрую від краю до краю,
всякі народи піду навертатъ.
Без легкодумства, і сьвідомі цїли,
сповняючи мій заповіт,
підуть вони, хоч тобі й як се не мило,
там, де печалі нема“.

Мара мовить:

Сім літ я крок у крок
за снм сьвятим ходив,
і не знаходив нагоди
до уважно сьвідущого як підійти.
Довкола каменя, що виглядав як сало,
ворона літала:
„Ачеї я знайду тут щось дуже смаченьке,
ачеї посмакую немало!“
Смачного нічого у нїм не знайшовши
злетіла ворона сьвітами...
Як тая ворона від каменя сердита.
так я лечу геть від Готамі“.

Оттак пригнічений журбою
він випустив лютку з руки,
і засумований безмірно
у тій хвилині демон щез.

Цевно, в иньших буддійських книгах віднайнуть ся инші перерібки сеї поемки, ще близні до тих паростий, що в середніх віках зайшли до Європи; та вже й тепер, надію ся, видно досить виразно, як усі ті європейські парости коли не одним, то другим мотивом, а головно свєю ідейною основою, на скільки вона зовсім не затемнила ся по дорозі та протягом століть, показують на свою далеку індійську, буддійську батьківщину.

КОЛИ СФАБРИКОВАНА ГРАМОТА ЛЮБАРТА ЛУЦЬКІЙ КАТЕДРІ?

Критична замітка М. Грушевського.

(З поводу статі Д. Щербаковського: *Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Іоанна Богослова 1322 г.*)¹⁾.

Любартова грамота, дана луцькій катедрі, одними дослідниками приймала ся за автентичну, иньшими за фальсифікат, але голословно, без близших мотивів; тому що деякі дослідники, уважаючи сей привилей за автентичний, робили з нього ріжні, досить далекосяглі виводи, оден з молодих приятелів історичної науки — Д. Щербаковський підняв ся докладнійшої аналізи грамоти. Хоч її неавтентичність о стільки очевидна при побіжнім навіть погляді, що для сього одного може й шкода було б робити такі заходи, одначе студіюванне фальсифіката нераз дає о стільки цікаві факти, що роботу таку ніяк не можна уважати зайвою.

Аналізуючи зміст грамоти, автор приходить до виводу, що вона складаєть ся з двох частин — старшої, що містить надання сіл Рожища й Теремного (до слів „паки же, снаднейшого“)²⁾, і новійшої — дальшої частини. Перша частина по його гадці може бути грамотою Любарта, але не з 1320-х, а з останніх літ його життя, друга сфабрикована при предложенню грамоти для потвердження в. кн. Олександру в 1490-х рр., правдоподібно еп. Єфремом.

¹⁾ Чтенія кїївські т. XVIII, вип. 3—4, 1905, ст. 61—70.

²⁾ Архивъ Югозап. Рос. I. VI, с. 2 in fine.

Спостереження автора, що перша частина грамоти має більш архаїчний характер, ніж друга, зовсім справедливе. Він одначе не помітив, що *terminus post* сфабрикування грамоти в її нинішній формі являється не кінець XV віка, а значно пізніші часи. Він виходив з дати потвердження її в. кн. Олександром, але не помітив, що се потвердження також фальшиве. Тим часом се зовсім певно. Вже сама титулатура, вступна й кінцева формула се показують; грамоту предкладає єпископ „луцький і острозький“ (*sic*) Єфрем, тим часом як владикою луцьким тоді був Кирил, а Єфрема знаємо за часів Свйтригайла. Стилїзація й зміст ніби предложенї до потвердження грамоти також виразно вказують, що маємо до діла з фабрикатом не кінця XV в., а значно пізнішим: його мова (властиво — його другої частини) пізніша, а в змісті маємо такі точки, які виразно вказують на певні змагання кінця XVI і початку XVII в., як наприклад:

„маєт... владыка... и вси наступники его... пры насъ и пры советахъ князевъ и бояръ нашихъ радити и советовати“

„никакоже наче благословения его... дидаскалии основати, мети ставропию, но во всемъ ему яко настоятелю повиноватись...“

Перша точка, очевидно, стоїть в звязку з змаганнями владиків-унїятів дістати місця в сенаті, друга — з боротьбою їх з брацтвами, які по унїятським „арткулам“ могли істнувати тільки під властїю й послушнїстю владиків-унїятів. І так перед нами унїятський фальсифікат початку XVII віку, з певними тенденціями унїятської ерархїї.

Перша половина грамоти (надання Рожища і Теремного) старша, але бачити в нїй автентичну грамоту Любарта, хоч би і з останніх літ його житя, трудно. Полишаючи на боці деякі стилїстичні чи язикові подробиці, на мій погляд головну трудність робить ся незвичайна докладність в описи границь наданих сіл. Така докладність звичайно являється фактом пізнішим: не тої як маєтність доперва надають, а як володінне нею й його границі стають спірними. Коли до сього додати брак дати, слїдів якоїсь автентичної кінцевої формули і т. и., то з усякою правдоподібнїстю мусимо уважати ту першу половину грамоти пізнішою записею про Любартове надання, не так може з кінця XIV, як з XV віка.

З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р.

(ВИБІР ІВАНА КАПУЩАКА).

Подав Іван Кривецький.

Дня 16 мая 1848 р. австрійський уряд під напором віденської революції відкликав накинений конституційний закон з 25 цвітня, а цісар заявився за скликанням Законодатної Ради, що сама мала би виробити підстави нового конституційного устрою Австрії. Відповідно до сього міністерство зарядило, щоби вибір послів до будучої австрійської Конституанти відбувся в найкоротшім часі на підставі „тимчасового порядку“ з дня 9 мая з деякими незначними тільки змінами¹⁾.

¹⁾ Дня 9 мая вийшов цісарський маніфест у Відні, який оголосив тимчасовий порядок виборів до державної Ради, опертий на конституційних принципах з дня 25 цвітня 1848 р. Нове міністерське розпорядження з дня 1 червня заводило тільки ту зміну, що право бути вибраним послом мав кождий, хто скінчив 24 рік життя, а не як перше 30-тий і що змінено двопалатний склад Державної Ради на однопалатний. Зрештою „тимчасовий порядок“ лишився правосильним і по відкликанню конституції з дня 25 цвітня і на його підставі відбулися перші вибори в цілій Австрії з виїмкою Угорщини. Всіх послів відповідно до того „порядку“ було 383 (на 17.539.669 людности — значить 1 посол на 45.785 гол.), з того в Галичині — 96 (на 4.627.620 — значить 1 посол на 48.204 гол.), а то з сіл — 89, з міст — 7 (Львів — 3, Броди — 1, Тернопіль — 1, Станіславів — 1, Перемишль — 1); Буковина вибирала 8 послів (на 352.588 — значить 1 пос. на 44.073 гол.), а то зі сіл — 7 пос., з міст — 1 (Чернівці). Крім того Краківський округ вибрав 4 пос. на 150.000 людности (1 пос. на 37.500 гол.), а то зі сіл — 2, зі самого Кракова — 2. Як видно отже, один посол не репрезентував всюди такої самої скількості виборців, не

Коли звістки про те дійшла до Галичини, зараз зачав ся тут живий виборчий рух. Зі сторони Поляків провід у виборчій акції взяла в свої руки львівська політична організація т. зв. „Rada Narodowa“, зі сторони Русинів аналогічна „Головна Рада Руська“, а властиво губернатор краю гр. Стадіон. Перша веда виборчу кампанію при помочи своїх філій по провінції т. зв. „Rad Obwodowych“, відозв, делегатів, які послала зі Львова на провінцію¹⁾ й ин., друга при помочи провінціальних комітетів, „Зорі Галицької“ й цілої фаланги німецьких й чеських урядників, які в східній частині краю підпирали руські кандидатури як офіційальні. „Уряд, каже автор „Polnische Revolutionen“²⁾, числив при виборах тільки на сільські округи й зовсім не завдавав собі труду впливати на міські, хіба там, де через получение міст і сіл могла вийти правдоподібна перемога. Стадіон мав свої природні виборчі комітети по цілій краї: були то окружні урядники, за якими безуслівно йшли селяни, коли тільки могли своїм здоровим розумом зрозуміти се, що їм радили. Стадіон знав, що при різномовності австрійських ідіомів урядовою мовою в державній раді може бути тільки німецька, а також і те, що велике число галицьких селян навіть не буде могли слідити за ходом парламентарних дебат. При всім тим одначе підтримував він селян в їх намірі вибрати послами передовсім подібних їм селян. Стадіон пізнав

зважаючи навіть на виразне застереження в тій справі в § 19 згаданого „порядку“: „Для кожних 50.000 вибираєть ся одного посла“. Кожда громада, що числила над 250 мешканців, становила один виборчий округ, що давав одного виборця; кожних дальших 500 давало право до дальшого 1 виборця. Право голосовання мали: всі австрійські горожани краю без різниці віросповідання, що пережили 24 літ; 2) що користують ся свобідно горожанськими правами; 3) що мешкають у виборчій окрузі стало від шістьох місяців; права голосовання не мали робітники, пі зарібники, що жили з денного чи тижневого зарібку. Голосувати можна було письменно чи устно. Голосованне було тайне. Послам визначували ся кошта подорожі 2 зр. за кожду милю дороги і 200 зр. місячної пенсії (пор. Provisorische Wahlordnung zur Verfassungsurkunde vom 25 April 1848 з датою „Wien am 9 Mai 1848“, а також міністерське розпорядженне з дня 1 червня 1848 р. н. з. Kundmachung).

¹⁾ Stanisław Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Lwów, 1894. T. II, ст. 283.

²⁾ Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien. Prag, 1863. Ст. 303—4; також Дм. В'яцковскій, Григорій Яхмичев и современное русское движение въ Галичии. Львовъ, 1892, ст. 42.

справедливо, що в Австрії брак не талантів, але правдивих патріотів і тому настрої галицьких селян був для нього не оціненим скарбом. Стадіон був певний, що селяне при кожній нагоді, в кожній справі стануть як один разом із ним в обороні Австрії, тому порадив виборчим округам вибирати селян, одначе з тим застереженням, аби першенство мали ті, що розуміють німецьку мову“.

І виборчі округи пішли за „порадою“ гр. Стадіона! „Самі селяне, каже дальше згаданий висше автор¹⁾, живо агітували за сим чи тим з їх мужів довіря, одначе против усіх польських виборчих інтриг і кандидатів заховували ся всюди однаково відпорно. Русини агітували дуже практично через своє сільське духовенство, якого великий вплив на руські сільські громади виявив ся тепер вповні. З неменьшою ревністю підпирали змагання руської партії урядники в східній Галичині, переважно австрійські Німці й Чехи, бо руські кандидати виступали разом кандидатами уряду“. Результат галицьких виборів був такий: На 96 послів, вибраних з Галичини, було 38 селян²⁾, що йшли у всім сліпо за своїм політичним провідником. На 37 Русинів із Галичини й Буковини було селян 26³⁾; решту руських послів становили сьвященники й урядники, що з малими виїмками⁴⁾ йшли разом зі Стадіоном. Сам гр. Стадіон був вибраний послом аж з 2 виборчих округів:

1) *Polnische Revolutionen*, *ibid.*

2) Karol Widman, Franciszek Smolka jego życie i zawód publiczny. Od roku 1810—1849. Lwów, 1886, ст. 191.

3) Що тикаєть ся числа й поименого спису руських послів до віденського парламенту в 1848 р., то ріжні автори подають ріжно (пор. K. Widman, Franciszek Smolka... дод. I; Иванъ Ем. Левицкій, Галицко-русская Библиографія XIX столѣтя, Льв., 1888. Т. I, ст. 31; Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ, Льв., 1890, ст. 72—73; Дм. Вѣицковскій, Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе въ Галичинѣ, Льв., 1892, ст. 44—45; Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848), ст. 263—265); *Lemberger Zeitung*, 1848, N. 74. Verzeichniss der zum Reichstage in Wien gewählten Abgeordneten — вислід виборів з 75 виборчих округів Галичини й Буковини). Докладний провірений реєстр руських послів із 1848 р. подамо незабаром осібно.

4) Не йшли разом із руськими послами: Александер Добрянський, руський сьвященик, вибраний у Сяноці (пор. Дм. Вѣицковскій, *op. cit.* ст. 45) і Кирило Вінковський, адюнкт при фінансовій прокуратурі у Львові, вибраний у Яворові (пор. Ив. Ем. Левицкій, *op. cit.* ст. 31).

Руської Рави й Сокаля¹⁾. Всі інші неофіційні руські кандидатури, переважно руські священники, поперепали, часом, що правда, кількома тільки голосами²⁾.

Як відбувалися ті перші у нас конституційні вибори, про те нема дотепер ніякої спеціальної праці, ні навіть оголошених матеріалів. Невеличкі фрагменти з поодиноких округів, розкинені по тогочасних галицьких часописах і кілька загальніших характеристик у поодиноких підручниках до історії 1848 р. ніяк не в силі відтворити перед нами того живого конституційного руху, який потряс перший раз галицькою провінцією австрійської монархії. Цілий документальний матеріал до історії виборчої кампанії в 1848 р. захований старанно в архивах львівського намісництва чи віденського міністерства й доступ до них звичайному історикови поки що запертий.

Та з одного повіту, солотвинського (у станиславівським окрузі) виборчі акти є в наших руках, а то завдяки звісному вже в історії 1848 р. Остерманови. Він будучи тоді окружним комісарем у Станиславові, перевів з рамени станиславівського староства солотвинські вибори у всіх їх стадіях і полишив про них докладні записки в своїй т. зв. „Хроніці“³⁾.

Вже дня 3 червня 1848 р., каже він⁴⁾, розкинула станиславівська Rada Obwodowa друковану відозву в польській, руській і німецькій мові п. з *Widozwa do bratej mieszczanów, selanów i żydów*⁵⁾. Відозва, пояснивши найперше, що таке конституція, хто має право вибирати посла й яка його компетенція, накликає селян вибирати послами таких людей, що платять податки й самі двигають державні тягарі.

¹⁾ *Lemberger Zeitung*, 1848, N. 74, ст. 630.

²⁾ Пр. у солотвинським повіті, де против офіційної кандидатури селянина Івана Капушака поважився кандидувати руський священник із Козульни А. Дуткевич; перший дістав 57 голосів, другий — 40, три інші кандидати разом — 6 (пор. виборчі акти — даліше).

³⁾ „Im Grunde kreisämtlichen Auftrags vom 25 Mai 1848, Z. 501. habe ich in der Zeit vom 28 Mai bis 15 Juni 1848 die Amtshandlung zur Wahl eines Abgeordneten für den Konstituierenden Reichstag in allen Stadien durchgeführt (див. Хроніка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, N. 19. Т. I, ст. 408—414).

⁴⁾ *Op. cit.* ст. 413.

⁵⁾ Відозва ся, незазначена в „Галицько-руській Бібліографії“ Ів. Ем. Левицького, була передрукована дром. Ів. Франком в *Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXII (Miscellanea, ст. 7—8)* із деякими сумнівами що до року й місяця видання. Остерман подає її цілу.

„Kotryj tych tiehariw ne dwyhaje, czyż może win protiwn tomu powstawaty, szczo ho ne dolehaje? Chtoż, skażit bratia, takich tiehariw ne dwyhaje? Uridnyk płatnyj! Win bere z kasy pensyju, z naszych podatkiw zberajut sia w kasi broszki, im bilsze podatkiw tym bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoj, im bilsze hroszyj w kasi cyrkularnoj, tém bilsze pensyja uridnika. Uridnyk z kasy płaczenyj, choć by buw mudrym i poctywym czołowikom, bude zawsze na toje powstawaty, aby podatki były jak najbilszi, bo jak mali podatki, to menszy hroszyj w kasi cyrkularnoj, a im mensze hroszyj w kasi, to mensza musyt buty pensyja, a uridnyk toho ne chce. A do toho uridnyk czuzostoronny, szczo tylko za pensiow do naszoho kraiu prychodyt, ne umijuszczy ani po polskie ani po ruskie, ani sia z wamy rozmowyty, ani waszych potrib, jako neswojak wyrozumity ne może. Gazda sam znaje najlipsze, szczo dla hromady potreba. Dla toho bratia moi wyberajte na deputowanych waszych, mudrych świaszczennykiw, mudrych, poctywych i Boha myłujuszczych paniw selskich, a teper waszych susidiw, takož zacnych pocesoriw, sprawedływych i ludzkich mandatoriw, poctywych arendariw, kupciw, słowom odnym ludyj piśmennyh, Bohu i ludziom myłych, bo poctywisť, retelnisť, lubwa chrystyjańska z mudrotow i rozumom złuczena ne dajut nikomu uczynyty krywdy. A kołybyšte ne znały meży wamy czołowika pyśmennoho, szczooby hoden buw waszoi ufnosty, to wyberajte z pomeży selaniw mudroho, retelnoho, prawolubnoho i sumlinnoho czołowika, a takij deputowanyj bude lipsze praw waszych boronyty, niż jakiej czuzostoronnyj, a do toho z waszych podatkiw płatnyj“.

Вкінці відозва пояснює фінансові сторони пословання й грозить проклоненн дїтгий, коли би батьки вибрали лихих послів, бо „lychey dypotowanyj zapropastyt wasze dobro, a dobry, poctywy i mudryj hołosom swoim dokaże, że wam bude lipsze na switi!“

Що робило ся підчас виборів у станиславівськїм окрузї зі сторони Русинів, про те маємо тільки одну дуже загальну згадку в спомннх сучасника о. А. П. Ш(анковського) п. з. Воспominання изъ недавной бывальщины¹⁾. „Що тикаеть ся виборів до т. зв. „Reichstag-у“, каже він, то наслідком доброї агітації зі сторони руської ради випали вони в нашїм (станиславівськїм) окрузї гарно. Місто С(таниславів) вибрав собі жпда, а з округа вийшли послами: їмн. проф. Е. Пр(окопци), о. Гр. Ш(ашкевич) і Кир. Бл(онський), і двох селян — дяк

¹⁾ Родимый листокъ (Чернівці), 1880, ч. 6.

Капушак з Ляховець і господар Гринь Петришин з Хриплина⁴. Яка одначе була та агітація, про те нема ніякої звістки ні у висше згаданих споминах, ні у тодішній „Зорі Галицькій“¹). Правдоподібно відіграли тут (невважаючи на заказ міністра й губернатора)²) певну роль старостинські урядники, яких багато належало тоді до станиславівської „Руської Ради“³). Самі правибори відбули ся досить гладко, тільки в однім Пацикові не прийшло чомусь до вибору виборців⁴); за те участь правиборців була взагалі слаба (49.60 %!). Всіх виборців у солотвинськім повіті вийшло 103; крім того 2 виборці були призначені для Пацикова. Цікава одначе статистика виборців по станам: на

¹) В ч. 5 „Зорі Галицької“ находимо тільки таку замітку: „Наша рада головна вѣ Львовѣ вырбила розправу о выборахъ, и тую якъ найскорше на кількадесять рукъ ѳдписавши розѣслала во всеѣ стороны Галиччини. Теперь довѣдуемо ся, що тая розправа по бѣльшей часті на призначене мѣсце не подоходила, и такъ наши люди зъ неи непожтковали. Поневажъ уже выборы розпочати, и по многихъ мѣсяцяхъ, якъ чуемо, неправильно, несправедливе и противъ найвишшому патентови зъ дня 9-го Мая т. р. зроблена, коротко тѣлько скажемо, якъ ти выборы мають ся робити, абы еще денекуда, де еще выборовъ не було, ведля того при нихъ поступити, або де ти выборы зле и противъ праву ся зробили, ихъ уневажити, и о тоє ся постарати, абы выборы другый разъ ся належите зробили“. Дальше йде інструкція, як переводити вибори (пор. статью „Слово о выборахъ на соборѣ Вѣденскій“).

²) Дня 5 червня 1848 р. видав міністер таке розпорядженне до губернатора: „Ваша Ексцелленціє! Маю надію, що при выборахъ, які як раз мають відбути ся, доложите всіхъ змагань, щоби не выкликати найменшого підозріння, наче б вибори до конституанти (constituirende Reichsversammlung) відбували ся під впливомъ уряду; противно, якъ найострійше накажете підчиненимъ собі орґанамъ, щоби стримали ся відъ всякого впливу на вибори, аби тимъ способомъ не обмежити свободи ніякого горожанина, що покликаний до виборівъ. Одначе з того не виходить, щоби передовсімъ по селахъ не звернути уваги якъ правиборців, такъ і виборців на незвичайну вагу акту, до якого приступають, на суть конституції, на права й горожанські обовязки, на всі ті важні задачі, якихъ розвязки ждемо відъ сойму — тільки щоб те пояснюванне й поучуванне селян було повірене спокійнимъ, уміркованимъ людямъ, що мають у народу довіре, і відбувало ся не тайпо, але зовсімъ явно й публично“. Дня 8 червня розіславъ губернаторъ циркуляръ у тімъ дусі до поодинокихъ старостъ, а ті зновъ окружнимъ комісарамъ. Остерманъ діставъ його дня 12 червня (Хроніка Остермана; рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19, т. I, ст. 408).

³) Родимый Листокъ, 1880 р., ч. 4, ст. 56: Воспоминанія изъ недавной бывальщины.

⁴) Хроніка Остермана (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19. Т. I, ст. 408).

всіх 103 було селян і дрібних ремісників — 81, руських священників — 11, останні 11 — урядники, Жиди й ин.

Вибори відбули ся дня 14 червня в Солотвині, куди прибули всі 103 виборці. Провід у виборчій комісії мав о. Андрій Дуткевич, руський священник із Козульни, а членами її були: Андрій Гуменюк, слюсар з Богородчан; Іван Капушак, селянин із Ляховець; Микола Величковський, віт із Лисця; о. Іван Поромбальський, руський парох із Опришовець; Мойсей Штерн, купець із Богородчан; Павло Балабан, селянин зі Старого Лисця. Згаданий Андрій Гуменюк вів виборчий протокол¹⁾. Вислід виборів був такий: на 103 виборців дістали: Іван Капушак, селянин і дяк із Ляховець — 57 голосів; о. Андрій Дуткевич — 39+1 непевний²⁾; Василь Мркуляк — 4; Іван Слугоцький — 1; адвокат Тит Григорович — 1³⁾.

¹⁾ Хроніка Остермана, *ibid*.

²⁾ Цікаво, що за такий результат виборів невибраний кандидат о. Дуткевич у своїм дневнику з 1848 р. скидає вину на Поляків: „W Dziennikach swoich, pisze він, (szczegolnie w Dzienniku Narodowym) hanbili, paskudzili, czernili Duchowieństwo Ruskie, Biskupa Jachimowicza, Zorzę halicką, Radę główną i filialne, przyszkadzali wszelkiemi sposobami zawiązaniu się Radom Narodowym, iak to w Stanisławowie dnia 30 Maja 1848 działo się, grozili gorliwym Rusinom śmiercią, posyłając im w listach to malowane szubinię, to stryczki i t. p. wpaiali w umysły chłopow podeyrzenia i niedowierzania ku ich księżom, rozdawali Parafian od ich parochow, a tem samem odłączali część Narodu nieumiejętną od Inteligencyi, czego skutkiem było, że Narod Ruski zbałamucony na Seym wolny do Wiednia wysłał nieumiejętnych i niepismiennych chłopow iako zastempcow Deputatow, niedowierzając Inteligencyi, szczegolnie duchowieństwu swemu, bo ludowi nagadali, że xieża tylko za sobą gadać będą, by się ich byt polepszył, a o Narod dbać nie będą — Wysłała tedy Galicya 36 chłopow durnych — aby prawa stanowili — tak i z okręgu Solotwińskiego iako zastempeca 50 tysięcy Narodu wysłany został Iwan Kapusz[cz]ak, ogrodnik Lachowiecki, bo za nim wyborcy chłopskie były, których liczba przemagała — chociaż inteligencja ale mieyszność — 39 głosow za mną wotowała — tak to Bracia polacy, wzem tylko mogą Braciom Rusinom psuiać i zbytki robią — i aby się zato nie gniewać, ale i owszem aby ich kochać, szanować, uwilbiać i swoje karki przed nimi uginąć“ (Анти Крушельницький, З дневника гр.-кат. пароха 1848—1850 pp. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LII, Miscellanea, ст. 5—6).

³⁾ Хроніка Остермана (рукол. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19, т. I, ст. 408). У списі „der politisch notirten und desshalb unter besondere Aufsicht gestellten Insassen in Galizien sammt Krakau mit Ende 1860“, який розіслав був тодішній львівський губернатор поодиноким окружним старостам, є між иньшим також Тит Григорович, кра-

Вийшов отже послом Іван Капушак ¹⁾.

евий адвокат у Станиславіві. „Уроджений у Доброводах, бережанського округу, має 50 літ. Ожениий із донькою властителя послисти з Михальча, Теодоровича, має маєток і зачисляється до найвизначніших представників інтелігенції в цілім окрузі. В громадянськїм житю має погажанне й впливи, як між шляхтою, так і в демократичній партії. В р. 1848 був горячим членом, часто секретаром або головою окружної „Rad-n Narodow-oj“ в Станиславіві. Будучи одним із корифеїв партії руху, показав себе горячим сторонником польської демократичної ідеї. Був також одним із горячих співробітників ультра-радикального „Dziennika Stanislawowskiego“. Треба за ним незначно слїдити (див. Schnür-Pełowski, Z tajnego archiwum. Lwów, 1896, стор. 78—79).

¹⁾ Іван Капушак, селянин із Ляховець, станиславівського округу, уроджений 1807 р. (пор. Spis ludności parafii Lachowiec — рукопис ляховецького парохіяльного архиву). Вибраний в 1848 р. ляховецьким виборцем та вкінці послом до віденського парламєнту, виголосив там підчас дебати над знесеннем панщини і відшкодованнем мову, яка викликала сильне вражінне й належала до найліпших мов взагалі. „Високий Сойме! — говорив Капушак, хоч ломаною, але для всіх зрозумілою німєччиною. — Хочу говорити про відшкодованне в Галичині і Шлеску. Вічна справедливість вимагає, щоби кождий, хто віддає щось против своєї волі, дістав за те відшкодованне. Але вона так само вимагає, щоби кождий, хто користується чимсь безправно, дав відшкодованне за ту безправну користь. В якім положєнню наші дїдичі в Галичині, то буде видко ось із чоґо. Дїдичі мали по закону жадати від нас панщини — безперечно! Але чи досить було їм того? Ні, і ще раз ні! Коли ми замісь 100 днів мусїли робити 300, коли ми мусїли робити три, чотири або й усї дні в тижні, а дїдич числив нам се тільки за один день, — то прошу вас, мої панове, хто тут має платити відшкодованне, хлоп чи дїдич? „Ба — говорять — дїдич поводив ся з хлопом ласкаво“. Се правда! Але то була така ласка, що коли хлоп напруцював ся цілий тиждєнь, то в неділю або в сьвято мав від пана трактament: хлопа замикали в кайдани, залирали в стайні, щоби на другий тиждєнь ранїйше приходив до роботи. І за се мають дїдичі дістати відшкодованне? Далї говорять: „Шляхтич людяний“. І се правда, бо він змученому панщизнякови додавав охоти батогами. Коли хто жалував ся, що має слабу худобу і не може приїхати, то які слова мусїв чути? „Запряжи сам себе і свою жінку!“ Або: „Циркуле, вигони його! Я дїдич, я маю гроші, я заплачу і відновім за все“. Ще кажуть: „Домїнїї охороняють хлопів, їх права й їх власність“. І се також правда! Алеж домїнїї сему відїбрали кусєнь поля, иньшому кусєнь пасовиска. І за се добро мають ще бути відшкодовані? Ні! Вкінці говорять: „Дїдичі нам, хлопам, подарували панщину“. А що-ж то за дарунок, коли за нього береть ся потїм відшкодованне? Та я й не бачу того дарунку. Коли то нам подарували? Чи може в 1846 році? Чи сього року в січні? Чи 8 або 9 марта? Ні! аж 17 цьвітня, коли сини німєцького народа за наші права віддали в жертву своє жите!... Їм ми повинні висказувати подяку і добротливому цїсарєви, що прихилив ся до справедливої просьби свого

Подаємо вкінці докладну таблицю солотвинських виборів у 1848 р.

парода. (Оплески!). „Прошу високого Союму, за що маємо їх відшкодувати? Їх дар прийшов за пізно! Є пас тут сто на доказ, як то нас уважали не за людей, не за підданих, не за хлопів із Галичини і Шлезка, а за панцизняні машини, за невольників, за найнизшу верству людей. На 300 кроків від панської палати ми мусіли знімати шапку; а коли бідний мужик хотів чого від пана, то мусів дати жидови „куку в руку“, бо жид мав право говорити з паном, а бідний хлоп ні! (Оплески!). Коли бідний хлоп хотів вийти по сходах папського двора, то казали йому: „лиши ся па подвірю, бо забрукаеш палату, бо хлоп смердить, пап не може того знести в своїм покою. І за кожде таке знущанне ми маємо тепер давати відшкодованне? Я думаю — ні! Батоги і канчуки, що обкручували ся довкола наших голов і нашого струженого тіла, се нехай вистарчає їм, се нехай буде їм відшкодованнем!“ (див. Verhandlungen des österreichischen Reichstages in Wien, 1848, т. I, 23 засіданне дня 17 серпня, ст. 585—586). Ся справді горожауська промова селянського посла з Галичини вийшла в 1848 р. в руській перекладі осібною брошурою (див. Ів. Ем. Левицькій, Галицко-руская Бібліографія т. I, ст. 36, N. 414). При кіпці бесіди зірвала ся в цілій посольській палаті з виїмком польських лавок довготриваюча буря оплесків і не втихла, поки Капушак не сів на своїм місці. „Жадна промова, пише Сахер-Масох, в часі довгої дебати над знесеннем панщини і відшкодованнем не зробила такого могутого вражіння, як оті слова простого галицького хлопа. Від першого до останнього слова тут не було пустої балачки, а тільки правда, мужеський гнів: обуренне і ненависть мільонів впривлали ся з кожного речення“ (Polnische Revolutionen. Prag 1863, ст. 332). Крім тої промови поставив був Капушак на 20 зас. з дня 12 серпня 1848 р. внесенне, де домагав ся, щоби, зносячи підданчі обовязки, не зносити права побору дров із лісів не тільки для домашнього ужитку, але й для ужитку громад (див. Verhandlungen I, ст. 511). Інтересну звістку про Капушача подає в своїх споминах згаданий уже о. А. П. Ш.: „Капушак тримав ся зразу наших послів, приїхав навіть по першій сесії в гарнім білім сїраку з тонісенького офіцерського сукна, вишитім гарно шовком і в суконних шаравах, впущених в елегантські кордованові чоботи. А що він знав трохи по німецьки, то потім вхопили його віденські академіки між себе і зробили з нього ультраліберала й горячого адгерента німецьких демократів, що йшли рука в руку з Поляками, між тим, як наші послі тримали з Чехами й урядом. Ту свою переміну заявляв Капушак навіть зверхньою формою; він кинув свій народній стрій і надягнув калябрійський капелюх й уніформ віденського легіонаря. Так пристроений зі шаблею при боці повернув він домів і казав своїй дячисі варити замість борщу й кудеші постійно каву. Що стало ся з ним потім, не знаю“ (Родимый Листокъ, 1880, ч. 6: Воспоминанія изъ недавной бывальщины). Оженившись третій раз, помер дня 2 вересня 1852 р. (див. Spis ludności parafii Lachowiec, ркп. в ляхов. парох. арх.).

Вибір посла до австрійської конституанти в солотвинській окрузі в 1848 р.

Dominica	Ortschaften	Seelenanzahl	Zusammen	Wahlstrikte	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltag 1848	Zahl der Urwähler	Hievon erschienen	Des Wahlmannes		Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltag	Gewählt wurde	Mit Stimmen		
											Nahme	Stand							
L y s i e c	Markt Łysiec	2348	5 6 1 9	1	5	Wenzel Ferus Mandator		2 Juni	322	236	Dominik Baraç : Mathias Machedel Nicola Wiliczkowski Rubin Sakel Wenzel Ferus Michael Jaworowski	arm. Pfarrer Baumeister Wójt Gem.-Vorst. Amtsverw. gr.-k. Pfarrer	235 161 159 124 149 160						
	Sary Łysiec	1335		1	3	Friedrich Pachner, Steuer-Einnehmer	Alois Wener Wirtschafts-Amts-schreiber	2 Juni	210	160	Paul Balan Wasył Dzibig Iwan Wintouiak Alexander Wiliczkowski	Bauer Bauer Ortsrichter gr.-k. Pfarrer	160 160 22 45						
	Stebnik	307		1	1	Adolf Machedel, Dominikal-Aktuar	Mathias Schöbert	3 Juni	50	22	Roman Mielnik	Bauer	40						
	Drohomiczany	726		1	1			2 Juni	98	77	Hawryło Dmytrow	Bauer	19						
	Posiecz und	393		1	1			2 Juni	86	41	Seman Waceba Iwan Szyptur	Bauer Bauer	56 55						
	Maydan	185		1	1			3 Juni	57	32	Iwan Boyko Wasył Romaniszyn	Bauer Bauer	29 28						
	Czukałówka	325		1	1	2 Juni	177	111	Moses Stern Schaul Reiner Wolf Schreier	Handelsmann jüd. Vorsteh. Handelsmann	75 79 76								
Radcza	904	1717	1	2	Philipp Bryndzej Mandator	Ludwig Żurakowski	2 Juni	177	111	Karl Kalik Teofan Gliński Stefan Pańczuk Andreas Humeniak Vinzenz Hermann	Mandator gr.-k. Pfarrer Schuster Schlosser Schmidt	185 173 142 134 134							
Iwanikówka	813		1	2	3 Juni	159	57	2 Juni	129	80									
c z a n y	Markt Bohoroczany	3600		1-ter	3	Karl Kalik, Mandator		2 Juni	129	80									
				2-ter, 2342	5			3 Juni	361	197									

	Bohorodczany stare	2879	1	6	Johann Souczek Iustiziär	2 Juni	420	134	Iwan Zubik Nicola Lotwin Hawryło Katryniec Michał Pochodzay Michał Sawczyn Jurko Janów	Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer	133 133 133 133 133
Bohorod	Sadzawa	1097	2	2	Franz Wasserrab, Kastner	2 Juni	115	36	Dmytro Solowej Matyi Fecyniec	Bauer Bauer	34 34
	Lachowce	1508	1	3		3 Juni	162	54	Wasyl Kijaniuk Iwan Motrowicz Iwan Kapuszczyk	Bauer Bauer Bauer	53 53 53
	Hryniówka	457	1 3 7 6 2	1	1	3 Juni	80	42	Matyi Jackow	Bauer	41
	Lesiówka	320		1	1	3 Juni	45	21	Iwan Proniów	Bauer	20
	Niwoşzyn	1021		1	2	2 Juni	156	59	Athanasy Kluczeńko Stefan Popowicz	gr.-k. Pfarrer Bauer	58 58
	Pachówka	601	1	1	Franz Ziachauer, Rentmeister	2 Juni	71	22	Jurko Twardochlib	Bauer	21
Horoholina	2279	1		5		3 Juni	269	54	Nicola Semianow Stefan Wołoszczuk Michailo Fedorkow Olexa Picak Olexa Jakubow	Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer	53 53 53 53 53
Grabowiec	1100	1100	1	2	Karol Kalik	4 Juni	159	62	Johann Hlebowski Hnat Deminec	gr.-k. Pfarrer Ortsrichter	44 42
Sotowina	Sołotwina mit Zarycze	2947	1	6	Adam Mizia, Camerai-Verwalter	3 Juni	456	405	Basil Mikulak Iwan Sługocki Nicola Wankiewicz Olexa Drohobycki Olexa Snihur Iwan Kuziów	Bauer Bauer Bauer Bauer Bauer	327 273 249 225 210 205
	Manasterczany Porohy	767	1	2		4 Juni	109	20	Nikola Dmytraszów Iwan Makarók	Bauer Bauer	14 14
	2204	1	4	5 Juni		339	60	Ignatz Łopatynski Michailo Leniów Iwan Hodowaniec Iwan Jaremczuk	gr.-k. Pfarrer Bauer Bauer Bauer	59 45 43 33	

Dominien	Ortsschaften	Seelenzahl	Zusammen	Wahlbezirke	Hat zu wählen Wahlmänner	Interwenirte der obrigkeitliche Beamte	Für das Schreibgeschäft	Am Wahltage 1848	Zahl der Urvähler	Hievon erschienen	Des Wahlmannes		Zahl der erhaltenen Stimmen	Zur Wahl des Abgeordneten erschienen	Am Wahltage	Gewählt wurde	Mit Stimmen
											Nahme	Stand					
S o i o t w i n a	Bogrowka	405	2 1 6 3 4	1	1	Franz Keller, Förster		3 Juni	79	66	Semien Staniszewski	Bauer	64				
	Jablonka	782		1	2			3 Juni	150	113	Joseph Haniczak	gr.-k. Pfarrer	53				
	Kryczka	1263		1	3			4 Juni	233	54	Wasył Romszak	Bauer	106				
	Krzywiec	552		1	1	Kanty Krynicki, Steuer-Einnehmer		5 Juni	116	54	Maxym Iwasik	gr.-k. Pfarrer	53				
	Rakowice	515		1	1			3 Juni	83	21	Pańko Demkow	Bauer	53				
	Mołotkow	964		1	2	Karl Jagerman, 1-ter Amtschreiber		5 Juni	99	64	Innat Bugrak	Bauer	52				
	Hwozd	1595		1	3			3 Juni	197	151	Joseph Panewnik	Bauer	53				
	Bitkow	1202		1	2			4 Juni	131	81	Jurko Jurow	Bauer	57				
	Babcze	1347		1	3	Johann Roth, Kastenamtsschreiber		3 Juni	271	71	Olexa Miklin	Bauer	57				
	Maniawa mit Skit	1405		1	3			4 Juni	259	73	Michailo Swajuk	Bauer	149				
								5 Juni	125	58	Wasył Koczczuk	Bauer	149				
	Markowa	718		1	1	Johann Roth		3 Juni	141	92	Wasył Semenjuk	Bauer	150				
	Rosulna	987		1	2			4 Juni	75	55	Johann Harasimowicz	gr.-k. Pfarrer	80				
Bania	730	1	1	Johann Pietrzycki, Förster		3 Juni	141	92	Iwan Petryszak	Bauer	80						
						4 Juni	75	55	Wasył Kryczuk	Bauer	71						
									Hryn Rebeziuk	Bauer	71						
									Wasył Borysiuk	Bauer	71						
									Joseph Lewicki	gr.-k. Pfarrer	71						
									Roman Wintoniak	Bauer	70						
									Iwan Werholak	Bauer	72						
									Dmytro Popowicz	Bauer	58						
									Andreas Dutkiewicz	gr.-k. Pfarrer	91						
									Michailo Pysarczuk	Bauer	90						
									Onufry Steblecki	Kirchensäng.	54						

Угорський король Матвій Корвін

в славянській усній словесности.

Розбір мотивів, зв'язаних з його іменем.

Написав Зенон Кузеля.

ІХ.

Перекази про сон і поворот Матвія і подібні славянські оповідання про заточених і сплячих лицарів.

Крім пісень мають Словінці ряд дуже популярних оповідань і переказів про Матвія. Осередком стає в них король Матвій, незвичайний герой національний, якому лежить завсіди на серці добро народа і будучність нації. Народ оповідає про його війни з ворогами і про його справедливість, яка вже більше не вернеться, хіба що він ще раз встане і вийде на білий світ. Тепер захований він в горі разом з своєю дружиною.

Раз був вже такий час, коли „настала велика біда і нещасте, якого не виділи навіть ті кроваві літа, коли мало що не кожного року виходили Турки палити і забирати в полон“. Тоді просили люди у Бога помочи, а Бог вислухав їх просьби і вислав їм „mogočnega odrešenika in maševalca“, короля Матвія, що збуджений з тисячлітнього сну, поспішив на поміч з своїми юнаками. Гроші на удержане військо дістав з таємничого народнього скарбу, який йому сам отворив ся. „Ворогів було як листя і трави“, але Матвій нападав на них відважно і відгнав їх сім літ. Осьмого року прийшло до битви на люблянським поли, що тревала від великої служби божої до малої. Матвій побив під Шмарною горою ворожого цїсаря, убив його і потопив його військо в Саві. По війні настав золотий час для краю. Вороги бояли ся піднести голову, нарід жив спокійно і вдоволено і не було „niti siromaštva, niti pre-

velikoga bogastva¹⁾). Зрештою спить Матвій в скели як інші герої.

Народ всіляко розтолковує собі, чому він не скінчив звичайною смертю. Долішні Каринтийці оповідають, що західні королі завидували йому слави і могутости, зібрали проти нього велике військо і побили його. Матвій ледви утік з своїми недобитками в скелю під Печицями (Petzen), що отворила ся перед ним і сховала його перед ворогами²⁾). На т. зв. Dolenskem в Країні мали тоді дві гори засипати короля враз з військом. Подібний переказ записав Freuensfeld в штирийськiм Церовци³⁾). Матвій провадить війну з перемагаючим ворогом, але тратить що раз більше свого війська, так, що вкінці лишається йому місце довкола великої липи. Коли вже війни не можна було провадити, забрав ся Матвій до сьв. Гори, що перед ним отворила ся. По інших оповіданнях „заточено“ Матвія в гори за зухвалість або за порушене сьвятої власти.

В Штирії оповідають⁴⁾, що Матвій казав рубати ліс на сьвятій горі, на якій мешкали віли. Вояки бояли ся виконати королівський наказ, знаючи, що віли карають дуже тяжко тих, які поважать ся рубати їх дерева. На те розсьміяв ся Матвій, вирвав сокиру з рук одного жовніра і почав рубати ялицю. Зараз зірвали ся страші громи, отворила ся гора і загорнула його разом з військом.

Горицькі „Virauci“ приписують смерть Матвія його зухвалости проти Бога. Його сила вбила його в таку зарозумілість, що видав війну Богу. Зібрав військо на великій рівнині і наказав стріляти до неба. Тоді наказав Бог сьв. Ліії кидати огняні громи на військо, яке так перестрашило ся того, що розбігло ся на всі сторони. Матвій застидав ся і запав ся зі стиду під землю⁵⁾). Вкінці кажуть що Матвія отруїла вином його любка

¹⁾ I. Trdina, Bajki in povesti o Gorjancih. Ljublanski Zvon, 1886, с. 658. І Штирийці знають подібний переказ. Kres. 1884, с. 141.

²⁾ S. Rutar, op. cit. стр. 217.

³⁾ Freuensfeld, Národno blago s Štajerskega, II. Pravljice o kralji Matjaži, Kres 1884, стр. 143.

⁴⁾ S. Rutar, op. cit. стр. 217; idem, Poknežena graf. Goriška, стр. 111. Мотив про зухвалість і зарозумілість повтарається часто в переказах різних народів. Аналогічне оповіданє про Марка Кралєвіча находимо у Миладниовців (op. cit.) стр. 528. В житію Андрея юродивого (Весел. Ж. М. Н. II. т. 179, стр. 71) є рівнож епізод про спір з Богом, хто сильніший (я нача плевати на небо и каменіемъ метати горѣ). ⁵⁾ Freuensfeld, op. cit. стр. 141.

віда в мести за се, що не додержав їй віри¹⁾.

Одні думають, що Матвій спить в святій горі, яку одно штирийське оповіданє уміщує під Будином²⁾. Інші кажуть, що він перебуває під Триглявом³⁾ або взагалі не означають ближше місцевости⁴⁾. Каринтийці льокалізують се коло Печиць⁶⁾, Віпавці під Чавном⁵⁾. Тут спить Матвій зі своїми юнаками і спатиме доти, доки не прийде його час. Тепер — як оповідають згідно усі перекази — сидить він в великій комнаті, коло великого стола на камінній лавці, а побіч нього товариші. Його сива борода росте йому довкола стола, на якій він опирає свою голову. Від часу до часу пробуджуєть ся король і питаєть ся, чи вже не літають птиці з білим і чорним пірем, а коли хто відповість йому, що ще ні, то засипляє на ново⁷⁾.

В Штирії перелітає що 100 літ ластівка коло сьв. Гори і тоді пробуджуєть ся король, але зараз на ново засипляє, бо не чує її жалібоного співу⁸⁾.

Люди дістають ся деколи до Матвія і оповідають свої пригоди. Звичайно дізнають того щастя люди бідні і невинні. — Бідна дівчина, що не мала вітця і матери, зайшла несподівано на місце побуту Матвія, що сидів в першій хаті. В другій хаті спали жовніри коло своїх коний на землі або стоячки під стіною. Дівчина набрала трохи сїна, що було розкинене по землі але утікла до дому, настрашивши ся зітхання Матвія. Дома побачила місто сїна золото⁹⁾. Таке саме щастє стрінуло і одного бідного піяка зі Штирії¹⁰⁾; одначе коли він почав надуживати ласки, покарав його Матвій за лакомство.

Особливо часто дістають ся до нього ковалі. Матвій просить їх тоді, аби попідковували коні і дає їм за се заплату¹¹⁾. В Печицях навіть оповідають, що він забрав до себе одного коваля на завсіди, коли не хотіло його прийняти ні пекло ні небо¹²⁾.

¹⁾ idem, стр. 141, 143; Hubad в Ö.-Ung. Mon. in W. u. B. op. cit. стр. 224—5.

²⁾ Freuensfeld, стр. 143. ³⁾ Rutar, op. cit. стр. 217.

⁴⁾ Pajek, Čtrice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, 1884, стр. 95 „V neki jami globoko pod zemljo“.

⁵⁾ Rutar, op. cit. стр. 217. ⁶⁾ idem, op. cit. стр. 217 і Poknež. grof. Goriška, стр. 111. ⁷⁾ idem, op. cit., стр. 217.

⁸⁾ Freuensfeld, op. cit. стр. 141. ⁹⁾ idem, стр. 141.

¹⁰⁾ idem, стр. 142. ¹¹⁾ Pajek, op. cit. стр. 95—6.

¹²⁾ Novice. Uredil Blejweis 1868, 24.

Матвій спить лише до свого часу. Всіляко розказують про те, коли то прийде.

Звичайно залежить прихід короля від росту його бороди. Коли борода обросте три рази¹⁾ або і більше разів²⁾, тоді король пробудить ся. Але на се треба ще довго чекати, бо — як бачили люди — обійшла вона доперва 2 рази³⁾ (або 7 разів⁴⁾). Деінде оповідають, що Матвій появить ся аж за Антихриста, або тоді, коли треба буде боронити католицької віри⁵⁾.

Богато оповідань признає силу мечеві. По оповіданням Віпавців висить зі стелі меч, з якого капає кров в величезне начине: як воно наповнить ся кровю, тоді прийшов час для Матвія⁶⁾. Доляняни вірять, що той його збудить, хто витягне його меч з похви⁷⁾, а Паек наводить слова вложені в уста Матвієвн: *Če se kdo meča dotakne, in ga le malo iz požnic potegne, se res svet strese, in vojaki se probudio*⁸⁾.

В Церовськім оповіданю, про яке висше згадувало ся, виїде король на сьвіт, коли борода обросте три рази золотий таріль, що стоїть перед ним. Тоді піде він з військом на те місце, де росла стара липа і де перше бив ся з ворогами. Вороги будуть тут знов його чекати, лише тепер верне Матвій сильний, а липа зазеленіє. „Tista lipa še je zaj süha, te pa 'de se drgoč ozelenela. Tak močen düh 'de 'mela, kaj 'de zmantranin Matjažovin soldakom novo moč dávala, ranjene pa 'de véasih ozdrávila“⁹⁾. Тоді то будуть люди усі одноі віри. Сім літ по тій борбі „ne 'de nibena žena porodila po nihče ne 'de več vmrja“; а по тих сімох літах буде кінець сьвіта.

В Каринтії згадуєть ся також липу. Вона виросте за одну ніч, зацвіте, але відтак усохне. Доперва, коли Матвій завісить на ній свій щит, тоді зазеленіє вона на ново. І то буде знаменем ліпших часів, що треватимуть довго¹⁰⁾.

Я навмисне навів докладнійше легендові оповідання про Матвія, аби показати їх близькість з оповіданнями про німецького цісаря Фридриха і з християнськими легендами.

1) Freuensfeld, с. 143, Pajek, с. 96.

2) Freuensfeld, с. 142, Rutar, с. 218.

3) Pajek, с. 96. 4) Freuensfeld, с. 142.

5) J Scheinigg, O národnih pesnih koroških Slovencev, Kres 1885, стр. 94 і Rutar, op. cit., стр. 218.

6) Rutar, op. cit., с. 218. 7) Novice, 1863, с. 43.

8) Pajek, op. cit., с. 96. 9) Freuensfeld, op. cit., с. 143.

10) Novice, Trstnjak 1—2, гл. Rutar, с. 218.

Рутар згадав лише коротко про вплив німецького циклю переказів про Фридриха¹⁾, а Губад вказав тільки на те, що до імени короля „sich sagenhaftes aus den Erzählungen von Krok wie von Kaiser Rothbart geschlossen haben“²⁾, але ніхто не старався ближше означити відносин словінських, а в звязи з ними і полуднево-славянських переказів про заточених лицарів до німецької легенди і ніхто не подав характеристичних черт і не означив їх ієнези. Словінські перекази остали незвісні і не використані в жадній студії про нашу тему. Афанасев³⁾ знав взагалі про заточених і сплячих лицарів дуже мало. „Историческая же обработка“ — каже він — „столь богатая у Германцевъ, въ славянскомъ мірѣ весьма слаба; причина этого факта, безъ сомнѣнія, кроется въ отсутствіи героическихъ элементовъ въ исторіи славянскаго племени за тѣ давно минувшіе вѣка, когда эпическое настроеніе народа было еще свѣжо и легко овладѣвало бытовымъ матеріаломъ для воплощенія въ немъ мифическихъ преданій“. Афанасев знав з оповідань західно-славянських лише чеські і толкував їх німецьким впливом, з полуднево-славянських тільки оповідане про Івана Чернобвича, а з східно-славянських про Стеньку Разіна. Усе те старався він обяснити мітльоґічно.

Ак. Веселовський, що присвятив в своїй студії („Опыты по исторіи развитія христіанской легенди. I. Откровенія Мееодія и византійско-германская императорская сага. II. Легенда о возвращающемся императорѣ“)⁴⁾ нильну увагу легендам про короля, що має повернути, і дійшов до результату, на який вже зрештою вказували його попередники, між иньшим Voigt⁵⁾, що „пе-

¹⁾ Rutar, op. cit., стр. 217 i pas.

²⁾ Hubad, Sitten und Bräuche der Slovenen в Ö. Ung. Mon. in Wort u. Bild, стр. 94.

³⁾ А. Афанасьевъ, Поэтическія возрѣнія Славянъ на природу.. Томъ второй. Москва 1868, стр. 440—457. Наведене місце на с. 449.

⁴⁾ Журн. мин. н. просв. 1875. Апрѣль стр. 283—331 і Май стр. 48—130.

⁵⁾ Georg Voigt, Die deutsche Kaisersage, Sybel, Historische Zeitschrift, T. XXVI, стр. 131—187. Після Фойгта займалися тим самим предметом: Fr. Kämpers, op. cit.; H. Grauert, Zur deutschen Kaisersage, Histor. Jahrbuch der Görres Gesellschaft. Köln 1892; R. Schrödter, Die deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893. Обоих останніх праць не мав я під рукою. Мотивом про битву коло сухого дерева займався Fr. Zurbonsen, Die Sage von der Völkerschlacht der Zukunft „am Birkenbaume“. Köln 1897 (Schriften der Görres-Gesellschaft).

реказ про повертаючого цїсаря, який став так популярний на заході, був звісний і в Візантії і витворив ся в непосредній звязи з псевдографічними откровеніями і есхатологіями, котрих приміри бачимо в „Откровеніи Меєодія Патарскаго“ в „Vaticinatio Sibyllae“, в „Видѣнїи Даниїла“ і т. д. — не задержував ся над схарактеризованем славянських переказів і навів лише деякі чеські перекази, зачерпнені з Grohmann'a і Vernaleken'a та згадував, що існує подібна легенда про Марка Кралевича.

Бр. Грабовский¹⁾ не знав також словінських паралель, але зібрав більше польських версій, про які до нього знали дуже мало, і старав ся їх об'яснити в порівнаню з чужими варіантами, одначе не запускав ся в досліди і обмежив ся на констатованю їх мітологічного походження. Словінських паралель не використав також і Вл. Веріго²⁾ в невеликій своїй розвідці, а що не знав праці Веселовського, то не умів взагалі багато сказати про сю легенду і звязував її за Спенсером з віруванем в сон і вандрівку душі. За те зіставив і зібрав більше польського матеріялу.

Тій самій темі присвятив М. Драгоманів окремих екскурс в праці про шолудивого Буняка³⁾ з приводу „легенди про царцю Олену, Буняка й королевича, замкненого під землею“ і старав ся розібрати славянські версії, порівнюючи їх з німецькими з одного, а з іранськими з другого боку. Одначе і він не мав до розпорядимости більшого матеріялу, а особливо полуднево-славянського, з якого навів тільки три сербсько-болгарські легенди, і не знав рівнож про Матвія. Автор сам зрештою заявив на однім місци, що не хоче вичерпати предмету, тільки думає подати кілька заміток, аби об'яснити становище українських легенд в крузі иньших споріднених.

Мої замітки не вичерпують також цілого славянського матеріялу, тільки матимуть ціль схарактеризувати словінські — як видно з повншого розгляду — цілком незнані версії і озна-

¹⁾ Bronisław Grabowski, Bluszcz 1881, гл. Wisła III, стр. 849 і д.

²⁾ Władysław Weryho, Śpiący rycerze, Wisła III, стр. 845—859.

³⁾ Розвідки Михайла Драгоманова. Т. II, у Львові 1900 (Зб. фільол. секц. т. III) стр. 109—128. Гадку про іранське походжене теми висказав вже перед ним R. Andree в „Ethnograph. Parallelen“ 1878, стр. VII, а ще скорше Шпігелъ в Z. d. deut. morgenl. Ges. 1849.

чити їх відносини до німецьких і иньших славянських.

Легенди про захованих лицарів і їх поворот на землю вистворювалися не під впливом одного народу або одного світогляду, лише повставали в головній основі цілком самостійно і незалежно від себе у всіляких народів, як вислід психологічного настрою кожного народу, що не може повірити, аби щось велике або добре могло марно раз на все пропасти в світі, не докінчивши свого діла. Про те часто стрічаємося з вірою, що сей або той значний чоловік не помер, а живе. І діється се без найменшого впливу иньших взірців, без впливу релігійних легенд або подібних народніх переказів. Тим більше виринають такі легенди тоді, коли смерть героя наступила загадково, таємничо або взагалі при дивнім складі обставин. Так нпр. багато вірило в се, що Володислав Варненчик не згинув в війні з Турками; так само не вірили в смерть Фридриха II, Наполеона і застріленого в Мексику Максиміліана. Про нашого помершого архикнязя Рудольфа говорять між українською і польською людністю Галичини, що він не умер, лише живе перебралий за хлопа¹⁾. В часі еміграції до Бразилії розповідали се, що Рудольф перебуває в Америці і заложив там край для Русинів.

Подібних легенд подибуємо усюди багато, навіть по за границями Європи. Драгоманів вказав на деякі іранські і припущав, що вони мали вплив на утворене біблійних і християнських. Знана зрештою з старого завіта легенда про заховане Іллі в небі і про його поворот з кінцем світа, легенда, яка до нині переховала ся у східніх Жидів²⁾.

Так повстали головні черти легенди про неумерших героїв під впливом психологічних мотивів і переходили потім всілякі зміни, прибираючи иньші мотиви, а головно з релігійного світогляду.

Релігійні, християнські книги, в роді Апокаліпси, есхатологічні „откровенія“ в роді „Откровенія Мееодія Патарського“, знаного на заході в латинським перекладі, „Vaticinatio Sibyllae“, „Видѣній Даніила“, статі про Антихриста і подібні твори, що займали ся кінцем світа і людей, вплинули найбільше на зміну

¹⁾ Пор. нпр. Świątek, Lud nadrabski. W Krakowie 1903, с. 61.

²⁾ Weryho, op. cit. с. 856. Такі самі перекази були вже і про Нерона, Tacitus, Histor. II, 8, 9; пор. Voigt, op. cit. с. 143, в Норвегії про Ояфа Тригвасона, в Данії про Гольгер Danske і т. д., гл. Веселовскій, op. cit. с. 121—2, Ж. м. н. пр. 179, Kamperers, op. cit. с. 9—86.

легенд і надали їм нову форму, так, що нині належить в них шукати жерела численних оповідань про сплячих лицарів і їх поворот на землю. Вони внесли в нарід новий релігійний елемент а під його впливом повстала більшість нинішніх версій про поворот героїв, в такій формі, яку маємо нині. З другого боку причинили ся до їх сформованя і деякі світські твори, основані на релігійних споминах, як нпр. роман про Олександра Великого¹⁾; далі пристали до них всілякі інші оповідання про скарби, закляті царівні, про забави заклятих або замкнених з людьми, про чорнокнижників, що як висловив ся Фойт, були лише „Schmuck und Zierath der Hauptsage“²⁾.

Се виказали студії Деллінгера, Ріцлера, Веселовского, Траурерта, Шрадера, Кампера і ин. в розборах легенди про Фридриха, що особливо скоро спопуляризувала ся і мала великий вплив навіть поза границями німецької території; передовсім у Веселовского знаходимо дуже багато зіставлений матеріал, угруповані складові частини і їх відносини до жерел.

Легенда про Фридриха II, що він поверне колись ще раз на світ божий і по одній версії, принесе вічний мир і вибавить нарід з неволі, по другій, „клерикальний“ появить ся як Антихрист і спровадить кінець світа, — повстали і розвинули ся під впливом церковних творів³⁾.

Розвій сей представлений докладно в праці Фойгта і Веселовского: по їх розслідам наводжу кілька подробиць, які нам придадуть ся до схарактеризованя словінських версій.

В перших легендах мав Фридрих II появити ся скоро по своїй смерті — сні, принести мир і освободити Палестину. В них стрічаємо мотив про сухе дерево, яке зазеленіє, коли Фридрих повісить на нього свій щит. Так прим. читаємо в „Sibyllen Weissagung“ з XIV ст.⁴⁾:

¹⁾ Гл. про се Веселовскій, Замѣтки по литер. и народной словесности. Прилож. къ XLV т. Запис. И. А. Н. 1883, N. 3, VI. Изъ мѣстныхъ преданій. Анты и Чудь. стр. 84—86 і д.

²⁾ G. Voigt, op. cit. стр. 186.

³⁾ Мітологічне об'яшене не може нас нині вдоволити. Про се гл. Веселовскій, op. cit. стр. 128, Ж. м. н. пр. 179, Драгоманів, op. cit. стр. 112—3. Стрічаємо його у Grimm'a, Deutsche Mythologie, 3 Aufl. 1854. стр. 890 і д., 903 і л., 912 і д., Kuhn, Norddeutsche Sagen стр. 495, K. Simrock, D. M., стр. 179, 366, Andree, Ethnogr. Parallelen, 1878, стр. 11 і т. д. Мітологічне об'яшене приймають до певної міри Kamper's, op. cit. стр. 89 і Zurbonsen.

⁴⁾ G. Voigt, стр. 154—5.

„Und sament das cristen volg an sich.
 Er wirt striten durch Kristen ere
 Und gewinnet daz helge grap über mere,
 Do stat ein dor Baum ust ist gross
 Und soll so lange stan blos,
 Bicz der Keiser Fridrich dar an
 Sinen schilt gehenken mag und kan
 (So wirt der baum wider gruen gar)“.

Одначе місце його пробування лежить іще далеко на Сході, куди довший час був звернений інтерес майже цілого європейського світа.

З часом стратила св. Земля свою авреолу і тоді наступає друга фаза в розвою легенди.

Легенда зачинаєть ся локалізувати в Німеччині. Theodor Engelhusius († 1434) згадує вже по раз перший Kiffhäuser і переносить мотив на Фридриха Барбароссу, який з часом випирає Фридриха II¹⁾ і забирає його місце.

В народній книзі про Фридриха (1519) бачимо ще переходову стадію, але тут виступає вже — по раз перший — ясно традиція про перебуванє в пустій горі.

Початок XVI ст. і правдоподібно кінець XV становить початок нової відмінної верзії, яку маємо прим. в „Gespräch eines römischen Senatoris und eines Teutschen“ 1537²⁾. Цісар Фридрих сидить на золотім кріслі „mit einem grausamen Bart“, а довкола нього лицарі, чекаючи свого часу. В книжці з 1529 р. про Фридриха в Унтерсбергі в Сальцбургу говорить ся, що король сидить при столі, а борода обросла вже йому два рази довкола стола. Коли третій раз обросте, наступить кінець світа.

Характеристичне для сеї нової верзії отсе: 1) не говорить ся ніде про перебуванє Фридриха на Сході, 2) цісар сидить в Kiffhäuser, Унтересбергі, Кайзерляутерн — отже на рідній землі і в пустій горі, 3) Фридрих II уступає місце Фридрихови Барбароссі, а декуди Каролєви Великому, Оттонови або

¹⁾ В історичній пісні з 1474 у Liliencron'a: Die historischen Volkslieder der Deutschen, II, с. 26:

„Sibilla redt nit uss troum,
 Bis kaiser Fridrich henket,
 Sin schild an türren boum“ (Voigt, с. 162).

²⁾ G. Voigt, стр. 168.

Гайнрихови Пташнику¹⁾, 4) сухе дерево і завішене щита може бракувати і 5) появляється новий спосіб означення повороту короля при помочи бороди²⁾.

Борода грає в нових верзіях велику роль: перед тим її не було в німецьких легендах. Правдоподібно увійшла вона в склад легенди тоді, коли вже Фридриха II замінено Фридрихом Барбаросою і стоїть в звязи з його „рудюю бородою“.

Для приміру наведу кілька німецьких верзій в тій новій формі; до них належать усі нинішні перекази про Фридриха.

Цісар сидить тепер схований в Кіфгайзері, а коли вийде, то завісить свій щит на сухім дереві, що від того зазеленіє. Тоді будуть ліпші часи. А до того часу сидить він коло камінного стола на камінній лавці. Його борода обросла вже 2 рази стіл; але доперва, коли обійде третій раз, тоді обудить ся король і вийде з гори. Тепер будить ся він час від часу і питаєть ся, чи вже час. Так питав ся раз одного пастуха, чи ще літають круки коло гори, а коли дістав відповідь, що літають, сказав, що мусить іще 100 ліг спати й знов заснув³⁾.

В иньшій переказі оповідаєть ся: на Вассерфельді була колись така страшна битва, що аж кров текла в черевики. На побоевищи стоїть суха грушка на памятку тої останньої битви. Богато літ буде ще суха, аж коли король завісить свій щит, настане спокій по страшній битві, а тоді і дерево зазеленіє⁴⁾.

¹⁾ Німецькі паралелі зіставлені у Веселовського стр. 120—1, Ж. м. н. пр. с. 179. Гл. також L. Fränkel, Beiträge zur Kyffhäuser-sage von Kaiser Friedrich, Am Urquell 1894, V, 210—215, де наведена література, Ralf Offerding, Zur K. s. von K. Friedrich, *ibid.*, V, с. 283—4, G. Meyer, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde, B. I, 1885, стр. 279 і N. Huber, Die Sagen von Untersberg. Salzburg 1897. Про сон і збуджене Барбаросси в штучній літературі гл. A. K. T. Tielo, M. v. Strachwitz' episch lyrisches Nordland, Euphorion 1903, стр. 222.

²⁾ В перенесеню стрічаємо ся з тим самим образом в піснях про Тангайзера: „Tannhuser sitzt am steinige Tisch

Der Bart wächst ihm drum umme;

Und wenn er dreimal ummen isch,

So wird ger jüngsti Tag bald chumme“.

Erk-Böhme, op cit. I, стр 48, L. Tobler, Schweizerische Volkslieder, Frauenfeld, 1884, II, с. 159.

³⁾ K. Grimm, Deutsche Sagen. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Zweite Auflage, besorgt von Herm. Grimm. Berlin 1891, I, N. 23.

⁴⁾ K. Grimm, op. cit. N. 24, стр. 16; ще *ibid.* N. 26, 27, 28, 297, 298, 494 (з XV ст.).

В Штирії розказують знов, що жовніри йдуть по смерті на дуг, де сидить Фридрих. „Його біла борода обростає довкола великого стола, коло якого сидять усі вояки. Коли вона обвинець ся три рази, тоді затрубить сторож в рiг, а нечислене військо вийде на верха і заведе на сьвітi спокій і порядок“¹⁾.

Думаю, що вже тих примірів досить, щоби показати, як близько себе стоять німецькі і словінські верзії. В иньших переказах бачимо те саме.

Усюди перебуває герой на власній землі зі своїм військом. Сидить в пустій горі, де сховав ся перед ворогом, перед камінним столом, а борода росте йому довкола. Коли виросте три рази довкола, вийде на сьвіт. Тепер тільки питаєть ся, чи птнці літають і чи вже час. Люди—заходять до нього і видять його: говорять навіть з ним. Беруть солону або сїно, що перемінюєть ся в золото. Ковалі підковують коні. Годять ся також згадки про останню страшну битву, про сухе дерево і про щит, на нїм завішений. Згадуєть ся і тут і там про добрі часи, що наступлять по тім і т. д. Взагалі нема майже подробиці, що не годила би ся в обох верзіях.

Так можна цілком певно сказати, що словінські оповіданя про Матвія повстали під впливом німецьких.

Погляньмо тепер, як виглядають полуднево-славянські легенди, що могли мати вплив на словінські і порівнаймо їх з словінськими, німецькими і иньшими славянськими, щоби ліпше означити становище, яке займають словінські верзії в ряду иньших славянських і щоби хоч в часті показати вплив німецький. Рішати будуть для нас точки спільні між німецькими і словінськими верзіями, і то ті точки, що рівночасно в більшій часті, находять безпосередне жерело в християнських легендах і ті, що являють ся характеристичною ознакою німецької редакції.

Між тми виключно німецькими головну вагу кладемо на обрастане борода і думаємо, що се найліпше поможе нам найти ті славянські верзії, що втворили під німецьким впливом. Полуднево-славянські легенди про захованого героя належать до Марка Кралевича.

Коли упало сербське царство і Марко не мав як бити Турків, прийшла до нього віла і причовіла йому, що він умре,

¹⁾ T. Vernaleken, Mythen und Bräuche d. Volk. in Österreich 1859, стр. 119 - 120.

але опять повстане. Потім казала йому кинути „топуз“ в море, заховати шаблю в камені, коня „в бунари“ а „мач у пеїни“. Марко зробив усе як слід і „пеїно за ним се затвори а и да нас је туди“. Дальше оповідаєть ся, як один чоловік хотів конче дістати ся до Марка. По довгих пробах при помочи віли удало ся йому прийти перед нього. Віла сказала тоді: „коли ота „пеїна“ освітить ся, тоді вийде Марко, возьме меч і посіче Турків: шабля сама вийде з каменя а „Шарац из бунара“: „али треба, да се роди само један јунак, па да на Турке устане, пак из Србије сам ће му топуз долетити. Марко ће се пробути и Срби ће добити своју пређашњу славу“¹⁾.

В иньшій верзії оповідаєть ся, що сам Бог переніс Марка в печеру, коли бачив його зневіру і жаль. Тут спить Марко, а побіч нього його кінь. Коли шабля, яку він вложив в камінь, вийде на верха²⁾, вийде знов Марко на землю³⁾. Один Герцеговинець — пише Врчевіч — стрінув на планині чоловіка з бородою низше пояса і почув з його уст, що він є Марком Кралевицем, „але сам се ја сакрио у једну горску вилину пеїну од како је пушка на свијет изишла, па све чекам згоду да на мојега шарина узјашем, и моју под мохуром њорду извадим, да саберем све Србље ида пред њима јуришим на Турки кликујући: јуриш браћо, за вјеру и за часни крст! да истриебимо душмана“⁴⁾. В болгарській легенді⁵⁾ оповідаєть ся, подібно як в Даници, що Марко сидить в печері а побіч нього кінь і пес. Його стережуть віли і виконують його волю. Колись одначе приїде час, коли він вийде і освободить Болгарію. Подібна легенда істнує про Івана Черноєвіча. Колись приїде час „da sjedini opet sa Crnomgorom ravni kotor i sinje more“ і тоді розбудить його віла, що має над ним сторожу⁶⁾.

Дальше оповідають іще: до Марка в печеру спустили чоловіка, що був дуже цікавий. Зараз запитала його віла, чога він хоче і передала його бажанє Маркови. Сей закликав його перед

1) Даница. У Новом Саду, 1869, X, стр. 63—64.

2) Паралелі до сього мотиву зіставив др. Ю. Полівка в II томі „Národopisn-oro Sbornik-a“ стр. 49.

3) Вук Караджіч, Српски Р., стр. 346.

4) В. Врчевіч, Српске нар. приповіјетке. У Биограду 1868, с. 106, N. 230 „Херцеговац и Марко Краљевић“.

5) Периодическое списание на Българското книжовно дружество 1885, май и юний, с. 445—6 Драгоманов, op. cit. с. 121.

6) Аванасьева, op. cit. с. 451 = Архив за pověstnicu jugo slavensku, I, 98.

себе, бо хотів переконати ся, яку силу мають люди. Дав йому лист до його пана і казав його передати. Чоловік вручив лист панови, але пани затаїли лист Марка. В иньшій легенді оповідасть ся також, як подорожний говорив з Марком¹⁾.

Болгарська легенда знає таке: одна баба показує газдам Марка: „на една страна стожть ребрата на гушера, на друга човѣкъ крѣстато (турски) и космитѣ му зарасли въ земята. Тога ва спустили единъ човѣкъ въ пропасть та той обрѣзаль космитѣ на Марка, обвѣрзаль го съ вжъята и го истеглили горѣ“. А по тѣм бив вже Марко Турків²⁾.

З зіставленя видимо, що полуднево-славянські легенди мають цілком иньший характер. Не чуємо нічого анї про обвиванє борода анї про дерево що має зеленіти і щит, анї про характеристичне літанє птиць: прихід героя залежить часто від самих людей: коли найдуть ся лицарі і зайде потреба, тоді він сам виїде. До того приходить іще мотив про стороженє вілами — саможитийний витвір полудневих Славян.

До сього знаємо тільки один аналогічний примір в німецьких легендах. У Ірїма оповідасть ся в легенді, значно змінений, що зачарований король сидить на кріслі, а стереже його жінка³⁾. Одна старша німецька легенда знає також про розмову з цікавим чоловіком і про лист переданий для його пана: король сидить на кріслі з бородою, до нього спускають на линві чоловіка; в розмові наказує йому Фридрих, щоби з ніким про се не говорив, бо тоді не стане ся йому нічого злого, лише щоб оповів се своїому панови⁴⁾.

Полуднево-славянські стоять отже з далека від німецьких версій і певно мусіли повстати незалежно від них при співділаню церковної літератури. Німецький вплив, коли б навіть був дійсно, був дуже незначний і дістав ся більше випадково. Словінські версії не могли тут грати ролі посередників, бо вони повстали далеко пізнійше і саме не знають подробиць, які годять ся в обох німецьких легендах і в кількох полуднево-славянських.

Цілком инакше стоїть річ з подібними легендами чеської групи. Вони живцем переняті від Німців і майже ні-

1) Јован Војновић, Српске нар. приповијетке, Биоград 1869, N. 4 „Зар краљовић Марко још живи“.

2) Сборник за нар. ум. VI, с. 134, N. 4.

3) Grimm, op. cit. N. 25, с. 16, з брікинської народної книжки.

4) Grimm, op. cit. N. 296.

чого не змінені, тільки перенесені на чеських героїв: св. Вячеслава, Зденка засмуцького, Сьвятополка¹⁾ і інших.

Король перебуває звичайно в горі Блянїк, оточений лицарями; сидить при столі, довкола якого обвинула ся його борода. Коли раз зайшов туди пастух, оповів йому лицар, що його відділ війська зове ся „Gojrnaboj-Regiment“ і прийде колись на світ завести лад. Лише мусить його власна борода обвинути ся три рази довкола гори²⁾. Се найбільше відмінний варіант; інші підходять далеко ближше.

У Громана розказуєть ся також про побут короля Вячеслава, що верне на землю, коли спаде велике нещасте на Чехів і усі майже Чехи вигинуть з рук ворога, а лишить ся їх тільки, що будуть могли сховати ся під одним возом. Тоді зазеленіє і розцвіте ся дерево на березі Блянїца: король побє ворогів в так кровавій битві, що аж потік наповнить ся кровю, а потім настане (подібно як і в словінській легенді) щаслива хвиля³⁾. Інший переказ⁴⁾ про звісну пригоду з ковалем, якого обдаровано підковами за підкуте коний. Оповідаєть ся також, що лицар питаєть ся, чи вже пора чи ні, але знов западає в сон, бо переконуєть ся, що ще не час. Подобиці усюди однакові: в деяких переказах має герой ідею злучити Моравію і Чехи⁵⁾.

І Словаки знають подібні легенди. В одній розповідаєть ся, як один селянин дістав ся на місце, де перебували сплячі лицарі. Кождий стояв при своїм коні і тримав ноги в стремени: найближший запитав його, чи вже час, але не дістав відповіді, бо бідний чоловік настрашив ся і утік. А шкода, бо

1) Про се згадує Паляцкий в чеській історії (I, с. 135), гл. Vernaleken, op. cit. стр. 108.

2) Vernaleken, op. cit. N. 3, с. 112—14. Легенда привязана до гори Радгост недалеко Рожнав.

3) Grohmann, Sagenbuch von Böhmen und Mähren. I, стр. 13—15.

4) idem, стр. 13—61 (Драгоманов, op. cit. стр. 122).

5) Vernaleken, op. cit. N. 5. Чеські варіанти у Верналекена і Громана: крім того пор. іще „Pověsti o Blaniku“ в Bohemica 1840, III, стр. 212—3, Český Líd 1898, VII, стр. 158—9 і статью П. Сирку, Ohlas národního rytířského eposu v Čechách (Rytíři sv. Václava v Blaniku), Čes. Líd, 1898, VII, стр. 27—8. Автор звязує чеські легенди з билиною про загибель „богатирів“ і бачить в них останки місцевого епосу. На його гадку, міг би бути Вацлав або який инакше названий лицар осередком епічного циклу. Очевидно погляд д. Сирку цілковито хибний.

колись був сказав: вже! були б вийшли лицарі на землю і лінше було би Словакам¹⁾.

З німецькими легендами звязані також лужицькі. Останній король лужицький чекає під землею свого часу. Тоді встане з військом і вижене Німців аж за Рен, побивши їх в кровавій битві. Лужичан лишить ся вправді лише так мало, що усі змістять ся під одною грушкою, але за те запанує у них справедливість²⁾.

Польські легенди причеплені до всіляких осіб, до св. Ядвіги, Владислава Локетка, Болеслава Смілого, Яна Кантога і Ст. Чарнецкого, зближують ся вправді в головній основі до німецьких і чеських, звідки найімовірніше дістали ся, як можемо вносити з назви гори Блянїк, одначе виказують вже деякі важні відміни. Борода і зелене дерево зникають³⁾, а на їх місце приходить дзвін, що має силу будити спляче військо. Зрештою годять ся навіть деякі подробиці, як пр. коваль, випитуване, чи час і т. д. Довше не спинюю ся над польськими верзіями, які зібрані в перше наведених працях; для нас вистарчає сконстатувати, що і до Поляків перейшла німецька легенда, але в блідій формі і з місцевими додатками і перемінами. Для приміру переповім тільки недавно записаний переказ про Болеслава, що найбільше підходить до німецьких.

Болеслав замкнений за кару в гору враз з своїм військом але вийде, як буде потреба. До його печери дістають ся люди: коваль підковує коні лицарські, а Болеслав запитує чи вже час, чи ворони літають!⁴⁾.

Подібні перекази знані і в Українців. На російській Україні оповідають про Михайлика, що забрав зі собою Золоті ворота

¹⁾ L' Reuss, Miestne báje a skazki, Sbornik mus. slov. spoločnosti, Turč. sv. Martin, 1902, стр. 24.

²⁾ Weryho, op cit. стр. 852; пор. А. Černý, Mythiske bytošce lužiskich Serbov. Buďyšln 1893, I, стр. 111—115.

³⁾ K. Mátyás, Podania z Szczepanowa rodzinnej wioski św. Stanisława. Kraków 1895, стр. 9—13. Подібний переказ оповідають і про Бохенець: спляче військо вийде колись і відбере Польщу. Нові польські легенди про спляче військо находимо іще у О. Knopp'a, Podania, Wisła VIII, стр. 750, N. 2 (bohaterowie w Montwach — спочивають від битви з Татарами і сплять лежачи. Тільки провідник дримає стоячи. Збудять ся, як ворог буде грозити. Згадуєть ся про дзвін) у К. Матиаса, Z historycznych podań Górali nadpienińskich, we Lwowie, 1895, стр. 7 і в Вислі, X, с. 315, Bajka Sabala.

⁴⁾ Одначе і про бороду і її обростанє згадуєть ся в однім переказі з під Кракова. Vernaleken, op. cit. N. 10.

підчас битви з Татарами і скрив ся в Царгороді. Але колись прийде час, коли Михайлик вернеть ся до Київа і поставить ворота на давнім місці¹⁾).

Легенда, як се виказав Веселовский, повстала під впливом „Откровенія Мееодія Патарскаго“, цілком незалежно від німецьких переказів²⁾. Галицькі легенди одначе зближують ся знов більше до західних версій, а то до польських. Одна з них записана у Баронча³⁾ в переказі про Буняка виглядає так: Буняк проклинає царицю і королевича; королевич западаєть ся з військом під землю і може аж тоді вийти на сьвіт, коли хто відповість йому на питанє: чи пора вже? — „уже пора для тебе!“ Раз зайшов до нього один чернець Василянин і застав його в печері, окруженого узброєними лицарями, що сиділи на конях. Передній лицар вхопив за бубон і запитав черця, чи вже час і чи вже може будити. Але Василянин настрашив ся і утік, крикнувши „Не пора!“ Так мусять дальше лицарі ждати своєї пори. Аж коли почують своє слово, тоді вийдуть з царевичем на сьвіт і увільнять Польщу. Василянин зробив зле, що настрашив ся, бо через те відложив сю хвилю на незнати як довго.

Не треба ніяких порівнань, щоби побачити цілковиту схожість легенди з типовими польськими переказами гірських околиць. Іще близше стоїть вона до висше наведеного словацького оповіданя, з яким годить ся в усіх подробицях. На польський вплив вказують рівно слова, Польща, королевич і т. д., що мабуть не могли би бути в щиро-народнім творі Українців.

Друга версія звязана з іменем Довбуша. Про нього розка-

¹⁾ П. Кулишъ, Записки о Южной Руси. Спб., 1856, I, с. 3—5, Антоновичъ-Драгомановъ, *op. cit.* I, N. 15.

²⁾ Не маючи наміру розбирати докладно цілого питаня і літератури про Михайлика, наводжу тільки важнійші твори: Веселовский, Опыты по исторіи развитія хр. лег. Ж. м. н. пр. т. 179, стр. 78 і д., *idem*, Южно-русскія былины прил. к. XXXIX т. Зап. И. А. Н. IV, 5, I. Михайль Данилович и младшіе богатыри, *idem*, *ibidem*, Сборникъ отд. рус. яз. и слов. 1885, т. 36, стр. 264—266; *idem*, в оцінці на твір Антоновича і Драгоманова в Спб. Вѣдомостях з 9/10 1874, N. 287; *idem*, Разысканія въ области русск. духовнаго стиха, V, с. 120 і VIII, с. 305—6; Костомаровъ, Историческое значеніе южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества, Бесѣда 1872, XII, с. 39—40; Антоновичъ-Драгомановъ, *op. cit.* I, N. 15; Ор. Миллеръ, Илья Муромецъ, стр. 693 і д.

³⁾ Sadok-Barącz, Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi. 2 wyd., Lwów, стр. 76, 80. Наводить її і розбирає Драгоманов, *op. cit.* с. 109—112 і *passim*.

зують, що він не умер, а „живе і сидить залятий в сокільській горі і раз в рік на Івана Купала посилає він своїх летінів, аби ся дивили, чи соколи не прилетіли, бо як соколи прилетять, то він тогди вийде і буде королем¹⁾).

Інші оповідають²⁾, що Довбуш пильнує скарбів. Колись промине сила чарів і тоді він вийде пімстити ся за кривду. Оповідане Федьковича виглядає на штучний продукт, як се замітив Драгоманів, і тому не можна на нім будувати. Але воно б ще більше зближувало українсько-галицькі версії з західними.

Друге оповідане звязуєть ся вже з численним циклем про заляті скарби і заляті особи, який також загально знаний у західних Славян, нпр. у Чехів³⁾, але стрічаєть ся в трохи відмінній формі і в Українців. На мою гадку могло воно витворити ся самостійно під впливом оповідань про скарби Довбуша і його пригоди з любовницею.

Вкінці находимо аналогічну легенду про заточеного героя і у Росіян, де вона приложена до розбійника Ст. Разіна або до Отрепьева, Пугачева і ин.⁴⁾ Разін стереже, подібно як і Довбуш, залятих скарбів і не може померти, бо земля не хоче прийняти його костий. Перед кінцем світа вийде він мучити людий так, як Антихрист; стане ся се за 100 літ, коли зростуть гріхи на Руси. А поки що мучать його два змії і ссуть йому серце без настанку. Російська легенда витворила ся під впливом оповідань про конець світа і про Антихриста (з Откровенія Мее. Пат., з творів про Антихриста і т. д.), до яких пристав мотив про покуту грішника і заляті скарби⁵⁾.

Так перейшли ми коротко усі славянські легенди про замкненого під землею героя і про його колишній поворот на землю і можемо тепер означити ліше становище словінських і полуднево-славянських. На утворенє тих легенд мали найбільший вплив німецькі версії, але не на усі. Словінці і Чехи пе-

¹⁾ Так оповідав Федькович Тимівському. Гл. Діло, 1905, N. 34, М. Павлик, Переписка М. Драгоманова з д. Т. Окушевським. 16 лист з 1886 р.

²⁾ Grohmann, op. cit. I, с. 11—13, Драгоманов, op. cit. стр. 126.

³⁾ Vernaleken, op. cit. стр. 122—125, N. 11 · 31.

⁴⁾ Аєапасьєвъ, op. cit. стр. 452—452 з Костомарова, Буль Ст. Разина, изд. 2-е, с. 231—7; пор. також Драгоманів, op. cit. с. 126—7; Weryho, op. cit. с. 852—3.

⁵⁾ Драгоманів зближує її що до одного мотиву з перським переказом.

реймили їх просто від Німців разом з усіми подробицями, прикладаючи їх лише до інших осіб і обставин. Лужичани, Словаки і Поляки запозичили ся також від них або просто, або за посередництвом Чехів, але пропустили деякі головні мотиви, як прим. обрастанє бороди, а в часті і завішене щита на сухім дереві, додаючи за те нові подробиці і мотиви. Особливо часто стають у них герої легенд покутниками або сторожами заклиятих скарбів і затрачують свій есхатологічний характер (з виїмкою лужицького переказу). Українські версії представляють два типи. Один з них являє ся відблиском західних легенд і згадує навіть про літанє соколів (Федькович), другий витворив ся самостійно під впливом книжної церковної літератури (Михайлик) і не має що до своєї тенези нічого спільного з німецькою легендою і її славянськими паростями. Самостійно повстало також оповіданє про заклиті скарби Довбуша, але не під впливом церковних творів, тільки на основі народних казок і вірувань, які лучать ся з іншими західними славянськими.

Полуднево-славянські легенди про Марка Кралевича вказують, як можна догадувати ся, комбінацію церковних взірців і самостійного витвору і підпали вже новітніми змінам і додаткам, викликаними борбою за незалежність. Хоч одначе не знаємо первісної форми, можемо все таки думати, що їх як вяже так і вязало дуже мало спільних точок з німецькими, а дальше і з словінськими легендами.

Словінські версії не переняли тут нічого від своїх славянських сусідів з полудня, а запозичили тему просто від Німців. Запозиченє наступило менше більше з кінцем XV столітя, коли в Німеччині появил ся новий тип легенди, де велике значінє приписувало ся бороді цісаря¹⁾; наступило воно, коли ще давнійший тип був в обігу і асимілював ся з новітнім, бо і старші мотиви відбили ся на словінських легендах.

Се дуже добре годить ся з датою смерти короля Матвія; німецькі легенди дають нам отже певність, що легенди про

¹⁾ Обростанє бороди тут виступає очевидно символом повільного посування часу. Подібно обростає волосє зачарованої дівчини три рази довкола дерева в одній шкотській баладі (Warrens, Schott. Volkslieder, с. 20, Held Owain); аж коли обросло три рази знайшов ся хлопець, що вибавив її поцілунком. В грецькій пісні у Sakellariosa N. 5 знаходимо подібний образ на означенє, що багато часу минуло. Янніс Мороянніс каже в відповідь жінці, яка його не могла пізнати, що „має волосє так довге, що можна ним три рази обвести тіло“. Liebrecht, Zur Volkskunde, стр. 161.

Матвія повстали зараз по його смерті, як сього й можна було сподівати ся.

Ґрунт до їх иовставаня був дуже придатний. Край терпів страшно від нападів Турків: люди думали вже про кінець сьвіта. Турків ідентифіковано з „Іотом і Матіотом“ і з Антихристом, бож „*fumabant templa sanctorum, stupra in matrimoniis commissa, virginesque incredibili dictu viciatas fuisse nemo diffitet*“¹⁾. Серед такого настрою перенесено на Матвія ролю оборонця християнства і окружено його легендою, яку легко було переняти від Німців. Зрештою можливо, що з початку привязувано її до Ульріха, що, як звісно, помер таємничою смертю.

X.

Матвій Корвін у Словаків і балада „Матвій перебраний за жінку, зводить неприступну дівчину“.

У Словаків тішить ся король Матвій великою популярністю. Проява се так зрозуміла, що не потребує поясненя. Матвій був їм добре знаний, як їх король і оборонець. Містам надавав пільги і сприяв словацькому народови. Умів добре по чеськи і виставляв грамоти в тім же язиці²⁾.

В часі спорів і воєн з чеським з походження намісником в північних Уграх, Їскрою, умів король позискати прихильність народу і витягнути з неї користь. З перебігу останньої частини війни видно, що селяни помагали королівським військам і віддавали їм важні услуги. Бонфіній⁴⁾ оповідає, як селяни переслідували утікачів-Їскрівців: „*Rustici infensam et execrabilem Boemorum multitudinem, octo circiter dies, sine intermissione sequuntur, caldemque continuunt. Per nemora, saltus et pagos, ulicumque deprehendant, sine ulla commiseratione trucidant*“³⁾. Селяни творили навіть окремий відділ війська під проводом Блязія.

¹⁾ Parapat, op. cit. s. 83.

²⁾ Kronika bansko-štiavnická. Sbornik slov. mus. spol. 1902, стр. 136, А. В., Kremnica a jej okolie, Slovenské Pohľady, XXI, Turč. sv. Martin 1901, стр. 129 і ibid. 1885, стр. 260.

³⁾ J. Vlček, Dejiny literatury slovenské, 1890, стр. 6: в році 1483 пише Матвій по чеськи до Трнави. Фракноі, op. cit. стр. 18, вказує, що король знав кілька славянських діалектів (slawisch in mehreren Dialekten).

⁴⁾ Bonfinius, op. cit. Dec. III, Lib. X, стр. 411.

Простий нарід не міг бути Їскрі прихильний, і инакше оцінював його господарку, як нинішні історики, що йому приписують заслугу розбудження „народної свідомости Словаків“. Лише дехто з освічених верстов умів зрозуміти ту сторону його діяльності: селян відстрашував він від себе своїм поступованем, що відбивалося прикро на їх шкірі. Цілий час свого „панованя“ провадив Їскра війни. Край цілий був винищений, і то не тільки чужими людьми, але і своїми. Військо Їскри було дуже велике і нераз допускалося розбоїв і рабунків на біднім народі. Бонфіній каже в своїм творі, що Їскра допускав ся *latrocinia, populationes, incendia*, а і сам Їскра признаєть ся до сього в своїм листі до Матвія³⁾, хоч спихає провину „*na dive hordy, ktore pod mojím menom a pod mojou zaštitou v tvojej krajine súzenie a biedu rozmnožovaly*“. Господарка Їскри давала ся людности в знаки: тому з радістю повитало воно угорські війська і з вдячністю згадувало свого короля, що його освободив з непевного положеня.

Свою популярність ширив Матвій і особисто, перебуваючи часто між Словаками⁴⁾. Своім людяним поступованем потрафив він з'єднувати людий, які тим прихильніші були до свого короля, що чули від нього свою рідну мову. Память про нього доховала ся до нині в багато місцевих переказах. В записках *comitat. gömöriensis* згадуєть ся уже „*kral'ova hole*“, на якій король любив перебувати. Тут стоїть до нині камінь, при котрім він мав обідати. На камени казав Матвій вирізати такі слова на пам'ятку: „*Hic hospitatus est Matthias, rex Hungariae anno 1474. Privatum commodum, latens odium, juvenis consilium — Per haec tria omnia pereunt regna*“⁵⁾.

¹⁾ Julius Botto, *Ján Jiskra na slovensku*, Slov. Pohľady 1901, стр. 293 і д.

²⁾ Bonfinius, *op. cit.* стр. 406 - 7. Пор. також виводи Škul'etý в статі: *Jan Jiskra a český jazyk na Slovensku*, Slov. Pohľ. 1901, стр. 336 і д.

³⁾ J. Botto, *op. cit.*, стр. 292.

⁴⁾ Що король міг бути в Словаччині на польованях, се річ цілком ясна; погляд L. Reuss'a (*Miestne báje a skazky*, *Sborn. mus. slov. spol.* VI, с. 30), що се неможливе, треба уважати хибним. Инакше не могло б витворити ся тільки місцевих переказів про побут Матвія в словацьких землях. Є зрештою і пісня: *Na královej holi stojí stůl kamenny kdože ho vykresau? Šuhaj prenulený*. Kolar, I, с. 31. Пор. також статю Fr. Menčlka, *Král Matyaš Korvín v národných písních*. Koleda, 1879, с. 501 і Kollár, *Nar. zpiew.* II, с. 439.

⁵⁾ L. Reuss, *op. cit.*, стр. 30.

Нині нема вже з них сліду¹⁾, але нема жадної важної обставини, яка би промовляла за тим, що се чиста видумка або пізнійший переказ, взятий з усної традиції.

Спомини про Матвія переховали ся в місцевих переказах, які ще по більшій часті не зібрані²⁾. Граховіште — оповідають — має свою назву від того, що один фірман почастував перебраного короля гороховою кашою. Довшу історію привязує місцеві люде до „Червоної скали“.

За короля Матвія жив там богач Червонь, до якого любив заходити Матвій, коли полював між Мураньом і Кралевою голею, щоби наслухати ся оповідань про битву під Могачем „o uteku Belovom a o hrdinských činoch bývalých Červeňovcov, ale ešte radiej díval-sa do rekných očí šumnej jeho dcéry Katinky“. Батько Червонь дивив ся дуже нерадо на відносини короля до його доньки; коли се запримітив король, перестав частійше приходити, як батько був дома; за те приїздив підчас його неприсутности і все можна було видіти, як його відпроваджувала Катінка далеко, аж до самого ліса³⁾.

На ту саму тему любови Матвія до Катерини мають Словаки дуже популярну баладу, про яку далі поговоримо.

Історичних пісень про нього не знають ніяких, хоч не бракує в них пісень історичного змісту, особливо в епохи татарських нападів⁴⁾. Словацькі пісні оповідають лише про любовні пригоди короля в тоні на пів гумористичнім, нпр.

Ztratila som, ztratila
Co som rada nosila:
Ztratila som zlatý pás,
Našol mi ho král Matias.
Matias, Matias, wrat' mi ho
Dám ti turák na piwo:
Zide sa ti napiti
Ked' budeš zver lawiti⁵⁾.

¹⁾ idem, J. Botto, Z Gemerského Hrona. Sborník 1902, s. 34 5.

²⁾ Časop. museal. spol. Ročník II, str. 28.

³⁾ ibidem, II, str. 103 - 4. Kollár каже виразно, що „temeř v každém chotáři nalezá se památka jeho gména“ (II, s. 439). В Буківцях є нпр. липа, яку мав засадити сам Матвій. L. Reuss, op. cit. s. 36.

⁴⁾ Історичні пісні (одначе в більшій часті штучні в рукописній) зібрані у Колляра, Narodn. zpiewanky. II, s. 403 і д., N. 1—14. Гл. також Slovaken в Oest. Ung. Mon. in Wort u. Bild. Ungarn, I. Abt. s. 424 і д. Також M. Matunák, Turecko-uhorské boje v severo-západnom Uhorsku, Slovan. Pokl'ady 1897. Soš. 9, str. 505 і д.

⁵⁾ Kollár, Nar. Zp. I, s. 31, N. 8.

Пісні ці найпопулярніші в Нітранській і Тренчанській області¹⁾, розширені зрештою, як мене запевнював д. Павлю, по цілій Словаччині²⁾. Пісні про Матвія сягають дуже давних часів. Находимо їх в збірниках пісень з XVI століття і то досить часто³⁾, що свідчить про їх загальне розпросторенє.

Одначе найпопулярніша мусіла бути балада про підступне зведење дівчини. Про се свідчить її розширенє навіть поза границями Словаччини. Балада знана в кількох варіантах, які дуже мало різнять ся між собою. Найскорше записаний текст в збірці Коллара⁴⁾; зачинаєть ся балада поданєм місцевости:

„Zvalo se mesto Rakovci
V něm prebývali Kuruci,
Tam mal jeden kováč dcéru,
Krajsu, nežli král Kralovnu“.

Король Матвій залюбив ся в гарній дівчині і хотів знайти до неї дорогу, але дівчина „odpírala tuho“. Тоді просив король у одної баби ради, як би то можна звести дівчину. Баба порадила йому, щоби убрав ся в жіночу одіж і просив вечером коваля о нічліг:

Obleč si šaty panenské
A črievičky karmazínské
A jdi od domu do domu
Až ku kováčovi tomu,
A tam zaklopaj na vráta,
Otvori ti sam pán táta“.

Король зробив як баба порадила і представив ся ковалеві купчихою:

„Ja som kramárka z Opawy
Jd'em na jarmok do Prahy;
Towár som si už poslala,
A sama som tu zostala,

1) На се звернув увагу Коллар в своїй збірці, стр. 437. Пор. Križko, Zpráva o bodínském medzníku v Trenčianskej stolici, Sborník sl. m. spol. стр. 195 і д.

2) У Коллара уміщено чотири пісні того змісту.

3) Č. Zíbrt, Zbytky českých písní světských z věku XVI, XVII a XVIII, Časopis českého Musea, 1888, стр. 445 і ibidem 1895, стр. 110. O. Hostinský, 36 napěvu světských písní českého lidu z XVI st. V Praze, 1892, стр. 24, N. 22.

4) Kollár, op. cit. II, стр. 7.

Prosim milý hospodáři,
Aby sté mi nocleh dali“.

Якби місця не було, то готова спати навіть на лавці, аби тільки відпочати. Коваль приймив подорожну, а коли прийшов час спати,

„Wola kowác swoju dcéru:
Anička, chod' postel postlat',
Ta pani bude s tebou spat'“.

Донька не була з того дуже вдоволена:

„Ach pán otec mouj prenily,
Ta paní sa mi ne líbí.
Ani som to neslychala,
Aby paní s pannou spala!“

Одначе мусіла згодити ся і пішла з панею спати.

„Ked' už bolo o půlnoci
Wolala otca k pomoci:
Ticho Aničko, nekřič ty,
A však nás nikda neslyšé!“

Баляда кінчить ся так:

„A ked' bolo rozwidněno, Bolo po městě wraweno, Ze Anička už ne panna, Že z uherským králem spala; A ked' už bolo po roce	Nosila Janka na ruce, A ked' si ho kolísala Tak to nad ním zpiéwávala: „Eu, čučaj, belaj synu mouj, Král Matyáš je otec twouj!“
---	---

Чеські і моравські варіанти далеко повнїйші і передають ту саму тему, лише трохи иньшими словами. Мотив розроблений в них ширше: так приміром докладнїйше оповіджена розмова Матвія з бабою і господарем, а далі представлена хвиля, як Матвій та Катерина розбирають ся і йдуть спати. Доданий також на кінци цілий епізод про брата дівчини, що вишитує її, повернувши з війни, хто їй забрав дівочий вінець. Одначе при цілій ясности теми, проти якої виходить варіант у Колляра дуже скороченим і неповним, забуте вже тут імя угорського короля. Матвій фігурує тут як „král“, „uherský král“. На питанє брата відповідає сестра:

„Ach, kohož bych ukázala,
Než pane krále samého“

на що брат відгрожує:

„Kdybych věděl, který to král
Na kusu bych ho rozsekal!“

Усі моравські і чеські варіанти годять ся майже дослівно зі собою. Наводить їх Ербен і Сушіль¹⁾. Від Чехів перейшла балада до лужицьких Сербів, але підпала всіляким змінам²⁾.

Місце Матвія займив Вурбовський пан, що мав цілу околицю в своїй власті і не любив, коли яка дівчина оставала ще невинна. Коли ж довідав ся, що поминув одну дівчину, до того дуже гарну, порішив і її звести. Перебраний за дівчину, приходить до її хати і просить о нічліг в безпечнім місці, щоби сховати ся перед Вурбовським паном „před tym Lučivarjom“. Батько „Khatřínki“ ховає тоді гостя в її комнаті аж за дев'ятьма замками. О півночі зводить пан дівчину, забезпечений тим, що батько не чує її крику. Лужицька балада кінчить ся діяльою про вартість „вінка“. Від Словаків переймили баладу про Матвія угорські Русини³⁾. Залежність української балади від словацької аж надто ясна: вистарчить її лише навести:

„Орала баба заграду	Бо ти підеш з паньов спац“.
Пришел пан на пораду:	„Анно, Анно, Аннічко,
„Бабо, бабо, дай ради там,	Не бачит ми ся панічка“.—
Як я тоту панну здрадзіць мам?“	„Де би ти ся бачіла,
„Облеч ти шати паняньски	Кедь ти ей нігда не виділа?“ —
А черевки камужелски (sic!) ⁴⁾	Не вистало півночи,
Прохажай ти ся по ринечку,	Кричит дівка одночи (sic!) ⁵⁾ :
Аж до самого вечеречку!“	„Тихо, дівко, не кричи,
„Коваль, коваль, ковальочку,	Бо твій пан отец в сьвітлиці!“—
Преночуй мя тоту дочку!“ —	Рано, рано, раненько,
„Як я тя мам преночовац,	Коли сходит слоненко,
Ти подорожня, я тя не знам!“	Ходит дівка по луце,
„А я пані з Боршави	Носит дітя на руце:
Иду на ярмарк до Праги“.	„Люляй, люляй, сину мой,
„А ти, дівко, идь ложе слац,	Вельки зводитель отец твой!“

1) F. Sušil, op. cit. стр. 103—4, N. 105 „Podwodník“; Prostonárodní české písně a říkadla, sebral J. Erben. Nove vydání. V Praze 1886, N. 18 „Konvařovic Kačenka“ Звідси переложена в „Böhmische Granaten“ v. Waldau, I стр. 206, N. 399.

2) Haupt u. Smoller, op. cit. I, с. 40 і примітки на с. 334.

3) Головацькій, op. cit. III, I, стр. 252—3, N. 133.

4) В словацькім тексті „karmažinské“.

5) Мабуть місто помочи: у Коляра „k pomoci“.

Баяда була отже досить популярна, популярна не так задля імени угорського короля, як радше задля самої теми. Імя короля Матвія додало одначе і їй більше вартости і причинило ся безперечно також до її розширення. Сама тема не належить до спеціально славянських. Її стрічаємо в численних німецьких, скандинавських, голяндських, французьких, італійських, катальонських і грецьких баядах, дуже часто в такій формі, що їх залежности між собою не треба доказувати. Далше подибуємо її досить часто в полуднево-славянській поезії в всіляких відмінах, і в польських баядах. Взагалі ся тема оброблена дуже широко в народній поезії європейських народів: її відгомін видно навіть на деяких великоруських, білоруських і українських піснях.

Цілим тим циклем баяд займаю ся в особній розвідці¹⁾, тут лише наведу се, що потрібне для зрозуміння генези словацької баяди. Мотив, що хлопець перебираєть ся, аби звести дівчину, або дістати ся до неї, аби поговорити з нею, донести їй щось важного або намовити до утечі, не може бути обмежений на певну територію або один якийсь нарід, бо він загальнолюдський і може повстати усюди на основі дійсного факту. Одначе словацька баяда не виглядає цілком на продукт самостійний, хоч дещо з життя Матвія могло би промавлати за тим. Її зміст, а навіть переведене годить ся як найліпше з романським циклем баяд, знаних п. з. „La falsa monaca“ і „Margherita“.

В італійській пісні з Піємонту, надрукованій в збірці Нігри²⁾, хоче князь Каріняно звести одну дівчину. Перебираєть ся про те в монахиню і просить ся на ніч до її родичів. Мати приймає її і просить відпочати. За сей час мала донька нагоду приглянути ся гостеві і почала сумнівати ся, чи се дійсно монахиня. За її радою хотіла мати спробувати гостя, чи уміє прясти і шити, але монахиня потрапила викрутити ся. Коли

¹⁾ „Славянські баяди на тему: хлопець перебираєть ся в жіночу одіж або каже себе занести в мішку до комнати дівчини щоб її звести“ — Науковий збірник присвячений проф. М. Грушевському.

²⁾ C. Nigra, op. cit., стр. 407 - 409, N. 79. Варіанти сеї баяди: A. Wolf, Volklieder aus Venetien, gesammelt von Georg Widter, hrg. v. A. W. Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wissen. Phil.-hist. kl. 46 Band. Wien 1864, стр. 326 - 328, N. 90; E. S. Righi, Saggio di Canti popul. Veronesi. Verona 1863, стр. 36, N. 99; Bernoni, Canti popul. veneziani. Venez. 1872, XI, 6; G. Ferraro, Canti pop. monteferini. Torino 1870, стр. 87.

прийшов час йти спати, казала мати засвітити свічку своїй донці і йти спати з монахинєю. Тут признав ся князь, що він лиш перебрав ся і наказав їй мовчати. Рано полишив зведену дівчину і радив матери справити колиску і пеленки.

Ся баладя знана також і поза границями Італії: у Франції в Іасконії і в Іспанії в Каталонії¹⁾.

З тим циклом споріднений цілий ряд німецьких балад „Zeit bringt Rosen“; одначе вони виказують далеко менше аналогій а далеко більше ріжниць і не мають так багато спільного з словацькою баладою²⁾.

Один син маркграфу старав ся довго і без'успішно о руку доньки одного короля. Щоби її дістати за жінку і змусити короля до того, перебираєть ся за дівчину, забираючи одіж від сестри, йде перед його замок і просить прийняти в службу. Король бере його до послуги доньки і каже обоім разом спати. О півночі зводить маркграф дівчину і утікає. Про се довідуєть ся король і запрошує його до себе. В иньших варіантах не хоче перебраний мовчати, за що його королівна обжаловує перед королем а король виганяє. Але потім усе викриває ся і жених дістає королівську доньку.

Иньші подібні балади, як баладя про Гадбарда і Сігне³⁾, і про пана схованого в мішку⁴⁾, а також новогрецькі

¹⁾ Паралелі наведені у Hirri; до каталонських гляди ще: Wolf, Proben portugiesischer und catalanischer Volksromane. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. 1856, XX, стр. 63 і F. Wolf у Hofmann, Primavera, N. 191, A.

²⁾ Mittler, op. cit., стр. 170—172, N. 190 і д.; K. Simrock, Die deutschen Volksbücher. VIII Band. Die deutschen Volkslieder, Frankfurt a. M. 1851, N. 15. Гл. ще нвд. A. Kretschmer, Deutsche Volkslieder mit ihren Original-weisen, Berlin 1842, II, стр. 164—5; Hoffmann v. Fallersleben, Schlesische Volkslieder, Leipzig 1842, стр. 37; Erk-Irmer, Die deutschen Volkslieder mit ihren Singweisen, 1838, I, 5, стр. 29, N. 18. Бельгійський варіант сеї балади у Hoffmann v. Fallersleben, Horal belgicae, стр. 58, N. 14.

³⁾ R. Warrens, Dänische VI. стр. 243—260, N. XXXVII. Халанській, Южно-слав. сказання о Кралевичѣ Маркѣ. Р. Ф. В. 1894, XXXI, с. 166—176.

⁴⁾ Mittler, op. cit., с. 264, N. 325, 326, с. 265, N. 327. K. Simrock, op. cit., с. 434, N. 283 „Des Müllers Tochter“. Паралелі німецькі наведені у Мітлєра і Сімрока. Дальші німецькі паралелі наведені в моїй праці, уміщеній в „Науковім Збірнику“, як вище. Пор. ще Pogatschnigg-Herrmann, Deutsche Volkslieder aus Kärnten, II, с. 199, N. 609 і с. 233, N. 752. Польські варіанти сеї пісні:

пісні¹⁾ і епізоди в поемах про Гутдітріха, про Ротера²⁾ і т. д. відбігають більше або менше від типу словацької балади, хоч тема в головній мірі та сама. Тема отже зайшла до Словаків на певно з Заходу і то найправдоподібніше від Італійців. Сербсько-хорватські балади „Vojvoda Janko i mlada Andjelija“³⁾ і „Prevačena dieva“⁴⁾, записані в приморських околицях, можна би вчасти уважати переходом. Німецькі верзії не мали правдоподібно впливу на витворене словацької балади.

Що балада повстала, як можна думати, між Словаками, на се зложила ся обставина, що і про Матвія оповідали ся подібні історії, як про італійського князя з Каріняно або про інших героїв в піснях нашої теми. Се одначе вплинуло також на оброблене балади, бо її приладжено до місцевих оповідань. Балада мусіла повстати іще в XV століттю, або що найпізніше з початком XVI.

XI.

Матвій в штучній літературі.

На кінци для повноти згадаю іще про деякі літературні твори, в яких виступає Матвій; згадую тільки для того, що в них змальований угорський король на основі народних поглядів. В ближший розслід не вдаю ся, бо се не належить до моєї теми. В сербсько-хорватській літературі не відіграв Матвій жадної ролі. З словінської літератури належить навести

O. Kolberg, Lud. IV, N. 197—9; XI, с. 194—5, N. 372—4; XVI, с. 283—4, N. 460—1; XVIII, с. 161, N. 279, 280; XIX, с. 152, N. 460, Radomskie, с. 40—41, N. 79—83; XXII, с. 122—3, N. 204; idem, Mazowsze II, N. 208, с. 91; N. 209 a) b) с. 92; III, с. 265, N. 367. J. Lipiński, Pieśni ludu Wielkopolskiego с. 191 (з Кольберга). Świętek, Lud nadrabski, с. 202—4, N. 39. Żegota Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi. Lwów 1838, I, с. 71; Wójcicki, Pieśni Białochrobatów I, 60 (з Смоллера) і Materiały antrop. archeol. 1903. VI. Lud łańcucki, с. 280, N. 22. Луцицький варіант у Nawpt u Smoller, op. cit., с. 65—6, N. 37. Zemjan a mlóńkowa dżowka.

¹⁾ Liebrecht, Zur Volkskunde, с. 189—190 і 204—5.

²⁾ E. Henrici, Das deutsche Heldenbuch с. 41—43 і с. XVII. Халавський, op. cit., с. 121—2 і т. д. Докладніше про се в моїй спеціальній розвідці про сю тему.

³⁾ Hrv. nar. pjesme.. iz „Nase Sloge“ II Diel. Ženske pjesme, с. 65—69, N. LXVIII.

⁴⁾ Stj. Mažuranić, Hrvatske nar. pjesme, sakupljene stranom po Primorju a stranom po Granici. Svezak I. U Senju 1876, с. 107—111.

баладу Горазда „Kralj Matijaž“¹⁾, в якій піднесено його до ряду національного героя.

Старий дід оповідає унукам про Матвія і каже, що :

„Rad prišel jaz v goro bi sveto	In njega tam samega videl
Kjer biva kralj véliki naš,	Za mizo kamnito bi rad
Kjer spava stoletja, stoletja,	Krog ktere mu brada čestita
Kjer spava naš Matijáz.	Ovšja že sedmi se krat.
V Palačo podzemsko njegovo	In lépo soprôgo njegovo
V predivno rad stopil bi j'áz	Aléncico videl bi tam...
Zaklade leskoče se gledal	Oh, rad bi napótil se v gôro
Vojaštva rad videl bi kras.	Da znam le kóđ iti in kam!“

Се розбуджує національне почуте найстаршого сина і він сподіває ся, що Матвій верне і визволить словінський нарід, що „krivice trpi“.

Симпатично представлений Матвій в поемі словацького поета Андрія Слядковича „Detvan“, а іменно в третім розділі „Slátnský jarmok“, де особливо підчеркнено його справедливість і добре поводжене з селянами²⁾.

Матвій виступає також героєм кількох творів Янка Калінчака, одного з визнатніших словацьких поетів і повістярів. Його віршована повість „Kralův stůl“ оспівує короля Матвія і його словацький чорний полк „vkladajuc“ — як каже Вльчек — „chýrnemu populárnemu ranovníkovi do ust zdravicu na slovenský rod“³⁾. Часів Матвія доторкають також новелі „Milkov hrob“ і „Bozkovci“⁴⁾; Гунїядими займаєть ся також Калінчак в повісти „Knieža lptovské“.

З часів Матвія взяв тему і Добшінскі до своєї більшої віршованої повісти „Kamzík“⁵⁾, в якій змалював симпатичний образ Погроня.

Се було б усе, що мені удало ся зібрати про Матвія в штучній літературі. Крім того звертаю ще увагу на повість, що друковала ся в політичній часописи „Slovenski Narod“, правдоподібно п. з. „Kralj Matijaž“.

1) Ljublj. Zvon 1885, N. 6, стр. 321—322.

2) Spisy básnické A. Sladkoviča. Svazok I. Turčiansky sv. Martin. 1899, стр. 137—156.

3) Tatranka 1842, III, с. 81—85 і Vlček, op. cit., с. 122—3.

4) Vlček, op. cit., стр. 140—1.

5) Orol, 1872—3, гл. Vlček, op. cit., стр. 220.

Село Мшанець Старосамбірського повіта.

Матеріали до історії галицького села.

Зібрав Михайло Зубрицький.

Прибувши до Мшанця в осени 1883 р. на приватного со-трудника почав я збирати старі папери то в церкві, то між давнішими деканальними збірками зложеними на мшанецькім повітстві на поді, а далі між тутешними селянами. З тими приходило з початку трудно порозуміти ся: селяни недовіряють інтелітентам і своїм духовним, то ж не хотіли мені показати своїх паперів; побоювали ся, щоби з сього не вийшла для них яка шкода. Так прим. предок одного їзди дав був місцевому сьвященникови кусник поля за похорон, а потім роздобувши гроші він, чи котрийсь з його спадкоємців, викупив те поле і почав сам орати. Теперішній властитель поля, вже старший чоловік, побоював ся, щоби я йому того поля не відобрав, як би найшов який запис між його паперами, і тому не хотів їх показати; на мою просьбу, щоби дав їх переглянути, все повідав, що не має ніяких паперів. Якось раз, буде вже з кільканадцять літ, був я у одного їзди на обіді (комашни) і просив його, щоби показав свої папери. Він сидів на частині вїтївства, в селі звали його Попівниа: певно котрийсь його предок був попом в Мшанці; отець його був трохи письменним і значнійшим їздою в селі, про те думав я, що у нього найду щось цікавого. Він учинив мені волю, виніс з комори невеличку збірку паперів і я почав перечитувати. Був там також лист на застав кусника поля його батькови, чи дідови. Те поле було

вже його власністю і на нього заінтабульоване. А на обіді був потомок того газди, що поле заставив. Я читав голосно і коли прочитав про застав, той газда гість заінтересував ся тим письмом, взяв в свої руки і на його основі хотів викупити його предком заставлений кусник поля. Попівнин жалував ся вїт-тові і просив щоби йому поміг відобрати письмо і поля не від-дав, а на мене відказував, що йому наробив тільки клопоту і гризоти. Те чули иньші газди і були осторожні, щоби przypad-ково не впасти в подібний клопіт. Почав я людям толкувати, що я не хочу нікому поля відбирати, а другим надавати, хто поле давними літами продав, чи заставив, то тепер певно не відбере, а я глядаю давних старих паперів, що мають по 100, 200 і більше літ, щоби з них довідати ся, як їх предкам колись жило ся, як бідували, які тягарі поносили, а новїйших паперів цілком не потребую. Люди якось трохи помякли, почали прино-сити мені свої папери і таким чином пощастило мені зібрати отсю збірку, яку тепер приладив до друку. Правда, дещо з зі-браних мною паперів вже друковало ся в моїх статях в „Житю і Слові“ і в виданнях Наук. товар. ім. Шевченка. Та багато паперів попрощало, дещо злежало ся і з старости розсипало ся, ще більше згоріло, як будинок горів, а не мало селяни самі попалили. Як пічне будинок горіти, то домашні випрятують, як ще можна до огню приступити, потрібнїйші річи від паперів. Я просив одного газду, щоби дав мені переглянути папери, а він сидів на солтиськім ґрунті і я сподївав ся найти у него щось цікавого. А він мені повідає, що були в коморі дві торби добре напхані, але все згоріло при пожежі 1885 р. В першій поло-вині 19 в. ходили по хижах скарбові ревїзори, глядали пере-пачкованого бакуну, а також, як оповідають люди, перегля-дали папери, чи остемпльовані. Властитель неостемпльованого паперу платив кару. Щоби не впасти в напасть, газда просив якого письменного чоловіка, звичайно дяка і громадського пи-саря в одній особі, щоби йому попередити папери. Дяк читав і як повів: „тото невдале“, папір метали в огонь в печи, а ли-шали лиш завїщаня, передсельбні умови, та контракти і кни-жочки, де урядово посьвідчувано про заплачений податок. Ту-тешний газда Цмаїв Федько оповідав недавно, що прикликав старого дяка, винїс з комори цілу купу паперів і дав йому прочитувати. Він щось трохи відложив на бік, а решту вки-нули в піч і запалили, „горіло так, як субїтка“. В су-сїднім селі Бистрім у одного газди, потомка попівського роду,

винесли щось зо три плахти папіря на луку коло хижі і все спалили. Так з вини скарбових властей австрійських пропало не одно важне сьвідоцтво бувальщини нашого народа, що могло б доповнити те, що можна призбирати по ріжних архівах, або що записане в історичних памятках.

Найстарший документ в моїй збірці походить з 1649 р. Се надане короля Яна Казимира Липецькому і його жінці частини вїтївства в Мшанци; остатне датоване 1872 р. До зїрки я прилучив троха паперів з сусїдних сел, бо вони доповнювали те, що зїбрано в Мшанци, а обставини побуту були по тих поблизьких селах майже однакові. Найбільше паперів було в домі колишнього солтиса Гриця Волощака, колись заможного газди і як би репрезентанта цілого-солтиства. Там і тепер є значнійше газдївство і папери переховують в пошанівку. Друга зїрка се накази лїмнянської фервальтерії видавані мшанецькому вїтвови до відроблюваня панщиняних тягарів в 1827—29 р. Внук тодішнього вїта Гриця Сисиного Михайло принїс був звязок паперів до читальні і там я повибирав все те, що тут надруковане. Давнійше село не було так одноцїльне, як тепер, але були в нїм вїти на вїтївстві, солтиси і громада, чи то піддані. Громаду заступав з першу десятник, потїм присяжний (Му przysięzny і сага громада), а в кінци вїт. Уряд не знав поодиноких людей: як накладав податок, то на цілу громаду, вїтївство, солтиство. Доперва репрезентант громади подавав до відомости інтересованім, чого уряд хоче, і в громаді на поодиноких поселян розкладали тягари. На вїтївстві, чи солтистві один з тих господарів, значнійший чоловік, заможнійший, що умів з панами поводити ся, виступав наперед. Через те і давні папери крім завіщань, інтерцїз і т. д. не всюди знаходять ся, а лиш в тих родинах, яких предок колись заступав чи то громаду, чи вїтївство, або солтиство.

Вправді польський уряд засновуючи в горах села на волоським праві не робив ріжницї між вїтївством, а солтиством (advocatia vel scultetia), однак в Мшанци була ріжниця, для того і грамоти їх осібно подані. На вїтївстві були шляхтичі Стецковчї, Гузельовичі і Петричковичі, та зайшлий Поляк Янківський, а на солтистві Волощак, Дорош, Бутрим, Дицман.

Село Мшанець виглядає на катастральній мапі як подовгастиї чотиробічник. Рїка Мшанка входить в село від западу

з Бистрого і Михнівця, переломлює дві гори Магуру і Жуків і перепливає через село переділюючи його на дві нерівні частини. На невеличкій рівнині під Жуковом і на збочах Магури по над ріку розмістився присілок Завадка, там є тепер 22 хиж. Від горішнього млина по долишній властиве село, люди з тої частини називають себе селянами. Низше седа стоїть присілок Лан з 14 хижами. Мешканці обох присілків називають ся „Завадце“ і „Ланяне“. Про засноване села не міг я нічого певного довідати ся і не знаходив в селі на се ніякої грамоти. В 1811 р. жалують ся деякі гасди з Мшанця на людей з Галівки, які задумували ставити млин на мшанецьких полях. В своїй жалобі покликають ся і на те, що на їх полях вже є площанський млин побудований на основі привілею виданого ще перед 282 літами, з чого виходить, що сей привілей виданий був 1529 р. А що Плоске пізнійше основане, як Мшанець, бо положене в досить неприступній ямі, а в часах, коли було багато вільного, незнаного, простору, люди мали в чім вибирати і забирали під поселене приступнійші місця, тож засноване Мшанця переведено в XV в. або ще вчаснійше.¹⁾

В Мшанці були три лани війтівства, один на Лані, з відки і назва його пішла, там земля найліпша, бо все положене на досить просторій ровени по над ріку. Ланянам все завидують і тепер, повідають: „нема то, як Ланянім!“ Другий лан ішов по при церков в оба боки до бандрівської і ірозівської границі, третій лан був на Завадці, а крім тих трьох ще було солтство і той лан ішов по при горішній млин по під Жуків і Магуру. Поле на Завадці не зле, добре родить, але тяжке до управи, бо майже все по обох горах розкинене, зерно до сівби нераз несуть на плечах, тяжко виорати, бо скиби через плуг падають, та й тяжко „хліб“ звести домів. На Завадці ціле війтівство засіли Петричковичі і Лінинський, на „Лану“ частину уживали Стецковичі, перед тим Липецький, а більша частина належала до самбірського скарбу. Понизше церкви жили на війтівстві Гузельовичі, Стецковичі, Поляк Янківський і підданий Парашак, названий в селі Подоляком. Котрийсь пан привіз з собою в село слугу, дав йому чверть війтівства, а люди назвали його висше поданим іменем. Більша часть і сього війтів-

¹⁾ В найстаршій з виданих описей — люстрації 1564 р. (Жерела до історії України-Руси I с. 231) Мшанець виступає вже як стара осада волоського права, на 20 давніх ланах, до котрих пізнійше ще примірено три, крім дворищ солтських і церковного. *Ред.*

ства належала до замку і переходила разом з ланянським ланом з рук до рук ріжних арендаторів, як Воловського, Гумніцького, Здеркевича, а на остаток Пюрковського. Р. 1788 розпарцельовано се вїтївство, чи „панство“ поміж мшанецьких газдів. Властителї, чи посесори вїтївства не належали до громади, а займали упривїліюване становиско, не відрабляли панщини і все змагали спекати ся поношеня громадських тягарів. Виріжнювали ся вони і одежию від підданих, бо носили сиві опончі з невеликим ковніром і шість фалд з заду, а піддані мали білі сіраки на дві фалди, пізнійше чорні також на дві фалди. З вїтївства не женили ся з підданими і дивили ся на них з гори. Ще один цікавий привілей ввели були для себе вїйти і солтиси. На великдень всі люди приносять паски до церкви до посвячення. Рано сходять ся на воскресну утреню, а по обходї всі скоро біжать по паски, яйця і т. д. Прийшовши на цминтар піддані лишали там свої паски, а вїйти і солтиси вносили до церкви і позавязувані в обрусах розкладали по престолах, або клали на підлогу. Так стояли з пасками в церкві цілу службу божу, а як вона скінчила ся, виносили на цминтар, ставали все на одно передне місце і ждали сьвященника. В новїших часах дивили ся громадяни на се кривим оком, недолюблювали, що деякі люди в селї хотять бути перед ними, то просили мене, щоби сей звичай привіліюваних знести. І дійсно перед кільканадцяти літами я розпорядив, щоби всі громадяни лишали свої паски на цвинтари. Замешкалі на вїтївстві звали ся урядово також вільниками, а солтиси простими вїтїями, також гайдуками.

Крім тих ланів є ще в селї значний кусник поля, поділений на вузькі подовгасті паски, власність кільканадцять газдів і називає ся „дворище“.

Вїйти і солтиси (в устах народа: шбвтус — шбвтиси) мали право ставити млини та корчми, броварі і горальні. На Завадці була горальня, люди зносили перед сьвятами різдвяними і великодними жито, бульби і палили горїлку. Повиж Лїнинського хижі находять тепер в землі цеглу, де колись горальня стояла. На вїтївстві низше церкви стояв панський двір, корчма, а по другім боці ріки бровар. Старші люди ще памятають на сїм місци румовища, чи звалища; тепер стоїть на тїм місци школа, а з двора і слїду нема. Млини забрала камера під свій заряд, а потім оба продала жидам. Таке було в кождім селї лїмнянської фервальтерїї, коли знов підбуська (Підбуж село дрогибицького пов.) продавала млини громадам. Вїйти і солтиси не

відробляли панщини, а за те платили чинш, давали осип, овес, платили жовнірщину, чи гиберну і мешне в хосен латинського пароха в Самборі. Мешне стягало старосамбірське староство ще в 1871 р., хоч вільників і солтисів давно не було в селі. Ще 1885, або 1886 р. прийшов до вїйта наказ, щоби стягнув мешне з обовязаних його платити. Вїйт з писарем радили ся мене, що робити, а я їх питавав ся, чи вони знають, котрі в селі солтиси і по чім би вони їх могли розрізнити від иньших газдів? Так і відписали з села, що не знають в селі солтисів і нема з кого стягати мешного, ц. к. староство як знає, най їх подасть поіменно громадській старшинї до відомости. І потім вже нічого не приходило в село за мешне. А в недалекім сїльци Липю ще перед трема роками турецьке староство велїло тамошним солтисам платити викуп мешного: мали його раз на все викупити. Одначе люди уперли ся і рекурсовали против сього зарядження. Піддані не любили вїйтів за для їх упривїлїюваного становиска, а що пожитє між ними було не найліпше, свїдчить прим. і се, що в Плоскім, від коли введено вибір громадської старшини, громадяни все о те дбають, аби не вибрати вїйтом газду осїлого на вїйтівствї, повідають, що се буде получене зі шкодою громади.

Мшанецькі громадяни, чи то піддані, мали 18 ланів поля, робили панщину, давали овес, барана, платили податок і гиберну. Відроблювати панщину не дуже спішили ся, проте в однім письмі констатує фєрвальтер з Лїмної, що найбільше не послушні люди з Мшанця і Грозьови. Підданим був також славний багатир в Мшанци Ігнат Паращак, а в селі звали його Старим, а потомків його Старого Митро, Яцько, Сенько. Мав він по 12 коров, 7 коний, багато поля і у нього ціле село зичило гроші, а навіть, як свїдчить письмо з 1812 р. о. Ясеницький, парох Жукотина, просив місцевого пароха, щоб йому позичив у Паращака 111 дукатів на весїле доньки. Він навіть за ціле село платив податок, а потім принагідно відбирав. Довгі літа був він вїйтом в селі і його назва стрїчає ся дуже часто на актах. Ще і тепер оповїдають собі в селі, як Пюрковський утопив ся мабуть 1787 р. в осени, його газдиня умовила ся з якимсь панком, чи що, що заберуть гроші з двора і разом утечуть. Мав він прийти в ночі під вікно, а вона мала викинути мішок з грїшми. Тої ночі був Ігнат Паращак на вартї в дворі і учув як гасподиня отворила вікно і питала ся: „чи ти тут?“ — а Ігнат відповів: „є!“ Она викинула гроші, а він

мішок на плечі тай просто з ним до свого дому. Потомки його по доньці збідніли, правнук пив і просто розсипав все майно, але вже і його отець багато стратив. Сей правнук пересиджував більше в корчмі, як дома, поїв всіх, хто прийшов до корчми, а упивши ся виймав пригорщею гроші з кишені і розсипував по помості, люди збирали, а він тішив ся. Раз в Добромили на ярмарку потовк в шинку шиби, шклянки, чарки, а коли жиди до нього пустили ся, заспокоїв їх, що він ще може ту шкоду заплатити. І добре заплатив! Як прийшли вибори до громадської ради, то він при чарці з товаришами укладав виборчу листу. Так поволи пішло ціле майно. Як вже збіднів, питали ся його люди, чи не жаль йому тих грошей, що протратив, а він відповідав: „Та чого, то гроші були якісь нечисті!“

Село Мшанець засновано серед великих лісів. Ще й тепер находять в землі гадузи і грубі колоди. Сього року косив у мене один ґазда овес. По при поле тече невеличка поточина, що вже недавно вижолобила: підчас злив ярк на 1½ м. глибокий. При самій поточині вистає з берега груба колода. ґазда в полудне пополуднував, відтак вбив бабку в колоду і виклепав собі косу. Видно дерево ще цінке, не зігнило, коли в нім держала ся бабка. Поселенці мали з початку тяжку працю, заки з ліса виробили поле. Сире дерево не горить, треба ждати, аж висхне. Його „чарували“: не далеко від землі зарубували сокирою на около, воно через рік усихало, потім зрубували і падили. Так повставали „прочинки“. Вирубуючи лани в лісах уважали лиш на се, щоби мати границю від обох сусідів з гори і з долу. В двох других вимірах границею була з одного боку ріка, а з противного ліс. Не багато вони могли з початку мати землі обробленої, за те держали худобу рогову і вівці. Пастри було де, але в лісах був і тяжкий ворог поселенця, дикий звір, вовк, та медвідь. Щоби їх відполошити від своєї худоби удержував ґазда все огонь і трумбетав на тримбіті. З року на рік все більше причинювали орного поля. Так добували цілий лан з ліса, а лан мав 16 прутів, або шнурів 6 локотних¹⁾, та були лани подвійні, або, як в Мшанци повідають „гнені“, по 32 прутів і по 24. Довгість лану не була однакова, а поселенці дбали лиш про означене ширини лану. З часом в помноженем населеня лани роздроблювали і тепер в Мшанци поодинокі ґазди мають

¹⁾ Див. Суспільні верстви Галицької Русн в XIV—XV в. І. Личиченка, стор. 184 прим.

лиш подовгасті паски, по одному прутуви, два, а дуже рідко чотири. Ті подовгасті паски називають ся „біги“ і не доходять до границь села, а уривають ся менше більше на середині піль. Деякі газди мали не цілі пруту, а ще з додатком: локоть, два, і сього при ораню дуже пильнують, бо не маючи меж, на яри беруть з плугом двосягову жердку, прут, і запопадливо перемирюють своє поле і сусідів. Як кому не стає скиби, двох, відорює від сусіда, з чого потім повстають суди в громаді і процеси в суді. Цілий прут не оре ся на цілу довжину, а ділять на стаї, верти (в грамотах приходить назва *wtasanie*). Верти, або вгони (одні вгони, двої, трої) називають ся від сього, що газда виоравши одну скибу вертає ся назад і оре другу, поки цілу стаю не з'оре, а потім іде другу орати. Поза бігами є кусники поля, які називають лазами, на Жукові і Магурі лавами, а невеличкі кусники поля не — „побіжні“ мірками. Лази не однаково великі, більші і менші, і кождий газда мав по кілька лавів, бо до кожного лану належав великий лаз, і то в кождім більшім комплексі поля. Як почали лани ділити на части, то й лази так само розділювали: хто мав більше прутів, то мав і більші лази. Але потім одні продавали, другі купували лаз, два, і тепер є такі газди, що лавів цілком не мають. Поле, на яким росте квасна трава називають млаками, також сиглами, а сіно млакою, або сиглиною. Поле понад потоки, де вода пливе, як хоче, робить ріжні скрути, називають кружками. Польних доріг є не багато, селяне не мають вільного приступу до свого поля, а доїжджають сусідським в яри і в осени, коли звозять „хліб“. „На півперек вільно всюди їхати: не пустиш ти мене через своє поле, то я тебе не пушу своїм“.

Одного року орали в один бік від села все поле і засівали, і в тім боці була царина, по другім боці орали лиш по кілька стаї починаючи від хиж, все иньше поле лежало перелогом і там була толока. Як хто мав в толоці дальше від села поза з'орані стаї кусник справленого поля і з'орав його, обгороджував „вирлиньом“, бо инакше була би все спасла худоба. Хто держав салаш (пас вівці), першого року орав в царині і сіяв жито, чи садив бульбу, на другий рік припадала там толока, а поле було ще добре справлене, то треба було його вихіснувати. В толоці пасли корови, ялівки, вівці і коні. Їх пасли „за очерідь“, одного дня один газда пас усі коні з села, другого другий і т. д. Давнійше коней не було багато в селі — яке невелике лоша, щоб тягало на яри невелику борону, иньшої роботи для коня не мали,

всю иньшу роботу робили волами. Вони пасли ся через літо в Тіни; там вони лишали ся і по кілька неділь, а пастухи перепущали ся, т. зн. одні лишали ся при волах, а другі ішли домів, щоби принести собі їсти; в Тінь інша худоба не йшла, також в царині пасли деколи лиш воли. До Покрови ще доглядали худоби, а „по Покрові пушай хоть би і по флові“ приповідали собі люди, чим себе взаїмно нищили. Хто що мав на поли, повинен був до Покрови сирятати; а не зробив сього, то потім не було вже що збирати. Тепер орють все поле і в царині і толоці, роблять усю роботу кіньми, а волів вже дуже мало в селі, може кільканадцять пар. Сіють від кількох літ команицю, більше озимового жита і вже не пускають „на пусто“ худоби (без пастуха). Засіявши поле йшли найповажнійші газди в Ірозьову до хмарника, щоби відганяв град від села, і за те платили річно по 60 здр., які стягали в селі від поодиноких газдів. Також просили місцевого сьвященника, щоби з процесією обійшов поле в царині, і той звичай задержав ся і доси.

Всі обійстя в селі були обгороджені (і тепер обгороджують), а на дорозі, що ішла з села, ставили громадські (коштом громади) ворота. Тепер таких воріт в селі нема, лишила ся лиш назва при однім прогоні, називають його „громадські ворота“. Питав ся я старших газдів, чи тямять громадські ворота, але такого не було. Правда, один (має 75 літ) новідав, що тямить, але иньші його ровесники повіли, що він не може тямити, коли вони не тямять.

Уряд визначував громаді податок від усіх 18 ланів, а в селі розділювали на поодиноких газдів і вибрані збірщики відбирали від людей. Газдів не списували на напери, але брали податок з палиці, заструганой на чотири гранки. Почавши з долішного кінця, з Лану, кожний газда був закарбований на палици, кілько мав прутів, один, два чи більше, тільки приходило на нього карбів. Як мав до своїх прутів локоть, два, три, се було закарбоване з другого боку по противній стороні його прутів. На кожний прут, чи шнур, припала якась сума, що вийшла з поділу цілого податку. Як газда приніс податок, чи ішли до нього, до його хвжі, збірщик дивив ся на палицю, кілько у того газди прутів і з сього обчисляв, кілько має платити. Повідали мені, у кого ся палиця була, я просив, аби мені принесли, щоби я їй придивив ся, але по часі повіли мені, що десь затратила ся. Спірні справи рішали ся по найбільше в громаді, надто розсуджував спори крайник в Лицю, а третою інстанцією була управа

замку в Самборі. Крайників знесено коло 1790 р., а на їх місце утворено фервальтерії. Мшанець приділено до фервальтерії в Лімні, до якої належало 22 сел. В громаді судив присяжний пізнійше вїт і люди. Людй не визначували, а хто прийшов там, де був суд, брав в нїм участь. Тепер на суд кличе вїт радних, але і люди зпоза ради беруть участь і впливають на рішенє. Як хто „затягав суд“, запозивав провинника „перед людй“. Як один ґазда кинув на другого підозріне за якесь нечесне діло, ображений ішов жалувати ся до вїта, а сей скликував людй через присяжного (гром. поліціанта). Як люди зїшли ся, виймав жалобник 5 здр. — 10 — 20, клав на стїл і повідав: „моя пята, десятка під пропадком, як ся таке на мене покаже!“ Обжалований був обовязаний дати доказ на зроблений закид; як доказав, зложені гроші пропадали; як нї, платив обжалований таку саму суму, яку жалобщик на стїл положив. Сї гроші ішли мабуть на горїлку і се були ті славні пропої, про які так часто читаємо в отсїй збірці. По судї мовив вїт до провинника: „Перепроси людй!“ І він купував горїлки і всїх частував. Так бувало в селї до недавна. Два ґазди до недавна добрі сусїди почали через щось в останнїх часах гризти ся і один на другого повів, що закрав на третім селї в Чорній шмате, яке розвісили там мокре по під стрїху, щоби висхло. Оба сї ґазди погорїли в 1898 р. і їздили по селах просити соломи, снопів. Заїхав один до ґазди в Чорній і мав забрати шмате, приїхав другий — і ґазда пожаловав ся, що був такий і такий і шмате забрав. Минулого року один на другого виповів, а ображений пішов судити ся і зложив 20 кор. під пропадком. Щоби виказати свою невинність прикликав чоловіка з Чорної, але той не заперечив сього, що давнійше повідав і 20 кор. таки пропало: вїт дав вложити до церковної скарбони.

Як нема сьвідків, а обї сторони стоять при своїм, тогди вїт повідає: „Чи возьмеш ти на сумлїня“, або „ци вдариш ся в груди, що так є, як ти повідаєш?“ Як повість, що возьме, або вдарить ся в груди, відходить оправданий. Минувшого року 15 жовтня судили ся в недїлю по вечерни два ґазди. Один жалував ся, що другий держав салаш і не хотїв йому від вівці дати сир. Обжалований толкував ся тим, що та вівця принесла йому багато шкоди, бо ссала другї вівці. Учувши се другї люди сьміяли ся з нього, повідали, що вівця не дасть ссати чужому ягнати, не то мала би дати другій вівци. Та остаточно

рішили, щоби або „взяв на сумління“, що мав шкоду, або дав сира „на пів вівці“.

Крайник звичайно затверджував суд виданий в громаді, або велів в громаді розсудити, а нераз велів присяжним, чи війтам з других громад іти в Мшанець і розсуджувати спори.

Один газда оповідав, що там, де він тепер газдує, була деревяна кобида, на яку саджали людей за провину. Тої кобили вже нема, але газда чув се від своєї тещі, яка умерла 1879 р. проживши 86 літ. Її дідо Лесьо Ватащак був присяжним в Мшанци і він мав саджати провинників на ту кобилу.

Долучена мапка Мшанця зроблена з громадської катастральної мапи. На ній є на одній заголовній карті поменшений плян з показом, як складати поодинокі карти на велику мапу. Такий малий плян на катастральній мапі називають геометри „круком“. Мапка знята в подвійнім розмірі. Границі села наводжу з одного документа:

Extract Inwentarza ekonomiy J. C. K. Mci Samborsky ad N-ro 49. Granica wsi teyże Mszanca.

Ta wieś od wschodu słońca graniczy z wsią Michnowcem (має бути: Плоским), potokiem nazwanym Sokoli, którym potokiem wpada granica do rzeki mszanieckiey, od tey rzeki ciągnie się granica do potoka przezwanego Teplu, z tego potoka wychodzi granica po za łązy Symowe na gure nazwaną Magure do granicy michnowskiey na pole nazwane Polana, z tamtąd poszła granica na górę nazwaną Łysa, daley spada na zachod słońca po za pole nazwane Kułykow Jalecznik do kopcow na rzece będących. Od kopca idzie granica po rzekie po za lasek nazwany Bzowaty koło pola bystrańskiego, daley przechodzi przez górę zwaną Żukow do potoka muwionego Waliy (Ввали), z tego potoka wychodzi granica i wybiega na górę przezwaną Żukow. Koło lasu bandrowskiego zbiga granica do potoka nazwanego ryczka, od potoka Duckt granicy(?) poza pole Przysłop zwane na górę Kuczorki (Кичерки) do broda nazwanego Mosty, daley poszła granica potokiem Chatyszcze (Гатище) zwanym (називає ся також Чепівки) do mlyna gałowskiego, a od mlyna gałowskiego ciągnie się granica na górę Kuczorki (Кичерки) zwaną do Popowego konta płoszczanskego. Z tą idzie granica bez potok Motyliczny nazwany na górę nazwaną Termin (Терем), poszła granica na górę nazwiskiem Saraykow (Сарайка), z tey na drugą górę zwaną Diakonki do potoka Sokoli nazwanego.

А К Т И.

I. Король Ян Казимир надає Григорію Липецькому і Маріанні з Терлецьких часть вітївства в Мшанци в дідичну посесію, 8 грудня 1649 р.

Joannes Casimirus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae Smolensciae Czernichoviaeque, necnon Svecorum, Gottorum, Vandalorum haereditarius rex. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, dedisse consensum et facultatem nostram, dareque ac permittere nobilibus Hrehorio Lipecki et Mariannae Terlecka conjugibus sortem advocatae seu scultetiae in villa Mszaniec, capitaneatus Samboriensis sitae, de manibus modernorum quorumvis possessorum in summa ibidem inscripta eximendi et ordinaria juris via eliberandi. Quam quidem advocatae seu scultetiae sortem modo praemisso exemptam et eliberatam nobiles Lipeckie conjuges cum omnibus agris, pratis, campis, sylvis, lacubus, piscinis, taberna, molendino, necnon subditis, colonis, hortulanis, eorumque laboribus, censibus, proventibus attinentibusque et pertinentibusque universis antiquitus eo spectantibus tenebunt, habebunt et possidebunt et alter utro vita functo, eorum superstes tenebit, habebit et possidebit ad extremae suae vitae tempora, promittentes nostro et serenissimorum successorum nostrorum nomine non esse nos praefatos nobiles Lipeckie ab usu et pacifica possessione ejusdem advocatae seu scultetiae sortis amoturos alieanatosve, nec amovendi alienandive cujpiam potestatem daturus, sed salvum et integrum jus advitalicium conservaturos, quod et serenissimi succesores nostri praestabunt. Post decessum vero ipsorum non prius succesores sui de eadem advocatae seu scultetiae sorte cedere tenebuntur, quam summa in litteris originalibus expressa, vel ex taxa commissariorum nostrorum proveniens illis integra enumerata et persoluta fuerit, juribus nostris regalibus, rei publicae ecclesiaeque catholicae salvis. In cujus rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri jussimus. Datum Varsoviae die VIII mensis decembris anno Domini MDCXLIX regnorum nostrorum Poloniae I-o Sueciae vero II-o anno. Joannes Casimirus Rex manu propria (Locus sigilli). Consensus eximendi sortem advocatae seu scultetiae nobilibus Lipeckim in villa Mszaniec. Remigianus Piasecki Abbas clarae Tumbae Regiae cancellarius regius manu propria.

Відмоване львівською губернією 1826 р.

II. Ілько Кульчак, газда з Бистрого посьвідчає в мшанецькім дворі, що Ілько Мелькович віддав йому позичені гроші, 29 цвьітня 1659 р.

Stanąwszy przed urzędem moiem ze wsi Bystrego Ilko Kulczak zeznał dobrowolnie, isz mu sie dosyć stało od Ilka Melkowego w długach pożyczanych, s czego ten Ilko Kulczak ze wszystkiego quituie Ilka Melkowicza tak s zwoich, iako y oycowskich. Co sie działo we dworze moiem mszanieckim przy ludziach ucciwych, wiary godnych, a mianowicie pana Iwana Mszanieckiego, pana Waska Mszanieckiego, woytow tamecznych, z gromady Iwana Puperychi, Teodora Dylinowego y Fedia Poznego y inszych ludzi. Na co dla lepszy wagi y miary rękami sie swemi podpisuią krzyżykami swemi, isz pisac nie umieią, co sobie maią we wszystkim ten zapis w pokoju dotrzymać. Co y ia dla lepszy wiary y wagi ręką moią podpisałem się. Dnia 29 April 1659. Kuł † Ilko † Melkow Hrehorj (дальше не можна відчитати, може Липецький?).

III. Король Михайло падає шляхтичови Николаєви Воловському мшанецьке вйтівство в доживотну посесію, 1670 р.

Michał z Bozey łaski krol polski, wielki xiąże litewski, mazowiecki, żmudzki, inflantski, kijowski, wołoszynski, podolski, podlaski, smolenski, siewierski y czerniechowski, wszem wobecz i każdemu z osobna, komu o tim wiedziec należy, wiadomo czyniemy, iz pozwolilismy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonemu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mógł z całego i zupełnego prawa swego dożywotniego, ktore ma na woytowstwo we wsi naszej Mszancu, do ekonomiey samborskiey należące, ze wszystkimi tego woytowstwa przynależnosciami, pozytkami, młynami, karczmanni... i po poddanych naszych w teyze wsi będących roboci... i innemi z dawna do woytowstwa należącemi.... (картка з долу на загибці видерта, а кромі сього письмо затерте) iako iego antecessorowie trzymali i zazywali, spokojnie trzymac i zazywac będzie do ostatniego kresu zycia swego obiecuiąc to po nas i nayiasnieyszich sukcesorach, ze wyzey pomienionych woytow naszych od uzywania spokojney possessiey przerzeczonego woytowstwa nie oddalimy i nikomu mocy oddalac nie damy ad... cale. Prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy i nasi nayiasnieysi sukcesorowie... uczynioną. Po smierci zas sukcesorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa powinni ustapic, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrazona, albo z taxy comissarzow naznaczona .. będzie wcale i zupełnie, prawo nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszy wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną...

rozkazalismy. Dattum w Warszawie dnia 8. mies.... roku pańskiego MDCLXX. Michał krol mp.

IV. Король Михайло доволює Николаєви Воловському відступити війтівство в Мшанци тутешним шляхтичам Василеви Стецковичови, Яцькови Гувельовичови, Гнатови і Лесеви Гувельовичам, Гриневи Стецковичови і Сенькови Пётричковичови, 8 сериня 1671 р.

Michał z bożej łaski krol polski, wielki xiążę litewski, mazowiecki, zmuudzki, inflantski, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, smolenski, siewierski, y czerniechowski. Wszem wobec i każdemu z osobna, komu o tem wiedzieć należy, wiadomo czyniemy, iż pozwoliliśmy i dopuscili i pozwalamy i dopuszczamy ninieyszym listem naszym urodzonymu Mikołajowi Wołowskiemu, donataryuszowi naszemu, aby mógł z całego i zupełnego prawa swego dożywotniego, które ma na woytowstwo we wsi naszej Mszańcu, do ekonomiey samborskiey należące, ze wszystkimi tego woytowstwa przynależnościami, pozytkami, młynami, karczmami, kołatkami i po poddanych naszych w teyze wsi będących robociznami, tłokami i innemi z dawna do tego woytowstwa należąciami powinnościami ustąpić i transfundować i tosz prawo na osoby szlachetnych Wasila, syna Iwanowego Steczkowicza, Jacka Huzelowicza, Hnata Huzelowicza, Hrenia Steczkowicza, Seńka Petryczkowicza, Lesia Huzelowica, brata Hnatowego, woytow naszych mszanieckich włac i przenieść. Ktora to cessia i wlewek prawa, iak prędko przed którymikolwiek aktami autentycznymi panstw naszych uczyniona i zeznana będzie, my onę za ważną i istotną mieć będziemy, iako tę, która za wyraznym consensem naszym odprawiona będzie. Mocą ktorey cessiey i teraznieyszego consensu naszego zwyż mianowane woytowstwo pomienieni Wasil, syn Iwanow Steczkowicz, Jacek Huzelowic, Hnat Huzelowicz, Hreń Steczkowicz, Seńko Petryczkowicz, Lesio Huzelowicz, brat Hnatow, ze wszystkimi tego woytowstwa pożytkami, polami, rolami, ogrodami, łankami, sianożęciami, pastwiskami, grontami, lassami, łazami, młynami, karczmami, budynkami i poddanych naszych powinnościami, robociznami, koletkami, tłokami i wszystkimi według dawnych oryginalnych przywilejów przyległościami i przynależnościami do pomienionego woytowstwa z dawna należąciami i iako jego ant.cessorowie trzymali i zażywali, spokojnie trzymać i zazywać będą do ostatniego kresu zycia swego, obiecując to po nas i nayiasnieyszich successorach, że wyżey pomienionych woytow naszych od używania spokojney possessiey przeczeczonego woytowstwa nie oddalemy i nikomu mocy oddalać nie damy, ale wcale prawo ich dożywotnie na to woytowstwo im zachowamy, co i nayiasnieni successorowie nasi uczynią. Po smierci

zas successorowie ich nie wprzod z przerzeczonego woytowstwa będą powinni ustąpić, aż im summa w oryginalnych przywilejach wyrażona, albo z taxy commisarzow naznaczona zapłacona będzie wcale i zupełnie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey i kościoła katolickiego wcale zachowując. Na co dla lepszej wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęcią koronną ztwierdzie rozkazalismy. Dan w Warszawie dnia VIII miesiąca sierpnia roku Pans. MDCLXXI, panowania naszego roku II. Michał krol mp. (Locus sigilli) Consens ustąpienia urodz. Mikołajowi Wołowskiemu z woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiey będącego, na osoby szlachetnych Wasila... (як висше). J. Dobrogost Madalinski skarbu koronnego N. P. Pisarz mp.

Відимоване 1826 р. львівською губернією.

V. Дмитрій Юрій Корибут Вишневецький звільняє солятиса Стефана з Бистрою (сусідного села Мшанця) і його потомків від постойв війська, 17 падолета 1674 р.

Dymitr Jerzy Korybuth Xiąże na Wiszniowcu y Zbarażu Wisniowiecki, woiewoda bełzki, hetman polny koronny, białocerkiewski, brahimski, luboski, solecki, kamionski etc. starosta. Ich mościom panom officerom polskiego y cudzoziemskiego zaciągu pieszą y konną usługę w woysku rzeczypospolitey praktuiącym (!) przy zaleceniu chęci moich czynię wiadomo, poniewaz prawo pospolite piechotę wybraniecką po krolewsczyznach uwalnia od wszelakich podatkow ciężarow y chleba zimowego respectem tego, iz na kazdy rok do usług na zaszczyt rzeczypospolitey wyprawuia pachółkow, tedy i ia stosuiąc sie do tegoz prawa y w samą słusność wzieraiąc z władzy urzędu mego pilnie waszmościom panom rekomenduię, abyscie we wsi jego królewskiej mosci Bystry u Stephana y potomkow iego z chorągwią niestawali y zadnych stacy, stancy, tudziez chlebow pobocznych i zimowych nie wymagali, podwod, powozow, noclegow nie odprawowali, zadney najmnieyszey krzywdy nie czynili pod ostroscią sądu woyskowego. Dan we Lwowie dnia 17 miesiąca 9-bra roku Pańskiego 1674. Dimitr Xze Wsk. НРк Витиснена печать з витисненими всіми в гори поданими титулами.

(Грамоти переходують ся у Василя Лило в Бистрім).

VI. Ян III письмом з 8 марта 1676 р. позволяє Николаєви Воловському відступити війтівство в Мшанци шляхтичам Андрієви Віцьовському, Василєви і Григорію Стечковичам, Александрови і Гіяцинтови Гузельовичам, Александрови і Гіяцинтови Петричковичам (пор. ч. IV).

При кінці написано: Consensus cedendi de advocatia, in villa Mszanec sitta, generoso Nicolao Wołowski in personam... Melchior Gurowski Suae Msttis secretarius.

Се письмо (оригінал) так звищено, що тяжко його відчитати, переховує мшанецький газда Луць Стецкович, потомок котрогось з двох више поданих Стецковичів. Як оповідав мені старий дяк (* 1807 † 1893), ті три родини Гувельовичі, Петричовичі і Стецковичі заплатили Воловському 80 червоних і він щез з села.

VII. Бистрицька громада виділила своїм солтисам з своїх ланів пів лану Лиловят і обовязала ся сама поносити всі тягарі влучені з снм півланком; шляхотські люстратори затверджують даровизну, 25 падолиста 1676 р.

My nizey podpisani vigore constitutionis na seymie blisko przeszłych convocationis (чи colocationis), uchwaloney na seymiku wisniskim rellationis do zrewidowania y zlustrowania lanow w dobrach iego królewskiej mosci obrani i deputowani lustratorowie wiadomo czyniemy, iz intuitu teyze constitutiey et laudi Visnensis ziachawszy do kraini lipcekiej y do wsiow takze należących oeconomiey samborskiej we wsi Bystrey doszliśmy, ze łannicy albo wybrancy tameczni lanu zupełnego, z ktorego do tego czasu służbę woienną odprawuią nie mieli... Gromada tameczna bystrzanska krzywдę ich widząc onym добrowolnie z посродку swoich lanow wydzieliła im пуллану pola Łyłowiatъ названого ze wszystkimi do tegoz пулланку przynależытосциami, na co im y писмо eo nomine... swoim даła y w nim tychze szoltysow od wszelakich повинности y податков, do zamku samborskiego z tego помиеonego пулланку należących, uwalniaiа, sama się gromada tameczna bystrzanska te повинности z tego пулланку темже писmem odprawowac y oddawac assecurowawszy. Takowа tedy my lustratorowie widząc... добrowolną transactiа eo considerata, aby usлуга... Szoltysow... mocą nam od Rptey данą помиеionych wybrancow bystrzanskich przy przyrzeczonым пулланку od gromady wydzielonym zachowuiemy y aby go libere według contentow tegoz писма gromadzkiego zazywali, służbę woienną według zwyczaiu w potrzebie odprawuiąc, declaruiemy y na to się rękami naszymi przy pieczęciach podpisuiemy. Die 9 bris 1679. (підпис нечпткий, на другім виразно виписане Stephan... і дві малі печатки виписені).

Грамота находить ся у Василя Лила.

VIII. Мшанецька громада не можучи висилати пахолка, або платити за нього з солтиського лану, надає сей лан двом братам Гриньови і Юркови Михаликовим, щоби висилали пахолка, а за те звільняє їх від всяких тягарів громадських, 18 лютого 1678 р.

Stanowszy na urząd woytowski mszaniecki my, gromada mszaniecka y przysiężny zeznaiemy tym писaniem naszym, iz niezmagamym

pacholka wyprawiać, albo płacić z łanu sołtyskiego, tedy puszczaemy ten łan sołtyski Hryniowy, Michalikowemu y Jurkowi Michalikowemu, braciom rodzonym, az by z tego łanu wyprawiali, albo płacili za pacholka, ktory to łan, z łazami, lasami, z proczynkami, ze wszystkimi pagorkami, łąkami. Do tegoz łanu przydaemy cwiere gruntu, to jest, Hryniowy prętow dwa, Jurkowi takze prętow dwa, oyczyny i ich gruntu krysycowskiego od miedzy tego łanu, od granicy do granicy, z łazami, z łąkami, z ogrodami, daemy, daruiemy na wieczne czasy powinni za spokojem zazywać, tak sami y potomki ich, niepowinni się do zadnych składek do gromady przykładać, niepowinna ich gromada w ni wczym turbować z łanu tego sołtyskiego, takze y z tey cwierci, we wszystkim powinni za spokojem zazywać, tak sami iako y potomki ich tego Hrynia cwierci. Co się działo na urządzie naszym mszanieckim Dnia 18 Februarij Anno 1678.

Na co dla lepszey wiary my, przysięzny y cała gromada rękami się swoimi podpisuiemy na co nieumiejetni pisac krzyzykami się podpisuiemy. Wasyl Hryniow przysięzny † Macko Busiow przysięzny † Hrynio Łuczkw † Ignat Misiow † Wasko Opalak † Hryc Hrycey † y wszystka gromada przytym była y ia iako urząd, i ręką swoją podpisuię Iwan Mszaniecki Steczkowicz, Luć Kubryk † Michał Mszaniecki.

Na co to pismo pozwalam wieść do xiąg dworskich samborskich.

Ся грамота переписана не в оригіналу, а в відписи, владженої в яких 100 літ пізнійше, що заключаю в подібного почерку писем, писаних 1776 і 1777 р.

IX. Гриць Крисич продав Грицьови і Юркови Михайликовим чверть поля зі всіми додатками. Його син Лесько потверджує сю продаж, 18 вересня 1678 р.

Stanowszy na urząd pana Jana Pszenickiego Hrycia Kryszyca (?) nie będąc przymuszeni, ani zadnym błędem zwiedzeni iawnie y dobrowolnie zeznał, iż oyciec iego na imie Kryszycz sprzedał część gruntu swego, to iest prętow dwa. My sołtyszowie na Jurko zestaie (?). Tedy ia, Lesko syn Kryczak pisanie potwierdzam y sprzedaie, daie, daruie na wieczne czasy Jurkowy i potomkom jego, ze sobie nic a nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim od granicy do granicy z łazami y z łąkami, ze wszystkimi pozytkami, co do tego gruntu przynaliezny, takze y Hryniowi Mychaylykowemu prentow dwa, iak rodzic muy sprzedał, to ia to pisani potwierdzam, to y ia wiecznymy czasy potwirdzam, iuz tam sobie nic nie zostawuie, ani zadnym pokrewnym swoim. Powinien Hryn Mychaylykowi y potomkom iego z poskoiem (mae buty

spokoim) siedzić. Co się działo na urzędzie przy ludziach wiary godnych na ymie Macko przysiężny † y Fedio Szyman, Huticz, Paweł Krawec, Jacko Mysiw, Iwanioskow, Hryc dziesiętnik y wszyska gromada dla lepszej wiary, wagi y waloru uznaiemy. Co dla lepszej wiary, iakom zupełnie przedał, dał, darował, nato iako nie umieietny pisac znakiem krzyża swie. Swir † Wasyl Hryniow † Dat. we Pszencu 18 Septembris 1678.

X. Реєстр видатків, які зробив Юрко Дилин в ґрунту Івана Мисьового по його смерті, 16 жовтня 1697 р. (Сей Юрко був трохи пізнійше присяжним в Мшанци, чи був ним уже 1697 р. трудно сказати. З письма також не видно, що його управнювало ванимати ся ділами Івана Мисьового по його смерті. Письмо не має кінця.)

Spisek Jurka Dylinowego, co wydał z gruntu Iwana Misiowego 1697 die 16 pazdziernika.

na samy prod żydowi za gorzałke, co sie nabrało na pogrzebie nieboszczykowski y na tyżny zł. 35.

żydowi dłугу nieboszczykowskiego, co był winien za przepoy zło. 5.

Oycu Pawłowi za wosk zło. 3.

(Один рядок на загибці затертій).

Oycu dyiakonowi od pogrzebu zło. 1.

Oycu Łopuszańskiemu za odprawie na tyżny zło. 1.

Dyiakonowi Łopuszańskiemu na tyżny groszy 5.

Gdy Wasyl Michaylikow y z komorzy zabirał, w tę czas świadeczni imci panu kraynikowi groszy 12.

Oycu Łopuszańskiemu tegoz czasu zł. 6.

Kalimonowi z Michnowca gro. 6.

Oycom mszenieckim tegoz czasu gr. 2.

Ihnatowi Gercyczowemu R 2.

Berezowcom, gdy mnie kwitowali, dałem złotych siedm y gorzałki dwie kwarty.

Diakowi, co psalыр czytał, dałem gro. 12.

Temu, co grob brał nieboszczykowi gro. 6.

Dzwonilnikowi groszy dziesięć.

Diakowi, co pisał kwitowanie od Berezowcow, groszy dwanascie.

Iwanczykowi komissarszczyzny zło. 2 gr. 3.

Dmitrowi husze u konia woła gro. 11.

Begulakowi uwoł Łyłowe R 2/19.

Łazareykowi u przepoy zydzowskiy R 7/10.

Bohuczkowi podymnego R 4/12.

Petrowi Szawiakowi podymnego R 4/12.

Iwanowi Hryniowemu na pirszy miesiąc porcyi ichmość panom
żołnierzom jego krolewskiej mości R 16/15.

Iwanczykowi porcyi R 3/9.

Wołkowi porcyi na drugi miesiąc R 19/2.

Petrowi Szawiakowi na 3 miesiąc R 22.

na czwarty miesiąc co zabrał R 19/2

Dolinczowi na pięty miesiąc R 22

Mackowi Misiowemu na szesty miesiąc R 12

Na siodmy miesiąc

Petrowi Szawiakowemu po groszy 6 y z sznura zło. 2 y groszy szesc
Zaly hyna (?) co przysięzni osądzili R 6.

Kedysmy sobie na prawo ludzi sadzili z Wasylem Michaylikowym
przykładu mam na złotych pielnascie

Fediowi Kohutowi długu nieboszczykowskiego złotych dziesięć

Michayłowi Hryniowemu długu R 3

Fediowi Wołkowi długu R 3

Fediowi Wołczkowi za pańske, co chodził ieszcze od niebo-
szczyka R 1/14

Temusz smolaczyzny do zamku R 4/12

Owsa pułmiarkow dziewięć na obrok JEm. P. kwater Magister

Oycu Joanowi od sorokoustow R 2 zyta mace iedne (2 чверти)

Na poł roku za nieboszczykiem wynosiłem trzem duchownym po
groszy dwanascie dałem, a diakowi gr 5

Kedy mnie Sawka Parylakow pozywał do Koguta kraynikowi
Jm. P. groszy dwa, na siodmy miesiąc porcyi Iwanowi Hryniowemu
dałem R 7/21

y temu na tenze miesiąc R 5

Zydowi groziowskiemu za beczkę piwa za nieboszczykiem na
tyzny R 6

Kedym rok oddawał za nieboszczyke.....

XI. Крайничий уряд наказує щоби мшанецька громада винагородила
Яцькови Мисеви спрату волів, котрі взяли йому саські жовнірі, 1707.

Na affektacyą Jacka Misia, poddanego ze wsi Mszanca iego kro-
lewskiej mości, oeconomiey samborskiej, skarżącego się na poddanych
s pomienioney wsi iego krolewskiej Mszanca, ze niewinnie ci poddani
u pomienionego Jacka Misia wzięli żołnierze sascy, natenczas we wsi
Mszancu stoiący, woły waloru szescdziesiąt, ktorych, dotychezas nie
maiąc zadney sprawiedliwosci, przypozywawszy onych wydałem grabisz
przemienionemu Misiowi, z Łazureykowego Iwana, na ktorym zostało
według rachunku gromadzkiego złotych osmnascie, krowę, którą ludzie

wiary godni nizey podpisani szacowali złotych osm, na urządzie krainicznym, ktorey szacunek teraznieyszym skryptem przerzeczonemu Jackowi Misiowi wydaiemy presentis scripti vigore. Działo się na urządzie krainicznym d. 13 anno 1707. Danko Owomarzyycz wozny lipecki † Petro Kogut.

Hrycu Szysyn (Сисин) y ty Liczatko (!) poniewaz tak dawno woły Jacka Misiowego zginęły za całą gromade, ne moze sprawiedliwosci dosc u gromady, tedy abyscie onemu zarachowali, zeby on sam nie szkodował, teras niedobirki, ktore podał Kogut, to ma gromada insze expensa, niech tedy sobie to zabierze, a onemu aby złożyli za te woły polecam wam nieodwłocznie, dosyc tak dawno hes wołow zostaie y skode ma za całą gromade. Stanisław Cieplinski (?) W.

XII. Станіслав Цепліньскій крайник приказує мшанецькому присяжному лишити Юркового Вася в його хаті (к. 1700 р.)

Jurku Dylinuw, przysięzny mszaniecki! Lubom kazał dziesiętnikowi mszanieckiemu wydać grabisz z Wasia Jurkowego, iednak, kiedy on teraz przyidza do mnie y opowiada, ze on ani ręczył, ani pisma zadnego na siebie nie dawał, a do tego, ze stryk Wasia Jurkowego i iego brat stryieczny zostawił mu budynek odchodząc za wielki las y prosił onego, aby był cierpliwy do powrotu iego, ktory deklarując to, ze ciebie z tey chałupy nikto nie ruszy, poki ia cessyi nie zdam, przeto a iezeli tak iest, a nie inaczey, niech ze on zagrabionego woła odda, wszak y karte ma od brata swego. Czekał dłuzy, musi być cierpliwym do powrotu iego, to abys mu rozpowiedzial. Stanisław Cieplinski (?).

Се письмо написанодесь около 1700 р., передне письмо сього Цеплівського (?) датоване 1707 р.

XIII. Завіщанє Гриця Лацуна з 1707 р.

Wo imnie oycy y syna y ducha Świętego Amen. Ja nizey podpisany, yz będący na ciele chorym, a na pamnięci zdrowy czynie testament miedzy siasztrincami swoymi y zonow moią na imnie Pazia, s ktorow iem mieszkał bez potomstwa; na samy prud odkazuie siesztrincowy męższemu na imnie Iwanowi gruntu swiego połowice obsianego y bunek (будівлю), druge połowice zonie gruntu takze obsianego, co mam bydła czworo, to odkazuie zonie, bo stego mnie powinna pochowac y co należy odprawic. Co się tycze strony braci y pokrewnych moych, niepowinni sie po mni u zony moiey ani u siesztrincow moich nie a nie upominac y ni w czom y ni w czom ych turbowac. Co sie tycze znowu strony gruntu siesztrincow moych, ktory

maią po nieboszczyku oycu swoim, y tę grunt powinien zostawac, pry Michayle na wiecznie czasy ze wszyskym, niepowinie sie Iwan u brata swego starszego po oycu swoim nic a nic upominac y iego ni w czom turbowac. Co sie działo w domu tegoz Hrycia Łacuna pry ludziach wiarygodnych na imnie pan Jacko Mszaniecky Petreczkowycz, pan Alexander Mszaniecky, Iwan Piczalka prysiezny mszanecky, Iwan Butrym, Fedią Jaculiszyn, Liesią Jaculiszyn, Anton Stysowicz, Wasil Kusko y ynych ludziy niepomału pry tym było z gromady iako chorągo nawiedzuiąc. Ja Hryc Łacun, yz nie umim pisac, na co dla lepszey wiary y wagy ręko swoje podpisuie kryzykiem swientym. Hryc † Łacun. A ktoby miał tę testamęt zganic, tę będzie ze mno sond miec. Bazyliy popowicz mszaniecky mp. Pawiel prezbyter mszaniecky.

XIV. Поквітованє громади Мшанця на заплату гибєрни в рр. 1720, 1723, 1725—8, доставу дерева до самбірського скарбу 1720, 1726—8 рр. і заплату панщини 1721 р. (пор. ч. XXI).

Drei hundert zwanzig złote polskie hatt das Dorf Mszaniec, in der kreyna Lipecka gelegen, laut Repartition auf seine besagte Hiberne an mich unterschriebenen zu der neuer berechnung richtig abgeführt, worieber quittire. Sambor den 28 februar 1720. F. Bühler.

Das Dorff Meschanica aus der Libecker krayna hat die Hybernen des 1723 Jahres mit siebenhundert zwanzig Tymfen dat und baar an mich bezahlt, also wird der Empfang hierdurch gebucht und quittirt. Sambor d. April 1723. Підпис.

Das Dorff Mszaniec in der kraynia Liepezka hat die Hibernen pro Anno 1725 mit fünf hundert Tymffen baar an mich bezahlt, worüber gebührend quittire. Sambor den 17 Marty 1725. von Laubenreich.

Die gromata Mszaniec in der krayne Lipecka hat ihr Anthell der Hybernen Gelder auf das 1726 Jahr mit funf hundert und zehen Tymfe an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit quittire. Sambor den 14 Februar 1726. Edv. Frey Wald.

Das Dorf Mszaniec in der Kraine Lipezka hat auf ihre Hybernen Gelder des 1727 Jahres mit Vierhundert und dreissig Tymfen an die königliche Garde du Corps richtig abgegeben, über den Empfang hiermit gebührend quittirt. Sambor den 27 Februar 1727. L. Rdetreich Sekr.

Gromada wsi Jk. Mci Mszanca z krayny Lipeckiey Hyberny ultima Jannarij 1728 anno należącej Gardekurom iego krolewskiey mosci Tynfow czterysta trzydziescie, dico 430, zapłaciła, na co kwit daię. Datt w Samborze die 23 Martij 1728 anno. J. Miedzuchowski.

Anno 1720 d. 4 sirpnia gromada ze Msnaca s krainy Lipecky złożyli drzewa do młynu skarbowego iego krolewskiej mosci w Starym Samborze z rozkazania wielmoznego imci pana administratora zamku iego krolewskiej mosci, kostkowego 14, łupanego 14, ciesanic 14, krokwi 14, lat 28, ktore to drzewo spiral pacholek skarbowy Tymko Frukow, ktory to sie gromadzie daie Quit na to drzewo co złożyli... W Starym miescie dzialo sie roku y dnia wysz polozonego.

P. 1726.

Wies Mszaniec dali ad rationem drzewa rokowego kostkowego sztuk 12, krokwi Nr. 12, parkanowego Nr. 12, łaty Nr. 24, ciesanic Nr. 12, a to na rok 1726 iak reszte drzewo przywozą y gonty z łanuw Nr. 18, to sie da im kwit generalney. Dat. w Samborze die 25 junij 1726 anno. Jakub Izraielowicz.

P. 1727.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiej mosci Lipeckiej należąca, oddala drzewo łanowe za rok 1727 y gąnty do młynow skarbowych samborskich, ideo quietat. Datt. 5-ta augusti 1727 anno z łanow osiemnastu. J. Rychlicki.

P. 1728.

Wies Mszaniec, do krainy iego krolewskiej mosci Lipeckiej należąca, oddala drzewo z łanow N. 18 wszytko do dworu iego krolewskiej mosci waniowskiego (мабуть село Ваневичі під Самбором) za rok 1728. Insuper z iednego dowiezli nad powinnowosc platew 1, ciesanice, drzewko, krokiew, lat pare, ideo quietat. Datt. d. 26 junij 1728 anno. Oddali y gonty. J. Rychlicki mp.

P. 1721.

Anno Domini 1721 Die 24 iulij. Wies Mszaniec zapłaciła za panszne, ktora naleza roku do klucza waniowskiego za ten rok z łanow osmnascie talaruw bitych osmnascie, to iest złotych sto styrdziesci y sztyry. Antoni Krynicki.

XV. Август II позволяе шляхтичам Яцькови Петричковичови і Василеви Степковичови уступити з війтівства в Мшанци в хосен шляхтичів Теодора Петричковича, Яцька і Григорія Степковичів Шанецьких, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro premisliensi tertia secunda post festum sanctae Dorotheae virginis et martyris proxima, anno Domini Millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Coram officio et actis praesentibus castrensibus capitanealibus premisliensibus comparentes personaliter nobiles Hiacyntus Petreczkowicz et Basilius Steckiewicz Szanieccy, fratres inter se patruales

germani, sani ac recedendo recognoverunt et quilibet recognovit, quia ipsi insistendo literis privilegij sacrae regiae majestatis consensus ad cedendum de laneo advocatae Mszaniec in economia Samboriensitae nobilibus Theodoro, Hiacyntho et Hrehorio Szanieckim, cujus privilegij consensus sacrae regiae majestatis tenor talis: Awgust Wtóry z bozey łaski krol polski, wielki xiąże litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznaymujemy tym listem naszym, y każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, izesmy pozwolili y tym listem naszym pozwalamy szlachetnym Jackowi Petreczkowiczowi, Wasyłowi Steckowiczowi Szanieckim, aby mogli z prawa swego dożywotniego, ktore im na woytowstwo we wsi naszej Mszaniec albo cały łan woytowski służy, ustąpić y tego prawa swego wlewek na osoby szlachetnych Fedora Petreczkowicza, Jacentego y Hrehorego Steczkiewiczow Szanieckich zupełnie przenieść y uczynić, ktory to wlewek prawny gdy przez kotremlkolwiek xięgami autentycznymi, koronnemi zeznany będzie, my go za wazny y prawdziwy mieć będziemy. Mocą ktorego wlewka y pozwolenia tego naszego ciż przerweczeni szlachetni Fedor Petreczkiewicz, Jacęty y Hryhory Steckiewicz Szanieccy w zwysz pomieniony łan woytowski ze wszystkimi gruntami, budynkami, młynami, polami, lasami, ogrodami, pastwiskami, obszarem wyzszej wsi Mszanca, łakami, rolami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, sadzawkami, obszarami y innemi wszystkimi do pomienionego woytowskiego łanu zdawna należącemi przyległosciami mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzie aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiasniějších następcach naszych, iż pomienionych szlachetnych Teodora, Jacentego y Hrehorego Mszanieckich od przerweczonego łanu woytowskiego mszanieckiego y od possessyi y używania jego oddalać nie będziemy y oddalenia władzy nikomu nie damy, ale ich wcale przy dożywotnim prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeysciu zas onych nie wprzód potomkowie ich z wyz pomienionego woytowskiego łanu ustapiają, az im summa w przywileiu originalnym opisana, albo z taxy komissarzow naszych przychodząca wcale y zupełnie wyliczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczy pospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszej wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęć koronną przycisnąc roskazalismy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiāca listopada roku pańskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni.

Konsens na ustapienie z Janu woytowstwa mszanieckiego, w ekonomiey samborskiej leżącego, szlachetnym Jackowi y Wasiewi Mszanieckim na osoby szlachetnych Fedora, Jacentego y Hrehorego Sznanieckich, Michał Maurycy Sasaki łowczy ziemi łomżyńskiej, jego krolewskiemu mosci sekretarz mp. In superficie vero ejusdem originalis privilegij tenor talis. Ten papier, ex quo originalny, nie produkowany przywilej reservatur ad approbationem generalney kommissyi w Warszawie dnia 23 novembris millesimo septingentesimo vigesimo secundo. Ad. z Tęczyna Ossolinski PSLH. Leudel mp.

Post cujus privilegii originalis ingressationem originale eidem recognoscenti extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. De omni et integro iure suo infra scripto, quod sibi recognoscentibus super advocatiam villae Mszaniec seu integrum laneum advocatiam servet et competit, necnon eadem advocatia seu laneo... summisque quibusvis, si quae ex taxa commissariorum sacrae regiae majestatis, vel juribus apparuerint ad extremum, que quibusvis privilegiis... cum paratu intromissione... Cum omni premissorum jure dominio proprietate competentia et praerogativa quavis omnibusque et singulis juris praesentis censis conditionibus, punctis, clausulis,... advocatae praemissae, seu lanei utilitatibus..., nec non subditis... nihil excipiendo iam ex nunc et defacto supra scriptis nobilibus Theodoro Hiacynto et Hrehorio Mszanieckim, fratribus inter se germanis accepta ab ipsis pro praemissis omnibus plenaria et sufficienti satisfactione cesserunt et condescenderunt prout cedunt. . jus suum transferunt, intromissionem admittunt per ipsos... Ex protocollo...

XVI. Август II затверджує шляхтичів Івана Петричковича і Михайла Гузельовича Шанецьких по смерті Яцька Гузельовича і Леся Петричковича Мшанецьких при посесії і доживотнім уживаню трех четвертий війтівства в Мшанци, 24 падолиста 1722 р.

Actum in castro Premisliensi tertia sexta post festum purificationis beatissimae virginis Mariae proxima anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo tertio.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia premisliensia veniens personaliter nobilis Joannes Szaniecki Petryczkowicz obtulit eidem officio praesenti et ad actigandum porrexit privilegium infra scriptum sacrae regiae majestatis petens et affectans a se offerente hocce privilegium suscipi et actis suis inscribere demandari. Cujus affectationi et juri communi regni officium praesens annuendo hocce privilegium suscepit et actis suis ingressari demandavit, tenoris sequentis:

August wtory, z bożey łaski krol polski, wielki xiążę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflantski, smolenski, siewierski y czerniechowski, a dziedziczny xiążę saski y elektor. Oznaymuujemy tym listem naszym wszem obec y kazdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, supplikowano nam przez panow rad naszych przy boku naszym zostających imieniem szlchetnych Iwana Petryczkowicza, Michała Huzelowicza Szanieckich, abysmy ich przy possessyi y dożywotnim uzywaniu woytowstwa trzech cwierci łanow we wsi Mszaniec, w ekonomij naszej samborskiej leżącej będącego, po śmierci szlchetnych Jacentego Huzelowicza y Lesia Petryczkowicza Mszanieckich do dyspozycyi naszych przypadłych zachowali, do ktorey supliki łaskawie skłoniwszy się zwyż przerzeczonych szlchetnych Szanieckich przy pomienionych trzech cwierci łanu woytowstwa mszanieckiego zachować umysliliśmy. Jakoz niniejszym przywileiem naszym zachowujemy, względem ktorego to zachowania naszego ciż pomienieni szlchetni Iwan Petryczkowicz y Michał Huzelowicz Mszanieccy przerzeczone woytowstwa trzy cwierci łanu ze wszystkimi do nich należącemi budynkami, rolami, łąkami, obszarem wyżey wsi Mszanca, młynami, karczmami, komornikami, zagrodnikami, ich robociznami, daninami, łazami, sadzawkami, obszarami, pastwiskami y innemi wszystkimi do pomienionego woytowstwa trzech cwierci łanu z dawna należącemi przyległościami, mieć, trzymać y zażywać będą y każdy z nich suo pro interesse będzic aż do zgonu życia swego, obiecuiąc po nas y nayiasniejszych następcach naszych, iż pomienionych szlchetnych Iwana Petryczkowicza y Michała Huzelowicza Szanieckich od possessyi y dożywotniego używania przerzeczonego woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu nie oddalemy, ani oddalenia nikomu mocy nie damy, ale wcale y zupełnie przy dożywotnim ich prawie zachowamy, co y nayiasnieysi następcy nasi uczynią. Po zeyściu zaś onych nie wprzod potomkowie ich z przerzeczonych woytowstwa mszanieckiego trzech cwierci łanu ustąpią, aż iak summa w oryginalnym przywileju wyrazona, albo z taxy komissarzow naszych wcale y zupełnie wylczona będzie, prawa nasze krolewskie, rzeczypospolitey y kosciola katolickiego wcale zachowuiąc. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiaca listopada roku panskiego MDCCXXII, panowania naszego XXVI roku. Augustus rex. Locus sigilli majoris cancellariae regni. Konserwacya przy trzech cwierci łanu woytowstwa we wsi Mszaniec szlchetnych Iwana y Michała Mszanieckich. Michał Mauricy Saski, łowczy ziemi łomżyńskiej, iego krolewskiej mosci sekretarz. Post cujus consensus, ingressationem originale ejusdem rursus eidem offerenti

extraditum est, de quo extradito officium praesens quietatur. L. S. Correxit Bandrowski mp. Legit cum actis Nowosielski mp.

На верху: Privilegij sacrae regiae majestatis in rem nobilium Joannis Petreczkowicz et Michaëlis Huzelowicz Szanieckich serviens. Oblata in castro premisliensi 1723-tio anno.

XVII. Завіщане Івана Бутрима, солтиса в Мшанця, 1723 р.

Ja Iwan Butrym, soltys mszaniecki czynie dyspozyciä duszy moiey grzeszney widząc słabość zdrowia mego, ale przy pamięci dobrej, rozporządzam tym testamentem sumienia mego, oraz y wyrazam tym pisaniem, com komu winien y co mam na gruntach rozne na zastawach y między synami swemi porządek czynie, iakom ich podzielił gruntem za zywota swego, tak powinni sobie trzymac na wieczne czasy y ieden drugiemu skode nie czynił. Com był miarkie pola kupił w syna wego nieboszczyka Iwana pod Kosowo Debro za złotych 10, tedy te miarkie pola Andrzej wnenk moy odebrał odemnie, to powinien Andrzej wnenk moy synowi memu małemu dac złotych siedm y groszy pietnascie, a złotych 2 groszy 15 winien iem synowi Iwanowi, a oycu iego. Na Fecioskim na Grechowym polu mam na zastawie złotych 6, to iest pole na Hryniowi do soltystwa należące do wszystkiego lanu, ale kiedy mnie usiłowali na te cwiere soltyskie, tedy mi te pole pozwoli na wieczne czasy, do ktorego pola nikto niepowinien się interesowac y upominac onego. Iego mosci oycu Stefanowi Wołczanskiemu, namiesnikowi żukotynskiemu, com był winien dług, a ten oddał onemu przez ręki wielebnego oycy Pawła, ale mi kwitu nie dał tak mówiąc: „puki mi pospulniki twoie nie odadzo Jacko Popowicz, Iwan Dycman, to kwitu ci nie dam“, tedy nikomu nie winien. Znowu wedłu po-grzebu mego powinien Iwan Dorosz syn moy dac zło. 6, a mały syn moy znowu drugich zło. 6, a do inszych odpraw roznych Dorosza niepowinien przyciągac, tylko iezeliby sam chciał z łaski swoiey czym poratowac.

Znowu strony tey staienki, ktora iest postawiona na gruncie Waska Truszowiat, tedy onego przedał zolnirczyney iegomosci pana Dwernickiego, co gromada porachowała złotych trzy, z tych tedy zło. trzech dałem za niego y za to mi pozwolil te staienkie postawic. One nie powinien nikt na wieczne czasy, tom więcy nikomu nic nie winię, a ktoby mi w tym upor czynił y ten testament chciał kasowac y łamac, ten tedy musiałby sąd boski miec ze mno na strasznym sądzie. Znowu strony długu wielebnego oycy Łopuszanskiego raz dał syn moy złotych 22, za drugim razem dał złotych polskich 52, a to za woły, ktory wziół na kredyt u niego. Co się działo w domu wyz pomienionego Iwana Bu-

tryma, [przy] wielebnym oycu Pawle prezwiteru parocha y przy ludziach godnych wiary. Hryc Opalak znak święty krzyża † przysięzny Liesio Mielnikow † Hnat Michalikow, Hryc Popowicz y innych nie pomału z gromady mszanieckiey nawidzając iako chorego. D. 16 septembris 1723-go roku. amen. Ja Iwan Butrym, iz pisma nie umijąc znak krzyża świętego napisuię † Przy bytnosci Paweł prezwiter mszaniecki mp.

Ja Iwan Butrym, soltys mszaniecki teraz blizey tamtego swiata, com był odkazał synowi starszemu dwa prenty pola soltystwa, a teraz umysliłem sobie iz mu nie przykazuie, tylko pręt ieden soltystwa, bo mnie odstompil w boleznii moiey, na co się podpisuię nie umiejąc pisma znak krzyża świętego kładne. Iwan Butym (!) †

XVIII. Самбірський суд звільняє мшанецького підданого Михайла Кухту від плачення довгу жінці шл. Стефана Липецького, 1740 р.

Actum in curia regali samboriensi feria quinta pridie festi sanctae Mariae Magdalенаe anno domini millesimo septingentesimo quadragesimo.

W sprawie y akcji między pracowitym Michałem Kuchtą, poddanym iego krolewskiey mosci ze wsi Mszanca, aktorem personaliter stawaiącym z iedney, a szlachetną Anastazyą Krzyżanowską, pierwszego niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego, ad praesens zaś powrotnego małżeństwa szlachetnego Franciszka Krzyżanowskiego, małżonką y w niebytności iego, in assistentia imci pana Jana Krzyżanowskiego, personaliter stawaiącą swoim y męża swego imieniem czyniącą z drugiey strony, sąd viceadministratorski ekonomij samborskiey iego krolewskiey mosci stron kontrowersyi wysłuchawszy y należycie zważywszy, decydując cytacją przez stronę aktorową stronie pozwanej do sądu niniejszego wydaną, oraz apelacją od dekretu w sądzie krayniczym krainy lipeckiey, ekonomiy samborskiey iego krolewskiey mosci dnia dwudziestego siódmego miesiaca lipca w roku 1737 między niegdy szlachetnym Stefanem Lipeckim, terazniejszey pozwanej pierwszym małżonkiem aktorem z iedney, a terazniejszym aktorem na ten czas pozwanym z drugiey strony, ferowanego przez tegoz niegdy szlachetnego Lipeckiego do sądu tuteyszego założoną. Ponieważ terazniejszy aktor iako w pomienionym sądzie krayniczym, tak w sądzie niniejszym ad comprobationem juratoriam bierze się, iż złotych polskich sto summę u niegdy przereczzonego szlachetnego Lipeckiego w roku ieszcze 1728 na skrypt ręczny zaciagnioną y do zaplacenienia po złotych dwadzieścia assekurowaną, tak tesz prowizyą niesprawiedliwą podwoyną płacąc iako ad rationem kapitału złotych czterdziesci wyliczywszy, tudzież roboczny odbywaiąc y zboża daiąc plus ultro wypłacił alleguie, przeto zapa-

trzywszy się na niezwyčajną y niegodziwą postanowioną prowizyą admisiblem pozwanego ad comprobationem juratoriam realitatis allegacyi swoich adinvenit in eam rotham, iż summę złotych sto polskich u niegdy szlachetnego Stefana Lipeckiego zaciągnioną y prowizyą od niej należącą niezwyčajną podwóyną płacąc, robocizne odbywaiąc, zboże daiąc y złotych czterdziecie polskich na kapitał odliczywszy punktualnie y rzetelnie wypłacił, ani do zapłacenia żadney reszty tak summy kapitalney, iako prowizyonalney pociągany bydz niepowinien idque in instanti. Ktory jurament, ponieważ observata solennitate juris jurandi flexis ad imaginem crucis Christi domini genibus wykonał, przeto a causa et impetione respektem wyżey wyrażoney summy kapitalney y prowizyonalney wolnym czyni, oraz przerzeczony skrypt kassuie y annihiluie decreti praesentis vigore. Actis curiae regalis samboriensis extraditum. Basilius Wołczański curiae ejusdem notarius.

Надпись: Міędzy pracowityм Michałem Kuchtą, a szlachetnymi Krzyżanowskiemi dekret w zamku iego krolewskieg mosci. Sambor r. p. 1740.

XIX. Рахунки з панщини в Мшанци, 1740 і 1741 pp.

Die 3 9-bris 1740 odebrałem od imci pana Jana Krzyżanowskiego kraynika krainy lipeckiey złotych polskich szescset czterdzieci osm, numero 648, ktore tenze imci pan kraynik z krainy lipeckiey za pansczyznę tegorocznią do klucza waniowskiego, w possessyi moiey zostaiącego, należącą za quitami sweni wybrał, z ktorey summy odebraney quituie. Dattum w Samborze die ut supra. Szczepan Jozef Dwernicki mp. Die 29 Aprill 1741 odebrałem ze wsi Mszanca, krainy lipeckiey, oekonom. samborskiey jego krolewskiey mosci expensczyzny za rok die ultima iuniy w roku teraznieyszym kączącym należącey złotych polskich dziewiędziesiąt pięć, numero 95, z ktorey summy kuituie. Datt. w Samborze die ut supra S. J. Dwernickij... mp.

XX. Листи мшанецьких вiйтів до громади в справі Жида Дудя і т. п. в 1745—6 і 1757 pp.

Panowie przysieszni mszanieccy y cała gromado!

Prosze was, abyscie Dodiowi oddawali pieniądze nie czekaiąc exekucyi moie, bo chce się z wami po sąsiecku obchodzic y wy tesz dla mnie będziecie dobrzy, nie chcialbym się z wami klucic, ale iak będziecie sprzyczni, to musze. Zyie ia ieszcze y bede u was, to bym wam to pamietal odwiedzyc. Dodia nie pociągaycie mi do zamku, bom nie kazał stawac y owszem prosze was, iezeliby sobie kto napasci szukał, nie daycie. Zaty m bywaycie zdrowi. J. Humnicki. (Bez daty).

Przysiezni y cała gromado wsi iego krolewskiej mosci Mszańca!

Poniewaz wielmozny imci pan Humnicki, miecznik lwowski, umarł, ktoren woytowstwo mszanieckie trzymał, więc nim ziedzie tam w sobotę imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, dla odebrania na skarb y zamek ekonomiczny, ninieyszym ordynansem obwieszczam was, azebyscie wiedzieli, ze te wuytostwo na zamek iest odebrane, y w całosci wszystko aby było dotrzymane. Zebyscie naimnieyszey rzeczy brać nie dopuszczali, ale wszystko dotzymaliscie, a iak ziedzie imci pan Wołczanski, pisarz aktowy, tedy poregestruie. Dodio iezeli iest pod strazo, niech będzie, aby z wami wszystkimi porachował się, co mu ktoren winien. A dla lepszey wagi y waloru ręko własną stwierdzam. Datt. w zamku sambors. die 12 may 1745 a. Jan Zderkiewicz viceadmini-
strator economiae samboriensis.

Слідовала печатка з ляку, який цілком відпав.

Opalak, przysięzny wsi Mszańca. Wiadomo wam musi bydz, ze wuytostwo tameczne skarbowe mszanieckie iest mnie puszczone w aręde ze wszystkimi powinnościami, iak z dawna gromada odrabiała. Aze sam tam gospodarowac nie mogę, zdałem na starozakonnego Dodia wielkie gospodarstwo. Zaczym zalecam na fundamencie... kontraktu, azebyscie powinności, ktore zdawna nalezo do wuytostwa po s. p. imci panu Humnickim na skarb odebranego, odbywali y odrabiali za danien znać, bez wszelkiej sprzyczki, oraz y podsadkowie takze aby za uwiadomieniem Dodiowym powinności pełnili. Co wam rekomenduie, gdyz iezeli nieposłuszni będziecie, zamkowa pomoc będzie przydana. Dattum w Samborze die 26 iulii 1746 anno. Jan Zderkiewicz mp.

Daie ten dokumēt gromadzie mszaneckij, iz ia będe czekał owsem pułmiarkow trzydziesci y piec, numero 35, oprocz poiedynkowych, ktorzy nie dodali, obiecała gromada obornik wozic w tym tylko roku na cały dzien, podwod dwadziescia y szesc, numero 26, a piesi zeby na wozy rzucali y obornik rozrzucili. Datum 26 maji 1757. J. Piotrkowski.

XXI. Поквітоває громади Мшанця за гіберну, 1757 р. (пор. ч. XIV).

Odebrałem z woytowstwa we wsi Mszańcu z siedmiu czwierci hyberne, na garde i. k. krolewskiej mosci pro ratha sept. 1757 należąca, tynfow trzydziescie y siedm, gr. 30, dico tynf 36 (?) na co kwit daie. Dattum w Samborze d. 26 septembris 1757. H. Janson.

XXII. Липецькі поручник і крайник затверджують громадський суд виданий в маєтковій справі Олени з Турків, 20 падолиста 1743 р.

Roku 1743 dnia 20 miesiąca nowembra. W sprawie y akcyi między utsciwemi Heleno z Turkow z woytowstwa wsi Mszanca pozostałą z troygiem potomstwa to iest: Nastazyą curką, Iwanem y Prokopem synami po niegdys Iwanie Łyłaku z sołtystwa we wsi Bystrym, do krainy iego krolewskiej mosci lipeckiey należącej, z iedney strony, także utsciwemi Senkiem y Wasilem Łyłakami z tegosz sołtystwa, bracią rodzonemi, z drugiey strony. Te obiedwie strony w swoiey miedzy sobą w nizey wyrazony sposob zapozwali się w sprawie swoiey tak przed iegomoscią panem porucznikiem praesidialnym przeswietney ziemie Przemyskiey, iakotesz przed imci panem krainikiem krajny iego krolewskiej mosci lipeckiey, którzy ichmosc dla rosądzienia tey sprawy stron obydwóch nakazawszy wziąc ludzi wiary godnych, aby te sprawę rozsądzili y gotowy dekret tymze ichmosciom panom officialistom do approbaty, lub cassaty podali. Jakosz na terminie ninieyszym, uprosiwszy dla siebie przyjaciół pozostała Iwanowa Łyłakowa pana Jerzego Łopuszanskiego z woytowstwa prostego wsi Płoskiego y Iwana Misiowego, przysięznego starego, ze wsi Mszanca, a ze strony Senka y Wasila Łyłakow utsciwego Iwana Strybla z sołtystwa wsi Lipia, utsciwego Pawła Turkowego z wolnicstwa wsi Grozowey, tudziesz z obu stron przyjaciół Iwana Paszka przysięznego ze wsi Bystrego, w ktorey sprawie stron obudwóch wysłuchawszy kontrowersyi y zwazywszy w naymnieyszym punkcie tenze sąd tymze sposobem decydował: Poniewasz podług testamentu uczynionego w roku 1737 dnia 16 ianuarii przez niegdy Iwana Łyłaka oycy ninieyszich possessorow Sęka y Wasila Łyłakow w pomiarkowaniu wszelkich budynkow oprócz chałupy, to iest stodoły z rogiem y dwuch staien w nich będących, przez nas sądowych iest to wszystko otaxowane za złotych osmdziesiąt szesc, za ktore budynki ta summa 86 na dwie osobie dzielą się, to iest połowę złotych czterdzieście trzy spada na Sęka, a drugie 43 na Iwanową Łyłakową wdowę, nadewszystko lubo tak budynki są dyskretną ceną dla possessorow ninieyszich położone dla tego respektu, aby cisz Łyłakowie wzieni iedne dziecko w opiekę swoią Iwana iako synowca swego, ktory dorozszy lat swoich wraz z bratem swoim Prokopem y siostrą Nastazyą nic nie mają należec do zadnych budynkow, excepto do iednego gruntu oyczystego podług wyrażenia w testamencie pod datą wysz wyrazoną, temusz synowi tymze dekretem naznacza się z terazniejszego przysiewku iusz w tych stodołach zostaiącego owsa pułmiarkow dwa na przysiewek temusz dziecięciu, iako na własnym gruncie onych ze. Dalsze zas tak zboze, iako wszelką chudobę powinna będzie matka z sobą zabrać, a z budynkow imieniem swoim iako tesz dzieci swoich spłodzonych z Iwanem Łyłakiem tym ze braci nieboszczykowskim ma wyrob po

approbacie dekretu uczynic, tudziesz respektem długu zaciągnionego wraz z nieboszczykiem mężem swoim, którego się rzetelnie przez inwestygacyą stron obudwuch pokazało się złotych czterdzieście trzy y groszy dwanastie, przez tychże possessorow maia się znieśc y krowę wykupiwszy ze wsi Czarney in spacio trzech dni tego dekretu bratowey powinni będą oddac, a ona reszty summy groszy dwanastie powinna będzie dopłacić y ze wszystkiego się kwitować powinna w naymniejszym punkcie. Niezadosicuczynienia zakłada się z soltystwa na imci pana porucznika grzywien dwoie czternastie, z których ma się rozumiec połowa stronie, druga sądowi, a ze strony pozostałej wdowy tylesz y tymże sposobem na imci pana kraynika, także y stronie tymże dekretem naznacza się.

Aprobiując ten dekret podpisuję się Juzef Sobolewski PPP. Mikolay... czesky k L.

Dekret między utsciwemi Łylakami z Soltystwa, a Iwanową Łylakową, bratową.

XXIII. Передшлюбна умова тестя Івана Бунія і зятя Леся Сисиного в Мшанця, 2 лютого 1749 р.

Z bozey łaski stała się zgoda y przyiacielstwo między dwiema stronami, z iedney strony Iwanem Bunieiem, z drugi strony Lesiem Sysynym, a to w nizey opisany sposob w stanie świętym małżeńskim, iz Iwan Buniey wydaie corkę na imie Katarzynie za Lesia Sysynco w stan małzenski, ktoremu deciduię y zapisuię w posagu po corce swoiey gruntu swego własnego nazwanego Panezat, to iest prętow dwa od miedzy gurny Driahuniczowey od miedzy dulny... uniczowey od granicy do granicy z ogrodami, łazami, miarkami y ze wszystkie (!) do tego gruntu nalezytosciami, iako to plac pod budynek od rzeki wszyrz na cwierci także ogrod tegoż Iwana Bunieia zastał, tak rowne byc powinno ku granicy Bandrowskiey, który to grunt ku Groziowie idący ma się poczynać od drogi leżącey za ogrodami, co strony budynku Iwan Buniey iezeliby sam nie zmagal postawic tedy z towaru obopulniego będą postawic powinni. Do tego byczki dwa, krowe iedne, zrzebie od klaczy, iak sie wychowa, co oddac będzie powinien. Lesio także Sysyn wniosku ma swego owsa pułmiarkow 20, byki, które wart talarow bitych 8, krowę iedne, która wart złotych 24. Który to grunt Iwan Buniey daie i daruię posagu po corce swoiey Lesiowi Sysynemu y potomkom iego u wieczną possessyją, które pismo pozwalaią obie strony wpisać do xiąg dworski samborskich. Na co dla lepszey wiary y wagi iz pisac nieumiejąc znak s. krzyza kładę. Iwan Buniey † przy ludziach wiary godnych, Hryhory Dylin, Ilko Sysyn, Iwan Sysin, Ilko Paraszczak,

Iwan Paraszczak, inych nie pomału. Działo się we Mszancu die 2 februarii 1749 roku.

XXIV. Гриць Волощип купує від двох братів Сенька і Вася Лиликів в Быстрога два пруты поля в Мшанци, 1758 р.

Nie będzie pochwalony Jezus Chrystus na wiki.

Rycz (Гриць) Wołoczyn kupił dwa прęци pola u Seka (Сенька) Łyłyка у Wasia braciу dwuch y прęты два we Mszańczu o dulney midzy Fedia Kijczaka, z gury Jurka Ryniowego (Гриньового) jako to z łazami do tego pola, z laszami, z ogrodami, sianozanciami wiecznemi czasy y dzieczo y tego potom wstzystkimi. Co się działo Bystrym (в Быстрім) roku tysiącznego sijtmszetgo pydzięsiątego usmego (1758) y co się działo przy ludziach przybyszczańskich y szmanieczkich (мшанецьких). Seko Łyło † Wasia Łyło † Przysięzny Mszanieczki † Rycz Koncziakuw † Ilko Paraszczak † Iwan Senczak † Iwan Poznak † Iwan Wilryna † Karta służącza Ryczowi Wołoczinowi na ten prot.

XXV. Завіщанє Григорія Волощака з 1 січня 1761.

In Nomine Domini.

Ja Hryhory Wołoszczak z boskiey ordynacyi na ciele chory zosta'wszy, lecz na umysle zdrowy, czyniąc disponowanie duszy swey grzeszney czynie dispozycyją y testament za zywota swego Opisuie a na samy przod zonie moiey gruntu swego oycowskiego, na mnie należą прет jeden softystwa, to obligeie zonie y dzieciom moim w wieczną possessyją, azeby nicht nie wazył się turbować dzieci moie pod sądem boskim, y znowu gdziekolwiek miarki do tego gruntu należące, tedy wpuł wydzielić dzieciom moim powinni będą y to dopiszcie: stodola jedna oycowska zonie y dzieciom moim będzie nalezac powinna, a zona moia powinna zapłacic od pogrzebu swiekra swego, co strony dłугу, albo przepoiow, to pod summieniem zeznaię, zem nie a nic nikomu nie winien, aby nicht nie wazył się turbować zone y dzieci moie y ktoby się wazył, tedy sąd przed magestatem boskim miec będzie ze mną. Co się działo przy duchownym y ludzi wiary godnych. Jacko Driahunycz przysięzny, Andrey Pisak, Iwan Dorosz szoftys, Lesio Wołoszynowski, Iwan Jaceiow z woytowstwa, inych nie pomału nawidzaiąc iako chorego. Na co się ręką własną krzyzykiem s. podpisuię † † † † Działo się 12 ianuary 1761 roku. Hryhory Wołoszczak † Przy bytnosci działo się X. Andrey Pleban mszanecki P. S. Stodola wszyt. zonie y dzieciom nalezac się będzie. Ilko Paraszczak † Hryhory Bilak †

XXVI. Завіщанє Івана Опаляка з 1 марта 1761 р.

W Imie Oycy y Syna y Duchy Świątego, Jezus.

Ja Iwan, przezwiskiem Opaliak z bozey ordynacyi na cielle chorym zostawszy alie na umysle zdrowy zoztaiać czyniać dyspozycyie duszy swoiey grzeszney, oraz y wyrazam tym testamentem sumienia swego ostateney woli moiey. Na samiprzod winieniem zydowi Lieybowi Judczynemu złt. (пропалена діра) u (!) 15 (так само) mosci panu skarbnikowi winięiem złt.... 5.... krawciowym.... wanem.... szynow zn.... winię.... panu skarbniko.... złoty ied.... groszy 20 szeliongow. Dwa (?) zydowi Nuchynowi, arendarzowi przesłemu winieniem zło. 3, d 3, znowu winięnem zydowi Motiowi, arendarzowi przepoiu gromackiego zło. 2 y swego przepoiu winienem za trzy gwarty szczegulne, znowu winienem szwagrowi Prokopowi zło. 6. Y tem zonie moiey zapisuie prentow dwa nazwanego polowskiego y stodola na tymze gruncie Kulyczawskiego stoionca, to iets (!) zonie y dzieciom moim, iako to iets (!) w testamencie oycowskim znayduie się y iest. Co się działo w domu tegoz Iwana Opaliaka przy duchownym y ludzi wiary godnych. Iwan Kohut, Fedio Krawciow, Macko Swec, Iwan Parasczak i inych nie pomału nawidzaiać iako chorego † † † † † † Na co dlia lepszey wiary y wagi, iż pisma mieiać reko swoiew y krzyzykiem sie podpisuie. Iwan † Opaliak we Mszańcu d. pirszego marty 1761.

XXVII. Солтися Іван Волощак, Гриць Волощак, Павло Гинкало і Михайло Господарчин, два перші з Мшанця, третій з Галівки а останній з Пłosкого жалують ся на поручника Перемиської землі і на Івана Дороша за ріжні свої кривди, 20 січня 1766.

Jasnie wielmozny miłosciwy panie!

Ja ubogy szoltys ze wsi Mszanca, to iest Iwan Wołoszczak, placzliwie suplikuie mając krzywde od Iwana Dorosza dziesiętnika ziemianskiego iako tesz y Hryć Wołoszczak, Paweł Hynkało ze wsi Gałofki, Michało szoltys ze wsi Płoskiego, donosząc krzywde do iasnie wielmoznego pana miłosciwego propter imci pana porucznika ziemi przeswiętny Przemyskiej zniszzy (?) z Iwanem Doroszem. Temu iest dwa roki wziół u mnie z Doroszem złotych 10 y groszy 16, potym za te zprawę obruciwszy się w rok karali, bili y kancerasem (!) karali y wzieni dwadziescie osm, posłał mie do Galufki do pacholkow za interesem w nocy, poszedlem z [s]woym dzieckiem. Powruciwszy z Gałofki, zastąpił na granicy z bratem rodzonym y z gniwem mowiać te słowa Iwanowi Wołoszczako: „a tus!“ y zaraz siekirko w łep uderzył a ia do ziemi upadł, dziecko moie gwałt zrobiło, iako niedaleko młyна galowskiego y mszanieckiego,

слышząc ludzie ze młynow hałasу ludzie się obezwali. Narobił razow, nad okiem raz siny y oko krwio zaszło y po plecach bił mordował. Hryć Wołoszczak donosi krzywde swoje, ktore mam od Dorosza: przeszedł na drodze, bił mordował, mało dusze nie wyгнаł mówіаc te słowa: „ia tobie porucznik y rachmistrz, idz na mie do kasztelana“, co ludzie слышэлы. Ze trzech łanow wzіoł u nas dwadziescie złotych y ieden, ze Mszanca y Gałoufki y Płoskiego, napascio z Płoskiego z gromady płoszczanskіey imci pan porucznik z Doroszem iednego roku złotych 20, drugiego roku złotych 30 wzіoł napascio. Pokornie y płaczliwie suplikuiem do iasnie wielmoznego pana miłosciwego, a otrzymawszy skutek magestat boski błаgac бэдьzіemi. Iwan Wołoszczak † Hryć Wołoszczak † Paweł Hynkało † Michayło Hospodarczyn † Petro Pawełkow przysięzny † płoszczanski. 1766 r. 20 stycznia anno.

Suplika pokorna szoltysov z krainy Lipeckіey.

XXVIII. Дві жалоби против Пюрковского, посесора вйтівства в Мшанци, перша з 1768 р., друга без дати.

В „Житю і Слові“, рік I, кн. I стор. 70—74 надруковані дві жалоби мшанецьких підданих против скарбника Яна Пюрковского під заг. „Панщина в Мшанци в XVIII в.“. Перша жалоба написана 26 вересня 1768 р., друга пізнійша без дати. Пюрковский, в устах народа Пирківський, був посесором вйтівства в Мшанци і оставав в селі найменше 30 літ. Дня 26 мая 1757 р. дав громаді подане висше письмо, а в осени 1787 р. утопив ся в Дністрі в селі Головецку.

Жалобники вчисляють в першій жалобі ті тягари, які повинні були відбувати в хосен Пюрковского. Возили гній від рана до вечера, в зимі молотили і дрова рубали, орали і волочили панови поле, а відтак косили, грабали і жали. Хто не вийшов до роботи, або не виїхав фірою, по такого посилав, а коли винуватець прийшов, замикав його в шпихліри і немилосерно бив. Посесор вйтівства забирав громадське поле і прилучував то до млина, то до вйтівства, навіть одному газді, своему сусідови, забрав огород і побудовав тут собі стайні. Як побачив чію худобину на своїм поли, велів заганяти до двора і властитель оплачував ся йому за шкоду. При господарці селян на пів пастушій був се також великий тягар.

Аренда в тім часі дійшла була до 1200 зол. п., а арендар в добрий спосіб не міг стілько зібрати і панови заплатити. До прибільшеня доходу з пропіначії служили пропої. Они були і давнійше в громаді, але за Пюрковского були так піднесені, що на думку жалобників могли людей з села повиганяти. Подані в отсій збірці письма згадують часто про пропої; нераз умираючий вставляє в завіщанє, кілько винен пропою свого,

а кілька громадського, або, що нічого не винен. Як хто провинив ся і його в громаді судили, приходив присяжний, пізнійше вїт і другі громадяни до корчми і там починав ся суд. При сухім горлі трудно було рішити справу, тож веліли Жидови давати горілки, яку винний повинен був заплатити. За Шюрковського рахували на людей пропій, чи був винен, чи ні; а не дав, не заплатив, послав йому пан на езекуцію свої три коні, а три крайника в Липя. Треба собі представити знищене мужика, коли він нарав дістав 6 коний до удержаня і вижвлення. А до того ще в кожній хижі брали по 3 гроші, а як тих грошей не було, забирали в дому, що попало під руки і несли до корчми і там заставляли. Осипу давали 40 полумірків, мабуть 20 корців, як полумірок значить мацю, або дві чвертки, та овес відбирав пан на свою двірську міру, а на тодішню не хотів брати.

Відтак подано поодинокі випадки побитя ріжних людей; між иньшим вимірено одному чоловікови 56 ударів канчуком, а другому 65.

Між громадянами найшов ся також панський прислужник, Іван Когут Миськів. Він юдив пана на людий, на їх рахунок пив в корчмі, забирав у них гроші, дерево, та научив пана способу, як побільшити дохід з пропоїв.

Сю жалобу подав до рук адміністрації замкової в Самборі Яцько Дригинич, той сам, що обірвав 56 канчуків.

В другій жалобі ролю Івана Когута перейняв його син Лучка, що докучав людям ще гірше, як його батько, а навіть Шюрковский. Уживав він 3 чверти поля відобравши від других гадів, забирав чужу худобу і нею собі робив, брав чуже дерево до городження плотів і людий побивав. Друга жалоба не дитована, та на мою думку, она десь невадовго була написана по першій. Споминка про Лучку ще живе в селі, про Івана, його батька, я не чув нічого.

XXIX. Громада дає свідощтво людям, що йшли до Варшави глядати справедливости у короля, 7 червня 1777 р.

Wszem wobic, komu o tym wiedziec nalezy albo będzie należało, daie się to świadectwo ludziem idącym z ziemi Przemyskiej, ekonomij samborskie, z klucza lipeckiego, a wsi Mszanca, do Warszawy w krzywdzie swoiey z suplikami do nayiasniejszego krola terazniejszego, Stanisława Awgusta, w ktorey krzywdzie... spodziewaiącym się otrzymać u prawo nowe, co jako żadnemu złemu o nich mnie... tak dla większey wiary, wagi y waloru y dla łatwiejszego im przeyscia to się daie świadectwo, ktore renkow moie własną stwierzam y potpisuie. Dla większey wiary z gromady podpisuie się. Dattum w Mszańcu die 7 junii 1772. Hryhory Bilak † Jacko Drehynycz † Iwan Sysyn † Cała gromada mszaniecka.

XXX. Завіщанє Івана Когута з 1772 р.

W Imie Oycy y Syna y Duchy Świętego Amen.

Ja Iwan Kogut ze wsi Mszanca, będąc oblozony chorobą od Pana Boga cielesną, ale na umysle y pamięci bardzo zdrowy, czyniąc testament ostatni y dyspozycją takową między małżonką y dziećmi swoiemi alias synami dwoma, na imie Wasylem starszym, a młodszym Iwanem, mając pola swego oyczyzny prętow osm, synowi starszemu prętow cztery y młodszemu prętow cztery, ten grunt w obydwie strony od granicy do granicy, z łązami, sadami, proczynami y ze wszystkiemi z dawna... nalezytosciami do tego gruntu. Znowu mam łązek pola na dzien orania na Chominskim od miedzy gorney Kowalowi, dulney Huywanowi złotych dwanasce, znowu mam pola na rzyce mszanieckiey kupionego na dni trzy, za ktore dałem woytowi płoszczanskiemu złt. 40. To obopolnie mają używać zwyw wyrażeni synowie moi y zona, a matka ich, chałupa y stodoła obopolna swego czasu mają się rozdzielić.

Długi moje.

Panu Jankowskiemu winienem złotych siedm. Wielmoznemu imci panu Piotrkowskiemu złotych 24 groszy 24. Panu Jankowskiemu, woytowi mszanieckiemu złotych polskich osm, starozakonnemu Motiowi arendarzowi mszanieckiemu złt. 31. Do Michnowca Jackowi Łeseykowi... U imci pana Jaworskiego w Nakle pozyczyłem złotych 200. alem oddał. Na to miałem kwit a kartym nie odebrał, waloru nie powinna miec. Iwan Huywan nie ma się u mnie upominac o nic, ia mam długu w Starym Miescie u mieszczanina Fedorego Hlibuna złotych 50 y ten dług offiaruie na święto cerkiew mszaniecką, ma oddać do rąk X. parocha mszanieckiego, znowu starozakonnemu Leybie złotych 5. Co się działo we wsi Mszancu krainie lipeckiey iego krolewskiey mosci przy bytnosci X. Jana parocha mszanieckiego y przy ludziach wiary godnych. Fedio Suchy woyt † Iwan Osafayło † Petro Zūbal † Iwan Kogut † Lesio Makar † Fedio Sysynyn † Iwan Kogut † Łuc Sysynyn † Jurko Hryniow † Petro Kowalow † Iwan Zamiszka † Stefan Oliszczak † Copia testamentu Iwana Kohuta r. 1772.

XXXI. Василь Дицман дає солтисови Іванови Волощакowi дозвіл жывати його поле через три роки, 17 люцня 1773.

Nizey na podpisie wyrazony zeznaie tym skryptem moim, w ręce urodzonemu Iwanowi Wołoszczakowi danym, a to w takowy sposób, iż grunt, ktoren był zpustoszony od lat kilkunastu, tenze Iwan Wołoszczak obiół y gospodarskim zwyczaiem sprawował y sprawuie, więc tera za te iego prace przez ludzi ugodzili się, azeby ieszcze używał lat trzy, po skączonych leciach trzech powinien będzie dobrowolnie do-

puscic tegoz dziedzica, a iezeli by nie mogł uzywac ten grunt sam, to nie powinien będzie nikt inszy uzywać, tylo ten sam wyz wyrazony pryncypał, co sprawował, y zastawic nie moze, ani arędować. Co dla lepszey wiary y pewnosci mocą moią przykazuię y ztwierdzam. Dattum d. 17 Juliy 1773 anno. Wasyl Dycman z. s. k. † Przy tym będąc Fed Gergel z. s. k. † Przy tym będąc Sen Łyło z. s. k. †

XXXII. Поквітоване мшанецьким війтам за чинш з 16 падолиста 1773 р.

Prosci woyci we wsi Mszanca oddali czynszu za rok ad ult. iuny 1774 złotych szesćdziesiąt y dwa, dico florenos 62. Dattum w Samborze die 16 novembri 1773. Підпис нечиткий.

XXXIII. Видатки з солтиського лану в 1774 – 7 рр.

Regestr

expensy pienięzny z haydukow Łanu Mszanieckiego do skarbu iego cesarskiej krolewskiej y appostolskiej mosci przez ręce gromady, tudzież y ich mosci panow kraynikow od roku 1774.

	To jest	złotych	groszy
Dalismsy gromadzie mszanieckiej		28	
Item do kassy dalismsy		22	
To się działo za bytnosci imci pana Kropiwnickiego.			
Na złotych 28 mamy kwit, a na złotych 22 wzięł			
kwit z naszych rąk imci pan kraynik teraznieyszy			
Kontrybucyi w drugim roku dalismsy na ręce imci			
pana kraynika teraznieyszego, na które to			
pieniądze kwitu nam niedał		19	
W trzecim roku dalismsy kontrybucyi w ręce imci			
pana kraynika teraznieyszego		19	(?)
na którą takze nam kwitu nie dał.			
Dalismsy w roku 1776 do gromady numerowego .		7	
a kwitu nam gromada na to nie oddała.			
Дописаво иньшою рукою: pot czas konskrypcyi.			
Item w roku 1777 dalismsy numerowego do gro-			
mady		3	18
takze nam kwitu na to gromada nie oddała.			
Dalismsy do Stryia na słome w roku 1777 do gro-			
mady		2	16
na co kwitu nam nie oddała.			

Item dalismy do Stryia w 1777 roku do gromady	2	26
Takze nam gromada kwitu nie oddała.		
Item w roku 1777 dalismy na ręce imci pana krajnika terazniejszego, a nie wiemy z iakiey racyi, gdyz y nasi antecessorowie nie dawali	24	(?)
Latus	126	(?)

Dalszy Registr.

	złotych	groszy
Transport Lateris	126	(?)
Item przepoiu dalismy do gromady		
w roku 1775	złotych 7	
Item w roku 1776	złotych 5	18
Item w roku 1777	złotych 6	
Dalismy do składki na reperacyą krajniczą	2	(?)
czegosmy nie powinni dawać.		
Prawda ze imci pan krajnik gromadzie wrucił, ale nam gromada nie oddała.		

in summa efficit 148

Ktorych to zwyw wyrazonych pieniędzy nigdy nie powinnismy dawać, a to co registrem podaiemy na to gotowismi iuramentem poprawic, iako sprawiedliwie, y nie tylko te kwote musielismy dac, ale tez y exekucyi to po dwa to po trzy złote dawalismy, co uczyni 18

Item mesznego dalismy do fary samborskiey za trzy lata na co kwity mamy 15

Registr haydukow mszanieckich.

XXXIV. Дня 16 марта 1776 р. подали солтиси з Мшанця жалобу на мшанецьку громаду до замку в Самборі. В 1772 р. переїжджали через село польські конфедерати, стрітили на поли Василя Годованця з війтівства, що там волочив виораний загін. Прийшли до него, випрягли кляч, вложили на ню кульбаку і забрали з собою. Мав на ню сісти провідник конфедерацької ватаги. Громада присудила, щоби солтиси заплатили за сю кляч Василеві Годованцеві, бо не заплатили податку до польської коменди, однак покривджені уневноють, що вони всі податки поплатили і все платять.

Ся жалоба надрукована в „Житю і Слові“, рік I, книжка III, п. з. „Споминки про конфедератів“.

XXXV. Самбірська економія звиває лицецького крайника щоби оправдав своє самовільне поступованє, 14 мая 1776.

Imci pan kraynik lipecki da my dostateczną explikacyą, za co przeciwko memu rozkazowi znowu prostym woynom z Mszanca odebrał młyn a panu Piorkowskiemu oddał sine scitu meo. Dattum w zamku samborskim d. 14 may anno 1776. Ant. Hil. Krisch oeconom administ....

XXXVI. Солтиси липецької країни подають збірну жалобу до замку в Самборі, що громади не зважаючи на їх привілеї притягають їх до поношеня громадських тягарів. В дописці солтиси в 4 сел. просять о опуст в податках (к. 1775—7 pp.).

Jasnie wielmożny panie, a panie nasz naylaskawszy!

My z całej krainy lipeckiey sołtysi należący do ekonomiy samborskiey, a poddani iego cesarsko-krolewskiey i apostolskiey mosci z iak naypokornieyszą suppliką, upadłszy pod stopy iasnie wielmożnego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieia dopraszamy się laskawey klemencyi pańskiej w rozwyrokowaniu naszej krzywdzie, którą ponosiemy. Y czego przedtym niebywało y nasi antecessorowie tego nie cierpieli, co my teraz czynimy za namową gromadzką, gdyz nam się tylko należy z łanu iednego dać złotych polskich 80, według prawa nam danego od nayiaśnieyszych krolow, a oni nieopserwuiąc tegoz prawa uprzywileyowanego, tylko do kazdey powinności według ordynansu imci pana kraynika nas wokuia, a my gruntu gromadzkiego nie uzywamy, zebysmy mieli wszelkie powinności wraz z gromadami odbywać, iakoto: wiele razy się trafi exekucia, to gromada na siebie grosz, a na nas dwa grosze rachuię, powtornie ze my to wszystko dawali przez trzy lata, cokolwiek nam (?) gromady rozkazali dawać do skarbu, iakoto kontrybucyi według ordynansu nam pokazanego dalismy gromadzie, raz iednego roku złotych polskich 50, drugiego roku takze dalismy złotych 20. Y teraz na nas zarachowali za trzy lata z iednego łanu złotych 360, a gdy z iednego łanu nam kaza gromady dać tyle za trzy lata, coz dopieroby uczyniło z dziesięciu łanow! Porachowawszy za trzy lata, y nasze gospodarstwa sprzedawszy na hurt niewystarczyłyby. Zaczym y powtornie upadamy pod stopy iasnie wielmożnego pana y nayosobliwszego... naszego do kresu zycia błagać zapisuiemy się.

Sołtysi w krainie lipeckiey znajdujący się, a poddani iego cesarsko-krolewskiey appostolskiey mosci z Łumny, Chaszowa, Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego, Mszańca, Gałuwki, Płoskiego.

P. S. My zaś nizey podpisani sołtysi takze poddani iego cesarsko-kro-

lewskiej appostolskiej mosci (ze) strony gradobicia dopraszamy się łaski pańskiej, poniewaz gromady mieli defelkę w podatkach y w innych powinnościach za jeden rok, tak y my tez dopraszamy się łaskawey klemency pańskiej o też same defelkę przynajmniey choć za jeden rok z pięciu łanow, to jest, w Łopuszance z łanu jednego, w Michnowcu z łanuw dwoch, w Lipiu z łanu jednego, y w Bystrym z łanu jednego, za którą łaskę także wraz z drugimi majestat boski za długoletne pozycie iasnie wielmoznego pana y nayłaskawszego dobrodzia do kresu zycia naszego błagać zapisuiemy się.

Sołtysi, a poddani iego cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci z nizey wyrazonych wsiow.

Z Łopuszanki, Michnowca, Lipia, Bystrego.

На сій просьбі нема жадної дати. З почерку письма можна догадувати ся, що воно написане десь коло 1775 а 1777 р.

XXXVII. Андрій Ватащак годить ся зі своїм зятем Іваном Волощаком по смерти доньки Андрія, а жінки Івана що до поділу віна, 19 жовтня 1776.

Działo się na iurisdycyji krajniczey w wsi Mszancu ich cessarsko-krolewskiej appostolskiej mosci dnia 19 8-bris 1776.

W sprawie y akcyi sądowey między Andrzejem Wataszczakiem z iedney aktorem, a Iwanem Wołoszczakiem zapozwanym z drugiey strony, poddanemi ich cessarsko krolewskiej appostolskiej-mosci o część po corce zmarley będącey za Iwanem Wołoszczakiem, stanąwszy osobiscie strony obydwie przed sąd krajniczy ich cessarsko krolewskiej appostolskiej mosci, dostatecznie wysłuchawszy, a ze nie mógł zgodzić, na ludzi nizey wyrazonych zdał, który ugody uczynilismy do sądu podali. Andrzej Wataszczak wydawszy swoię corkę za Iwana Wołoszczaka dał wienu to iest: gotowych pieniędzy 6, dico szesc, krowę iedną, na drugą gotowemi złotych polskich 28, dico złotych dwadziescia osm, zrebca, ktorego sprzedał za złotych polskich 28, ialowek dwie po roku maiące, a tak obrachowawszy wszystkiey kwoty wynosi pińezney złotych polskich 168, dico złotych polskich sto szescdiesiat osm. A ze po nieboszce dziecię zostało, dla pewności temuz przysądzili, aby Iwan Wołoszczak dał połowę tey części złotych polskich 84, dico osmdziesiat cztery z tą kondycyą, azeby przy odebraniu pińezdy stawil za... porekimią dwoch znacznych kmieciow, który maią się zapisac, ze gdyby stracil Andrzej Wataszczak, a dziad tego dziecka, połowę tego wienu, nie kto inny tylko my wypłacić powinnismy, zas druga połowa przy Iwanie Wołoszczaku zostac powinna. Jałowki zas dwie, z tych iedną wrocic ma, a drugą sobie za wychowanie zostawic. Waruie sobie

Andrzej Wataszczak, gdyby broń Boże wnuka umarła, a corka Iwana Wołoszczaka, tedy powinien będzie tę resztę wypłacić, którą to kwotę zwyczaj wyrażoną złotych polskich 84 eo instanti Jan Wołoszczak aby zapłacił pod surową exekucją. Aze iuz po kilka razy kłutnię ze sobą wszczynali, waruie się niniejszym dekretem, która strona zadosyc nie uczyniła y miała wznawiac kłutnie, grzywien na zamek samborski 14 y plag publiczne 50, mocą ktorego dekretu nakazuie się.

Th. de Erenkreycz m. p. Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz prysiężny † Hryc Wołoszynowski † Jacko Troska †

XXXVIII. Крайничий суд в Мшанци присужде Іванови Волощакѡви куплене ним поле, 18 жовтня 1776.

Działo się na iurisdycyi krayniczy w wsi Mszancu ich cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci dnia 18 8-bra 1776.

W sprawie y akcyi sądowej między Iwanem Wołoszczakiem aktorem z jedney, a Fedorym Butrynem z drugiej strony o pole na soltystwie prętów dwa, sąd krayniczy ich cesarsko-krolewskiej appostolskiej mosci wysłuchawszy obydwóch stron kontrowersyi decyduie: Poniewaz Fedor Butryn roku przeszłego 1775 sub data dnia 4 czerwca dobrowolnie sprzedał Iwanowi Wołoszczykowi y wziół zadatku ₰ 4 a f. 18 na tenczas kurrencyę maiące, uczyni f. 72, a ze przez podeyscie Wasyla Dorosza soltysa, który ma według nakazu naywyzszego gubernium, aby kozdy soltys cwierc pola miał, y nie więcey na łanie jak czterech osiadało, a tenze ma cwierc, zaś Iwan Wołoszczak tylko pręt pola a iest soltysem, Fedor Butryn między niemi siedział maiąc to pole po swoich rodzicach sprzedał dobrowolnie, więc niniejszym dekretem uznaię bydz nayblizszego Iwana Wołoszczaka, a Wasyl Dorosz aby zadatek nazad odebrał, a pierwszy kupuiący resztę summy dopłacił, to iest złotych polskich 98, dico dziewięćdziesiąt osm, za niedziel dwie pod surową exekucją. Zas chałupa (!) Wasyla Dorosza, która stoi na tym gruncie, aby nie wazył się Iwan Wołoszczak zrucac, ani dopominac się tego. Aze wymowa iest między Fedorem Butrynem y Iwanem Wołoszczakiem, azeby pręt pola do smierci przedawca tzymał, ten ma uzywac. Gdyby jaka strona z tych miała wzniecić jakowe kłutnie, vadium na zamek samborski zakłada się grzywien 30 nieochybnych y plak 50, mocą ktorego dekretu nakazuią. Th. de Erenkreycz. Przytomni przy tym sądzie Jędrzey Jankowski † Jacko Dryhonicz prysiężny † Wasyl Dorosz soltys ten co powrotnie kupował †

Ten dekret tym się konfirmuie. Dattum w zamku samborskim dnia 6 9-bris 1776 anno. Ant. Hil. Krisch oeconomii administrator.

XXXIX. Гриць, Яцько і Юрко Кибалки просять замковий уряд в Самборі, розсудити їх справу в Бобиками і Василем Шевяком, 29 цвітня 1777 р.

Jasnie wielmozny panie, a panie nasz nayłaskawszy!

My ze wsi Mszanca poddani iego cesarsko krolewskiey y appostolskiey mosci z krainy lipeckiey, a do ekonomiy samborski należący, z iako naygłębszą pokorą upadamy pod stopy iasnie wiel. pana y nayłaskawszego naszego dobrodzieia zebrząc łaskawey klemencyi pańskiey w rozsądzeniu między nami nizey podpisanemi z iedney, a między Bobami y Wasylem Szewiakiem z drugiey strony, racione gruntu pułtora pręta, nazwiskiem Homiaczyzna, a to w taki nizey opisany sposob: Iz będąc na woytowstwie mszanieckim Alexander Steckowicz sprzedał, dał, darował wiecznemi czasy gruntu dwa pręty pola nazywaiący się Homiaczyzna za złotych polskich 64. Bazylemu Kibalikowemu, a oycu naszemu, gromada zas widząc, ze przy tychze dwoch prętach pola znajduie się ieszcze pułtora pręta pola pustego gruntu, tak właśnie iakby ieden był, mowi tak taz gromada do Hrycia Kibalikowego, a dziada naszego: „dodaiemy wiecznemi czasy tobie do tego gruntu kupnego, y te pułtora pręta, kiedy się wraz ciagnie, lepiej zebys wraz y syn twoy z swemi wnukami powinności należące do skarbu odbywali, nizeliby miało darmo pusto lezec; te zas pułtora pręta, ktore dziadowi naszemu gromada wiecznemi czasy nadała do uzywania z takowey racyi, to jest, ze nasz dziad będąc obywatelem haszczoskim (в Хашова) z oycy, z dziada, pradziada, y podczas ciężkich rokov dostał się w podanstwo pod imci pana Konstantego Humnickiego, possessora woytowstwa mszanieckiego, ziechawszy na ten czas wielmozni komissarze do zamku samborskiego na ten czas iego krolewskiey mosci, pod ktorych udawszy się protekcią, zaraz go ciz sami wielmozni komissarze, to jest wielmozny imci pan Heynyk y wielmozny imci pan Gotz z poddanstwa odieli, y osadzili go na tymze woytowskie mszanieckim, mowiąc, ze iak był poddany iego krolewskiey mosci, tak y teraz niech będzie, ktoren zaraz kupił sobie dwa pręty pola zwyw wyrazonego u Alexandra Steckowicza, a gromada mszaniecka ustąpiła mu pułtora pręta. a ustępując dołożyła y to, mowiąc, ze ktokolwiek by miał iaki dług na tym pułtora pręta pola, lub tez moze bydz kto successorem tego gruntu, niech się teraz obzywa przy gromadzie y urzędzie krajniczym, ale na ten czas tak według długu nikt się nie obzywał, zeby kto miał miec, iako tez y successorem bydz się nikt nie uznawał, y tegoz gruntu uzywamy od r. 1748 spokojnie ni od kogo nie maiąc zadney przeszkody, ani o zadnym długu niesłyszeliśmy az do roku 1776,

to jest obzywa się Wasyl Szewiak, y obsyła nas czlekiem, mówiąc, niech Kibały wruca długu złotych 40 z tego pułtora pręta, albo niech się ze mną zgodzą, dołożywszy ieszcze tak tenze Szewiak, ze ia za te pieniądze kupie wosku do cerkwi świętey, iezeli moy dziad sprawiedliwie napisał w swoim testamencie, to za iego dusze podjdzie, a iezeli ni, to za waszego oycy czyli dziada, y zgodzilimy się na złotych 16, ktore zaraz dalimy temuz Szewiakowi y zaraz za nich wosku kupił, tylko zesmy kwitowania od niego nie wzieni. Bobiki zas teraz nas niedopuszczają do tego pułtora pręta Homaczyzny, mówiąc tak do Wasyla Szewiaka, ze my bliższy do zapłacenia tego gruntu będąc sobie swatami, nizeli Kibaliki, a do tego, ze y staynia naszego dziada stoi na tym gruncie, y takim sposobem między nami iest kłutnia. My Kibaliki przy własnym swoim kupnym y drugim nadanym gruncie obstaiemy, iako karta opiwa, a Bobiki, nie wiemy iakim prawem nam zabraniają tego pułtora pręta pola uzywac. Zaczym my siroty po zmarłym oycy będąc wraz z matką upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana y najsłaskawszego naszego dobrodzieia żądamy łaski pańskiey w tym rozsądzenia, gdyz nam czas uchodzi do orania, y nie mamy zaczym sądzie się z nimi. Za którą łaskę do kresu zycia naszego maiestat boski za długoletne pozycie y szczęśliwe panowanie iasnie wielmoznego pana błagac zapisuiemy się. Dattum w Mszancu dnia 29 apris 1777 anno.

Hryc Kibalik † Jacko Kibalik † Jurko Kibalik †

Przy tymze będąc z gromady ludzie, zeznając prawdę, na to się podpisuią. Iwan Sywak przysięzny mszaniecki † Jacko Dryonicz † Jacko Troska † Hryc Sywak † Hryc Wołoszynowski † Łesio Sysyn † Łesio Wataszczak †

Pokorna supplika do iasnie wielmoznego pana y najsłaskawszego naszego dobrodzieia ze wsi Mszanca dnia 29 Aprilis 1777.

XL. Иван Вайкич і його жінка Наня піддані з Бандро́ва віддають свою доньку Пелягію за Юрка Кибалика з Мшанця і записують йому в передслюбній умові 5 прутів поля, 1777 р.

My niżej na podpisie wyrażeni wydaiąc corke swoje imieniem Pelagią za Irzego Kibalika w Mszanee zapisuiemy mu gruntu prętow pięć, ktoren to grunt dzieli się na dwie części, to iest w jednym mieyscu z dołu prętow два, alias zaczynaiący się od miedzy dolney Łesia Markarowego, a ciągnący się do gorney miedzy Jacka Sysynego, w drugim zaś mieyscu prętow trzy od miedzy z dołu Ilka Sysynego ciągnąc się do miedzy w gore Michała Hryniowego, te zaś прęты iak w jednym, tak też y drugim mieyscu znajdujące się z wyrazonemi mieydzami, z lasami, łazami, łakami, sadami, prognoiami y ze wszystkimi do tegoz

gruntu (gdzieby się mogło co naleść) przynależycosciami, wiecznemi czasy w posagu temuż Irzemu Kibalikowi zwyż wyrazonemu, a zięciowi swemu zapisuię, daię, daruię, nic a nic sobie nieexcupiując z tym dokładem, ze iezeli by się na tym gruncie iaki dług znaydował, albo iakową pretensyą miał, to nie do mego zięcia, ale do mnie samego ma, co ia powinien zaspokoic y na to się podpisuię znakiem krzyza s. iako nieumieiętny pisma. Dattum w Bandrowie. Iwan Waykicz † Nania zona moia rodzice teyze Pelagiy. Przy teyze interczyie będąc ludzie z Bandrowa tak się podpisuią. Wasyl Lirak † Teodor Mural † przysięzni. Z Groziowy będąc Grzegorz Turkuw. Z Mszańca będąc Alexander Wataszczak † Jan Kogut † Hryć Bielak † Michał Dryonicz † Michał Demuszka †

Intercyza Irzego Kibalika 1777 r.

XLI. Солтиси в Мшанця подають жалобу на громаду, що вона хоче від них відобрати чверть поля, і примушує до ріжних тягарів, 1778 р.

Jasnie wielmożny panie, a panie nayosobliwszy!

My sołtysi ze wsi Mszanца upadamy pod stopy iasnie wielmożnego pana z tą naszą pokorną suppliką w krzywdzie naszej ponoszącej (!) od gromady mszanieckiej, a to w ten sposob, iz ieszcze zwmianki nie było, aby mieli bydz sołtysi w Mszancu, kupił sobie (iako opiwa karta gromadzka, testament y dekret) cwierc pola u Krysy, tez dwa gospodarze byli gromadzkie. A ze w kilkanascie lat uchwalono, aby sołtysi byli w Mszańcu, tak się trafiło, ze y ten Michalik był obrany sołtysem, gromada zas tymze sołtysom nowo obranym wyznaczyła do sołtystwa lan gięty z przydatkiem wirzhem nazywaiącym się Weryzek, ktoren Weryzek odebrała gromada nazad, teraz zas chce taz gromada odebrać te własną cwierc kupioną przez Michalika u Krysyny, a my mamy wielką krzywdę y w tym łanie, bo sobie gromada rachuię w nim znayduiących się cwierci pięć, a my właśnie tylko uzywamy cwierci trzy, bo z jedney strony wspieraią łązy gromadzkie (gdy się za wsią dzieie), z drugiey strony przeszkadzią skały, potoki, wertepy, y Magura (ropa), y na tym uzywaniu tego lanu na jedney połowie dwie chałupy, a drugiey połowie drugie dwie chałupy stoi, a więcey nie mamy się gdzie podzieć, tylko ta ieszcze nas cwierc wspiera kupiona nazywaiąca się Krysyna, którą chce gromada od nas odebrać, bez zadnych dokumentow, którą, gdy odbierze bez pokazania dokumentow, pewnie my rozydz się będziemy musieli, a nietylko w tym odebraniu tey cwierci pokrzywdzenie mamy od gromady, ale tez y w innych niepowinnych powinnościach, iako to w wozeniu łąter, iedlic, na zatwar, w przepoiach y w czym

kolwiek sobie gromada pomocnemi bydz kaze. Przez którą niepowinną pomoc chcą z całej krainy lipieckiey sołtysi supplikę na nas pisać, mówiąc, że wy nam psuiecie, nad prawo robicie, zebyscie powinni robic, to by w prawie było, a gdy w prawie zadney pomocy do gromady niema wyrazoney, zaczym nie powinniscie się iey powinować. Zaczym y powtornie upadamy pod stopy iasnie wielmoznego pana zebrząc dobroczynności pańskiej w tey mierze, za którą odebraną łaskę majestat boski za długoletne pozycie y szczęśliwe panowanie iasnie wielmoznego pana nad nami błagać zapisuiemy się. Dattum w Mszancu 1778 roku.

Hayducy ze wsi Mszanca.

My zas hayducy z całej krainy iako chcemy y w samey rzeczy uczynimy, że supplikę będziemy pisać na kolegow swoich mszanieckich według wyrażenia w supplice, tak na to się podpisuiemy znakiem krzyża świętego.

Hayducy z krainy lipieckiey	}	z Gałwki †	}	z Haszczowa †
		z Bystrego †		z Łumny †
		z Lipia †		z Płoskiego †
		z Michnowca †		
		z Łanow Dwuch		
		z Łopuszanki		

Pokorna supplika do iasnie wielmoznego pana y nayosobliwszego naszego dobrodzieja od sołtysow mszanieckich w roku 1778 podana.

Hr. Ehrenkreutz wird den Inhalt gegenwärtiger Supplique untersuchen und cum... (нечитке слово) communicati den Berich[t] anher erstatten. Sambor d. 28 Januar 1778. Hladky.

XLII. Посесор війтівства в Грозьові не подав фасії, за те дистриктовий уряд в Дрогобичи приказав липецькому крайшникови поставити скарбового пахолка на екзекуцію, 21 марта 1778.

Copia z kancellaryi dystryktu ich cesarsko krolewskiey appostolskiey mosci drohobyckiey. Urząd dystrykt. ostatni raz JP. krainikowi krainy lipieckiey przykazuje, aby pod wielką odpowiedzialnością bez najmniejszey zwłoki przy odebraniu tego mandatu instantanae postawił skarbowego pacholka na ekzekucję do woytowstwa groziowskiego, który pacholek codzien po złotym polskim jednym brac będzie, dopoki za prawym siedzącym (!) w tym woytowstwie JP. possessor z dawnemi mu do produkowania nakazanemi drukowanemi fassyami, albo iezeli się w r. 774 nie fassyonował, podług rozkazu naywyższego gubernium do fassyonowania się do kancellaryi dystryktu tuteyszey

nie stanie. Co powtórnie do wykonania bez najmniejszey zwłoki surowo przykazuje się. Dattum w Drohobyczy (!) dnia 21 martii 1778 anno.

L. S. Gotl. Rzychowski.

Aze niemasz skarbowego więc ziemiańskiego pacholka posyła się, który surowo exekwowac ma według rozkazu y kontentacyę codziennie odbierać. Dattum Mszanec dnia 27 martii 1778. Th. Erenkreutz.

Excucia moге odstompic die 29 Marty 1778. Goll. Rzyckovsky.

XLIII. Крайвик в Львю присудив Кибалови поле, которого уживали Лудь і Василь Сисни, 28 марта 1778.

Działo się w wsi Mszańcu na iurysdykcji krayniczy ich cesarsko krolewskiej mosci dnia 28 marca roku 1778.

W sprawie y akcji sądowej nizey wyrazoney, między Jurkiem Kibałą aktorem z iedney, a Łuciem Sysynem y Wasylem Sysynem zapozwanemi z drugiey strony, poddanemi wsi Mszańca ich cesarsko krolewskiej mosci osobiscie stawaiącemi o pola prętow trzy nazwiskiem Waykowicoskie, sąd krayniczy ich cesarsko krolewskiej mosci wysłuchawszy stron kontrowersyi, dokumenta przeyrzawszy, nim przystąpił do decyzyi z ludzi doskonale wypytawszy się, na ostatek na ludzi zdawszy się, a gdy y ci nie mogli ugodzic decyduje: Poniewaz Jurko Kibało wziąwszy sobie za zonę corkę Iwana Waykowicza, poddanego wsi Bandrowa ich cesarsko krolewskiej mosci, dziedzica naturalnego tego gruntu, który zapisał w posagu po corce swoiey ten grunt. Zapozwani Łuc y Wasyl Sysyny dobrze o tym znaiąc nieprzestrzegali, y wcale zamilczyli, az gdy zięc Iwana Waykowicza aktor upominaiąc się o tenze grunt, na tenczas powiedzieli, ze to ich dziedzictwo. A ze ludzie uznali, iz te pręty waykowiczowskie y Sysyny qua pustkę trzymali, co dla lepszey wiadomosci sam na grunt ziezdalem y na tym polu zadnego budynku nie masz, ani ogrodow, dopiero w roku przeszłym uczynili ogrod, strona aktorowa zas y ludzie powiadaia, ze gdyby ich dziecictwo (!) było, uprawiali by y nie dali zarastac gruntowi. Potym nie pokazuią zadnych dokumentow, tylko od lat 133 na grunt melkowiczoski, gdy strona aktorowa dopominała się, aby produkował testament dziada swego, powiedział ze zginol (ktory naylepiey oswieciłby) tylko oycy swego pokazał, w którym nie wyraża wielosci gruntu. Gdy tedy mogł papiery od lat 133 trzymac a testamentu pozniejszego nie, w czym okazuię się sam Luc y Wasyl Sysynowie, iz nie ich grunt, tylko Waykowiczowski. Zeznał p. Jankowski, iako ciz przyszedłszy do syna iego z papierami napadł na testament, ktorego doczytac nie dał y wziol. Gdy aktor nie maiąc gruntu, chce bydz kmieciem y budowac się, ile iemu zapisano, więc temuz przysądza się wiecznemi czasy. Zaś

ciz Sysyny iako qua pustkę trzymali, tak odtąd nic miec niepowinni do tego gruntu, ani zadney prepedycyi czynic pod grzywami N. 14 y plag 25, mocą ktorego dekretu nakazuie.

Th. Erenkreutz pob. Ip.

Ludzie przytomni Jacko Dryhnicz przysięzny † Hryc Siwak † Hryc Paraszczak † Hryc Wołoszynowski † Stefan Kuchta †

Extrakt z protokołu dekretu ferowanego między Jurkiem Kibałą z iedney, a Łuciem y Wasylem Sysynem z drugiey strony o pola prętow trzy.

Jak Luc Sesin przysięgnie, ze testamentu dziada swego nie ma y nikomu go do przechowania nie dał y na zdradę successorow Iwana Wayka nie utaił, a to in spacio dwoch niedziel, tedy wolnym zostanie od impetycyi Jurka Kibały; a jezeli nie przysięgnie, tedy temuz Jurkowi Kibale gruntu melkowiczowskiego prętow dwa y łokci cztery do siania na wiosnę w teraznieyszym 1778 roku na wieczne czasy odda. Dattum w zamku samborskim die 1 aprilis 1778. Hładky dyrektor.

A poniewaz Kibało na dekrete ferowanym, y rezolucyi zamkowej nie przestaie, y kluci się ustawicznie; więc jezeli by odtąd strona ktora kłutnie respektem gruntu wyrazonego miała wzniecac, zakłada się kara nie opustna na kłucącego plag Nr. 50. A zas Jacko Dryhnicz (!) przysięzny mszaniecki, Jacko Dryhnicz (!) drugi y Łesio Wataszczak mają poysc na grunt waczakowski y Kibale prętow dwa y łokci cztery w rownym polu odmierzyc y oddac nakazuie. Dattum w Mszancu die 9 aprilis 1779 anno. Oliwienski.

XLIV. Завіщанє Григорія Волощака, а 24 марта 1779 р.

W imie Oyca y Syna y Ducha Świętego Amen.

Ja Hryhory Wołoszczak będąc na ciele chory, a na umysle zdrowy czynie testamęt za dobry pamięci swoiey, pola pręt soltystwa, stodołę, oyczystego zapisuie synowi swemu. Peteszowi na miarke pola dałem złotych 3 na Rzepiszczach, Fediowi Pozniakowi dałem złotych 4 w tym ze mnieyscu na miarke. Oszczypkania wdowa winna mi złotych 2. Lesiowi Burdynemu dałem na miarke pola pod Zukowem złotych 2, na miarke Petryszyne dałem złotych 3 bez groszy trzech, Jackowi Dryhniczowi dałem na miarke pola pod kątem złotych 19 y groszy 10. Po droge Hryc Kroliszyn winien mi złotych 16, syn moy powinien tylko pola miec, co Petro Wołoszynowski y w łazach y gdzie tylko się zaydzie iakie kawalki nie powinni się klucic ni naczym.

My przy tym będące podpisuiemy się Jędrzey Jankowski † Łesio Sysyn † Jacko Dryhnicz, przs[ięzny] † Łesio Kowal Michałkow † Jacko Dryhnicz † Wasyl Wołoszczak † Teodor Starzawski, paroch msza-

nieskiy. Die 24 marti 1779 anno. Productum die 17 aprilis 1789 anno w Lipiu. An. Karwoski iust. camer. Łomnae. Iscribatur in librum tom III pag. 91 et 92 Nro 98. Łomna die 25-ta 8-bris 1831. Łabowski (учитель народної школи в Ліпш).

На сїм завіщаню записана на другій сторонї оттака пісня:

Pieśń o panu Połaskym.

Jak sia wziały pany Lachy z kozakom styraty,
poczały sia kozaczenky iak snopi walaty.

Kryknul sotnyk zaporoski ta na swoi lude:

Ydet woysko wołyńskoie wołowaty, batalia bude.

Ydet woysko kozackoie ot mista (перечеркнене Satanowa) Zenkowa

Oy letiły pany Lachy kony iak sołoma.

XLV. Громадська старшина в Мшанци присуджує лав поля Юркови Бариллови против Мацька Гулі і Сенька Барила, 4 мая 1779.

Między Jurkiem Baryłowym, aktorem z iedney strony, a pozwanyimi Mackiem Guło y Senkiem Baryło, stawiającemi do sądu naszego nizey podpisanych, a z rozkazu wielmoznego imci pana Oliwińskiego, kraynika naszego lipeckiego, nas nizey podpisanych do osądzenia tey sprawy naznaczonych i postawionych, więc my stron obydwóch kontrowersij wysłuchawszy decydujemy: poniewaz Jurko Baryło, aktor dowodzi swiadkami, iz on iest z dawna przodkow swoich Dylinow, a ten łaz oyczysty iego własny, iako y na pismie swiactwo do sądu pokaze, a pozwany Macko Guła y Senko Baryło zadnego dokumentu nie pokazuio y zadnym swiactwem nie dowodzo, tylko uporczywie ten łaz zorali, więc my nizey na podpisie wyrazeni decuduemy, aby Jurko Baryło oddał nasienie owsa korcy dwa, Nro 2, a swoy łaz zbożem zasiany odebrał y wiecznemi czasy jako swoy oyczysty trzymał y uzywał y do sądu WMImci pana kraynika ten dekret podał do aprobaty. Dla czego my podpisujemy, nie umiejąc pisać kładniemy znak krzyza świętego. Dattum w Mszancu dnia 4-ta maji 1779.

Jacko Dryhynicz † przysięzny mszaniecki. Łesio Wataszczak †
Jacko Dryhynicz † Hryc Siwak †

A poniewaz z rozkazu mego ludzie sumiennie uznali, jako nie komu, ale Jurkowi należy łaz, więc przichiliwszy się do rzetelney decyzyi ten dekret stwierdzam. J. W. Oliwiński.

XLVI. Завіщанє Дмитра Волощака, солтиса з Мшанця, без дати, написанє в половинї XVIII віка.

W Imie Oyca y Syna y Duchu Świętego Amen.

Ja Dmytr sołtys, iż będąc podobnieyszy [do] tamtego swiata, nizeli

tego y przy słabosci zdrowia mego, czynię dysponowanie duszy moiey grzeszney, oraz y wyrazam y czynię porządek między synami moiemi y z brataniczem moim Hrehorym. Nasamprzod iest gruntu cwierc iedna między gromadą. Poniewaz wyłożono na ten grunt do sądu y prawa złotych sto, Nro 100, y znowu iezeli by się z braterstwa brali do tey cwierci, powinni dac do syna najmłodszego Iwana iego expensu złotych pięcdziesiąt, Nro 50. Znowu do tego gruntu pod dwa dni orania w łązu, z iednego łązu pola podatek dawałem za dwadziescia lat, co brataniecz moy uzywał, y ten grunt kupiony u Krysy za złotych pols. pięcset, Nro 500; y znowu według testamentu brata mego zeby się pogodził, od Iwana syna mego pręt ieden a od brataniecza pułtora pręta, y podatku na mnie podłożył po złotych cztery niesłusznie; y znowu Krysyna Hriatka należy do tego gruntu. Y znowu porządek między synami moiemi: nasamprzod Hryhoremu najstarszemu pręt pola ieden, chałupa Iwanowi synowi najmłodszemu y wszystka stodola, Hryhoremu pułtory stajni pooddawac powinni wszyscy trzy synowie moi. Na co dla lepszey wiary y wagi ręką własną krzyzykami s. podpisuię się. Dmytr † Wołoszczak.

Przy ludziach wiary godnych: Fedio Gergiel † Wasyl Oszczypek † przy tym ze y Xiądz Jan Demianowski y Wasyl Dycman.

Item przystawionego placu pod budynkiem Wasyla Kudelicza albo posunąc się, albo odmianę dac onemu mozna.

XLVII. Завіщанє Яцька Лемака з 27 січня 1780 р.

W Imie Oyca i Syna i świętego Ducha Amen.

Ja Jacko Łemak, bendąc na ciele horym i na umysle barzo dobrze zdrowy, czynię testament za zywota swego y porządek miendzy synami swoymi. I na samyprzut synowi starszemu Hryciowi prętow dwa nazwano Łyluwki, swoiey własney oyczyzny, liubo poszło w zamine z Hryciem Paszkiem, ieden pręt, a drugi pręt kupilem sobie za złoty polskich szestdziesiąt szest, Nro złotych 606 (має быти 66). Takze synowi starszemu, a imie Hryciowi do tych dwuch prętow, gdzie sie jaky łązek znajduie, pot dwa dni polia, matce swoiey, do smierci swoiey na ieden dzien u Polianskim, a na drugi dzien nat Tiniu powinna sobie zazywac do smierci swoiey. Takze synowi młotszemu, a imie Iwanowi polia prętow trzy nazwano Wargoszyzny, kupilem sobie u stryia swego na imie Ihnata za złotych polskich dwiescie szestnascie, Nro złotych 2061 (має быти 216) i gdzie sie jaki łązek znajduie do tych trzech prętow, to iego y budynek powinien bendzie stac na Łytofce na pliacu, takze łązek polia u Maksymiskim iak niedza (!) Sysynh od Mohnaczky do potoka, drugi łązek za poliem szyrokim pot Kiczirkami, takze na Zydownym

Snozem, łazek polia do tego gruntu własnego Mackowi Guli dałem na zastawie złotych polskich osm na ławe na Poliankach, także bratwu do skarborny coroczney zasłużoney sumy złotych polskich trzynascie i groszy szest, Nro złotych 31 (має бути 13) groszy 6, przy tym zostaie nayniszy sługa Jack Liemak smiertelny, X. Jan Dziemianoski. Działo sie we wsi Mszancu przy liudziach wiary godnych roku panskiego terazniejszego 1780 miesiaca ianuaryi die 207 (має бути 27). Jendrzey Jankosky † Lesio Wataszczak † Wasyl Szewiak † Wasyl Paraszczak † Stefa Łemak † A poniewasz by sie jaka karta znajdowała na te polie pot Kyczirkami, to walioru nie powinna będzie miec, nikdy na wieky amen.

Productum subscribit die 2-da augusti 1790 in Lipie Aug. Karwowski iust. et iudex cameralis łomnensis mp.

XLVIII. Самбірський замковий суд рішає спір о поле між Юрком Барилом і Грицем, Яцьком і Іваном Сиваками, 21 цвітня 1780 р.

Actum in curia caeseo regia Samboriensi feria sexta ante festum sancti Adalberti episcopi proxima, die videlicet vigesima prima mensis aprilis anno Domini millesimo septingentesimo octuagesimo.

W sprawie y akcji sądowej między pracowitemi Jurkiem Baryło, poddanym wsi skarbowey Mszańca aktorem y Hrycem y Jackiem Siwakami swoim y Jana brata imieniem czyniącemi, poddanemi wsi teyże Mszanca, zapozwanemi osobiscie stawaiącemi, sąd niniejszy generalny ekonomiczny decydując pozew ze strony aktorskiey pozwanym na dzień dzisiejszy wydany, ponieważ aktor zadnego dokumentu oryginalnego kupienia przez antecessorow swoich grontu Szlachtyń zwanego w sądzie swoim nie pokłada, ani swiadkow osobistych do probowania tego nie sprowadził, pracowity zaś Jacek Siwak, ieden z pozwanych od dekretu krajniczego w roku tysiäcznym siedmsetnym sześćdziesiątym pierwszym dnia piątego kwietnia nastąpionego do wyzszej tuteyszey apellacye założył zwierzchnosci sądowej, a aktor u wielmoznego imci pana Uruskiego, na ten czas jurydykcyi tuteyszey pisarza, bez przyzwania drugiey strony aprobacyą tegosz dekretu zyskał, potym zaś w roku tysiäcznym siedmsetnym siedmdziesiątym szostym, między teraznieyszemi stronami w Bystrym dnia dwudziestego osmego listopada w przytomności roznych ludzi przy imci panu krajnyku bez uszczerbku aktora nastąpioną y podpisem aktora stwierdzoną kompleacye imci pan Żułkiewski, archiwista zamkowych aktów, roku siedmsetnego siedmdziesiątego siódmeego dnia osmnastego kwietnia, niesłusznie na prozbę iedney tylko aktorskiey strony zkassował, sąd niniejszy ekonomiczny kompleacye przerzeczoną [z] roku 1776 w całości potwierdzaiąc, aktorowi ieden pręt

grontu tego Szlachtyń zwanego, pozwanym zaś drugi pręt, ale za poprzedzającym zaplaceniem złotych polskich dwudziestu pięciu, aktorowi toz komplacyą wynalezionych, z wszelkim oraz zasiewem teraz na tymże gruncie znajdującym się wiecznie przysądza. Za wybiegi zas w tym punkcie przez aktora w tak słusznym interesie czynione sąd niniejszy tegoz aktora aresztem zamkowym przez dwadzieścia cztery godzin ukaranym miec chce, rozmierzanie zas tego grontu w przytomności pracowitego Jacka Dreznicza, przysiężnego y Alexandra Mackowego urzędu w przeciągu dni trzech pod exekucyą zamkową uczynić nakazuie, których także za fatygę w wymierzaniu podjęte aktor sam ukontentować powinien mocą dekretu niniejszego.

Ex protocollo decretorum curiae cae. re. samborien. extraditum, Ferdinandus Szachłacki, actorum eorund. notarius.

Напись: Міędzy pracowitemi Jurkiem Baryło i Siwakami bracią, wsi Mszańca poddanemi o summy 289 finalny dekret w zamku samborskim dnia 21 kwietnia 1780 Nr. 79.

XLIX. Федьо Бутрим продає два пруты поля Іванови Волощакови, 17 мая 1780 р.

Ja, nizey na podpisie wyrazony czynie cesyie, czyli predazy swego gruntu własnego Iwanowi Wołoszczakowi, to iest, prętów dwa, które to grunt znajduje się od między Wasyla Dorosza z iedny strony ciągnąc do między tegoz Wasyla Dorosza, teze grunt w obydwie strony własny soltysky alias tegoz samego przedawcy, którą przedalem za sumę złotych polskich sto siedemdziesiąt, dyko: 170, z łązami, ogrodami, łonkami y ze wszystkimi do tegoz gruntu, gdziekolwiek się mogło co naliesc, przynalezytosciami, łąz na Hryniowym pod sztyry płугy od granicy michnowsky do między wuytowsky, łąz drugi pod Tyniu (нид Тинев) под пług ieden, pomiarek także pod Tyniu, na Feciwskym staie dwoie od między Iwana Peteszowego, a drugi Iwana Łukacza. Tez polie ze wszystkimi przynalezytosciami do tego gruntu y pliacem predaie, daie, daruie, iz sam sobie ani pokrewnym swoim nic a nic nie zostawuie, tylko temuz wyz wyrazonemu Iwanowi Wołoszczakowi zapisuie y powinie zazywac za spokojem y dzieci iego y potomkowie iego. Na co dla pszey wagy y walioru podpisuie się krzyzykiem s. Fedio Butrym przedawca † y zona iego Marunia † Jendrzey Jankowsky † Jacko Drehynycz, przysiężny † Stefan Łamaniec z Michnowca soltys † Łesio Wataszczak † Łesio Sysyn † Iwan Baranecky † Ilko Kudelycz † Iwan Wołoszczak, stry iego kupca † Jurko Opaliak † Działo się w roku 1780 miesiąca maia d. 7.

Tez prętów dwa od Fedia Butryna na soltystwie przedane pod

dattą d. 17 mai roku 1780 temuz Iwanowi Wołoszczakowi sołtysowi aprobuie y ztwierdzam. Dattum w Wołczy (турецького пов.) d. 29 mai et anno BN. Oliwiński mp. ekonom kr. rozłuc. y lipecki.

L. Мшапецький суд засуджує Івана і Василя Волощаків за побите Петра Волошнівського, 5 вересня 1782 р.

Między pracowitym Piotrem Wołoszynowskim aktorem z iedney, y Iwanem y Wasylem Wołoszczakami z drugiey strony, z roskazu wielmoznego imci pana krainika krainy lipeckiey, ia urząd mszaniecki z innemi ludzmi sumiennemi wysłuchawszy uzalenie się wyz pomienionego Piotra Wołoszynowskiego na Wołoszczakow i onych do sądu swego urzędniczego przypozywawszy, swym dekretem intimo Iwanowi y Wasylowi Wołoszczakom, aby nayprzod Iwan Piotrowi Wołoszynowskiemu dał złotych polskich 12 tak za bóliak i za pretęsie, a naybardziej, ze tenze Iwan Wołoszczak widząc swego brata Wasyla, ze przebiegłszy na drodze ten Piotra Wołoszynowskiego i tam go bic zaczowszy, a Iwan Wołoszczak buykie usłyszawszy tamze przybiegł, nie bronił, ale raczey [do] buyki dopomagał, Wasyl zas Wołoszczak ma otrzymać iako będąc początkiem tego pobicia, publicznie plag czyli kyio w 15. Ktora by zas strona wazyła się na potym buykie iakową odnowić, tedy będzie odesłana na miesiącow dwa do taczek. Co się działo na urzędzie mszanieckim przy ludziach wiary godnych dnia 5 wrzesnia v. s. roku panskiego 1782.

Łesio Wataszczak, urząd mszaniecki † Slachetny imci p. Jędrzey Jankowski † Łesio Telep z Gałowki † Fedio Gergil z Gało †

LI. Легітимація Стецковичів в 24 лютого 1782 р.

C. r. officium castrense premisliense iudiciale notum testatumque facit generosos Andream, Joannem et Theodorum, olim generosi Hrehorii Steczkiewicz cum generosa Marianna Łipecka procreatos filios, tum alterum Andream, olim generosi Alexandri Steczkiewicz cum olim generosa Marianna Jaworska procreatum filium, Steczkiewiczze fratres inter se patruęliter germanos ad exigentiam dispositionum de legitimationibus generis nobilitaris pra[e]scriptarum, et quod tam ante, quam post revindicationem horum regnorum Galiciae et Lodomeriae more nobilium vixerint et pro veris ac actualibus nobilibus reputati fuerint, ab hinc attestari expetiisse. Quorum petito deferen do eosdem generosos Steczkiewiczze ante et post revindicationem praesentium regnorum titulo nobilitari gaudere, eundemque huiusque laudabiliter conservasse et conservare, necnon domicillium sui hisce in regnis habuisse et habere, scilicet in palatinatu Russiae, terra praesenti Praemisliensi, circulo vero samboriensi villaque Mszaniec, sit firma certitudine, attestatur. In

quorum fidem erga subscriptiones praesens attestatum officium sigillo sui (!) communiri mandavit. Datum Praemisliae sub sessione judiciali die 24-a mensis novembris millesimo septingentesimo octuagesimo secundo anno. Michaël de Myszczowa Węglowski, notarius jud. castr. praemisliensis, pro tunc praeside locum tenens. Johan de Nowosielce Bandrowski, subdelegatus castri praemisliensis, juratus judicis locum occupans. Matthaeus Prilipkowski, castri praemisliensis judex subdelegatus, juratus magnifici notarii officium supplens. L. S.

Вписане в книги у Львові 1896 р.

LII. Іван Куськанич продає Лесьови Сисиному два пруги поля, 17 марта 1783 р.

Działo się wsi Mszancu na urzędzie przy ludziach wiary godnych roku terazniejszego 1783 die 17 marci.

Ja, nizu na podpisie wyrazony Iwan Kuśkanicz daie te karte na siebie a pracowitemu Liesiowi Sysynemu kupcowi swemu, oto w takowy sposob, zem przedał dwa pręty polia swego własnego nazwano (!) Jurczyszynego, jawnie i dobrowolnie od między iedney dulney Sysynich, a od drugey mnędzy gurney Jurka Baryła, od granicy bandrowskiej ciągnie się do granicy grozioskiej w drugie strone z łazami, to iest: pirszy łazek pod Kuchtynym perekom (?), łazek pod Sieczką z ogrodami y ze wszystkimi do tych dwóch prętow naliezytosciami, wieczmy (!) czasy przedaie, daie, daruie Liesiowi Sysynemu, potomkom iego za sume wyliczone złotych polskich sto Nro, dico złotych 100, iako tam nabrał liat trzynascie ieszcze za iegomici pana Kropywnicko (!), kiedy się sądził s Sabatem z Nanczufky. Y nie powinien go nicht a nicht ni wezym na tych dwóch prentach turbowac, Liesia Sysynego, y na to się podpisuie rękow swoio własno, koreń nieumniejąc pisma świętego (!) podpisuie się znakiem krzyża świętego. Iwan Kuśkanicz przedawca † y wszystkich podcesorow swoych podpisuie † Swiatkowie: Liesią Wasczak, urzą mszaniecky † Fedio Mysiow, przysienzny † Jacko Drihnycz † Hryc Wołoszynosky † Iwan Nahynicz † Fedio Poszniak † Liesio Poszniak † Fedio Krawciowy † Fedio Tkaczyk liesny bandrosky † y Stefan Rudanicz liesny bandrosky.

In curia c-aeo r-a samboriensi feria sexta post dominicam Conductus Paschae proxima die 2 mensis may anno Domini 1783 contractus praesens actis arcensibus samboribus (!) est roboratus. Ferdinandus Szachlacki, actorum eorum notarius.

LIII. Лесьо Сисин подає до самбірської економії жалобу на Яцька Кіськанича, що хотів відібрати йому поле. Рішення суду в тій справі, 7 цвітня 1783 р.

Cesarska-krolewska Dyrekcyja economiczna

panie y dobrodzieju!

Ja wierny poddany ich ces. krol. ap. mosci krayny lipeckiey skłoniwszy się s pokojno suplko pod stopy pana y dobrodzieja uzalam sie na Jacka Kiskanicza, nie wiem z jakowey przyczyny gront chce odemnie odebrać, ktorem gront brat iego rodzony przedał mnie wiecznemi czasy, ktorem gront od lat trzynascie Iwan brat iego rodzony dawał mi na zastaw az do roku teraznieyszego 1783. Nadałem na ten gront złotych polskich 53, a ze ja juz nie chciałem więcy dawac, a Iwan Kiskanicz obraca się y przedaie mnie ten gront, to iest prętow dwa wiecznemi czasy y potomkom moim, y dopłaciłem reszty złotych polskich 47, ktorey summy wynika złotych polskich sto, dico N. 100. Dopraszam się łaski panow dobrodzieiow, za którą łaskie dla mnie swiatezone maiestat boski błagac będę do zgonu moiego za długolietne zycie y szczensliwe panowanie pana y dobrodziciu. Liesio Sysyn † Ba co więcy — mam iusz kosztu na ten grunt złotych polskich 18, a porękawicznego złotych polskich 8, a ten gront iak był Sysyny y teraz Liesio Sysyn kupił.

Productum circa decisionem controversiae hujus in arce Sambor die 2 maji 1783.

Ferdinandus Szachłacki, aecomonie iudicialis notarius.

Chociaz pracowity Jacko Kiskanicz, ze wsi Mszanca poddany, dnia 5-tego tego miesiaca wziol mandat na brata swego Iwana dla pogodzenia się, albo stawienia się w zamku na dzien 11 tego miesiaca, ale ze po odeysciu jego tenze Iwan y z kupcem Lesiem Sysynem stanol y zatrudziwszy się, nie będąc ieszcze wiadomym o pierwszym mandacie, explikuiąc się, iz nie wydoła na termin pierwszym mandatem wyznaczony iuz stanąc. Daie mu się więc przedluzenie czasu dla zagodzenia się, lub stawania do zamku az do dnia 2 maia, to iest do pierwszego piątku az na po święta ruskie. Dano w zamku dnia 7 kwietnia 1783. Ferdinandus Szachłacki, oeconom. iudicialis notarius.

Na terminie stron stawaiących obydwóch wysłuchawszy, gdy aktor grontem oyczystym z pozwanym bratem wspólnie y rownie podzielił się, a pozwany aktor w gwałtownych karach będąc wspomagany y ratowany od Liesia Sysynego teraz mu za złotych sto na część swoią dnia 17 marca zapis dał aktor zas tylko z nienawisci pozyczywszy sobie pieniędzy odbiera gront ten y zapis chce. Więc jurysdykcyja wolnym pozwanego od aktorskiey pretensyi czyni, wolnego sprzedania grontu iako swego komu chce przysadza. Działo się w zamku die 2-da may 1783. Ferdinandus Szachłocki, oeconomiae iudicialis notarius.

(Конецъ, буде).

Miscellanea.

До питання про свобідний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в.

Головна підстава особистої свободи українського селянства, свобідний перехід з місця на місце, хоча завдяки польському законодавству був зведений до minimum¹⁾, то одначе по прогнанню польської шляхти, силою фактів був відреставрований в повній своїй силі, а силою звичаю став ся правом, так що його довго ніхто з формального боку не заперечував. Тільки ж він, як найголовніша порешкода до закріпощеня (*glebae adscriptio*) селянської маси був солею в оці козацької старшини в її заходах коло відродження шляхотських порядків. Проте не диво, що тепер на ново почав ся процес ограничення свобідного переходу в душі давнього польсько-литовського законодавства, тим більше, що на Україні литовський статут і на дальше признавано обовязковим²⁾. Старшина коли не могла відразу свобідного переходу з нести, то з часом постарала ся поволі зробити його неможливим. Зробити його майже неможливим було можна тим, що посполитого, який перейшов від одного державця до другого, позбавлявано права на його власну землю, яку він в давнім місци побуту посідав. Я не беру ся тут слідити, якими саме дорогами дійшло до правного сформулованя тої засади, що одначе такий погляд на сю справу вже в першій четвертині XVIII в. був в офіціальних українських кругах усталений, маємо на се

¹⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, с. 160—1.

²⁾ Права, по котрымъ судится Малоросійській народъ. Изд. подъ ред. проф. А. Ф. Князяковскаго. Кіевъ 1874, с. 5.

доказ в урядовій кореспонденції в сій справі між ген. військовою канцелярією і малоросійською колежією. Урядова заява генеральної військової канцелярії в справі свобідного переходу тим важнійша, що вона видана очевидно по докладнім передискутованню цілої справи, бо тут ішла мова про приложене права свобідного переходу в конкретнім випадку, де входив в гру інтерес одного з найвисших російських достойників, а дальше заява ся будь що будь ішла до канцелярії малоросійської колежії, яка любила до чого небудь придирати ся. Тому то ні трохи не дивно, що заява української управи в справі переходу і його дефініція така докладна, а при тім обережна. В тій заяві виразно говорить ся, що посполитий перейшовши на друге село тратить право на своє нерухоме майно так куплене як і не куплене, а має право тільки до того, що може з собою винести або вивезти; о скільки при тім помагав йому державець, о тім розуміть ся не сказано. Так поставлене питання інтересне головно тому, що воно передусім стоїть в генетичній звязи з давнім польсько-литовським законодавством в сій справі¹⁾, а дальше послужило мабуть основою до спрецизована ся справи в „Права, по котрымъ судится малорос. народъ“²⁾. Одначе будь що будь право свобідного переходу все таки формально признавано ще.

Низше подаю дотичні документи.

І. Промеморія.

Изъ Малоросійской коллегіи въ Войсковую Генеральную Канцелярію.

Въ Малоросійской коллегіи имѣетца дѣло по челобитью государственнаго канцлера, кавалера и Иностранной коллегіи президента графа Гаврила Ивановича Головкина малоросійской ево вотчины, села Чуйковки подданного Антона Горленка, в отпяти двора ево и грунта и пожитковъ, черниговского магистрата села Уланова городничимъ іеромонахомъ Миною с товарищи, по которому оной іеромонахъ Мина в запросе сказалъ, что дворъ ево и пожитки отобралъ и оставилъ въ томъ селѣ Улановѣ, понеже-де онъ, истецъ, не знаетъ длячего сошелъ самовольно въ подданство къ графу господину Головкину, а въ Малой Россіи такого обыкновенія не бывало, чтобъ пожитки ихъ, которыя они живучи въ подданствѣ зажили, отдавать с ними. И декабря 19 дня 726 году

¹⁾ Пор. напр. III Лит. Стат., розд. XII, арт. 13.

²⁾ В четвертій главѣ арт. 8, пунктъ 2: „Если би какова владѣльца подданне, волии люди зъ землѣ владѣтельской куди прочъ поитить по своей свободѣ похотѣли и поишли, таковне люде своему владѣльцу землю свою со всѣмъ строеніемъ и всѣ недвижимия имѣнія и засѣянный хлѣбъ оставлятъ имѣють“ Права... с. 52.

по ея императорскаго величества указу и по опредѣленію Малороссійской коллегіи велено у Войсковую Генералную канцелярію послать промеморію и объявить, дабы оная канцелярія справясь, въ Малороссійскую коллегію отвѣтствовала: въ Малой Россіи прежь сего бывало ли, нынѣ ишѣтса-ль такое обыкновеніе, ежели чей кто подданной изъ подданства пойдетъ жить къ другому въ подданство, а послѣ ево останется купленной дворъ и грунта и пожитки, и тѣ пожитки и грунта тому подданному отдаются-ль, или тѣ владѣльцы, за которыми они жили въ подданствѣ оное оставляють у себя. И Войсковая Генеральная канцелярія о присылкѣ оного извѣстія да благоволитъ учинить по ея императорскаго величества указу. Петръ Крассовскій (?), Григорей Волковъ, Григорій...

Генваря 5 дня 727 года. Подканцеляристь Яковъ Дейковъ (?).

II. 1727 году генваря 16 дня.

По указу ея императорскаго величества съ Енеральной Войсковой канцеляріи приговорили, противъ присланной изъ Малороссійской коллегіи промеморіи послать отвѣтную промеморію и въ оной написать: Что-где въ Малой Россіи изъ старѣ обывателямъ тая была свобода, что з села въ село, изъ подданства одного владѣльца къ подданству къ другому владѣльцу переходить и не возбранно, едномъ (?) когда з одного села или деревнѣ перейдетъ подданной в село или деревню другого владѣльца, а въ селѣ или деревнѣ первого владѣльца останутся его подданные и грунта, дворъ и другія угодія купленные или некупленные, то оному владѣть ему, живучи у другого владѣльца, не свободно и невозможно, токмо ежели выходячи отъ своего владѣльца первого можетъ що з движимыхъ пожитковъ унести или увезти зъ собою, то при немъ остается безъ отнятія.

Иванъ Левенець, Иванъ Мануйловичъ.

З тою ж датою (16. I) вислано до малороссійської колегії промеморію, в котрій переповіджено докладно тодішнім канцелярійським звичаєм попередню промеморію малороссійської колегії і майже слово в слово передано наведену в горі відповідь ген. військової канцелярії. З огляду на се подавати тут ту промеморію уважаю зайвим. Оба документи оригінальні тепер в харківськiм історичнiм архiвi малороссійської колегії під ч. 9799 під таким заголовком: Дѣло по промеморіи Малороссійской коллегіи о присылкѣ въ ту коллегію зъ Енеральной Канцеляріи извѣстія: бывало-ль въ Малой Россіи обыкновеніе, чтобъ, егда чей подданной остава свои купленные грунта и дворъ и отъ другого (?) владѣльца куда сойдетъ, темъ же грунтомъ и дворомъ, живучи подъ инымъ владѣльцемъ, владѣть ему. 1727 году генваря 13 дня (дата коли промеморія прийшла в ген. військову авнцелярію).

I. Джиджора.

Чи Шашкевичеві вірші?

Звертаю увагу дослідників творчости М. Шашкевича, що байки зібрані в рукописній збірці Маркіяна (пор. М. Тершаковець, Причинки до життєписи Маркіяна Шашкевича с. 15—17, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. LVIII), не оригінальні лиш перекладені — Шашкевичом чи ким иньшим — з польського письменника І. Красіцького. Кладу тут відповідні польські байки побіч руських (байки Красіцького цитую по сторонам збірки *Dzieła Ignacego Krasickiego t. I*, вид. К. Бартошевича, Краків 1882): Потѣк и рѣка = Potok i rzeka (стор. 4), Дѣти и жаби = Dzieci i żaby (стор. 44), Плѣшка и соловѣй = Słowik i szczygieł (стор. 24), Щѣска и мала рыбка = Ryba mała i szczupak (стор. 10). Байки: „Лебедки и ворони“ в тій збірці Красіцького я не міг віднайти.

Ів. Крип'якевич.

З літературної спадщини Вагилевича.

При перегляді частин паперів, які дістала бібліотека „Народного Дома“ у Львові по Я. Головацьким, попала мені під руки збірка віршів, матеріалів та всіляких записок перших наших робітників на ниві національної літератури, як Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича та Келестина Скоморівського. Між творами що йно вичислених людей подибав я аркуш сірого паперу з переведом 8 сонетів поеми Яна Коллара „Slawy Dcera“ п. т. „Винятки з Слави доньки, Ивана Коллара переложение на юго-руске нарѣче. Д. В.(агилевичь)“¹⁾. Автором перекладу був один із членів звісної „трійці“, Іван Вагилевич. З якого часу походить автограф Вагилевича, годі на певно сказати. Можливе, що Вагилевич взяв ся за переклад тоді, коли був на університеті у Львові. Сам переклад не має літературної вартости, але інтересний для нас з иньшого боку, бо служить новим доказом, що піонери нашої національної літератури не стояли на остороні тих кличів, які в перших десятиках лїт мнн. віку лунали по словянським сьвітї. Перші десятки лїт м. в. — се пора, коли за приводом иньших народностей підносять і словянські народи як Чехи, Поляки, Сербї,

¹⁾ Слова в скобках писані Головацьким.

Хорвати й ин. знамя національності. Поруч цього зароджується у них нова ідея, ідея панславізму. Першим і найгорячішим її пропагатором був Ян Колляр. Свої словянофільські гадки висловив він в поемі п. з. „Slawy Dcega“. Ся поема стала наче б евангелієм панславізму, викликала численні наслідуюваня, її перекладали на словянські і не словянські мови. Зі словянських перекладів Коллярової поеми згадаємо польський переклад кількох сонетів „Slawy Dcegi“, зладжений Аві. Бельовским, одним із невеликого кружка польських літератів та визначних людей, які незвичайно симпатично відносились до голошених Колляром словянофільських ідей. До того кружка належали такі люди, як звісний польський історик Шайноха, Л. Семеньский, дальше приятель і протектор Марк. Шашкевича Тадей Василевский, та між иньшими брата Борковскі, з якими жив дружно Іван Вагилевич¹⁾. Реальний висказ симпатій до нового руху, який дали згадані польські діячі, перекладаючи поодинокі словянські пам'ятки, не міг не лишитись без впливу і на М. Шашкевича та його товаришів. Що голошені Колляром словянофільські ідеї припали до серця нашим письменникам, доказом того факт, що Шашкевич пише під впливом „Slawy Dcegy“ свою поему п. з. „Згадка“²⁾, а другий з його кружка, Вагилевич, пробує перекласти кілька сонетів самої поеми Колляра.

До того перекладу замітимо, що він місцями буквальный. Вагилевич ішов невільничо за оригіналом, часто брав навіть поодинокі фрази Колляра та перекручував їх на свій лад. Для приміру наведемо дві перші строфки 78 сонету оригіналу та просимо зрівняти їх з аналогічними строфками перекладу Вагилевича:

„Geště spj! o ticho sardce hlasné,
Ticho kroky, mlučte ptáčekowé,
A wy sijně této duchowé,
Lette k horám, zhaste slunko wčasné!

Hřjch by tu byl nedbat doby krásné,
Newděk minaut štěstj hotowé;

¹⁾ Pop. Jan Kollár sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy Dcery“, статью д-ра Фranka п. з. „Літературне відроджене Полудневої Руси і Ян Колляр“, стр. 271 і дальші.

²⁾ Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza. Napisał Cyryl Studziński. Osobne odbicie z tomu XXVII Rozpraw Wydziału filologicznego Akad. Umiejętności w Krakowie, стр. 41 і дальші.

Wüle nedli, polib růžowé
Krotce rijky, polib čelo gasné!¹⁾

Нумерацію сонетів лишаємо оригінальну; від себе подаємо порядкові числа в скобках.

(1)

7.

Согласно звонят звонѣвъ гласи светѣ,
На день пражничний строѣт се осада,
Цвѣтом дорогу стелит молодь рада,
К храму се горнут иѣдра богом зветѣ;

И в моемъ серцѣ чувства неренетѣ
В хѣтъ збудят се там сиѣви без розгада,
Бо недбаѣ-же се Лелика прорада
Жебъ коваѣ в пути злото — розѣтлетѣ;

Ледво вступиѣ-ем, виджу в бѣлѣй ризѣ
Се клечучого ангѣла при миѣ,
Духа маѣ в небѣ а оченька в книзѣ;

А коль призиѣ се и головку двигнуѣ,
Кого узрѣѣ-ем в преблагѣй годниѣ?
Сю, шчо оногда при липѣ-м постигнуѣ.

(2)

24.

Малюй ѣй образ, же гарно се сяе
Як би строѣу се в ангела змѣнити,
И душу его темером узрѣти
Через ясноту тѣла шчо се лелѣае;

Око к небесам да вѣра двигает,
А к земли в чистѣй любѣвѣ се свѣтити,
Однак не схоче чола розжурити
Коль смѣх приязно устка озѣркае:

Два се вѣночки на ѣй косах виите,
В котрих як в барвах дугових прекрасних,
Цвѣти всѣх вдекѣв и пир се ростлѣите:

Але в все вдохни шче словеньске женьство
Через кисть свою в черках шпарких ясных,
Се ей тварь, лише худе подобеньство.

¹⁾ Sláwy Dcera. Lyricko-epická básněň w pěti zpěwých od Jana Kollára. W Pešti 1832.

(3)

38.

О полу-ночи, коль землю одѣват
 Пітьма и снѣгу опона студена,
 Слѣди по пути лишая з медлена
 Від тебе, котрѣй сердце ме вибиват ;

Тихонько всюди по творцѣ виспѣват
 Вѣтровѣ псалми сѣверна меглена,
 Но колись мѣсець приязний з женена
 Облака на мне блудне свѣтло зливат :

О свѣти другу, ясно-тварю тлючи,
 Се нічно-блудним питоми каганцем,
 На мою стежку над Салеу се вючи !

Бо хід мій не є крадѣжь або зрада,
 Нѣ утѣканцем анѣм ти вигнанцем,
 Провина всего Лелик є и Лада.

(4)

78.

Ще спит! о тихо сердце моє гласне,
 Тихо кроченє, моу́чѣте пташкове,
 И ви той сейми сторожи духове,
 Летѣте к горам, згасѣт сонце вчасне !

Грѣх зде недбати на время опасне,
 Невдека счестє минути готове ;
 Волю недоўжи, поцюлюй ружове
 Личко пешчене, цюлюй чоло ясне !

Ледво же рука дрежуча зближит се
 С твари шоуковѣ відкрити заслони,
 В любѣм розгнѣвѣ гнеть из сну схопит се ;

Три-ста полискѣв вергло в всѣ сторони,
 Вздрит смѣлка, очи голубѣв склонила,
 Пешчено стиха : „добрий день!“ повѣла.

(5)

161.

О! древних злотих тих словеньских часѣв,
 Оже сю землю колись украшали,
 О них пімпути, хоть їх часловали
 Неприятелѣ, не лъзѣ без ужасѣв ;

Ключѣв и замкѣв, шибеничних рясѣв
 Тогда незнали, же се дивовали

Вельми сим рѣчем, коль їх виджували
Були у своѣх нѣмчителѣв Сасѣв:

Незнанѣ були їм крадѣжъ, облуда,
Жебрак, присега анѣ проступлене,
Родичем старцѣм від молоде чтене;

Всюди спѣване и люцька принуда,
Столи все поўнѣ хѣть про гостей прѣе,
А тепер, горе! все се опак дѣе.

(6) 242.

Нетокми име свете отной власти
Краєви сему в котрѣм обитаєм,
Праведну волость токмо в серци маєм,
А сесею не лъзѣ бити анѣ красти;

Дпесь або заўтра злобно врага впасти
На землю, и мир в ярмѣ побачаєм,
Предцѣ коли се духом поспрегаєм,
Волость є цѣла в звезку кождѣй части:

Веський почесний в благоносним числѣ,
Є и гай овиц, рѣка та хижина,
Котру дѣд лишиў для внука и сина;

А в нерозборних питомостех черзѣ,
Котрих неткнути захланости мерзѣй,
Сут лиш бесѣда, звичаѣ и мислѣ.

(7) 258.

Все вѣрте маєм — дебелою сѣе-сь,
О спиўвладетелѣ брата моѣ милѣ!
Се, шчо лиш меже великѣ, доспѣтѣ
В чоловѣчествѣ народи саджає-сь.

Земля и море під нами площає-сь,
Золото, срѣбло, руки преумѣлѣ,
Бесѣду з спѣви маємо звецѣлі,
Токмо нас сворність а освѣт цурає-сь!

Дайте сю, в духом ворошно-славости,
А тогди відтак вам нарид узрѣти,
Який небуваў шче в древиѣй прежности;

В посередній меже Греком, Бритом,
 Буде се наше імє мрокотѣти
 На вселености скленѣ звѣздо-критом.

(8)

325.

Коль токмо мислю о нашѣм народѣ,
 О его чести и превеликости,
 Але лукаво в зломки а дрібности
 Морозриваѣм в загубнѣй невзгодѣ;

Улеглѣм башѣ, царю, воєводѣ,
 Крілю, як лелит все в сумнѣй темности,
 Тогда се кличу, дух поўний желости,
 Послѣ Изаа в печальнѣй пригодѣ:

„Розмножиў нарід сѣй єсь си о Пане,
 Лише незбільшиўсь години веселѣ!“
 А при тѣм слова з ока мого капе;

Се бо над веський мир поруговане
 На велик нарід двигли се в дебелѣ,
 Лиш не шкнупи цѣло — мудроване.

Ів. Созанський.

Наукова хроніка.

Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р.¹⁾.

2. Преісторичні часописи.

Mitteilungen d. k. k. Zentral-Kommission f. Erfor. u. Erhal. d. Kunst.- u. hist. Denkmale, III, 1904 (L+542+3 табл.). Найбільше статей належало до римських часів: деякі також до давнішої епохи (прим. Скрібани про неолітичні оселі коло Mödling). Загальнішого змісту лише невелика замітка проф. A. Rzezak'a, Zur Kenntniss d. sogenannten „Vauopfer“ (452—4). Вже в попередніх розвідках вказував автор на те, що в старинних „гробах“ (Opfergruben) подбуємо часто сліди звіринних і рослинних жертв, а крім того кіські черепи. В 1897 році натрапив він по раз перший на дупини з яєць, а від того часу стрічав їх вже дуже часто в фундаментах домів пераз в найліпше дохованім стані. Що яйце служило тут тільки за жертву при будові, про се свідчать дані новіших часів. Недавно знайдено одно ціле яйце при демольованю старого дому в Берні, а про подібну знахідку згадує і Ербен в своїй статі „Obětováni zemi“ (Čas. č. m. 1848). Галичина і Буковина загуплені сього року надзвичайно слабо. З заміток довідуємо ся, що міністерство дозволило відреставровати рим.-кат. костел в Гусятині (102) і костел св. Катерини в Кракові за 35.000 К. (110), що консерватор Гендель заходить ся коло відновлення костела в Чхові (117), далі довідуємо ся про всілякі поправки на Вавелю і по всіляких латинських костелах (130, 150, 157, 183, 217, 228, 302, 320—1, 444 і д.). З наших памяток звернено увагу лише на василіянську церков св. Оцуфрія, на деваस्ताційну роботу львівської Ставропігії, на церков

¹⁾ Початок див. в т. LXIX.

в Галичі і на вас. церков в Уневі. Проф. Фінкель доносить, що там пороблено відновлення без його відомости, позатирано написи і малюнки і усунено надгробники. В полудневій часті церкви в куті знайдено склепінє з трьома великими, дубовими домовинами, пооббиваними мосяжними цвяхами: в середині були струпішілі скелети з добре дохованими одінями з кінця XVI або початку XVII столітя. Один з скелетів має єпископську шітру з написом і представляє останки єпископа Гедеона Балабана: два другі належать мабуть до сьвітських осіб тої ж родини (320). Дві короткі замітки в Буковині (193, 301) вичерпують увесь матеріал. Лишаєть ся ще до занотованя більша статя проф. Riehl'a „Die Restaurierung der Wandmalereien in d. Heiligkreuzkapelle des Domes auf dem Wawel in Krakau“ (272—295). Автор дає огляд праць над відновленєм тої звісної „руської“ каплиці з очевидними її пам'ятками руського малярства, представляє її теперішній стан і подає свої погляди над вартістю пам'яток. Їх вартість велика передовсім з культурно-історичного боку, але не менше також і з естетичного, бо образи викликають в нас цілковите вдоволенє. Інтересні вони також своєю стариною і пробами поправити їх відповідно до смаку Поляків. Вкінці говорить автор про се, як належить перевести відновленє, щоби образи заховали й на далі свою вартість. Розкопками займають ся дві статі. Chizzola розсліджував „Grabhügel zwischen Radawa u. Nowa Grebla“ (160—162) і розкопав 7 могил, з яких лише в трьох можна було натрафити на преісторичні знаряди, вироблені з каменя. В одній могилі лежав скелет, звернений на північний схід, а побіч нього камінний молот і мідяна шпилька. Ромсторфер подає відомість про „Funde in Burdey“ (40—43): про відкрите кількох великих бронзових обручок (нарамеників). В тих самих околицях знайшли иньші люди кілька мамутових зубів і ряд кременних виробів.

Prähistorische Blätter, 1903, XV (с. 96+VI табл.); 1904, 1903. Цілий ряд маленьких розвідок. До камінної епохи належить м. и. розвідка Булле про розкопки в Орхомені, до бронзової епохи статі Eidam'a (Bronzefund bei Gunzenhausen, 17—20, 33—37), Franka і Naue (Bronzeschwertstab aus Oberbayern, 84—88), до гальштатської статі Асена (Funde von Steinen mit eingeritzten oder eingegrabenen Zeichen aus Grabhügeln der Hallstattzeit bei Heiligenstadt), Mehlis'a. Лишаєть ся до занотованя більша розвідка Вільке, Die Prähistorie von Hellmitzheim u. Umgebung. 1904. Найбільше статей дотикає бронзової епохи. Sautter і Frank подають справозданя з розкопок, Naue описує три нові знахідки бронзових мечів. До епохи La-Tène належить статя Асена, Prähistorisches von der Mühlleiten (8—9).

Schlesiens Vorzeit in Wort u. Bild, 1904, B. III. Для нас мають інтерес статі преісторичного змісту. Н. Seger описує знахідки з 22 гробів в статі „Das Gräberfeld von Marschwitz, Kreis Ohlau“. Варті уваги тут особливо керамічні вироби і орнамент, що вказує багато схожості з турингською шнуровою керамікою і австичкою з початків бронзової епохи. W. Grempler, D. Bronzesteine von Klein-Zöllnig. Автор займається бронзовою кістою, що має бути старша від вищої, віднайдені в Lorzendorf (описана Schl. Vorz., VII, 195 і д.) і належить до продуктів італійських. Це вже дев'ятий примірник, віднайдений поза Італією. Е. Krause описує в статі „Der Fund von Höckricht, Kr. Ohlau“ сі знахідки з епохи Меровінгів. Справозданє і обговоренє деяких цікавіших, шлеських знахідок подає Н. Seger в статі „Einige prähistorische Neuerwerbungen“. Між иньшим описує він знахідки в Dürschwitz коло Лігніц, гріб в Обергоф коло Вроцлава і два типи сокир, занесених з Угорщини.

Fundberichte aus Schwaben, XII, 1904. К. Weller, Vorrömische Strassen um Öhringen (15—31): перехрестє римських доріг. Schultz, Röm. Niederlassung auf Markung Stubersheim u. Hofstett a. St. (51—59). D. Koch, Neuere keltische u. röm. Funde in Illertal (3—51), особливо знахідки в двох могилах коло Тангайму.

Jahresber. f. d. Vorgeschichte d. sächs. thüring. Länder, 1904, III, містить статю Р. Hoefler'a: Übersicht über vorgeschichtliche Veröffentlichungen d. letzten Jahres im Gebiet d. sächs. u. th. Länder (130—147), де обговорено 12 розвідок Seelmann'a, Шумахера, Götze, Nahne, Hoefler'a і Zschiesche, що дотикають цілого протягу часу від початків людського існуваня аж до епохи історичної (докл. обгов. Вальтер, Zeut. f. d. E. u. U. 1905, с. 107—8).

L'Homme préhistorique, Revue mensuelle illustrée d'archéologie, d'antrop. préhist., publiée sous la Direction de M. M. le Dr. Chervin, A. de Mortillet. 1-ne Année, 1903, Paris, 1903 (с. 384), 1904 (с. 400). Нова часопись стоїть на рівні з найліпшими видавництвами подібного роду і містить до тепер вже кількадесять цінних студій і заміток, вартих того, щоби подати про них ближшу звістку. Одначе рами короткого реферата не дозволяють мені обговорювати їх усіх: обмежу ся про те до вичисленя найважливіших. 1903. A. Mortillet, Sur quelques figures peintes et gravées des grottes des environs des Eyzies (43—50), Rivière, Les parois gravées et peintes de la grotte de la Mouthe (65—86), Mallet, La grotte a graffiti et le Frou du Sarrasin (110—117), P. Mortillet, Entrées des Allées couvertes des environs de Paris (193—206). A. de Mortillet, Le Plomb aux temps protohistoriques

(353—360). В бібліографії рецензії проф. Вовка на Анучіна, Ханенка „Древности Придніпровья, Нідерле „Slov. Starozitnosti“ і ин. 1904. Статі Roman'a, Brulard'a, Chatellier'a, Debruge, Denise, Imbert'a, Lénez'a, Mallet'a, Pérot'a, Quénel'a, Riviera і Thiot'a про розкопки, Mortillet'a, Baudouin і Lacoulouloumère про менгіри. Е. Majewski друкує свою працю *La ligne ondulée comme motif d'ornementation dans la céramique préhistorique* (337—362), надруковану і по польськи.

Bullettino di paleontologia italiana, S. III, T. X, Parma 1904 (XV+6+320+11 табл.). 1) G. Karo, Tombe arcaiche di Cuma (1—28): автор описує чотири гроби грецького походження і про-стує вискази Пелєгріні в Not. d. scavi 1902, с. 556. Перший гріб має вказувати сліди мікенського впливу; три інші походять з 7 століття перед Христом. 2) R. Paribeni, Fibula di bronzo placcata in oro della palafitta di Peschiera nel Lago di Garda (с. 29 і д.). Описана нова фібула, яка зраджує мікенський вплив і в формі і в техніці позолочення. 3) A. Jalta, Avanzi della prima età del ferro nelle Murge Baresi (32 і д. +VI—VIII таб.). Автор розслідив оригінальні верстви каменя і знайшов в них гроби з скорченими скелетами. Предмети вказують на початок залізної епохи і зближують ся до знахідок в Castigliari в Істрії. Що до населення, то були се Іллірійці. 4) Pigorini, Pani di rame provenienti dall' Egeo scoperti a Serra Iixi in provincia di Cagliari (с. 91 і д.) — причинок до пізнання грецьких „талентів“. 5) Ghirardini, Gruppo di tombe atestine scoperto nel 1902 (с. 107 і д., табл. IX, X); описано 9 римських і 15 передримських гробів в Villa Benvenuti; знахідки представляють велику вартість для пізнання культурних взаємин. 6) Colini, La civiltà del bronzo in Italia (с. 155 і д.) — се продовжене праці, розпочатої в давніших річницках; в річнику 1903 дав автор огляд знахідок Ляціума, Етрурії і Лігурії: тепер займаєть ся він Сицилією, вказуючи усюди відношини острова до італійського континенту, до східньої і західньої території довкола середземного моря і до західньої Європи. Великі зносини були передовсім з Італією: автор уважає навіть за цілком певне етнічне споріднене людности неолітичної епохи на Сицилії і в Лігурії. Великий вплив мала малоазійська, а передовсім мікенська культура; є навіть сліди зносин з Єссанією. Найліпший матеріал до розв'язки тих питань дає кераміка, яка вказує виправді всілякі впливи, одначе не потребує бути занесена. Автор обговорює знахідки, зняряди і дає начерк культури бронзової епохи¹⁾. 7) Pinza, I bronzi figurati della Sardegna (200 і д.)

¹⁾ Рец., Zeit. f. A. E. U. 1905, с. 173—4, N. 239.

— се початок довшої праці, в якій мають бути зіставлені усі сардинські знахідки з бронзи, що представляють статуї людей, звірів і уоружених кораблів.

Atti della R. academia dei Lincei, S. V, Notizie degli Scavi di Antichità, Vol. I, Roma 1904. Крім менших заміток про знахідки в обсягу преісторії і археології, а між иньшим про написи в грецькій і латинській мові уміщені іще отсі більші статі: 1) Taramelli, Esplorazioni archeologiche e scavi nel promontorio di s. Elia (19—37, kiokkenmodding, зваряди, начиня), 2) G. Gatti, Nuove scoperte nella città e nel suburbio (41—51, 105—7, 153—188, 194—6, написи, різьби, гроби), 3) Orsi, Siculi e Greci a Caltagirone, 65—98, 132—141, гроби, посуда, вироби), 4) O. Marucchi, Scoperta archeologica in S. Agostino, (107—127, статуї), 5) E. Brizio, Sepolcreto cristiano scoperto presso Classe, (177—192, в Равенні), 6) Tombe lucane con ceramiche greche, (196—208, сцени з домашнього і політичного життя), 7) A. Taramelli, Statuette votive in bronzo d'arte sarda, rinvenute presso il villaggio di Urzulei (229—236, жовніри), 8) A. Pellegrini, Scavi archeologici in piazza del Duomo (241 і д., посуда, фібули, прилади і вироби з бронзи, заліза і з кости, відломки прикрас, орнамент, монети), 9) Orsi, Siracusa (275—91, будівлі, нагробники, написи, орнамент, гроби, саркофаги), 10) A. Taramelli, Scavi nella necropoli preistorica a grotte artificiali di „Anghelu Ruju“ (301—351, положенє, гроби, збірка амулетів, начиня, кераміка), 11) S. Ricci, La necropoli della Gallizia (376—385) і 12) Savignoni-Mengarelli, Nuove esplorazioni nella città e nei dintorni (403—423).

3. Археологічні часописи.

Mitteilungen der kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Athenische Abt. Band XXVIII. 1903. Athen 1903, с. VII+481—VI таб., 1904, XXIX, VII+372+XXVI таблиць. Вільшу часть 28 тому займає цінна праця E. Pfuhl'a, Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera (1—330). Крім опису більш сотки гробів маємо гарно зіставлені знахідки, а передовсім керамічні вироби. Результати розкопок приносить також стаття Г. Сотіріядеса, D. Schlachtfeld von Chäronea u. der Grabhügel der Makedonen (301—436). На увагу заслугоє іще стаття W. Dörpfeld'a, D. griech. Bühne (383—436). Річник XXIX містить м. и. праці Альтманна, D. Arbeiten zu Pergamon, 1902—1903 (113—207), Wiegand'a, Reisen in Mysien (254—339), що визначає ся ріжнородним матеріалом, Schröder'a, Archaische Skulpturen aus Lakonien u. der Maina (21—49) і Dörpfeld'a, D. Theater von Thera (57—72). З менших занотую статі

Bölte i Weicker'a, Nisaia u. Minoia, Dörpfeld'a, D. urspr. Plan d. Erechteion, Kolbe, D. Grenzen Messeniens in d. ersten Kaiserzeit i G. Weber'a, Zur Topographie der ionischen Küste.

Mitteilungen.. Römische Abteilung, 1903, XVIII, містить м. п. Chr. Hülsen, Ein neues Abc-Denkmal: на мармуровій таблиці уміщена латинська азбука, має се бути пам'ятник культу Доліхена. J. Strzygowski доказує в статі: Der Pinienzapfen als Wasserspeier (185 і д.), що уживане шишок при кирицях прийшло з Аспрії; шишка означає тут символь плідности.

Jahrbuch des Kaiserl. Deutschen Archäol. Institutes, 1903, XVIII i Archäologischer Anzeiger. Fritze, Zum griechischen Opferritual; звирину завішували на дереві, а доперва потім підрізували. В Anzeiger справоздане Vollgra'fa про розкопки в Argos, що мають більше значіне для пізнаня будови домів і начинь.

Jahreshefte d. österreich. Archäol. Inst. in Wien, 1903, VI. Уміщена статя львівського професора Гадачка про всілякі форми преісторичних і античних фібул, про їх початок і уживане (Die Fibel d. Odysseus, Helikes u. Kalykes, 108 і д.). Ф. Студнічка обговорює „Altäre mit Grubenkammern“, що служили для культу героїв; до таких гробів належить і гріб Ромуля на Forum Romanum.

Mitteilungen u. Nachrichten d. deutschen Palästina-Vereines.

Archäologisch - epigraphische Mitteilungen aus Österreich - Ungarn, будуть обговорені в слідуєчій огляді.

Revue archéologique publiée sous la direction de mm. G. Perrot et S. Reinach. Quatrième série. Tome I, II. Paris 1903 (с. 448 і 496+XVII таб.). Для нас має більший інтерес статя M René-Dussaud, Notes de mythologie syrienne (I) і замітка Н. Breuil, Deux épées halstattiennes en Poitou (II, 56—58). Інші статі присвячені старинній штуді Греків, Римлян і східних народів, а в меньшій мірі також пам'ятникам новійшої (історичної) штуки, голзвно фланцузької. Богато матеріялу розсипано між замітками, де находимо статю Reinach'a про корону Сайтаферна і замітку Бобринского „Masques-visières de Russie“ (II, 338—340). В статі Dicco обговорені представлення сонця і символі сирійського Бога сонця і його товаришів Аціцоса і Моніма: бог сонця як їздець, його віз і т. п. S. Reinach збирає матеріял про покутників в Аді (I, Sisyph aux enfers, 154 і д.). R. Weil, La question de l'écriture linéaire dans la méditerranée primitive (I, 213 і д.) подає зіставленє і опис останків передгелленського образowego письма і порівнує його з египетськими гієрогліфами. D'arbois de Jubainville описує гальські сподні (Le pantalon gaulois). Звістки про аму-

лети маємо в статі Monceaux, Enquête sur l'épigraphie chrétienne d' Afrique.

Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles, 1904 (с. 480). Сарт друкє продовженє своєї праці про єгипетську штуку (65—191, 341—9). J. Carly і B-on A. de Loë описують Le cimetière franc de Villers-devant-Orval (43—64), G. Cumont, Découverte d'antiquités romaines et gallo romaines à Castre-la-Chaussée (в Брабанції, 373—393). Римську вагу реконструує L. Vanderkelen-Dufour в статі „Reconstitution de la „Statera“ (433—46). Варта уваги ще статя G. Lefèbre, Landen et les villages environnants, leurs origines et leur organisation sous le régime féodal (229—331).

Annales de l'Académie Royale d' Archéologie de Belgique, LV, 1903: уміщена статя Maeterlink'a, Le genre Satirique dans la sculpture flamande et wallonne.

Bulletin de l' Institut archéologique Liegeois, 1904, XXXIV (486+XVIII) містить ширшу працю Demarteau, L' Ardenne Belgo-Romaine, Étude d' histoire et d' archéologie (1—249). Річник 1901 містив опис архіву і документи в Val-Benoît, рік 1902 статю про Лієж в 1790 р., про чотири бронзові фігури римської епохи і статю Servais'a, Antiquités de l'age de la pierre trouvées a Angleur et a Chaudfontaine (11—28, камінна епоха). В річнику 1903 є до занотования тільки статя „Rapport sur les recherches et les fouilles exécutées en 1903 par l'ins. arch. leg. (с. 90—112).

Bulletin de l' Institut Arch. Liégeois, 1904, XXXIV, приносить ряд дрібніших заміток, справозданє в розкопок, опис архівів і статю J. Fraipont'a, Les origines de la Sculpture, de la Gravure et de la Peinture chez l' homme fossile (333—338).

Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France, 1904, Paris, містить ряд дрібніших заміток, між тим багато написів.

Comptes rendus de l' Academie des Inscriptions et Belles-lettres, 1903. Ряд написів, між иньшим останки пророчні Олександра з Абуутейхос „φοῖβος ἀκερδεχόμενος λομοῦ νεφέλην ἀπερύκει“, про що згадував Люкіян. Знаходимо і тут 7 букв грецької азбуки, що мало служити як спосіб відганяти духів. До занотования є ще статя Delattre, Sarcophages antropoides trouvés à Carthage (с. 23 і д.).

Bulletin de correspondance hellénique, XXVI, XXVII, 1902/3, 1903/4. Розкинені звістки про написи, що деколи мають етнографічний інтерес. Так приміром згадуєть ся на стор. 181 (XXVI) про християнську напись, як охоронне ередство против злих духів, про написи на гробах, що мали служити на його оборону від злої руки.

Archivio Trentino, XIX, Trento, 1904 (с. 270). Крім двох-трьох маленьких заміток лишають ся до занотована дві праці Luigi Campi, I Rinvenimenti preistorici, romani e medioevali nella Naunia (140—152, опис кількох гробів і знайдених в них предметів), і Stazione Gallica sul „Dos Castion“ presso terlago nel trentino (1—9).

Atti e memorie della Società Istriana di archeologia, XX, Parenzo 1904 (с. 248) містить шість статей, з яких дві мають інтерес для етнографа, бо в них використано старий архівний матеріал. Це докінчене статі Bernardo dott. Schiavuzzi, Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (79—94) і продовжене статі Camillo de Franceschi, Il comune polese e la Signoria dei Castropola (95—110). В відділі „Il Conservatore“ згадати треба про замітку „I Carni, e Taurisci“ (233—7).

Bullettino di Archeologia e storia Dalmata, XXVII, 1904. Богатий відділ „Inscrizioni inedite“. З інших статей можна либа занотувати переклад праці Домашевського, уміщеної в Westdeutsche Z. Trier: Die Beneficiarierposten u. d. römischen Strassennetze.

Nuovo Bulletino di Archeologia cristiana, IX¹⁾. P. Franchi de' Cavalieri старається докзати в статі „I ss. Gervasio e Protasio sono una imitazione di Castore e Polluce“ (с. 109 і д.), що легенди св. Гервасія і Протасія не виказують жадних поганських впливів.

Bullettino della Commissione di Archeologia cristiana, XXXI. Vaglieri D., Gli scavi recenti nel foro Romano; Pinza G., Gabii ed i suoi monumenti: описаний гріб, в яким лежав скелет в видовбанім дереві.

4. Часописи присвячені старинностям.

Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde, V, 1903/4, Zürich 1904 (308), VI, 1904/5, 1905 (с. 272). З дуже багатого змісту вибираю найважніші. В р. V і VI уміщена більша розвідка Гаєрлі, Arch. Funde in den Kantonen St. Gallen u. Appenzell; через оба річники тягне ся також праця J. Mayo'а, Aventicensia (III—IV). Fröhlich подав в р. V справозданє з розкопок в околицях Бруґґу і Віндобоніси в р. 1902 і 1903, Jecklin і Буркарт займали ся римськими розкопками. Річник VI приносить статю L. Rollier'а, Petrefakten am d. gelben Cultur-Schicht d. Schweizerbildes bei Schaffhausen, J. Nüesch'а, D. Kesslerloch bei Thayngen, Burchardt-Biedermann'а, D. thrakische Gott Heros (114—7, автор думає, що Еґо одної

¹⁾ Взято з Volkssk. Z., 1905, с. 3.

написи треба реконструувати на Heros і що се слід діяльності Траків, про яких подає кілька заміток) і A. Naef'a D. Grabhügel v. Obergösgen, Viollier'a, La mosaïque antique. До середньовічних часів належить між іншим стаття Р. Веделі, Ein Beitrag zur Kostüm- u. Waffenkunde d. 9 Jhr. В Завітках подибуємо також дані культурно-історичного змісту Liebenau'a, Meier'a).

Mitteilungen aus dem Verbande d. Schweizerischen Altertums-sammlungen 1903/4, 1904 5 містять справоздання з музеїв, дрібні замітки про розкопки і літературу.

Bonner Jahrbücher, 110, 1903 (IV + 374 + X таблиць). Emil Krüger, D. Limesanlagen im nördlichen England (1—38). Розкопки римського limes, що має бути vallum Hadriani. A. Günther, Vorgesch. Ansiedlungen am Jägerhaus bei Urmitz (39—56), переважно з бронзової і Гальштатської епохи і дещо з періоду La-Tène. E. Funck, Mittelrömische Brandgräber bei Remagen (57—69). P. Steiner und Dr. J. Steiner, Ein römischer Legionsiegelofen bei Xanten (70—109), опис місця і численних виробів з цегли. G. Mestwerdt, Mitteil. von d. Altertumsammlung d. Herrn g. M. Kan in Nymwegen (110—121), керамічні вироби з численними образами. Ausgrabungs- u. Fundberichte d. Provinzialmuseums in Bonn. Mit Beiträgen von C. Koenen, F. Papen u. P. Steiner, hrg. v. H. Lehner (122—187), звістки про розкопки в Ohlweiler, Urmitz [з камінної епохи, гарні вироби з глини з шнуровою орнаментациєю], Ремаген [з римських часів] і з Бонн. H. Lehner, Zur Kenntniss d. römischen Terrakottafabriken (188—202). Статі Knickenberg'a про пляни з Бонн (203—213) і Тілє про податкові акти (214—242). Далі йдуть три докладні справоздання з діяльності комісії для опіки пам'ятками штуки (243—312), і з діяльності боннського і трірського музею (313—320) та наукових товариств (321—354). В відділі Miscellanea уміщено 10 заміток м. тим статі Knickenberg'a, Клінкенберга, Штейнера і Шоона про розсліди римських гробів. Річник 1904 приносять результати розкопок римського табору в збірці статей Novaesium (с. 1—462+XXXVI таблиць 4°): Nissen подає його історію (1—96), Koenen його опис (97—242), Lehner, знахідки (243—418), а Strack, монети (419—453).

Niederlausitzer Mitteilungen, Guben 1904, Н. 1—6 (с. 228). З обсягу антропології нема ані одної статі. Преісторія заступлена кількома статтями. O. Wiel подає Ergebnisse d. Ausgrabungen auf d. Gräberfelde von Hünern, Kr. Trebnitz (63—77), K. Gander описує Neue Funde von Coschen, Kr. Guben (78—87), D. Herzog, Urnenfund bei Kirchhain (309). K. Jentsch містить кільканадцять дрібніших заміток і статю Vorgeschichtliche Goldspirale u. andere

Grabfunde v. Küppern, Kr. Guben (302—8). До етнографії належать дві статі R. Mielke, D. deutsche Dorf mit besonderen Berücksichtigung der märkisch-lausitz. Verhältnisse (1—18) і Wandlungen d. Landschaftsbildes in Deutschland mit besonderer Beziehung auf die Mark u. Lausitz u. ihr Einfluss auf die Bewohner (229—252), в яких подано цікаві замітки про колонізацію серед лісів, на горах і долинах, про розвій забудовань і способу будованя та про відносини села до міста. P. Шарнвебер публікує Volkstümliches aus der Suckauer-Gegend а власне Haus- u. Schutzbrief-і-абергlaubische Sprüche (заговори проти чираків, рап і т. д., 288—301) і кілька дрібніших матеріалів (205—206) про діточі забави і п. Культурно-історичний інтерес має стаття O. Бальцера, D. Pest in d. Dörfern um Guben 1631 (44—7).

Jahrbücher d. Vereines f. mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde, Schwerin 1904 (350). Варта уваги праця проф. Др. Гелльвіра, Das Zehntenregister des Bistums Ratzeburg (291—350) — опис рукописи з XV ст., її жерела і зміст. В розвідці Др. G. Kohfeldt'a, D. Studium d. meck. G. an d. Landes-Universität, подані замітки про виклади професорів, між иньшим про виклади Ляхнера з XVIII століття, переховані в двох рукописах (M. J. H. Lochneri Praelectiones publicae...). Цікаві вони тим, що згадують про історію і етнографію Вендів: автор наводить вмітки з розділу „Was ist von den Sitten dieser Völker zu merken“, де говорить ся про славянських богів (Idolatria) і деякі звичаї приміром про кару за негостинність, про жертвовање людей.

Mitteilungen aus dem Verbands d. Schweizerischen Altertumssammlungen 1903/4, 1904/5, Zürich.

Archiv f. Anthropologie u. Geologie Schleswig-Holsteins i Mitteil. d. Antrop. Ges. in Schles. Holstein будуть обговорені при дальшій огляді.

Annalen d. Ver. f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung, 24 Band, 1904, Wiesbaden (с. 423) і Mitteilungen 1904/5 (с. 144). В першій видавничстві стрічаємо дві статі E. Піттерлінга, D. frühromische Lager bei Hoffbeim i T. i Nachtrag (1—110, 397—423+10 таблиць) і розвідку C. L. Thomas'a, D. Ringwälle im Quellengebiet der Bieber I. Sp. (179—205 з 4 таблицями); иньші праці історичного змісту. Друге приносить огляд знахідок, хроніку діяльности товариств, бібліографію літератури за 1904 рік (Г. Цедлер, 138—144) і цілий ряд менших нотаток (Віттерлінг про римські укріплення, Бодевіг про піч з La-Tène епохи і иньші).

5. Часописи мішаного змісту (антропологія, преісторія, етнологія).

Zeitschrift f. Ethnologie, XXXVI, 1904 (с. VIII+919+VI табл.). В відділі праць і розвідок уміщено 16 статей, з яких тільки одна D. Hausmann'a (Über d. rachitischen Veränderungen des Schädels, 373—383) займаєть ся антропологією. Автор доказує, що наслідки рахітіса у чоловіка такі самі, як у малпи, характеризує їх і як результат ставить погляд, що неандертальський череп не має в собі нічого рахітичного. В дискусії виступив Neumann против сього результату.

Археологічних статей далеко більше. A. Lissauer подає „Erster Bericht der von d. deut. Antrop. Geselsch. gewählten Kommission f. prähist. Typenkarten“ (537—607): комісію сю вибрано на те, аби виготовила докладний каталог предметів і їх розміщене. В надрукованім справозданю зладжено карту і реєстр топорів з рівними берегами і з загнутими (Flach- u. Randäxte), карту т. зв. Ruder- u. Scheibenpadeln і такуж карту шпильок з головкою в формі кола (Radnadeln). Праця Лісауера, зроблена при помочи 54 членів комісії представляє чималу вартість, бо збирає увесь знаний матеріял з території, замешканої Німцями (отже і зах. та сер. Австрії, Чехії та Моравії) і подає його в упорядкованій і посортованій формі. Що до топирців то відріжнює автор, як і иньші, звичайні топирці з рівними берегами, що були тільки продовженєм мідяної техніки і більше штучні з загнутими берегами, витвір новітших часів бронзової епохи. Автор зазначає тут 7 типів: 1) армориканський, 2) півн. німецький, 3) полуднево-німецький, 4) саксонський, 5) заломаний в середині, 6) з довгим топорищем і 7) східно-балтійський. Шпильки з кулястою головкою також не одного типу: автор відріжнює 1) тип без ушка, 2) горішнорейнський, 3) середно-нім. і 4) ганноверський з 3 ушками. Wilke подає „Archäologische Parallelen aus d. Kaukasus u. d. unteren Donauländern“ (39—104) і старає ся в части розв'язати питає про походжене кавказької культури, що визначаєть ся особливо гарними формами. Деякі з них безперечно чисто місцеві, иньші представляють спільну власність території між Сибірею й Угорщиною і стоять в звязи з скитською культурою; найцікавіше одначе, що велика скількість форм виказує надзвичайну схожість з наддунайськими, балканськими знахідками. Автор обговорює фібули, т. зв. спіралі в формі окулярів, гзуки, шпильки (з гзуками, бічним ушком, зі звиненою головкою [Rollnadeln], з зеркальцями і плитами, в кулястою головкою, з волютами), перстені, ковтки, наручніці і парамениці, нашийники і брельоки в формі хреста, топора, дзвона, бронзові рурки і спіральні, пінцети, бурштин, оруже, пилки, стрілки, списи, мечі, орнамент і символічні знаки, як хрест, свастику, орнамент S і волютівий, плястичні вироби і т. д. і доходить вкінці до переконання, що між кав-

казькою і балканською культурою заходить близна звязь. Вияснити се треба не лише впливом микенським: тут на гадку автора треба приймати вплив наддунайських народів, що занесли знанє металів на Кавказ в часі великих передісторичних вапдрівок. Спішу додати, що останні докази автора про вандрівки занадто гіпотетичної натури, щоб їх можна приймати як певні. Hess v. Wichdorff подає замітки про „Spuren ehemaliger Eisenerzgewinnung u. alter E.-schmelzhütten im Kreise Naugard i. Pommern“ (237—243), H. Schmidt описує „Bronzesichel-fund von Ober-Thau“ (Мерзебург, 416—452) і обговорює при тій нагоді форми серпів, їх типи і розповсюдженє. Статя Шмідта дуже важна для характеристики культурних відносин в передісторичних часах а заразом і поучаюча. Бачимо між иньшим, що один з тих типів повстав на Україні і звідси перейшов далше на Захід, передовсім до Угрів. Культурним взаєминам Трої, Микен і Угорщини присвятив той сам автор иньшу статю „Tr.-M.-Ungarn“ (608—656), пояснюючи деякі мєльше ясно спрєцизовані появи, приміром подвійні спіралі, прикраси і т. д. Статя буде нами ще окремо обговорена.

Найбільше статей належить до етнольоґії. R. H. Mathews подає статю Language, Organization and Initiation Ceremonies of the kogai Tribes, Queensland (28—38) і Language of the Wuddyawurru Tribe (729—34), E. Seler „Über Steinkisten, Tepetlicalli, mit Opferdarstellungen und andere ähnliche Monumente“ (244 і далі) з Мєксика, A. Plehn, Beobachtungen in Kamerun (713—728) — уроки, способи робити ся невидимим, слабість насилають демони і т. д.) і C. Meinhof, Über Merzers „Masai“. Позаєвропейськими народами займають ся ще статі R. Kand'ta, Gewerbe in Ruanda (329—372) з численними ілюстраціями і Dempwolf'a, Über aussterbende Völker (384—415). Спеціальної уваги варті статі O. Abraham'a і E. v. Hornbostel'a Phonographierte türkische Melodien (203—221) і Über d. Bedeutung d. Phonographen f. vergleichende Musikwissenschaft (222—236) та F. v. Luschan'a „Einige türkische Volkslieder aus Nordsyrien u. die Bedeutung phonographischer Aufnahmen f. d. Völkerkunde“ (177—202). Тому спию ся над ними трохи довше. Люцян зібрав до фоноґрафу кільканайцять турецьких мєльодій і передав їх до музичного обробленя Абрагамови і Горнбостєлеви. Автори виказують хосєнність фоноґрафів в часі подорожий і кладуть великий натиск на се, щоби ратувати останки мови, співу і танцю деяких народів на вимертю і закладати при музеях окремі відділи для фоноґрафів. Уживанє фоноґрафу датує ся новітшиими часами, але вже тепер віддало значнійші услуги і дозволило подумати про порівняну науку музики, якої ми ще до тепер не мали. Абрагам і Горнбостєль подають в тім напрямі свої замітки і прецизують завданя сеї науки, звертаючи

при тій увагу на конструкцію апарата і на теоретичні результати, які ним можна досягнути. Поступи застосовування фонографів можуть нас лише тішити. Зазначити треба, що віденська Академія Наук має окрему фонографічну лабораторію, получену з музеєм фонограмів.

В відділі рефератів стрічаємо цілий ряд дрібніших заміток або більших праць в скороченю, з яких можна занотувати реферати Schnip-pel'a, Prähistorische Brettchenweberei in Russland (137—8), H. Schmidt'a, Keramik d. makedonischen Tumuli bei Saloniki u. Troja-Mykene-Ungarn і O. Olshausen'a та F. Rathgen'a, Untersuchungen über baltischen Bernstein (succinit) u. andere fossile bernsteinähnliche Harze, 153.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. IX Band. Wien 1904 (XIV+581+97 таблиць). Етнографічний відділ не заступлений цього року ані одною статтю, а більша половина тому присвячена природничим наукам (305—581) — палеонтології Боснії і Герцеговини (H. Engelhardt'a з статі про фльору третичної епохи), фльорі, фауні і геології. В відділі археології і історії знаходимо дві ширші студії Тругельки і Пача і два доповнення до першої студії. Тругелька зіставляє в статі „Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bez. Bosnisch-Gradiska)“ (3—156), результати розкопок в 1904 році, подаючи при тій на 81 таблиця репродукції важливіших знахідок. Розкопки зачали ся перепроводжувати від 1900 року і принесли дуже багато цікавого до характеристики наводних будівель і культурних взаємин в епохи La-Tène, з якої походять крім монет також оригінальні орнаменти і деякі знаряди. Важний в розвідці Тругельки передовсім опис розміщень поодиноких будівель і їх пляни, які можна було зробити, бо будівлі добре доховались; ся частина містить дійсно багато нового про конструкцію наводних будівель, бо швейцарські знахідки не дали ще ясного образу. Викрите цвинтарисько зараз на березі доповнює загальний образ осель тих часів, кидаючи знов нове світло на неодну мало до тепер знану обставину. Між знахідками заступлені вироби з каменя, з рогу, з бронзи, з заліза, з срібла, з глини і з дерева. На особлившу увагу заслугоють прилади до опалювання — характеристичні печі, а далі керамічні начиня і їх орнамент. Свастика стрічаєть ся дуже часто, а побіч її меандр і спіральний орнамент. Камінних річій знайшло ся багато, одначе вони не стоять в ніякій звязи з неолітичними: бронзові вироби приходять досить рідко мабуть через се, що в часі найбільшого розцвіту оселі не уживало ся вже бронзи до роблення прикрас, а знаряди вироблювано з заліза, яке доховало ся в досить великім числі. Взагалі виказують бронзові і залізні знахідки, що оселя держала ся дуже довго: між фібулами поди-

буємо примірки з дуже пізньої епохи заліза. Розкопки наводять часто на вплив кельтських племен (свастика, монети з 356—336 пер. Хр. і т. д.) і на певні звязи з Італією (знаряди до відливання фібули) та середньою Європою (форми мечів). Не менше цікаві результати принесли розкопки цвинтаря: особливо численно заступлені тут прикраси в роді фібул, нашійників, наручниць і т. д. і керамічні вироби. Статю Тругельки доповнює Woldrich (*Wirbeltierfauna des Phalbaues von D. D. in B.*, 156—164) і K. Maly (*Früchte u. Samen aus d. prähist. Phalbaue v. D. D.*, 165, 170). Великий матеріал зібраний в праці C. Patsch'a: *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte d. römischen Provinz Dalmatien (171—301)*: в репродукціях подано багато нагробників, написів, виробів і знарядів, статуї та останків будівничої штуки.

Bulletin de la soc. dauphinoise d'ethnologie et d'anthropologie, 1903, Grenoble, 1904. Річник 1903 приносить н. н. статі: Le collectionnisme chez les animaux et chez l'Homme (9—27) Picaud, його-ж статю про трифалаяв'ю і статю Roux-Parassac'a, *La Montagne dans la Mythologie* (108—126). Річник XI (1904): Dr. A. Bordier, *La démographie de Grenoble* (23—48), Muller, *Présentation d'objets des époques du bronze et du fer trouve en Dauphine* (48—62), Blanchard, *La Syphilis, maladie des Antropomorphes* (96—107), Dr. A. Bordier, *La genealogie de l'homme et le signe de la swastika* (108—116), Chabrand, *La Baguette divinatoire et les Sourciers* (120—150), Audebrand, *Ethnologie, genèse et evolution de la roue* (8—19), Idem, *La domestication du cheval* (22—42), Jacquot, *Notes d'Ethnographie algérienne* (43—44), Jullien, *Superstitions médicales. Notes sur trois pierres médicinales* (45—6). Dentscheff дає коротку замітку про походжене Болгар.

З. Кузеля.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII выпускъ I, Софія 1901; вып. 2—3, 1902, стр. 250, VIII вып. 1—2, 1902, вып. 3, 1903, стр. 341+36 табл., IX вып. 1—2, стр. 430+4 табл.

Річник VII сього видавництва містить 5 розвідок: 1) *Θ. И. Успенскій*, О древностяхъ города Тырнова (1—24), 2) *Г. Ильинскій*, Грамота царя Іоанна Асѣня II (25—39), 3) *Б. Панченко*, *Βασιλικὸς πιστικός* (с. 40—55) (термін має значити *magister navis*), 4) *J. Pargoire*, Les monastères de saint Ignace et les cinq plus petits îlots de l'archipel des Princes (с. 56—91) і 5) *Θ. И. Успенскій*, Археологическіе памятники Сиріи (с. 94—212) Статя Ілінського обговорює торговельну грамоту болгарського царя І. Асеня з Дубровницькою республікою, наводить поправно текст, який вже кілька разів видавав ся Шафариком, Срезневским, Палаузовим, Раковским і Мікльошічем, вказує на його історичне значінє і описує палеографічні і лінгвістичні прикмети памятника.

VIII річник приносить аж 15 розвідок. 1) *Louis Petit* публікує „*Monodie de Théodore Prodrome sur Etienne Skylitzés métropolitaine de Trébizonde* (с. 1—14), в ватиканського кодексу XIII віка. 2) *Б. Панченко*, Памятникъ Славянъ въ Виєннѣ VII вѣка (с. 15—62), на котрій спину ся далі нижше. 3) *Θ. Успенскій*, Фрагменти мозаичной росписи въ церкви св. евангелиста Іоанна въ Равениѣ (с. 63—78), обговорює мозаїки, які були видані проф. Редіним в 2 томі „Византійскаго Временика“, зачисляє їх до часу четвертого хрестоносного походу і признає їм велику вартість, бо, по його гадці, повстали вони під сьвіжим вражінєм подій як ілюстрація виправи хрестоносців; в своїй студії розсліджує поодинокі

образи і бачить в деяких з них представлене моменту облоги Зари. Результати студії Успенського кидають нове світло на сю історичну подію і на ролю Венеції. 4) А. А. Павловський и Н. К. Клуге, Мадеба (с. 79—115). — дуже докладний опис археологічних пам'яток, відкритих в палестинській оселі Мадеба і відрисованих малярем Клуге, зладжений проф. Павловським. 5) Г. П. Беглери в „Святая Софія“ (с. 116—118) дає вїмки з статі Вестярі з 1833 р. 6) Ө. Шмитъ, Мозаики и фрески Кахріэджаміи (с. 119—152). 7) Р. Х. Леперь, Греческая надпись изд. Иеболи (с. 153—162). 8) L. Petit, Acte synodal du patriarche Nicéphore II sur les privilèges du métropolitain de Trébizonde (1-er janvier 1260) (с. 163—171) — грецький текст з ватиканського кодексу N. 682. 9) Б. Фармаковській, Живопись въ Пальмирѣ (с. 172—198) — розвідка написана на основі матеріялу зібраного експедицією археологічного інститута, фрески належать до 2 ст. по Хр. 10) Б. Паиченко п. т. Каталогъ молівдовуловъ коллекції Рус. Арх. Инст. въ Кон-ѣ (с. 199—246) дає опис 124 молівдовулів з поясненнями і репродукцію 43 примірників на шести таблицях. 11) Г. Беглери, Печать транезунтскаго императора Давида (с. 247—248), з року між 1458 і 1462. 12) Ө. И. Успенский, Артосная Панагия (с. 549—263), цікавий матеріял для історії іконографічного типу Богородиці. 13) Ө. Шмидтъ, Каталогъ житійныхъ рукописей Ватопедскаго монастыря на Аѳонѣ (с. 264—298), з вказівкою на житія святих з XI—XIV столітя. 14) I. Συρωνός, Ἀρχαία ἐπιγραφὴ νομισμάτων Κίου τῆς ἐν Βιθυνίᾳ (с. 299—301). 15) П. Коковцевъ, Новыя арамейскія надписи изъ Пальмиры (с. 402—329).

Ширше хочемо спинити ся на розвідці Паиченка про Славян в Бітїнії. Автор віднайшов між старинностями, набутими в р. 1900 археологічним інститутом досить ще добре заховану печатку, на якій згадують ся Славяни в Бітїнії. Печать носить знамя старинности і має з одного боку фігуру цїсаря, коло якої подане число VIII індікта, а в другого боку написъ, яку автор відчитує: τῶν ἀνδρῶν δόντων Σκλαβῶν τῆς Βιθυνίᾳ ἐπαρχίας. Довкруги фігури цїсаря видно слїди написи, одначе не можна її відчитати, бо букви цїлком стерті. Автор догадуєть ся, що тут стояло імя урядника, як на се вказують анальоґічні печатки до македонської епохи і трохи ушкоджені слова „ὑπὸ ὑπάτων“, уміщені по лівім боці цїсарського образу. Палеографічні дані позволяють віднести сей намятник менше-більше до VII столітя, але не можуть подати докладнійшої дати. Автор доходить до сього при помочи іконографічних і історичних даних. Порівнюючи портрет цїсаря з подібними же образами иньших молівдовулів VII столітя, одержує результат, що печать могла представляти тільки Константа, бо подібні прикмети стрічаємо на його усіх молівдовулах, а історичні дати не позво-

ляють їх віднести до часу панованя иньших цісарів, бо провінція Бітунія не існувала вже в VIII століттю. Коли до того взяти і означене індікта, то одержуть ся рік 650, як дата памятника. Сконстатувавши дату і опираючись на змісті печатки, якій признаєть ся політничне значіне, обертаєть ся автор до огляду історичних даних, щоби визначити їй місце серед иньших памяток до історії славянських кольоній в Малій Азії і приходить до такого результату :

„Перша літописна звістка про славянську кольонізацію в Малій Азії належить до останніх літ панованя Константа, до р. 664. Наша памятка відкриває існуванє організованих славянських федератів, і то в означеній території, в Бітунії, вже в початках панованя Константа, в р. 650... Наша памятка дає не тільки означений історично-географічний факт з епохи славянських вандрівок. Він подає звістки про організацію славянських політничних громад на землях Візантії і про положенє федератів взагалі в візантійській державі. Він означає Славян кольоністів терміном τῶν ἄνδραξ ἑστυῶν, себто таких що дають воєнків“ (с. 60—1), причім сей термін уживав ся в значіню окремого, стало ними удержуваного відділу.

„Існуванє славянської волости, що творила сама для себе окрему адміністративну цілість, що мала свою печать і начального урядника, який потверджував громадські акти своєю особистою підписю, що сповняла супротив держави службу федератів, і то усе те 40 літ перед панованєм Юстиніяна Рінотмета — ті дані нашого молівдовула говорять самі за себе“ (с. 62).

Розумієть ся, що усі ті результати, які звучать дійсно дуже гарно, залежать від того, чи добре прочитана напись. І тут заходить найправдоподібніше досить велика похибка в відцифрованю памятника, похибка, що перевертає цілу будівлю. Г. Шлюмберже ¹⁾, читає напись цілком інакше, по словам того звісного знавця сфрагістики звучить вона : „ΤῶΝ ἈΝΔΡΑΠΟΔῶΝ ΤῶΝ ΣΚΑΒΟΝ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝῶΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ“ і дає лише свідоцтво про славянських невільників. Усі висновки про військовий характер славянської кольонії мусять тим самим унасти.

Одначе вартість праці Панченка не цілком страчена. Крім самого змісту печатки, про який мабуть дістанемо незадовго розвідку Шлюмберже, остають ще богаті поясненя автора. Дуже красний розділ про славянську кольонізацію Малої Азії, про її початки, напрями, интензивність і територію ; матеріал зібраний автором з грецьких літописей доповнює праці Ламанского „О Славянахъ въ Малой Азій, Африкѣ и

¹⁾ G. Schlumberger, Sceau des esclaves (mercennaires) slaves de l'éparchie de Bithynie. Byzantinische Zeitschrift XII, ст. 277.

Испаниа“ (Спб. 1859) і Успенского „Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи“ (Ж. М. Н. Пр. 1883, т. 225). Вартість мають також замітки про тему Опсікіоп, які викликали вже поясненя і доповненя.

В річнику IX за 1904 рік найцікавійша для нас статя тогож Панченка, Крестьянская собственность во Византіи. Земледѣльческій законъ и монастырскіе документы (с. 1—234), яка заслуговувала б спеціального обговореня. Автор ділить свою працю на дві часті: в першій з них „Крестьянскій законъ и общинное землевладѣніе“ (с. 3—87) займаєть ся полагодженням загальних питань, в другій „Крестьянская собственность по монастырскимъ актамъ“ (с. 88—229) дає витяги з приватних і на-ців офіціальных грамот і договорів між поодинокими особами з кодексу Лемвіотісси, Латрського, Патмоського, з грамот Новому монастирю на Хіосі, з мопемвазіійських і янінських документів, з хривовула трапезунтського монастиря Сумели, з практик Кефалонійської церкви, з кодексу Макринітисси і Нової Петри, з актів менікейського монастиря і з актів монастирів струмицького, руського атонського, з ватопедського й иньших атонських, з яких можемо добре пізнати відносини візантійського села. Для нас важна перша частина, бо в вій займаєть ся автор питанням про склад і редакції Νόμος γέωργικος, що був в уживаню у полудневих і східних Славян і дійшов до нас в кількох формаціях — і критичним переглядом питання про зміст закона. Одначе головних результатів треба шукати в другій, більшій частині, в якій проводить ся гадка, що „основной идеей аграрной исторіи Византіи должна быть поставлена личная и наследственная (γροικόν) собственность париковъ казенныхъ, вотчинныхъ и проіарскихъ“, що стає фоном для відмін другостепенної важности (228). Иньші статі: 1) Л. Х. Леперь, Нѣскольکو греческихъ и римскихъ надписей (с. 235—260), 3) L. Pargoire, Les Saint-Mamas de Constantinople (с. 261—316), 4) Θ. И. Успенскій, Никифор Θεотоки и Лейпцигское изданіе толкованій на Восемни-книжіе (с. 317—341) — автор подає замітки про вартість збірки Катен, виданих в Липську 1772 Феотокі і приходить через порівнянє з Серадльським кодексом до результату, що липське виданє виказує значні зміни, переставки і доповненя, які пороблені на підставі кількох текстів. 5) Панченко дає продовженє каталогу моливдовулів, ст. 341—396. Річник закінчує справозданє з діяльности археологічного інститута за р. 1902 (с. 397—410), 1903 (с. 411—430). *З. Кузеля.*

А. Пападопуло-Керамевсь — Акаѳистъ Божіей Матери. (Византійскій Временникъ, 1903, стр. 357—415).

Про початок Акафісту писало ся дуже богато, одначе ніхто не дійшов до певного результату. По найдавійшій гадці повстав Акафіст

в р. 677 підчас освободження Константинополя від облоги Арабів; його автором мав бути Георгій, хроніст IX ст., прозваний Амартолом. Інші признавали зложене Акафиста Георгію Исиді, Аполінарію Александрийському (з IV ст.), Романови Піснопівцєви і т. д. II. Керамєве виступає ще з новим поглядом, який має по його гадці розв'язувати загадку.

Головними труднощами при рішеню питання про час і новстанє Акафиста були: брак критичного видаїя і неповність матеріялу. До того додати ще треба цілковите ігнорованє спеціальних переказів про Акафист, які існують в формі мінейних оповідань і за мале відріжнюване поодиноких частий складових, себто первісного переказу від всіляких пізнійших редакцій. Супротив тих браків, піднесених автором, не може нас дивувати погляд Крумбахєра в його історії візантійської літератури, що питає про Акафист не можна ще уважати рішенєм (II вид. с. 672). Автор думає, що причиною браку позитивного результату було й неправильне поставленє питання й несталість точки виходу.

Скопитувавши се передає він зміст первісного переказу про Акафист і пояснює ріжнородність його заголовків в церковних книгах. Акафист не міг повстати ані за часів Гераклія і Сергія, бо заголовок одного тексту належить тільки до сьвята, установленого на 7 і 8 серпня, а за часів Константина Цогоната і Льва Ізаврія, бо сьому противить ся сам зміст. Акафист міг лише, по гадці автора, повстати за часів Михайла III і патріярха Фотія з нагоди нападу Руси в р. 860. З характеристики двох бесід Фотія *εις την εφοδον των Ρώας* виходить, що первісний синаксар з X ст. і пісні Акафиста зв'язані тісно з ними і що тому празник похвали Божої Матєри не міг бути установлений перед роком 860 і не міг дотикати тільки до одного міста, а до усіх нападів нехристиянських народів. Автором Акафиста треба назвати Фотія. Сю гадку потверджує автор 1) п'ятяками патріярха в другій бесіді на акафисні пісні, 2) згадкою Т. Ляскаріса з XIII ст., 3) браком імітацій Акафиста перед IX столітєм, 4) схожістю змісту Акафисту з перлою бесідою Фотія і аналогічними зворотами, які стрічають ся в другій мові патріярха і в Акафисті і 5) вкінци тою обставиною, що похвали Богородиці переняті в більшій часті з ріжних церковних пісень, які належать до часу не ранше восьмого і девятого віку.

Погляд автора, по всіх аргументах, не виключає усіх сумнівів і мабуть не порішить ще цілої справи. Не вважаю себе компетентним рішати, одначе все таки думаю, що не всі паралелі, які наводять ся на доказ схожости мови Фотія з Акафистом і на доказ залежности деяких його місць від иньших творів, мусять відповідати дійности. Богато з них брали автори незалежно від себе з виробленої церковної

фразеології: зрештою — те усе могли вони так само добре і запозичити з Акафисту. З. К.

В. И. Мочульскій — Слово Іоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, Одеса, 1903, стор. 22.

Автор займаєть ся обговоренєм апокрифічної памятки Національної бібліотеки в Парижі в збірнику з 1574 р. п. з. „Τοῦ ἐν ἁγίοις (πατρὸς) ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῖ Χρισστόμου λόγος περὶ ὠφελείας τῶν ἀκουσόντων αὐτόν“ і бібліотеки сьв. Марка в Венеції в збірнику з XVI ст. Він був вже надрукований проф. Н. Красносельцовим в 1899 р. в „Лѣтописи Истор.-фія. Общ. при Имп. Новоросс. Университетѣ“ (Визант. отд. IV, с. 196—199) з рукописи бібліотеки Андріївського Скита на Атосі.

Автор хоче відповісти на три питання: 1) З яких частий складаєть ся твір, 2) коли повстав він і 3) для яких цілий його зложено. Він зачинаєть ся від вичисленя головних гріхів смертельних. Ось вони: 1) Служити діяволу і відречи ся Бога, 2) коли хто сповнить гріх з найблизшою родиною, як прим. з донькою, з матерію, сестрою, тіткою, і 3) коли хто по шести днях праці не сьвяткує неділі. Потім іде поясненє важности неділі: не сьвяткувати неділю се такий важкий гріх, що його не зрівноважать шість днів праці, побожного житя, посту і молитви. Далі переходить компілятор до питання про піст і звизває усіх придержувати ся його строго, щоби забезпечити ся від пожежі, води, диких звівірів, а вкінци від всякого зла і від смерти. Се напроваджує автора на питанє про церкву, сьвященний чин, літургію, а врешті на тайну хрещеня і постриженє голови.

Як се в части видно з самого переповідженя змісту, твір, не одноцільний. Основу творить поученє про неділю, яке дало доперва привід до причепленя иньших частин. Воно опираєть ся цілком певно на „Епистолии о недѣлѣ“, знаній вже з рукописий VI столітя (з р. 584). Дальша частина складаєть ся 1) з толковань про церкву, сьвященничий чин і Литургію, 2) з місця про хрещенє і постриженє голови і з 3) екскурзу про любов. Цікаве місце про стриженє волося. Ігумену постригаєть ся голову 30 разів, ерею 12, а сьвітському чоловіку 3 рази: проклятий той і вилучений зі звязи церковної, хто не стриже ся і носить волосє спущене аж на самі очі („τινὸς ἀν αἱ τρίχες διαβοῦν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ... ἐπικατάρατος ἐστιν... ἕως εὐλογηθῆ ἢ γυνή μετὰ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, καὶ ἀν διαβοῦν αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς. Καὶ οὐκ ἔστιν ἀξία μεταλαβεῖν ὁμοίως καὶ ἀπο τῆς ἀγιάσθη ἢ κεφαλῆ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, ἐάν τις κόψη τρίχας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, ἔστιν ἐπικατάρατος“ с. 20).

Що до часу зложеня, то можна припускати, що твір повстав в XIII або в XIV століттю. На се наводять нас дві обставини. В текстах про неділю звязуєть ся культ неділі з культом середи і п'ятниці, що витворив ся доперва в другій половині XIII століття в часі повстаня секти бичівників. (Веселовскій, Опыты по ист. разв. христ. легенды, с. 83). Поясненя про церкву, священників і богослуженє знані з староруської літератури і з грецької з XIII і XIV століття, служать другим аргументом за тим, щоб памятку сю зачислити до XIII або XIV століття.

З. К.

Е. Голубинскій -- Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ пазываемой схедеографіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшій курсъ грамотности (Извѣстія отдѣл. р. яз. и слов. 1904, кн. 2, 49—59).

Статейка проф. Голубинского, то привір того, як об'єктивний дослідник змінєє свій давнійший погляд супроти нових жерел, які домагають ся його модифікації. Автор знаній як оборонець думки, що в давній Руси не було висшої просвьіти, як проста письменність. На підставі спостереженого знаня т. зв. схедеографії у староруських книжників, автор склонний розширити свою думку. Вправді можна за примітити ще вагання у него, але все таки виразний зворот слідний. „Если предположеніе наше подтвердится новыми памятниками или указаниями на новые памятники: то и рѣчь въ русекой исторіи о грамотности періода домонгольскаго должно будетъ расширить. Нужно будетъ говорить не только о грамотности высшей, состоявшей въ умѣньи читать, съ умѣньемъ или безъ умѣнья писать, но и о грамотности высшей, состоявшей въ нѣкоторомъ изученіи языка“ (с. 58).

Перейду до самої статі. Схедеографія, гр. *схедеографіа*, зложене із *схеδος* — граматичний розбір слів і *γραφω* — пишу, значить разом по нашому писанє або записуванє граматичного розбору слів. Автор наводить історичні свідощтва істнованя схедеографії у Греків та з понятя, яке ми виробили собі про ту науку чи штуку, виводить, що в посланію митрополита Климента до Томи говорить ся виразно про схедеографію. Ось його слова: „Поминаю реченнаго тобою (зн. Томою) учителя твоего Григоріа, єгоже і свята рекъ не стыжю ся, но не судя єго хошу рещи, но истинствую: „Григорей зналъ алфу, якоже и ты, и виту, подобно и вся 20 и 4 словесъ грамоту, а слышиши ты, у шепе мужи (єсть имже єсмъ самовидецъ, иже можетъ єдинъ рещи алфу не реку на сто, или двѣстѣ или триста или 4 ста, а виту також“ (50). Супроти сього треба признати повну рацію думці проф. Г. про істнованє

схедеографії. Натомість ніяким способом не можна признати стійпости твердженю автора, що „во всякомъ случаѣ должно быть считаемо не подлежащимъ сомнѣнію, что у Климента идетъ рѣчь о славянскомъ, а не о греческомъ языкѣ“ (57, зам. 2). Хто перечитав уважно слова Климента, які я навмисно навів више, той набере переконання, що там говорить ся власне про 24 букви грецької азбуки, а не 32 славянської. Значить ми не можемо говорити про схедеографію славянську, лише про схедеографію грецьку. В останній не виключені розуміє ся славянські поясненя гр. слів, але се не дає ще права говорити про слав. схедеографію. Доки не маємо иньших свідощтв, мусимо розуміти слова Климента дослівно.

М. Тершаковець.

Dr. Leopold Karl Goetz, Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, (Кієво-Печерський Монастырь какъ Культурный (sic!) центръ Домонгольской Россіи), Пасау, 1904, стор. XXXIV+238.

Книжка пожиточна, хоч і не для тих, для кого очевидячки призначив її автор, тоб то не для Німців, а хіба для Росіян, що володіють німецькою мовою. Якесь чудернацьке збочене доброго смаку веліло авторови зладити дуже перістий, двоязичний текст: скрізь у німецькім тексті і в нотах покладено масу цитатів на церковно-славянській та новій російській мові, так що Німець, який не вміє по російськи, ані Росіянин, що не вміє по німецьки, не могли-муть користати з неї. Се на думку автора має бути стимул, щоб Росіяни вчили ся по пімецьки а Німці по російськи. Та дуже сумнівно, чи осягне др. Гець свою мету; принаймні для Росіян, що мають під руками масу російських праць про початки церковної, а особливо монастирської організації на Русі та про Печерський монастир, Гецова книжка буде зовсім зайва, а Німців не зацікавить її зміст, повний детальної мікрології, але дуже далекий від авторової претензії — дати образ Печерського монастиря як культурного центра домонгольської Русі.

Вже сама ся претензія — виставити Печерський монастир як культурний центр старої Русі — свідчить про те, що автор не зовсім докладно уявляє собі культуру тої Русі та її розвій. Він зовсім не догадуєть ся, що в кінці X в., в часі заведеня християнства, та староруська культура, тоб то суспільна та політична організація не починала ся, а була вже близька до зеніту свого розвою, з якого зараз у XI віці, не вважаючи на часткові поступи на полі церковного та духового життя, почала хилити ся в низ аж до монгольської руйни. Вже се одно повинно б було навести проф. Геца на иньше формуловане свого питання. На хибне розумінє первопочинів культурної історії старої Русі вказує

також і те, що проф. Гец усе ще стоїть на давно покиненім становищі, що перші християни в Києві були самі Варяги. Зрештою хтівши показати Печерський монастир як центр староруської культури, треба би було дати хоч який-такий образ тої культури в усім її обсягу, а потім умотивувати центральне становище Печерського монастиря. Др. Гец одначе не робить сього і вилловлюючи за слідами російських учених культурні деталі в Печерського Патерика, представляє їх з таким видом, буцім то вони (прим. печене хліба, рукоділя і т. п.) були чимось новим па Русь, що почало ся аж із того монастиря. Розумієть ся, що такий образ був би наскрізь фальшивий.

Праця проф. Геца розпадаєть ся крім просторої передмови на дві часті. В першій оповіджено на основі староруських жерел та нових праць російських істориків церкви історію київського Печерського монастиря від його заснованя, йдучи по порядку відомих нам ігуменів, аж до монгольського погрому, знач. від 1051 до 1240 р. Ся часть держить ся, як сказано, імені ігуменів записаних у Патерику та в літописях; при кождім імені автор збирає й просіває крізь критичне сито всі нотатки, які дійшли до нас про нього та про монастир під його володінєм. Се дуже пожиточна і старанна семінарія праця, але образу історичного та культурного не дає. Такий образ має дати загальний вступ до тої частини (ст. 1—11), але й тут автор уміє сконцентрувати увагу на дрібні деталі, а не вміє обхопити ширшого історичного обрју.

Друга частина праці на підставі житій та оповідань Патерика має дати образ культурної діяльности монастиря. Та й тут виклад автора держить ся на рівні монастирських оповідань; виходить по за них лише стілько, скілько посунули їх розуміне праці російських учених. Се звід заліток розсипаних у Патериці на різні теми: домово праця, студії, письменство, малярство, душпастирство, пильноване хорих і т. д., далі про відносини монастиря до князів, бояр, народа та до духовної ерархії. Додано реєстр ігуменів, реєстр угодників похованих у тзв. ближніх печерах і передрук неавтентичної грамоти Андрія Боголюбського до монастиря з р. 1159.

Може найцікавіша з усеї книжки передмова, в якій автор викладає свої погляди на розвій староруської церкви та монашества та подає пляни своїх праць, задуманих або вже ось-ось близьких докінчення. Жаль лише, що отся праця так мало підходить під широкі пляни зачеркнені автором у передмові.

Ів. Франко.

Г. И. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русскоѣ, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, Полтава, 1905, ст. 131.

На книжці не означено, що се друге виданье праці, яка появилася.

ся вперше в Трудах кiev. дух. акад. в р. 1871, як кандидатська праця автора. Для свого часу була се робота незла, хоч давала перевагу міркуванням і загальним выводам над фактичним матеріалом, використаним і для того часу не вповні. Автор по загальнім вступі про виборність в церкві вселенській і візантійській давав погляд на часи староруські, потім переходив до українських земель XV—XVII вв. і по загальних замітках подавав перегляд виборів митрополитів, єпископів, ігуменів і священників. Виходячи з загальних міркувань про вічеві принципи, автор давав виборним порядкам давній Руси трохи більше місця, ніж вони по всякій правдоподібности мали в дійсности, але не доходив до крайности, до котрої допровадив сю теорію в своїй звістній роботі пізнійший дослідник Ор. Левицький. В новім виданню праця виїшла не підновлена новим матеріалом, а й деякі помилки старого видання лишилися не справлені (нпр. важний недогляд на с. 24, де автор, цитуючи соборні постанови 1274 р. мабуть з других рук, дає слова „избранныхъ народомъ въ священство“, яких текст постанов в дійсности не містить).

М. Грушевський.

М. Довнаръ-Запольскій — Очерки по организаціи западно-русскаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, К., 1905, ст. VI+307+168.

Книга ся під повним титулом дає не так багато нового. Автор, потребуючи виступити з книгою (книга ся була предложена ним в минувшім році кievському університетови як докторська дисертація), видав разом дві свої статі: Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ, друковану в Журналі Мин. Нар. Просв. в 1897 р. (див. Записки т. XXIX), і Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъ государствѣ въ половинѣ XVI в., що появила ся в тімже Журналі майже в однім часі з виходом сеї книги (1905, кн. III—IV, див. про неї Записки т. LXV). Перша статя значно розширена для сього нового видання: автор додав на вступі ширший погляд на історію питання, втягнув новий матеріал; друга статя виходить в тімже виді, як читала ся в Ж. М. Н. П., але по ній автор додав ще „заключеніє“ і в додатку дав перейшло п'ятдесять документів до історії селянства й господарських маєтностей в кн. Литовського 1527—1567 pp.

Хоч автор, переробляючи свою першу розвідку, очевидно, мусів старати ся приладити її до другої, одначе вони лучать ся між собою слабо і роблять вражінне механічного смолучення, викликаного більш сторонніми мотивами, ніж змістом. Причина в тім, що в своїй другій статі автор займаєть ся більше технікою катастрації й тих реформ, які переводило правительство в кн. Литовського в середній XVI в., та дуже

мало входить в питання, поставлені в першій розвідці — вплив тих реформ на селянські відносини, спеціально громадську організацію білоруського (в частині українського) селянства, якою займається він в першій статті. Зрештою, реформи середини XVI в. були одним з кінцевих моментів в руйнуванні старинних форм громадського устрою, які старається вислідити автор в першій фазі. Між епохою життєвості тих форм і реформами XVI в. лежав довгий процес, який зістається майже не рушаним автором. Він заповідає вернути ся до цього пізніше, а відчуваючи, очевидно, брак органічного зв'язку між першою й другою розвідкою, старається ся зазначити його тим „заключенієм“, де одначе по частині рекапітулює першу статтю, повторюючи дане в її закінченні (щоб робить досить неприємне вражіння), по частині ставить тези й гадки, яким би місце було на вступі першої глави, або які повинні були бути введені в самий пляп обох студій, а тепер дуже слабо або й ніяк не вяжуть ся зі змістом їх, а особливо другої студії.

Головна хиба — ізольованість тих явищ, які студіює автор, в його дослідді, зістається ся і в сїм новім виданні. Авторови очевидно й самому приходили гадки, що історію громадської організації в в. кн. Литовським треба б студіювати з оглядом на відносини староруські й історію громадської організації в в. кн. Московським і під правом польським, але зробити того він не зробив. Реформи XVI він оглядає без зв'язи з напрямми й ідеями державної економіки Польщі, хоч в XVI в. як раз польська практика й устрій в масі випадків давали взірці державній політиці в в. кн. Литовського. Матеріал, який автор притягнув до розширення своєї першої студії, не всюди вибраний обережно. Можна мати нпр. сильні сумніви, чи сільські „присяжники“ і „радці“ кінця XVI в. (с. 48–9) можуть служити до реконструкції старого устрою громади.

В своїм „заключенію“ (с. 296) автор порушує мої гадки про громадський рух України XIII в. Він годить ся з моїми поглядами на політичну роль українських громад, але ставить поправку до „формь общиннаго строя и его происхожденія“: рух не сотворив громадської організації, він застав її готовою. Виходило-б, мов би я говорив протинне. Я не знаю, яку з кількох моїх праць, що сю справу порушують, мав тут на гадці автор: досить старанно збираючи иньшу літературу, він взагалі уважає, очевидно, пенаручним згадувати про українські праці, які порушують поставлені ним питання. Але я в громадським руху XIII в. все бачив новорот до старої, перед-княжої організації, так що з цього боку мої погляди даної д. Д.-Запольским поправки, думаю, зовсім не потрібують.

М. Грушевський.

Polska XIV wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga, Ziemie Ruskie — Rus Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego (Źródła dziejowe tom XVIII część II-ga), Варшава, 1903, ст. III+V+491+33.

Тож сей містить монографію про Галичину — Руське воєводство разом з Холмською й Белзькою землею, чи як автор се називає — Червону Русь. Третя се з ряду монографія автора, присвячена історично-географічному й статистичному представленню українських земель в XVI віці в сій серії: перша, присвячена Волині й Поділю, вийшла в р. 1889 (як т. XVIII видавництва Źródła dziejowe); друга, присвячена „Україні“ — Подніпровю й Побожу (воєводство Клівське й Браславське по термінології кінця XVI віка), вийшла в 1897 р. (як т. XXII — була мною досить широко свого часу обговорена — в т. XVII Записок), а два роки тому появилася отся третя, присвячена Західній Україні, так що вістаєть ся без обговорення лише українське Побуже. Скільки знаю, автор в свій плян включив також Підляше, і монографії про нього можемо тепер з черги сподівати ся від нього; натомість Україна берестейсько-пинська (Берестейське воєводство по давньому) і Сіверщина не входять в круг його студій, бо перша вістала ся формально по за межами Річипосполитої польської, друга — вийшла в сі межі вже в XVII віці.

Перше, що мушу піднести про нову монографію — се її об'єктивність. Можна бути різних гадок про спосіб оброблення автором матеріалу й про його виводи, але то треба йому признати, що він постарав ся увільнити ся від тих оклепаних фраз польської історіографічної публіцистики про польську культурну місію на Русь, про ті „zduycze pług polskiego“ й „подвиги в ширенню західньої цивілізації“. З сього погляду автор в сій монографії був навіть об'єктивнішим і обережнішим, ніж в попередніх, може бути — власне в почутю тих непередавнених національних спорів, яких ареною була й лишила ся західня Україна, і майже не можна вказати в сій книзі місце, де-б був слідний якийсь національний суб'єктивізм автора.

Друга користна сторона сеї монографії, яку мушу піднести особливо в порівнянню з першою з ряду, полягає в тім, що автор поруч історично-статистичних студій дав багато місця історичній географії, історії колонізації й економічній історії, перенісши в сей бік, можна сказати, центр ваги своєї праці.

Задачою цілої сеї серії публікацій і монографій, розпочатих перед двадцятьма роками Ол. Яблоновським в спілці з пок. Ад. Повіньським, було — на підставі поборових реєстрів дати географічно-статистичний образ

провінції Польщі: їх обшир, степень залюднення і статистику різних родів землеволодіння. Показало ся одначе, що сї поборові реєстри, особливо для земель українських, далеко не визначають ся ані потрібною повністю ані докладністю. Тому уже в монографії про східню Україну д. Яблоновский мусів відступити від первісного пляну й відсунувши на другорядний плян чисто статистичні комбінації, дав багато місця загальнішим спостереженням над кольонізацією й суспільно-економічною історією краю. Хоч Галичина що до свого статистичного матеріалу XVI в. стоїть далеко ліпше ніж східня Україна, але й тут автор на кождім кроці мусів переконувати ся в неовности й недокладности його — в істнованню великих прогалин і в конвенціональности подаваних цифр (читай нпр. дуже сильну апострофу автора на с. 153). Тому поруч статистичних виводів про чисельність осад, їх відносини до простору й загальне число людности, яким присвячені головню розд. II—IV, с. 40—220, багато місця уділено заміткам історично-географічним, загальнішим спостереженням над кольонізацією, суспільними верствами, господарством краю. Розд. VI становить собою коментар до історично-географічної мапи західньої України в виданім майже в однім часі з сею монографією історичнім атласі автора (про нього говорив я в т. LXII). Розд. V містить просторі каталоги різних категорій шляхти й шляхецьких маєтностей. В розд. VIII знаходимо досить простору (с. 404—484) монографію про господарство.

Головними джерелами для монографії послужили видані автором в особнім томі поборові реєстри (про них див. в т. LI) і люстрація 1564 р., видана мною в Жерелах до історії України-Руси (з люстрації 1570 р., виданої тамже з початком 1903 р., автор не мав уже спромоги скористати). Джерела сї використані автором сумлінно й старанно¹⁾; иньші публікації, по словам автора, старав ся він використати також, „о скільки вони були приступні“ йому. При великій неохоті автора до докладніших вказівок на свої матеріали й літературу, якій він, на жаль, зістав ся вірним і в сій монографії, не легко осудити, з чого він скористав, а що лишило ся йому неприступним; але скільки можна зіркувати — таким неприступним лишило ся чимало чого.

Взагалі ся обставина, що автор занадто закриває перед читачом свою лабораторію, викидає за двері всю передвступну роботу по осягненню оконечних виводів, в значній мірі не дає читачеві скористати вповні з великої праці, вложеної автором в свою монографію. Нпр. на с. 70 подає він каталоґ міст з

¹⁾ Покористував ся автор і вступними розвідками Жерел — так на с. 122 знаходимо таблицьку оперту на обчисленнях поданих у вступній розвідці при т. I Жерел.

датами їх засновання, не подаючи при тім ніяких вказівок, на чім ті дати оперті; хто мав до діла з сим питанням, знає, яка се пераз конвенціональна річ — дата фундації міста; не вказуючи джерел, автор в значній мірі позбавляє вартости свої вказівки. Так само нпр. не даючи ніякого ближшого апарату в своїм — безперечно з великим накладом спорядженім перегляді шляхетських родів, автор в значній мірі депреціує його. На ст. 336 нпр. читаємо: „Вправді знаходимо дуже богатий матеріал для порівняння в виданих уже *Aktach grodzkich i ziemskich*“, що дотикають 4-х земель Руського воеводства в XV віці: вони дозволяють нам приглянути ся руху дрібної шляхти з її гнізд, в розмірах далеко ширших і навіть протягом що найменше півтора століття, але не маємо того зовсім для землі Холмської й Белзької. Зрештою докладний вказ зміц, о скільки був би цікавий, о стільки мусів би бути дрібязковим, навіть зайвим тут; вистане, коли для характеристики зазначимо, по пильнішій перегляді дат, що з посеред землян звістних в XV віці ледви $\frac{1}{3}$ досиділа до кінця XVI в. в своїх первістних гніздах, а значна частина навіть зникла зі своїми назвами“. Отже автор переробив для себе тяжку роботу, слідячи рух шляхетського землеволодіння, історію самих родів, сам признає результати тої роботи інтересними, але боячи ся „дрібязковости“, зводить її до того голого виводу, який ми подали. Одначе без такого введення в дрібязки праця дослідника в того рода роботах лишаєть ся властиво страченою для наукових кругів — кождий цікавий буде мусіти на ново проробляти її.

Я навів сі два приклади для умотивовання свого погляду. В деталях не буду входити. Чисто статистичні виводи автора інтересні — хоч при тих негативних сторонах свого матеріалу, на які він сам так сильно вказує, мають в значній мірі характер гіпотетичний; для заповнення прогалин авторови приходило ся часом звертати ся до дуже довільних припущень (див. нпр. обрахунки парафій на ст. 47 і 52, обчислення числа ланів на с. 94, що служить потім підставою для обчислення загальної людности і т. д.). Цінні спостереження над шляхетським землеволодінням (піднесу нпр. замітки що до певних гербових категорій руської шляхти на с. 339 і далі). Користно зведені до купи вказівки матеріалів про господарство (головну ролю грають звістки люстрації 1564 р., ниньший матеріал не використаний переважно, а в останнім розділі автор обмежив ся тільки тим, що зробив каталог замків). Вкінці кождому зроблять цінну прислугу історично-географічні спостереження автора — наглядно представлені на історичних мапах. Наші замітки не уймають позитивним сторонам сеї праці — цінної в кождім разі вкладки в історичну літературу Галицької Русі.

М. Грушевський.

Władysław Łoziński — Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III, Льв., 1903, стр. XI+678, 8°.

— Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku, wydanie drugie, przejrzone i znacznie pomnożone, t. I — czasy i ludzie, t. II — wojny prywatne, Льв., 1904, ст. XII+411+XVIII+560, 8°, з ілюстраціями.

Отся книжка знаного в польській історичній науці історика культури, що діждала ся великого, як у наших обставинах, попиту між публікою і протягом дуже короткого часу вийшла у другім, багато доповненим виданню — являєть ся мабуть чи не найцікавішою історичною працею в польській літературі в останніх часах. В чім лежить сей незвичайний її інтерес? Не так у її науковій вартості, методі, й т. ин. (хоч д. Лозинський історик дуже поважний), але передовсім у тій спеціальній політично-національній атмосфері польської суспільности в Галичині наших днів. Треба мати на увазі й добру славу авторової письменської техніки, сензаційний титул і т. ин., передовсім одначе польська публіка сподівала ся в сій книжці знайти відгомін власних теперішніх думок. Книжка мала дати образ суспільно-культурного життя Галицької Русі, себто надіяли ся знайти в ній документальний доказ висшости польської культури над руською візантійщиною і варварством, свідомство величавої культурної місії польської шляхти і т. и., про що так багато пишеть ся й говорить ся в останніх часах серед Поляків на Русі. Се було без сумніву найбільшим товчком в заінтересованню сією книжкою. Та правду сказати — читачі згаданої категорії (а їх найбільше) розчарували ся, прочитавши книжку. Се розчарованне можна було пізнати з різних прояв, навіть з самої наукової критики. В сій останній можна було навіть відчути певний укритий докір авторови за написанне сеї книжки, чи там за голу правду у ній; публіцистика (в інших разях дуже жива) мовчала і мовчить. Як би так отсю книжку написав не-Поляк, то без сумніву підсунуно би йому всі ворожі аспірації супроти польської народности, названо би її просто памфлетом і т. и., але супроти сього, і то ременованого автора було годі так поступати.

Автор задумав дати образ життя шляхти в Галицькій Русі при кішці XVI і в першій половині XVII ст. Без сумніву вибрав він щасливо сей історичний період, період повного розвитку форм шляхотського режиму в Польщі та повільного переходу сих форм від актуальности до закостенілого анахронізму, який уже вповні виступає від першої половини XVII ст.

На недостачу матеріялу годі жалітись авторови, він навіть обмежив ся у використуванню жерел, мало вживаючи історично-літературних, натомісь зібрав величезну масу судово-правного актового матеріялу

і з нього зложив одноцільний образ. При тім держав ся автор спеціального способу нарративного (в тім напямі д. Л. майстер) поруч дедуктивної методи. Сього не можна назвати корпетною прикметою книжки, противно, предмет і матеріал домагаєть ся радше аналізи й індукції, хоч формальні успіхи не можуть при тім бути такі блискучі, як їх осягнув автор.

Вступне слово має приготувити читача до читання яриких красок на поданих образках минувшини. Автор впевняє, що в дійсности не було так але, як на перший погляд виходить, що з односторонного матеріалу (майже виключно судові акти) виходить односторонне освітлення, що сей матеріал не всюди і не все віродостойний, а що найважійше — „що одночасно у всіх сусідніх краях було не богато ліпше, коли не так само але або й ще гірше, анїж у Польщі“ (ст. 5). Що до згаданої висше односторонности актів, то воно правда, хоч з того ще цілком не виходить, що вони малюють нам суспільність односторонно. Один-два-десять судових актів не дасть нам доволу генералїзувати заключених у них рисів на широку суспільність, та знов коли десятки й сотки тисячів таких актів в межах майже одного столїття (остаточно їх можна розширити й на чотири столїття, а образ ще доповнить ся) зливають ся в одну цілість, рівну і згідну, тоді годї говорити про односторонність образа. Правда, що давні судові акти часто з розмислом говорять неправду, але й те правда, таких актів, неможливих до провірення не так то богато, а явно брехливих автор не потребував використовувати, за те мав богато способів упевняти ся про правдивість иньших. Остаточно не в індивідуальних поодиноких фактах й особах історична вартість і вірність судових актів, а в тім загальнім настрою, загальних поглядах, в тогочасній моральній оцінці подій і т. и. глядіти треба справді історичних рисів. Автор велить читачеви прикладати дуже сувору міру для означення правдивости якоїсь події, записаної в актах: „самий факт відбутої кари або перепросни сторони потвердять закид чїягось злочину“ (ст. 5). Як же хоче автор? Щоб у суспільности, де суди не мали ніякої екзакутиви, а люде не мали ніякого почутя права і справедливости — щоб у такій суспільности аж відбута кара або перепросни були свідомством достовірности акту? В дійсности сам автор пераз приймає події як правдиві, де такого доказу нема. Вкінці ті „сусідні краї“ не можуть вповні заспокоїти сумління уважного читача: те порівнянне з сусідніми краями, обмежене майже цілком до Німеччини, подано дуже загально, хїба кілька окремих фактів із історії Яисена, які самі собою не вистають для виводів про культурність обох країв. Передовсім діло не в аналогії кількох окремих подій, а в тій етпичній оцінці, якою міряли факти в Польщі і в иньших краях. Німецьких Mordbrenner-ів ніхто

в суспільности не мав таки за ніщо иньше, ніж вони заслугували, а в Польщі? Таж сам автор покажує певну неясність в етичних принципах, коли парафразує Ніцше, говорячи: „Міра високих прикмет польської суспільности — у її хибях“ (ст. 5). Такий погляд може бути часом правдивий, часом цілком хибний. Новочасні польські історики радо ним користують ся, на жаль тільки в оцінці історичної минувшини польської народности, натомість иньших виключають старанно від сих „лагодячих обставин“. Се бачимо й у самого д. Лозівського, навіть у „Prawem i lewem“, прим. коли говорять про покутські рухи 1648 р. і загалом тоді, коли у нього мова не про шляхту і не про Поляків.

Тому то не багато говорять ті „сусідні краї“, бо паралель занадто мало, занадто голословні вони і механічно поставлені, так що більше треба авторови вірити на слово, аніж можливо виробити собі таке внутрішнє переконання. Було б краще, як би висновок такий робив сам читач, а не накидав ся йому з тим сам автор. Він все таки, як сумлінний чоловік, не міг замкнути очей на один результат порівняння Польщі з иньшими краями: він бачить, що саме тоді, коли в иньших краях поволи занавоує порядок, почутє права і гуманности, слабне і паде підданство — в тім самім часі в Польщі росте заколот, самоволя й гнет. Як раз сю ознаку тодішнього суспільного життя Польщі вказує автор кілька разів. Без сумніву таке отверезінне від історичної традиції треба назвати користним постуном у польській історіографії. Розумієть ся, що до причин того сумного і щораз сумнійшого стану в Польщі автор цілком не має ясного погляду (та й не тільки він сам!) і всякі пояснення в тім напрямі не виходять із блудного колеса, як: безсильність короля, недостача езекутиви, елекція і т. ин. про яви, а не дійсні причини, яких глядіти треба дещо глибше, в самій генезі і розвитку польської держави, в неприродности її національно-культурного складу, в політично-соціальной психології польської шляхти і т. и.

Отсе кілька загальнійших заміток, тепер перейдемо до самої основи книжки та деяких її методичних прикмет.

Книжка у першім виданню ділить ся на вісім розділів: prawem i lewem (3—71), часи й люде (75—182), земля Львівська (185—233), земля Галицька (237—298), земля Перемвська і Сяніцька (299—399), Djabeł Łańcucki (401—533), Djableta (355—585), хлопи (587—631). Кождий із тих розділів ділить ся на уступи (2—7). Друге виданне обіймає вже два томи, кождий мало що меньший від першого видання, й уклад їх відмінний. І-ий том має окремий титул („Часи й люде“) й обіймає шість розділів: недостачі права (1—91), домові справи (93—157), житейські біди (plagi żywota) (159—254), амор і демон (255—285), шляхотська маса (rzesza szlachecka) (287—350), хлопи (351—411);

у II-ім томі („Приватні війни“) п'ять розділів: земля Львівська (1—64), земля Галицька (65—143), землі Перемиська й Сяніцька (145—307), Djabel Іаісускі (309—454), Djabłeta (455—512). Сей перегляд показує, в якім напрямі розширено друге видання. Передовсім друге видання обіймає ширший простір часу, аніж перше. Часи Жигмонта III розросли ся тут ще на часи Владислава IV, а подекуди й даліше. Тим способом автор міг обіймати значно ширший фактичний матеріал, аніж перед тим було можливо. Тому то як цілість так і поодинокі частини збільшили ся значно своїм об'ємом.

Поодинокі розділи мають теж звичайно більше число уступів, або розведено їх ширше. Таким способом два початкові розділи першого видання розросли ся на чотири розділи у другім виданню (I т.), без усякої основної переміни. Так само-прибільшились огляди поодиноких земель, найбільше Перемиської й Сяніцької, майже виключно тим, що впроваджено на сцену більше людей й подій. З одної частини первісного розділу про Львівську землю зробив автор окремий розділ про шляхотську масу, що належить до найінтересніших частин книжки. Окрім того є різниці в укладі матеріалу й у технічно-методичнім обробленню. Вкінці — друге видання містить 92 ілюстрації (деякі з них одначе не звязані нічим із самим оповіданням).

Заголовок книжки: Звичаї на Червоній Русі, не цілком відповідає змістови, бо для докладности треба було додати: серед шляхти. Так воно дійсно, хоч бачимо й розділ про селян. Сей останній, помітивши його неповність, дає радше одною краскою більше в образі шляхотського життя. Про міщан нема й тільки згадки. Отже заголовок треба розуміти дещо инакше, ніж могло б здавати ся; видно, автор не може увільнитися від старих польських поглядів про склад суспільного життя. Поза тим автор не показує ніякої претенсіональності заповідати більше, аніж дійсно є, й слово „звичаї“ дібране тут дуже добре. Се не монографія соціального і культурного життя згаданого часу: до того багато сій книзі не стає, за те подибуємо в ній дещо зайвого чисто белетристичного матеріалу. Наукова монографія вимагає значно багатшого та всестороннішого матеріалу й мусить бути збудована іншими методичними принципами.

Розділ про „недостачі права“ — се загальна, але дуже плястична характеристика, прикрашена прикладами судово-правних відносин і звичаїв у Польщі, що показує безвихідність того стану й недостачу примітивних понять про публічне право. „Домові справи“ — то образ життя шляхотських дворів і замків та характеристика господарства їх з яркими рисами девастацийного вандалізму. „Житейські біди“ належать до найінтересніших частин; уведені сюди наслідки хронічного нещастя від

Татарів, своєвільного війська, розбійництва, злих сусідів. В характеристиці „шляхотської маси“ особливо цікавий образ участі дрібної руської шляхти в релігійній боротьбі між православними й уніятами у перемиській дієцезії; коли вела ся боротьба між єпископами Крунецьким і Гулевичом та Впницьким, шляхта ся стояла рішучо за останіми, як православними. Боротьба ся представлена доволі широко. Розділ про „селян“ має на меті показати, що підданство в Польщі не було в тім часі найтяжше, в Німеччині та Франції воно було ще гірше. Автор не дає на се відповідного доказу, бо ж годі таким доказом назвати три довільні виписки про селян від трьох ріжних людей, що жили в ріжних часах і в ріжних сторонах Європи... Така паралеля мусить виглядати цілком инакше. Та й те, що автор говорить про селян, не входить так легко у зачеркнені автором рами буцім то доволі можливого положення. Докладніше говорить автор тільки про селян у королівщинах, яким без усякого сумніву вело ся найкраще, а який прикрий образ утиску й самоволі! Також кілька вирваних прикладів про релятивно добрий матеріальний стан селян не можуть нам дати ніякого поняття про розклад селянського добробуту в масі. Окремо автор говорить про селянський рух на Покутю 1648 р., видимо, не знаючи приналежної до того предмету літератури.

Другий том не має вже тої загальної основи, як перший; він представляє незвичайно ріжнородну мозаїку людей і фактів, переважно в безстанній боротьбі між собою, а серед усього висуває ся на перший плян Станіслав Стадїцький з Ланцута й його родина. Автор зібрав тут багато генеалогічного й звичаєвого матеріалу й уложив його зручно в гармонійну цілість, що робить вражінне радше повісти як історичної студії. Гарна форма в оповіданню — то одна з головних прикмет сеї книжки, як і всіх інших того автора. Та при тім не можна замикати очей на хибі, яких подбуємо доволі. Сьуди належать: поспішність і недостачі мотивовання в загальних осудах і характеристиках, брак глибокої аналізи прояв та їх історичного значіння, часті суперечности в думках, омивані незручно або тільки механічно, нерівне розмішуванне світла й тіни, ідеалізованне певних принципів, які не цілком до лица новочасному ученому, „патріотичне“ становище автора в певних фразах і комуналах, яке разити мусить в науковім творі, повне замикання очей на національно-політичний елемент предмету, сидкування представити Галицьку Русь як щось національно, культурно й політично одпочільне і т. ин.

С. Томашівський.

Pieniądz i przewrót cen w XVI. i XVII. wieku w Polsce, napisał Adam Szelaḡowski, Льв., 1902, ст. XII+317, мала 8°.

Література по історії економічного життя давньої Польщі так убога,

що кожде явище на сїм полі мусить звертати на себе увагу, а кожда книжка, що відповідає науковим вимогам, стає трохи не епохою в нїй. І книжка А. Шельонґовського, сама по собі нічим особливим не визначна, зайняла важне місце в сїй літературі.

Титул книги не вповні відповідає змістови книжки й не дає понятя про нього. Книжка складається з девяти розділів, в яких розбирають деякі питання економічного життя Польщі XVI—XVII вв. Два розділи (I і VIII) присвячені спеціально економічній літературі Польщі XVI і першої половини XVII в., три (II, VII і IX) займають ся головним питанням сеї книги — історією здешевлення польської монети й заходами коло направи її курсу в XVI—XVII в., три (III, V, VI) — історією торгівлі Польщі, головню вивозом збіжа через балтійські порти і спеціально — торгівлею Гданська, як головного посередника в польським торзі в заграницю в XVI і XVII вв., вкінці оден розділ (IV) присвячений спеціальнїше економічній політиці Польщі XVI—XVII вв. Автор старав ся звязати се все в одну цілість, але удало ся воно йому лише до певної міри — органічно все се не дуже в'яжить ся, спеціально — розділи присвячені торгівлі стоять лише до певної міри в звязи з історією монетної системи й монетарної політики Польщі. Полишають ся й значні прогалини в тій області, яку хоче він обняти в сїй праці. Нпр. в історії торгівлі, як я вже сказав, звернено увагу властиво лише на одпу сторону, в'яснену вже попередною літературою — на вивіз збіжа через Гданський порт; иньшу торгівлю, навіть вивіз господарських продуктів ледво зачеплено. Вплив упадку монети на ціни, заповіджений автором в титулі, тільки зачеплюється, а далеко не в'яснюється в відповідній повноті. Ще менш дає його праця „до історії торгівлі й міст“, як заповіджено в передмові (с. XI). Чимало тез, які автор ставить, резюмуючи свою працю в закінченню, являють ся голословними поглядами, які в праці не знаходять собі аргументованья. Тема, зачеркнена автором, показала ся рішучо за широкою супроти браку помічних студій і супроти тої суми праці, яку автор сам відмірив для неї, і тому багато в нїй вістало ся невинувеним.

Переведенне свого плану автор скривив ще аполіогетичною задачею: оправдати економічну політику Польщі та її міродайного чинника — шляхти. Він пригадує дуже старанно, що принципи економічної політики Польщі XVI—XVII в. не були чимсь оригінальним, подиктованими шляхотськими тенденціями, а переймали ся з заходу, або були консеквенціями західньої економічної політики: переважно впливали з загального меркантилістичного погляду тих часів, і самі по собі не були лихі, а давали й добрі результати — на Заході. Чому сї принципи вироджували ся в Польщі й вели до економічної руїни — над тим автор не

застановляє ся ближше. З замилованнем і зчаста повторяє він фрази про економічний розцвіт Польщі, про її всесвітню торгівлю, її роль шпіхліра Європи, хоч сей цілий розцвіт і „торговля“ полягала лише в усильнім вичерпуванню сирових продуктів краю до повного винищення й зuboжіння його й низших верств людности, визискуваних в інтересах збільшення шляхетського експорту, й являєть ся тільки сьвідоцтвом убожества економічної політики Польщі.

З другого боку одначе се старанне автора поставити явища економічного життя й економічної політики Польщі в звязь з економічним життям Європи становить головну заслугу праці. В студіях економічного життя Польщі автор обмежив ся переважно друкованим матеріалом, з архівалій внесено ним небагато, й другорядного значіння; дещо подано з рукописної літератури — між иньшим з рукописей Лойка — з матеріалів його користає автор, так само як уживає все ще рахунків Чацкого. Ніщо так сильно не малює убожества економічної історії Польщі, як сей факт, що досліднику з початків ХХ віка приходить ся навязувати до виводів і матеріалів дослідників з кінця ХVІІІ в.!

М. Грушевський.

Walka o Bałtyk, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. ХІ+400 мал. 8°.

Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, napisał Adam Szelągowski, Льв., 1904, ст. VІІІ+423 мал. 8°.

За яких півтора року по виході вище обговореної книжки, котрою автор її дебитував в науковім сьвіті (й одержав на її підставі *veniam docendi* в львівськім університеті), випустив він нараз три томики — отей два, яких я титули виписав тут, і третій — *Polska na przełomie wieków średnich i nowych*, який обговорю иньшим разом. Така плідність на перших кроках наукової роботи може кожного здивувати. Об'ясненне по часті дає сам характер сих томиків (говорю про перші два) -- се не строго наукові роботи, а щось, що стоїть на границі роботи наукової й легкої лектури для широкої публіки — рід дуже розвинений зрештою в польській історичній літературі, де й історики висшої ранги часто думають більше над тим, щоб написане ними було рієкніе *powiedziane*, аніж трапляло в глибини річи й давало який реальний причинок історичному знанню. Нас, вихованих в поглядах суровійших, неприхильних сьому легкому салюновому трактованню науки, се часто разить і не перестає разити, не вважаючи навіть на довголітне читанне тої літератури.

Самі вже заголовки титулів сих томиків вказують па манеру автора: *Korona polska czy szwedzka, Wschodzące słońce północy, Nie w porę, Zaróżno... Pożar oscienny, Nawała turecka*, і т. и. Книжки друковані

великим друком, з великими маргінезами; всі примітки винесені на кінець книги і т. д.

З свого становища — книги відповідають своїй цілі; написані досить інтересно, хоч часто напушисто і претенсійно. В першій книжці — присвяченій Tadeuszowi Wojciechowskiemu historykowi, historyografowi i historyozofowi polskiemu, автор особливо вилазить на високі куцурни історіозофії, силуючи ся на якісь extra-оригінальні й глибокі гадки, вишукуючи нові точки погляду й т. д. Навязуючи до історії змагань Польщі до панованя на Балтійськім морі, яким досить присвятив місця й уваги в своїй попередній книжці (Pięniądź), в сих двох книжках стараєть ся він ближше прослідити історію сих змагань і їх неудачі за Жигмонта-Августа й Баторія, а спеціально за Жигмонта III. Тому обидві книжки мають ще другий, загальний титул: Sprawa północna w wiekach XVI—XVII. Історія сих невдалих змагань має свій певний інтерес і для економічної історії наших земель; але автор в сих книжках займаєть ся виключно політично-дипломатичною стороною сеї справи, і для нашої історії безпосередно не дає властиво нічого. Він виступає горячим речником Балтійської політики Польщі, взагалі високо підносячи універсальне значінне балтійського моря, і не жалує гірких закидів політиці Жигмонта III за занпащенне сеї політики. Але спостереґши, що таке становище задає акт обжаловання польському Drang nach Osten, з свого становища апольоетники історичної місії Польщі спішнть катушувати сю форму досить цікавими фразами: Na to odpowiedź jest jedna: musimy przyjąć państwo polskie takie, jakim ono występuje w historii, jako państwo polsko-rusko-litewskie, і т. д. (с. 364), не відчуваючи очевидно, що таке становище знову позбавляє права судити польських політнків XVI—XVII в. за їх невдалу балтійську політку.

Друга книжка написана менше претенсійно, але для нас ще менше дає інтересного як перша.

М. Грушевський.

Е. О. Карській — Малорусській люцидарій по рукописи XVII вѣка. Текстъ, составъ памятника и языкъ, Варшава, 1906, ст. 57.

В ряді перекладених з німецької на руську мову памяток середньовічної літератури визначне місце займає люцидарій. Його видав був і Тихонравов і Порфіреєв, розібрав основно проф. Архангельський, який в кінці виказав, що памятка була перекладена в XVII ст. з пімецької редакції. Ріжницї руських редакцій поясняють ся тільки скороченнями й перерібками вже при переписуванню на руськім ґрунті.

Проф. Архангельський мав перед собою 59 копій руського лю-

цідаря, що свідчить про величезну популярність його. Та ними не вичерпується ціле багатство його копій. Після появи в друку праці Архангельського (1899 р.) стали відомі ще отсі копії люцідарія: XVIII століття — Академії Наук у СПб. № (32. 2. 29), (32. 2. 16), (32. 9. 26); Тверського музею — № 484 і 490; Сімсона — № 34 і 79 (1793 р.); Збірки кн. Вяземського — Ф. № 16, Q. № 274 (1793 р.), Q. № 86 (1737 р.); також в Отчет-і Моск. Публ. і Румянц. Музеїв за 1902 р. під № 8 згадують ся виписки з люцідарія; на виставі археологічного з'їзду в Харкові (див. каталог) була копія люцідарія XIX ст., № 68; вкінці в наведеній праці проф. Карського ми познайомлюємо ся ще з одною копією, що представляє зовсім особливий інтерес як що до мови, так і що до укладу.

Рукопись, з якої виданий люцідарій проф. Карського, належала до проф. А. Смірнова; вона писана на папері українським („югозападно-руським“) почерком XVII ст., скорописю, з характеристичним *е* — в роді грец. *ѣ*, знаком *г* і т. п.

Редакція тексту представляється ся зовсім відмінною від загально звісної в масі руських копій і згоджується з відривком Виленської публичної бібліотеки № 107 (по опису Добрянського), також українським. Їх редакція пояснюється ся не з німецького люцід., тільки з чеського. Порівнюючи при помочи праці Ч. Зібрта укр. люцідарій з чеським, д. Карський переконується ся в тотожності редакції. Відміни українського тексту від чеського пояснюють ся тим, що „въ рукахъ переведчика на малорусское нарѣчіе былъ чешскій оригиналъ, въ нѣкоторыхъ случаяхъ отступающій отъ сохранившихся изводовъ XVI в., или же тѣмъ, что и самъ переведчикъ могъ нѣсколько отступать отъ чешскаго оригинала, распространяя, напр., нѣкоторыя мѣста на основаніи св. Писанія и извѣстныхъ ему апокрифовъ, а можетъ быть и текстовъ русскаго люцидарія (конечно, если малорусскій переводъ сдѣланъ не раньше второй половины XVI в.); могъ быть ему извѣстенъ и какой либо югославянскій изводъ, въ свою очередь переведенный съ чешскаго не безъ переработки, а такіе люцидаріи тоже были“ (ст. 6).

Текст українського люцідарія досить багатий чехізмами. Польонізмами, які також зустрічають ся, пояснюють ся спільними прикметами української літер. мови XVII ст. Текст, виданий проф. Карським, не може претендувати на значінне безпосередного перекладу — є се одна з копій українського перекладу з чеського (ст. 7).

Що тикається ся мови — то текст, опублікований проф. Карським, замітний хоч би тим, що прикмети української живої мови XVII ст. „проведены въ немъ строго послѣдовательно“, на скільки можна було виразити їх при помочи графіки тих часів. У тексті подібують ся

декуди й білорусизми, що каже догадувати ся, що український текст „копія съ бѣлорусскаго перевода, сдѣланная малоруссомъ, быть можетъ изъ Польскаго“ (ст. 43), каже автор, в супереч собі самому (пор. ст. 7).

На наш погляд, величезна скількість випадків *и* зам. *ѣ* і *ѣ* зам. *и*, *и* зам. *ы*, м'яке *ц* — *мѣсяця* 56 й ин., *бути* 72, *було* 5, 90 й ин., що всегда замість стар.-р. *что*, так різко виступає на ґрунті прикмет, спільних і укр. і біл. мові, що спору про походженє тексту не може бути ніякого: він — український; одначе чому північний — того ми не знаємо докладно: випадки в роді *яблук* (gen. pl.) і *вечур* (mon. s.) стоять занадто одинцем і можуть бути пояснені не фонетично. Не заслужують особливого довіря й випадки *акання*, що виглядають або на похибки, або — на творення по аналогії, що запришчує й сам проф. Карський з властивою йому обережністю. Повноголосні форми, що стрічають ся частійше, як у руській літер. мові — вказують на близькість мови переписувача люцідарія до живої мови Українців XVII ст. На те вказують також досить численні польонізмн.

В. Перетч.

П. И. Житецкий, О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, СПб., 1906, кн. 65 (Відб. з Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ).

Справа виданя святаго письма українською мовою в Росії все ще не стала фактом. Важним кроком для її рiшення треба вважати отсю невеличку, та богату змістом працю д. Житецького. Повстала вона так, що петербурська Академія наук, яка ще в початку 60-их років ухвалила була друкувати укр. переклад евангелія доконаний Морачевським, тепер одержавши ще один рукописний переклад д. Лободовського обернула ся до д. Житецького з порученєм виготовити реферат про вартість тих обох перекладів. Д. Житецький сам розширив свою задачу, даючи в своїм рефераті огляд усіх перекладів евангелія на українську мову, починаючи Пересопницьким з половини XVI в. і кінчачи Кулішевим. Правда, сей огляд не переведений вповні і систематично; номинено не лише Острозьку Біблію, яка властиво не була перекладом на українську мову, але також евангеліє Тяпинського, що на мою думку заслуговувало деякої уваги. Д. Житецький за те користувався кількома рукописними евангеліями (Волинським з р. 1571, Учительним писаним у Петигорах 1604, Учительним друкованим при Петрі Могилі 1637, Учительним полтавським писаним 1670), хоча в своїм огляді переважно обмежається тим, що рівняє нові переклади з Пересопницьким — розуміється, крім грецького оригіналу та роспійського офіціального синодального перекладу.

Свою порівняну працю д. Житецький веде в двох напрямках: слі-

дить, на скільки даний переклад вірно передає грецький оригінал, і на скільки він передає той оригінал чистою, літературною українською мовою. Що до першого, то критику д. Житецького викликав головню переклад Куліша й Пулюя, про який відомо, що повстав при співробітництві їх так, що „д. Пулюй перекладав із грецького, дбаючи більше про ясність і докладність мови, ніж про її красоту, потім оба порівнювали сей переклад із славянським, російським, польським, сербським, німецьким, французьким, англійським і латинським, а переконавши ся таким робом про вірність перекладу, доконували остаточної стилістичної редакції“ (ст. 29). Ся шумна реляція, не знаю звідки взята д. Житецьким, показуєть ся дуже мало правдивою, бо вже просте порівнанє з грецьким оригіналом, із якого д. Житецький дає лиш кілька характеристичних проб, показує наглядно, що переклад ані не передає докладно оригіналу, ані тим менше не передає його гарною, ясною та чистою мовою. Критик виказує, що переклад декуди без ніякої підстави відступає від оригіналу (прим. грецьке ἐγώ εἶμι передає словами: я був, грецьке ὑμῶν заступає укр. нас), передає грецькі слова хибно (прим. грецьке ἀλιεύς — рибак толкує на ловець, грецьке χιτῶν — нижня одежа і ἱμάτιον — верхня одежа) або перекладає грецькі слова невільничо дословно так, що „отдѣльныя слова въ выраженіи кажутся понятными, а самое выраженіе ускользаєть отъ его сознания и разумѣнія“ (ст. 31). Дуже жаль, що д. Житецький не завдав собі троха більше праці, бож прикладів недокладностей того перекладу можна би набрати далеко і далеко більше.

Дуже інтересні уваги кидає принагідно д. Житецький також на російський синодальний переклад, якого невільничо держав ся в своїм українським перекладі д. Лободовський. Отжеж показуєть ся з кількох принагідних порівнань, що сей російський офіційальний переклад далеко не відповідає грецькому оригіналові, пропускає поодинокі слова або перекладає їх невірно (стор. 28).

Та головна вага критики д. Житецького лежить на розборі язика наших перекладів. Виходить прецікава річ, що найстарший переклад, Пересопницьке євангеліє, являєть ся з сього погляду взірцем, якого не досягли ані Лободовський, ані Куліш з Пулюєм, і з яким зрівняв ся один Морачевський, зрікши ся всякої язикової манерности та глибоко вникнувши в духа української народної мови. Переклад Куліша та Пулюя оказуєть ся механічним, позбавленим язикової та стилевої суцільности, „як річ, яку доводило ся насамперед зробити, а потім прикрасити“. Автор закидає сьому перекладови штучність, добирає слів хоч і народних, але рідко уживаних, та пересипає перекладу на народню мову масою неживаних у народі слів та форм церковно-славянських (ст. 30, 32), які влетєно сюди „механічно і часто без ніякої потреби“.

Супроти Кулішевої забаганки — дати в своїм перекладі взірець мови „староруської“, рівночасно високої і гарної і богатої і живої, д. Житецький з далеко більшим науковим оправданем та заразом артистичним почутем говорить: „Искренность настроенія обязательна для всякаго писателя. Чтобы перевести евангеліе на малорусскій литературный языкъ, не потерявшій еще живої связи съ народнымъ языкомъ, нужно перевести текст евангелія черезъ сердце религиозно настроенное; тогда и въ чужихъ словахъ промелькнувшихъ въ родной рѣчи мы услышимъ родные душевные отклики“ (ст. 33—34). І з сього погляду на думку д. Житецького переклад Морачевського далеко більше відповідає вимогам науки і житевої практики, ніж переклади Куліша та Лободовського, подиктовані власне язиковими доктринами, а не тим щирим чутем.

Та характеристиками тих перекладів не обмежать ся праця д. Житецького. Щоб усталити собі мірку для оцінки перекладів віп попередив сю оцінку дуже інтересною розвідкою про один доси мало вияснений пункт нашої історичної граматки, а власне про форми і уживане різнородних партіціпіяльних конструкцій. Не вдаючи ся в детальний розбір сеї часті праці нашого ветерана-фільбольога скажу тільки, що на його думку причастя прикметникової форми, укінчені на „чий“, се форми зовсім неорганічні, невідомі ані старому церковному язикови (там і анальоґічні форми укінч. на щій), ані старому ані новому українському. Ті форми повстали у нас аж у XVII в. серед наших письменників схолястичного напрямку і доси держать ся під тим впливом — я додав би, що головно під впливом середньовікової латини та пізнійшого німецького канцелярійного стилю, як відомо, аж до абсурда перетяженого партіціпіяльними конструкціями. Д. Житецький не виповідає виразної війни тим причастям, але порівнюючи переклади евангелій на нашу мову, довгим рядом прикладів показує, як гарно і природно обминали, описували ті конструкції кращі перекладачі, а власне перекладач Пересопницького евангелія і Морачевський, і якого туману напустили в текст при помочи тих конструкцій перекладачі доктринери Лободовський і Куліш.

Ів. Франко.

В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старица, 1900, IX, с. 247—296; X, с. 39—82).

— Средняя Лубенщина (*ibid.* 1903, IX, с. 245—296; X, с. 1—36; XI, с. 209—240; XII, с. 518—539).

— Степная Лубенщина (*ibid.* 1904, II, с. 179—200; III, с. 348—382; IV, с. 36—73).

III. автор в цілім ряді статей взяв ся за опись цілої Лубенщини і зробив се досить ориґінально. Підчас читання його праць про

Лубенщину дістаємо вражінє, що автор піхотою йшов від одної місцевости до другої, від одного урочища до другого і все, що бачив і чув, а крім сього читав, втягнув в такім самім виді і порядку до своєї книжки з додатком своїх власних вражінь. І так маємо тут і географію, і геологію, і історичні звістки про дані місцевости -- результати читання в дотичній літературі, (напр. всі історичні звістки бере він майже виключно з праць покійного історика А. Лазаревського¹). Від себе подає описи місцевостей переривані часто нотованєм його особистих ліричних настроїв на вид тої або другої околиці, ліса, ярмарку чи що. Така прим. опись дороги прочан („Кияне“ і „Дони“) до мгарського монастиря²), гадки про давні часи на Україні, коли вона „текла медом і молоком“, а „все цвѣло тогда на этой степи подъ яркимъ солнцемъ, и грудь широко, вольно вдыхала ароматъ медоносныхъ и кормовыхъ травъ“³), опись ліса⁴), вражінє викликане внутрішнім виглядом одної церкви („общій видъ церкви внутри съ дремлющими хоругвями, голубыми струйками ладана, темными ликами святыхъ, вышитыми рушниками и вѣнками цвѣтовъ у иконъ — дѣйствуетъ успокоительно на душу“)⁵), опись лукомських пожеж в 1881 р.⁶) і т. д. Дальше втягнув ш. автор масу етнографічного матеріалу, як оповіданя і перекази народні про найрізномородніші річи: про історичні події (до річи — дуже скупі і не ясні), про закляті скарби, розбійників, первісних осадчих сіл і хуторів, панцизніянні відносини, описи весільних і иньших обрядів, піснї і т. д. Врешті подає фізичний тип людности в поодиноких селах, ношу, а подекуди і статистичні дані про матеріальне положенє людности, описи церков і пам'яткових річій. А все те укороноване деталічним вичисленєм поодиноких родин у кождім селі, їх походженя, історії — се головно на основі місцевих оповідань.

Все те само про себе гарні і цінні річи і кожда група зібраного тут матеріалу могла-б сама послужити основою до цікавої самостійної розвідки. Та коли одначе весь той матеріал поданий в ріжнім порядку при описи кожного села чи навіть присілка, то він не тільки не роз'яснить жадного інтересного питаня, чи то напр. про кольонізацію, чи історію краю, але і сам стратить на вартости для других дослідників, бо найрізномородніші численні подробиці обопільно себе, так сказати, поїдають. Сього досвідчив сам таки автор на собі, бо коли хотїв при

¹) Головно користав автор з його статї: Лубенщина и князья Вишневецкіе, друк в Київ. Стар. за 1896 р., також в осібній книжці Очерки, документи и замѣтки по исторіи Малороссіи, III, Київ, 1896, с. 89 — 114. Також А. Лазаревскій, Лубенщина въ XVII и XVIII в.

²) IX, 1900, с. 276. ³) IX, 1903, с. 245. ⁴) X, 1903, с. 19.

⁵) XI, 1903, с. 222, те саме с. 232. ⁶) II, 1904, с. 184 — 6.

кінці „Середньої Лубенщини“ подати загальні висновки про матеріальне положення людности підчас кріпацтва і по його знесенню, то мусів се зробити майже виключно на основі чужих праць, що виясняють се питання. До того належить іще додати, що ш. автор не рідко трактує всякі оповідання (головно про перших осадчих) на рівні з історичними даними.

Перейдім тепер до самої Лубенщини.

З геологічного і географічного боку Лубенщина представляє ся в головних зарисах так. Північно східний кут Лубенського повіту над Сулою по часті глипковатий і пісковатий, поверхня горбовата, покрита садами і лугами. Далше на південь околиця прибирає більш характер степу, з початку урожайного а далше — за Лубнами пісковатого; садів і взагалі дерев тут мало, стрічають ся за те численні яри. Врешті за р. Сліпородом простягають ся безмежні, нагі степові простори, які граничать з золотоношеськими і пирятинськими степами. Найгарніша і найурожайніша частина Лубенщини, то північний закуток між рікою Удаєм і Лубнами, покритий лісами і садами — „настоящая страна садовъ и прозрачныхъ ключей“ — як говорить автор. Первісна славянська взагалі, а потім українська кольонізація трималась головно захищених околиць північного Посуля, де насамперед повстали місцевости Снітня, Лубни, Лукомль, як також на Оржиці Оржиця і Яблунів. Автор прихильуєть ся до думки, що татарські наїзди в XIII в. знищили тут первісну кольонізацію, так що Лубенщина стояла якійсь час цілковитою пустокою¹⁾. Півнійшу кольонізацію автор ділить на козацьку і панську. Перша переважала в періоді до XVIII в., чи до повстання Мазепи (1708—9 р.), друга через цілий XVIII вік. В загальнім, поділ той, на мою думку, вірний. В кольонізовану тих околиць головну участь взяв елемент київський, чернігівський, „північно-український“, а по часті і білоруський. Найбільший вплив кольоністів в сі околиці був підчас „руїни“ на початку 70-х рр. XVII столітя. З часом наслідком економічного процесу витворились тут класи панів, козаків і селян, які в змінінім виді існують і досі та згрупувались тут так, що середню Лубенщини займає в збитій масі козацька людність, котра тут, так сказати, являєть ся найстаршим господарем, по окраїнах повіта переважає більша власність і селяни, котрі тут оселили ся головно в часі найінтензивнішої панської кольонізації і в часі кріпацтва. При кінці XVIII і на початку XIX в., підчас розвою двірського господарства, система господарки була проста і все ограничалась тими громадузями: управа землі, на велику скалю годоване великих стад ро-

¹⁾ IV, 1904, с. 70.

гатої худоби і табунів коний (се завдяки степовим пасовищам) і вкінці чумацтво¹⁾.

Як сказано, головними мешканцями середниї Лубенщини була козацька людність; мала розмірно частина селян то т. зв. „підходці“, „підходці“, бувші козаки, які „добровільно“ пішли в підданство до панів, не можучи поносити з причини бідности військової служби і фінансових тягарів. По окраїнах, де переважає панська посілість, селяни були переведені панами з других маєтностей, або з'явилися тут іще в часі свободного переходу. Були дві категорії кренаків: тягли, котрі мабуть повстали головно з „підходців“, і піші, з переведених селян; розуміється, що ті категорії не були так строго розділені, аби перехід з одної до другої був неможливим. Тяглим уважався той, хто що найменше мав пару волів, на що діставав $\frac{3}{4}$ до $1\frac{1}{2}$ дес. землі на одного вола, а 5—6 дес. землі для одної родини. З часом категорія тяглих постійно зменшувалася на користь категорії піших. Тяглий робив панови 3—4 дни на тиждень, підчас коли піший ходив на панське через цілий тиждень, за що діставав третину заробітку (3—4 свіп в жива). Тяглий властиво уважався з початку за „половинщика“ пана, даючи йому десяту копу; пізнійше зійшло се аж на третю²⁾. Як бачимо, то праця ш. автора що до економічних обставин найбільше дає матеріялу до XIX в. Крім сього він розпоряджав іще і деякими статистичними даними що до теперішнього походження людности, приросту людности, та на жаль подає їх дуже рідко, а коли подає то в такій неозначеній формі, що на підставі сього годі робити які небудь виводи. Так прим. каже, що в данім селі є кілька одиниць, котрі мають стільки землі, часть безземельних і т. д.³⁾. Очевидно на підставі таких загальників годі собі що небудь конкретного представити.

Дарма, що львицу частину праці д. Милорадовича займають народні перекази, оповіданя, анекдоти і т. д., то про те він не хотів чи не міг їх використати до загальних виводів, які він по часті поробив і то як сказано тільки на підставі історичних фактів чи праць ким иньшми поданих. А прецінь той устний матеріял відповідно згрупований і критично порівняний з писаним матеріялом, був би, на мою думку, не одно питане вияснив, а сухі історичні дані оживив і відповідно доповнив. Супроти того належить тут хоч кількома словами піднести те, що повинен був зробити ширше ш. автор.

1) Прим. IX, 1903, с. 284, XII, 1903, с. 521 і passim.

2) Всього на всього стрічається один хутір Сямаки в середині Лубенщини, де крім тих повинностей плачено ще данину в натураліях, половиною річного приплоду домашньої праці, XII, 1903, с. 530.

3) Напр. XII, 1903, с. 521.

Цілий той устний матеріал можна поділити відповідно до змісту на кілька груп. Численні могили, старі городища, окопи і урочища не могли вістатись без впливу на народну фантазію і викликали цілу масу переказів і оповідань села, міста, церкви і т. д., що запали ся в землю, і що за тим іде — про законані закладі скарби в землі. Тут стало повтаряєть ся мотив, що хтось там на якихось окопах або урочищу знайшов кінець шнурка і коли витягав його, підходила підземна церква і вже хрест показував ся, але в тім хто небудь крикнув і все те знов провалило ся¹⁾; также багато оповідань про знайдені гроші і збогаченє ними²⁾. Та я одначе того рода перекази і пісні та звичаї обрядові помінаю. За те піднесу, що в Лубенщині, котра бувала часто полем ріжних важних подій, дуже мало заховалось історичних переказів, а котрі заховались, то такі неясні і уривкові, що на їх підставі нічого не можна виміркувати. Аджеж тут коло с. Плисівки був збудований через Сулу міст, по котрім Жулкевський переправляв ся в погоні за Наливайком³⁾, на полі між хуторами Войнихою і Солоницею мала відбутись битва між Жулкевским і Наливайком⁴⁾, а тимчасом про війну з Поляками і взагалі про Поляків заледво дещо задержалось в народній памяті. „Про Наливайка було балакають. Він був воїн, Польща за ним гналась, чи що. Він тікав на Лубенський міст, та вскочив у бурян, так його поймали та в котлол затаскали, огонь під котлом клали і спекли. Пекли на сім боці Лубенського мосту“⁵⁾. „Як Ляхи жили в Лубнах, то один жив тут (в Засулю). І як позбивали тих Ляхів, то він ще жив, а потім утік“⁶⁾. „Як Ляхи зогнані з городка (в Мацківцях), то один з їх Максим Ляшко женивсь на козацці Семеновковій“⁷⁾. „З Лохвиці йшли Ляхи на Зап. воювати“⁸⁾. Ось тільки усього, що я в так богатім матеріалі знайшов про Поляків взагалі. Стільки або ще меньше спогадів про події з історії козащини. Про Запорозжців є лишень отсе маленьке оповіданє в селі Кремянківці: „В холоднім яру у вершинці була криниця Запорозжців, і як їх вигонила Катерина, тоді, як тут злюдило, так їхній пан сказав: „Веріть сребро, злато і ступайте куди знаєте“. А сам він оставсь коло могили, на муку давсь. І його стреляли із ружжя, або з луків — не брано. Так він вийшов, руки згорнув і в бочку вкинули із гвоздями і там він скінчив“⁹⁾. Коли ще згадати про переказ, буцім то Шведів живцем закопувано в землю¹⁰⁾ і ось таку згадку про гетьманщину: „була колись гетьманщина, луками стріляли“¹¹⁾, то меньше-більше буде все, що дотичить давнійшої історії.

1) X, 1900, с. 49, X, 1903 с. 33, XI, 1903 с. 210, 217 і др.

2) XI, 1900, с. 273 – 4, X, 1900, с. 76, IX, 1903, с. 276.

3) X, 1903, с. 5. 4) IX, 1903, с. 290. 5) *ibid.* с. 291.

6) X, 1903, с. 2. 7) XI, 1903, с. 211. 8) IX, 1900, с. 264.

9) IX, 1903, с. 264. 10) X, 1903, с. 14. 11) XII, 1903, с. 519.

Виринає питання, чому так мало заховалось у народній пам'яті історичних подій? Воно правда, що автор випитував ся головню про матеріальні й обрядові справи, про те йому й оповідали. Одначе на мою думку є ще дві причини сього. Звичайно нарід памятає якісь події о стілько, о скілько їх може навязати до своєї околиці. Тимчасом тут, як знаємо, відбувалось на велику скалю перенесенє селянства з одной околиці в другу, через що переселенці тратили з виду свої давні околиці, а з ними і перекази. Другою, може важіішою причиною було те, що народна творчість звернулась на ннші справи, які його далеко більше займали. Тим новим предметом була для свободної людности панщина, а потім кріпацтво. Се стверджує велика маса оповідань, які освітлюють панщину і кріпацтво з ріжних боків. Є тут оповіданє про матеріальні відносини в часі кріпацтва, про панів добрих і злих, монахів, козаків і т. д. Я тут не буду вдавати ся в детальний огляд тої великої групи оповідань. Взагалі одначе завважу, що при оповіданях про ріжні збитки панів, про примушуванє ріжними способами до підданства (намова цариці, аби наложила на свободних велике подушне), ще більше все таки оповідань є про добрих панів, особливо старших: де в котрих навіть видно іділлю (вони втішали ся людьми, як дітьми). З другої сторони духовні державці (в сім випадку мгарський монастир) лишили по собі як найгіршу славу. Оповідаять в народі, що монахи запрагали людий до плуга, насипали до глини скла і казали людям місити ту глину босими ногами, і се буцім було причиною відібране підданих від монастиря¹⁾. Спора скількість тих оповідань належить до теперішних тяжких часів: браку землі і заробітків та відроблюваня довгів. („Тогда прийді, пожалуста, тогда прийді пожалуста і назираеть ся місяць“) ²⁾. В кінці у селян маркуєть ся певна неохота до козаків, які матеріально лучше стоять („Тепер стало гірше — робимо козакам“) ³⁾.

Як вже з того побіжного огляду можна бачити, автор мав дуже цінний матеріал в руках — та на жаль не вмів його, як належить, оцінити.

Ів. Джиджора.

И. Фр. Павловскій — Полтава въ XIX столѣтїи (О черки по архивнымъ даннымъ, съ рисунками). К. Старица 1905, XI—XII, с. 228—342).

Зачнемо від того, що не знаємо, для чого властиво автор назвав свою статью „Полтава въ XIX столѣтїи“, підчас коли вона допроваджена тільки до 1835 р. (до уступленя кн. Репніна зі становища малоросій-

1) IX, 1900 с. 290—3. 2) X, 1903, с. 36. 3) *ibid.* с. 34.

ського генерал-губернатора)¹⁾. Воно тим більше дивне, що ся праця має становити сама про себе цілість. Не можна виміркувати й того, чим поводив ся ш. автор, беручи 1835 р. як границю, що замикає якийсь період в історії Полтави. Хіба що поводом до сього послужив йому факт уступлення кн. Репніна; одначе се на пашу думку нічим не може бути оправдане.

Праця розпадаєть ся на 9 глав, з котрих кожда про себе становить осібну цілість, нічим не повязану з иньшими, так що колиб одну з них усунути або додати, то тої операції зовсім не можна-б було пізнати на цілій розвідці. Розділи такі: 1) біографії генерал-губернаторів за той час (кн. Лобанова-Ростовського 1808—1816, і кн. Репніна 1816—1835) та їх діяльність (очевидно дотично лишень Полтави), 2) плян кн. Куракіна будівельного перестрою міста й історія німецької колонії в Полтаві, 3) мійська управа, її діяльність, компетенція і відносини до иньших чинників і властей, 4) мійський бюджет, 5) мійські видатки, 6) заходи коло прикрашеня міста памятками, 7) добродійні й просьвітні інституції, 8) товариське житє, масонство в Полтаві і доля в нім замішаних осіб і т. д., 9) остання глава присьвячена виключно біографії поета Котляревського. Зазначимо з горци, що статя д. Павловського оперта майже виключно на неопублікованім досі матеріялі, який він знайшов у полтавськїм мійськїм архіві, проте дає дуже цїнні звістки павіть в подробицях, та одначе, як вже можна бачити з того трохи навіть за довгого перечисленя розділів його роботи, вона завадто вже розбита. В порядку тих розділів і ми її обговоримо, а потім вже скажемо загальний осуд.

При читаню першої глави про достойних правителїв і їх заслуги (розумієть ся тільки для Полтави) самохїть насуваєть ся звісна Шевченкова пародія історії: „Вылъ такой то царь, поправилъ государство, финансы, администрацію, и умеръ завѣщавши государство своему наслѣднику. Новый государь засталъ государство въ крайне разстроеномъ состоянїи, но старанїемъ и непрестанными заботами поправилъ дѣла государства, обогатилъ казну, учредилъ судъ правый и умеръ благословляемый народомъ“. Коли-б ш. автор був придав наступника кн. Репніна то можна-б було ще раз додати: Новый государь засталъ государство въ крайне бѣдственномъ состоянїи і т. д. В самій річи — чим заслужили ся ті люди для Полтави, того ніяким чином не мож доглянути в статі д. Павловського. Колиж справді слідно деяку їх роботу, то хіба на шкоду міста. Такою шкідною роботою було потуранє самоволі адміністративних властей супроти городської думи, пониранє кн.

¹⁾ Попередня статя автора носила назву: Полтава въ началѣ XIX в. (про неї Записки т. LIII).

Репніним поліційних чинів (напр. поліцмайстра Стоцкєго) в їх боротьбі проти мійської управи і гострі відносини до тоїж управи (с. 283), самовільне настановлюване на становища правно приналежні автономічним властям відданих собі військових людей (с. 286) і т. д. Між тим ш. автор майже їх боготворить, особливо кп. Репніна. Що правда, сам від себе він огранічуєть ся тільки обороною напр. Репніна перед закидами міністра Кочубея, що Репнін не займаєть ся справами краю, тільки пересиджує в своїм Яготині („адѣсь (на Україні) все идетъ противъ здраваго разсудка и злоупотребленія неисчислимы. Генераль-губернаторъ въ деревнѣ своей ѣсть и пьетъ, а управляютъ губерніями канцелярскіе чиновники, взъ всего дѣлающіе деньги“ — с. 235). Так само, хоч нещасливо стараєть ся ш. автор виправдати Репніна перед закидом грошевих мальверзацій при будові „института благородныхъ дѣвиць“, за що на його маєтности наложено копфіскату (с. 237). Коли, кажемо, ш. автор сам обмежуєть ся до таких загальних характеристик, як напр. про Репніна: „вообще это былъ просвѣщенный дѣятель“ (с. 236), то за те з очевидним вдоволенєм і без жадного застереженя втягає до своєї розвідки сяжневї панеґірики, написанї ким иньшим, так само бомбастичні програмовї промови тих начальників краю на рїжних дворянських зібраннях і навпаки — „благодарственные адресаы“ від дворянства піднесені при рїжних нагодах дотичним людям. Я позволю собі навести один такий панеґірик написаний іще Бантишем-Каменским для кн. Лобанова-Ростовского: „Отличался благороднымъ образомъ мыслей, возвышенными правилами, сохранивъ живость, веселость характера и въ старости маститой, одушевляяль собой общество, любилъ радоваться и вмѣстѣ дѣлать горе съ другими, былъ молодъ въ кругу молодыхъ людей, участвоваль въ играхъ прекраснаго пола, но въ совѣтахъ со старцами былъ важень, твердъ, не косноязыченъ, часто горячь тамъ, гдѣ видѣль неправду, не любимъ за то, но всегда уважаемъ, какъ мужъ нелицеприятный, прямодушный. Любилъ дѣлать добро безъ тщеславія, былъ гордъ только противъ гордыхъ, ласковъ, обходителень со всѣми, преданъ престолу безъ всякихъ своекорыстныхъ видовъ. Хвалиль за глаза, браниль открыто“ (с. 229). Характеристику як би живцем взято з якого Плютарха, а ш. автор подав її без жадних уваг від себе, беручи тим способом повну відповідальність за неї. Того рода річи рішучо не повинні стрічати ся в сучасній науковій роботі.

Такі самі хвальби знаходимо на адресу і кн. Репніна (с. 230), а на попертє їх ш. автор наводить факти заступництва Репніна перед правительством в інтересах краю, як „облегченіе дворянства въ уплатѣ податей“ (с. 234). За те коли в 1828 р. людність Ровна з мійським головою Несторепком подала прасьбу до царя за продовженєм пятилітньої полекші

в податках з причини мійських інвестицій, то Репнін, дізнавши ся про се, засуспендував Несторенка в його уряді, буцім то за те, що голова не звернув ся з тою просьбою до нього. Ш. автор бачить в тім доказ любови до правди у Репніна, а ми бачимо в тім лише панський каприз і магнацьку самоволю, та чиновничу пімсту за те, що хтось посмів скаржитись на тягарі під благодатною управою такого начальника краю (с. 231). Так само коли чернігівський маршалок шляхти Ширай пожалував ся правительству на Репніна за неправильности при поборі рекрутів, то Репнін перед виборами на маршалка поручив чернігівському губернатору Жукову за всяку ціну не допустити до нового вибору Ширая, а коли-б се не вдало ся, то Репнін просив губернатора по крайній мірі „дать почувствовать“ Ширай невдоволенє Репніна (с. 231—2). Д. Павловський знова павно толкує гнів сей тим, що Репнін „требовалъ откровенности и непосредственного отношенія къ себѣ при рѣшеніи дѣлъ“.

Поминувши вже те, що цілу сю історію генерал-губернаторів міг собі автор, як зовсім непотрібну до його ціли, дарувати, а тим самим заощадити собі труду написаня одного зайвого розділу, все таки насуваєть ся питанє, звідки у ш. автора така симпатія до обох начальників краю, якії так раваючо заперечують факти? Одною з причин тої симпатії було безперечно се, що ш. автор зовсім серіозно брав того рода характеристики, як в горі наведено, і всякі шумні промови і тоасти. Та коли зважимо, що ш. автор підчеркує в однім місци стараня Репніна коло написаня і розширюваня історії Вантша-Каменского (с. 234), а дальше зазначає, що Репнін завдяки охороні решти прав козацької людности стягнув на себе підозріне українського сепаратива — то можемо з певною правдоподібністю сказати, що приводом до тої симпатії було *sui generis* українофільство обох генерал-губернаторів, головнож Репніна. В тім часі також по сім боці Дніпра між польською магнатерією панувало подібне україно- чи козакофільство. Дивне диво! Обі сторони тішили себе видумками своєї фантазії, які не мали нічого спільного з дійсністю, кожда з сторін була козакофільською на свій спосіб — а найдивнійше, що „Малоросси“ принимали все те за добру монету і дехто до тепер тим себе тішить.

В обговорюванім періоді Полтава пізнала, що таке нівеляторська діяльність російської бюрократії і „выправка по артикулу“. Ще в 1805 р. генерал-губернатор кн. Куракін уложив глухий плян перестрою Полтави, для чого треба було прорізувати нові улиці навіть через забудовані нарцелі, котрі викуплювано від власників або замінювано на иньші участки. Тим способом знищено старинні будівлі, повирубовано славні полтавські сади, через що Полтава загратила свій давний оригінальний

вигляд — а чи набрала характеру нового „європейського“ міста, не відомо (с. 238). До того рода роботи треба зачислити і те, на що був в своїм часі невдоволений Репнін, а й сам автор жалується, що „усердная не по разуму полиція приводившая въ надлежащій видъ Полтаву для встрѣчи кн. Репнина“ в 1817 р. збурила дімок, в котрім відпочивав Петро I по полтавській битві 27. VI, 1709 р. (с. 295—6). Той же сам Репнін зробив те саме з давними укріпленнями Полтави, приводячи „въ надлежащій порядокъ“ місто з нагоди приїзду Олександра I в осени 1817 р. (с. 298). В нагороду за се кн. Репнін постаравсь, щоб на місци згаданого дому поставлено обеліск з цегли з написею: „Здѣсь Петръ I покоился послѣ трудовъ своихъ 27 іюня 1709. Благовѣй, мѣсто свято есть“ (с. 296). Вже то взагалі „благовѣли“ перед Петром I і полтавським полем битви, придумуючи над виставленем гідного пам'ятника на „шведській могилі“ коло Полтави. Треба віддати справедливість, що перед в тім „благовѣнью“ вели „самоотверженные Малороссы“. Один із них, багатий дідич в Чернігівщині Судієнко, потомок козацької старшини, по словам автора, „владѣя громадними богатствами и не зная, кому передать ихъ“, пожертвував 100.000 руб. на виставлене церкви на „шведській могилі“ (с. 291—3). Наслідком ріжних перешкод церкву вбудовано аж в 50-х рр. минувшого столітя (с. 295).

При викуплюваню зємлі (3 коп. за квадратовой сяжень) під нові улиці і для німецьких кольоністів-ткачів заробили лише чиновники (с. 239, 243). Спровадженє кольоністів коштувало багато грошей, а користи з того жадної, поки не розв'язано кольонії (в 1867). Які панували відносини між кольоністами і місцевою людністю, з статі не відомо.

Мійська управа, яка складала ся з голови і 6 гласних, була тільки езекутивним орґаном губерніяльної управи в справах міста, до того не рідко була наражена на атаки поліції, котру протєгувала адміністрація в боротьбі з думою міста. Так голову як і гласних думи вибирало т. зв. мійське „общество“, до котрого належали купці, ремісники і міщани, які знов ділились на міщан і посадських (с. 247). За весь той час тільки раз був вибраний мійським головою міщанин (Михайловський), зрештою все купці. Судячи по назвисках, на 7 голов 4 було Українців, оден Жид (Зеленський), а решта Великороси. Найтяжшим обовязком то було бути гласним. Гласний не побирив жадної платні, а між тим весь час мав занятій функціями, які тепер належать до иньших орґанів, як напр. надзір над мійськими торгами і т. д. Тому не диво, що звичайно гласний старавсь увільнитись від тої чести, що було дуже трудно, а бувало, що гласних, які чоусь не могли приходити до думи, поліція спроваджувала силою (с. 254). Бюджет Полтави вносив в 1808 р. 40.407 руб., а до 1835 р. зріс до 75.000 руб. Доходи йшли головно з оплат за ріжні аренди,

як горівчаний викуп, наєм мійських площ для торгівлі і наєм різних мійських домів для продажу деяких товарів, які тільки в тих домах могли продаватись.

Головними розходами міста було удержане шпиталю, поліції, згадані вже викупи учасків і субвенції для шкіл. Усталених норм для приходу і розходу не було головно завдяки довільному розпоряджуванню мійськими грішми адміністрацією, так що напр. Полтава давала гроші на цілі, які нічого спільного не мали з її справами (с. 260), і навпаки сусідні міста знов мусіли платити на потреби Полтави (с. 261). Зрештою ш. автор навіть не пробує дати якихось загальніших висновків що до стану фінансів міста, колиж робить які висновки на підставі бюджету, то хіба такі, що викликають здивованє. І так на підставі огляду мійського бюджету прийшов ш. автор до переконаня, що 1) полтавська дума вибирала ся з торговельної класи людей, 2) голова і гласні думи вибирались без ріжницї клас і віроіповіданя і 3) дума була позбавлена самостійности (с. 289). Яким способом з бюджету можна прийти до таких висновків, трудно зрозуміти.

В тім часі існувала в Полтаві мужеська гімназія, школа „чистописців“, зложена з вихованих на державний кошт підкинутих нешлюбних дітей, які по укінченю тої школи призначувались до різних канцелярій. Таких шкіл всего було дві в цілій імперії (друга в Ярославі). Тодіж завдяки жертві С. М. Кочубея заложено інститут благородныхъ дѣвиць, 1818 р.), а за ініціативою полтавського єпископа Методія отворено „духовное училище“ (тогож 1818), до котрого стягнуто учеників поки що в переяславської семінарії (с. 309), а врешті в тім же році заложено тут філію „Британського біблійного товариства“ (с. 311). Проба заложити публичну бібліотеку (в 1830) не повелась, бо ніхто нею не інтересував ся й не приходив (с. 310).

В першій четвертині минулого віку існували в Полтаві дві масонські ложі, одна в повіті — в маєтности Новікова, друга на полтавськім передмістю Тарнавщині. Близших відомостей про сю останню автор з браку матеріалу не подає. З паступленєм царя Николая учасників тих ложь арештовано, між ними звісного вже нам філіантрона Кочубея. Справа одначе скінчилась пі на чім. Інтересне, що Полтава на початку пановаля Николая була місцем засланя „за неблагонадежность“ (с. 315 – 16). Тут теж переводжено політичні процеси, між иньшим против вислуженого солдата Федора Гуцуна з Переяславського повіту, котрий сказав, що „если ему теперь на службу идти, то онъ не обратится, но на москаля, и начнетъ рѣзать до послѣднія“ (с. 317). Товариське житє в Полтаві було дуже слабо розвинене, місто оживлюєть ся тільки підчас дворянських виборів. Про театр не багато відомостей. Про гру акторів полтавського

театру писав кн. Довгорукий в 1810 р.: „Жалость! Двухъ актеровъ нѣтъ, которые бы однимъ нарѣчіемъ говорили: кто по русски, кто по черкаски, кто по малороссійски, кто по польски — смѣшеніе языковъ!“ (с. 319). В Полтаві зачав свою артистичну кареру звісний Михайло Щенкин. З семи єпископів, які в тім часі один за другим займали місце полтавських єпископів, 6 було Українців, а двох навіть з самої Полтавщини (Геофан Чернявський 1807—12, Анатолій Максимович 1812—16 р.). IX розділ праці д. Павловського посвячений, як сказано, Котляревському і побіч знаних річій з його біографії подає опис історії виставлених йому монументів.

І так прийшли ми в нашій огляді до кінця. Як бачимо, порушено в тій праці масу подробиць часом зовсім не потрібних і до річи не належних, як напр. ціла історія „дивізійних проповідників“ протестантських в Росії (с. 248), одначе бракує тут найголовнішої річи — провідної думки, котра б поодинокі розділи, а радше екскурси з собою вязала, а цілій роботі надала вид заокругленої цілости. Що правда, ш. автор назвав свою роботу „начерками“, та на мою думку тут маємо зовсім щось инше від начерків, бо коли начерк менше запускаєть ся в подробиці, а дає загальніший образ, то тут як раз навпаки. Ми бачили з близька полтавську мійську думу, генерал-губернаторів, поліцію, пам'ятки і т. д. — все таке саме як і де инде, а не бачили того, що головне — самої Полтави. Головна причина лежить в тім, що хоч ш. автор, так сказати, ні кроком не рушив поза мійські рогатки, проте Полтави сам не бачив. Не бачив теж, що в тім часі діяло ся довкруги неї і як вона на тім тлі представляла ся. А се важно, бож годі собі представити яку небудь місцевість замкнену в собі, що жила б собою і лишень для себе без всяких посторонніх впливів. Тим більше годі се сказати про столицю лівобічної України, якою була тоді Полтава. Таке представлене ш. автора мало також і той наслідок, що з нього зовсім не можна впрозуміти, яке се властиво було місто, на скільки воно було тоді українським і т. д. Такі питання тут важніші тому, що се як раз були на Україні часи, коли наступила з національного погляду реакція проти другої пол. XVIII в. і тоді вже пробуджувались сили, котрі о яких п'ять літ пізніше спричинили такий зріст національних почувань на Україні і розцвіт української літератури. А Полтава тоді нічим не зазначилась?

Ів. Джиджора.

Свистунъ Ф. И., Проектъ первой австро-русской литературной хронописи въ 1842 г. — Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв., 1905, ст. 60—62, 65—70, 82—87, 111—119.

— Второй проектъ австро-русской литературной хронописи въ 1448 г. — *ibid.*, ст. 180—183.

У двох статейках під наведеними висше заголовками подає д. Сви-

стун інтересні виїмки з кореспонденції Івана Головацького й Дениса Зубрицького до Якова Головацького, з яких показуєть ся, що в першій половині XIX ст. австрійський уряд два рази пробував заложити для австрійських Русинів літературну часопись, перший раз в 1842 р., потім в 1848 р.

Історія першої проби така: одного дня 1842 р. завізвала віденська поліція до себе Івана Головацького, тоді студента хірургії, й повідомила його, що дальший побут у Відні йому заборонений. Через що? — Головацькому не сказала, тільки порадила йому, коли хоче покінчити ригорози, подати поданне й зголосити ся за 2—3 тижні по відповідь. Настрашений Головацький так і зробив. Коли-ж пізнійше зголосив ся знов по відповідь, директор поліції, папівнувши його найперше, щоб заховав тайну того, що йому скаже, запропонував йому в імені уряду редакторство української літературної часописи; часопись мала бути на жаданне уряду „питома, народна малоруска чи русинська, писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшаным, котрабы язык, народиѡсть Галичины и всеи Малои Руси, яко истный вѡдземок корѣня Славянского почитовати и за себе осѡбно становила, вѡд Московщины вѡдлучила и духа славенского в Галичинѣ пѡднимаючого ся на оборону Славян Австрійских накланяла и тут централизовала. Для того самого тут у Вѣднѣ бы мала виходити, яко в серединѣ Австрійской Словенщины, и що найважнѣйша, печатати ся черенками латинскими, правописею, котроу бы найлучше...“ Іван Головацький, порадивши ся з братом Яковом, представляв куди треба і вставляв ся за кирилицею; „алеж бо у тѡм и найбѡльше ваги и покладу, пише він пізнійше до брата, щоб не кирилицею, а латинщиною печаталась“. Вкінці Головацький згодив ся на латинку в транскрипції тодішнього цензора славянських книжок дра П. Мікльосіча й почав збирати матеріал для першої української часописі в Австрії. Одначе урядовий проєкт чомусь не зреалізував ся (д. Свистун догадуєть ся, що причина тому — брак співробітників, яких Іван Головацький не міг знайти тому, що часопись мала видавати ся латинкою, при чім подає коротко історію заходів завести в галицько-руське письменство латинську азбуку, почавши від проєкту львівського польського архієпископа ґр. А. Скарбка - Анквіча (1815—20 рр.) а скінчивши на нинішній... фонетиці!); зібраний матеріал послужив потім до видання звісного альманаха п. з. „Вѣнок русинам на обжинки. Ч. I“ (Відень, 1846). При тій нагоді подає д. Свистун також виїмки з листів Головацького, що пояснюють ближе історію появи згаданого „Вѣнка“.

Другий раз виступив австрійський уряд з проєктом видавання української часописи в 1848 р. Та тільки на той раз був він більш диплом-

матичний, як перше. Галицький губернатор гр. Стадіон наставав на Ставропігійський Інститут, аби сей брав ся видавати українську часонись, а той знов через вплив своїх членів з'єднав на силу до того плану Дениса Зубрицького, що мав стати головним редактором. „Вотъ новая забота! — пише він в 1848 р. до Я. Головацького, — новий трудъ — миѣ старому челоуѣку, надъ могилою, который едва двѣ или три строки писалъ на Малорусскомъ нарѣчїи“. Одначе мусів прийняти ту працю, „ибо никто въ Львовѣ нехотѣлъ отважиться на это предприятие“. Часонись мала називати ся „Галицкая Пчела“. Та з невідомих причин (причина, подана Зубрицьким в листі до Я. Головацького досить неімовірна) Зубрицький покинув редакторство, а з тим пропала також проєтована „Галицкая Пчела“. На її місце появиля ся дня 15 мая 1848 р. перша українська часонись в Австрії „Зоря Галицка“ видавана Павенцьким і Жуковським та субвенціоновапа австрійським урядом.

Вкінці згадаємо ще три довгі ексцерпти з листів Івана Головацького до брата Якова з 1843—4 рр., де подана історія духової еволюції обох братів Головацьких за шкільних літ, а також деякі дані до зносин Івана з кн. Люкки, що одначе не має ніякої звязи з темою, яку поставив собі д. Свистун.

І. Кривецький.

Н. И. Стороженко, Кирило-Мееодіевскіе заговорщики (Кіевская Старина, за лютий 1906, стор. 135—143).

Отсе остатня передсмертна праця пок. професора Сторожепка, написана на підставі архівного матеріялу. З архіву департаменту поліції в Петербурзі видобув автор і опублікував тут ряд невідомих доси документів про тайне Кирило-Методієве товариство, відкрите і покаране російським урядом у 1847 році, а власне донос студента Петрова, уставу товариства св. Кирила і Методія, Правила товариства, лист Гулака до Навроцького і лист Навроцького до Гулака, та протокол священника Малова про його розмову з Гулаком у тюрмі. Із тих матеріялів тільки Устав був відомий доси в повній основі (див. Огоновский, Історія літерат. II, 447), а з Правил відомий був лиш один пункт. Надто з того самого архіву був опублікований „Докладъ графа Орлова императору Николаю I“ в журналі Русскій Архивъ 1892 р. кн. 7. Читаючи ті документи проф. Стороженко дивуєть ся чистоті характерів та високим ідеям ініціаторів і головних членів сього товариства та висловлює, хоч дуже делікатно, зачудуванє, як можна було за такі ідеї і таку організацію так остро карати тих людей. Особливо плястично виступає з матеріялів зібраних проф. Стороженком особа Миколи Гулака, що був хоч і не творцем, але в усякім разі головним організатором товариства і, як видно з його листа до Навроцького, мав уже тоді широкі

пляни наукової і літературної праці на українській мові. Він і в слідстві держав себе найкраще з усіх братчиків і покликаючи ся на присягу зложеною при вступі в товариство, до остаточної хвилі не хотів назвати своїх товаришів і приймав на себе вину за річи зроблені й не зроблені ним, отже признав ся прим. до авторства Статута і Устава товариства, хоч вони були написані Костомаровим, а також до авторства просторої книжки „Закон Божий“, яка також заховала ся в актах товариства і про яку денунціант Петров говорить, що вона написана „совершенно популярнымъ языкомъ для распространенія между народомъ“, а головна думка її така, що „всѣ бѣдствія народа происходятъ отъ подчиненія его верховной власти“, а кінчить ся вона „воззваніємъ отъ малороссіянъ ко всѣмъ вообще славянамъ, чтобы они одумались и свергли съ себя иго рабства“ (138). Проф. Стороженко не говорить нічого ближше про сей інтересний твір, написаний, як можна вже з сього догадувати ся, українською мовою; та ясно, що проф. Стороженко знає про нього щось більше, ніж видно з доносу Петрова, бо на иньшій місці своєї праці додає, що „какъ извѣстно (кому?), эта книга была написана тотчасъ послѣ польскаго возстанія, во всякомъ случаѣ не позже 1833 года“ (ст. 148). Маємо затим нову літературну загадку: хто, де і з якого приводу написав сю „книгу“, і новий девідерат, щоб вона як і загалом увесь матеріал до процесу К. М. брацтва як найшвидше побачила світ божий.

Не менше від листу Гулака цікавий також лист Опанаса Маркевича до Гулака з 16 лютого 1846 року. Видно з нього тонке почуте автора до чистоти і живости української мови і заразом дуже бистрий критичний ум будущего мужа пані Марковичевої — Марка Вовчка. Хоча лист писаний по московськи, але автор залюбки пересипає його українськими приааками, а про українські писани того часу говорить ось що (подаємо його слова в перекладі на нашу мову): „Позвольте мені думати, що Геродот краще знав грецьку мову, як Костомаров українську. Я грецької мови не знаю, за те українську відчуваю якось і можу дещо судити про тих, що пишуть нею. Костомаров гоняеть ся за простотою, а хапає грубість і несмак. Прислухайте ся до натуральної простоти мови в віршах Шевченка, і тоді звольте не сердити ся читаючи Костомарова; не стільки благородности не стає стилеві Костомарова, скільки смаку. Немиле для слуху накопичене дісприкметників у українській мові служить Костомарову і для улекшеня версіфікації і разом із тим тонами для наслідуюваня звуків“ (стор. 146). З великою похвалою за те говорить Маркевич про мову Куліша, і справді для того часу ся похвала вповні заслужена. „Куліш сицле слова в чудових періодах і тони його мови поневолі нагадують мені давінке стукане каміня в бистрім потоці“. Взагалі

кожний новий деталь, який дізнаємося про Кирило-Методієве братство і про його тодішніх членів, побільшує нашу симпатію до них та заразом викликає гіркі почуття до загалу освічених земляків-Українців тай самих тих братчиків у пізніші роки, що так приспали, приглушили в собі і затаїли на довгі роки від суспільности сьвіжі та високі ідеї того товариства.

Ів. Фр.

Українські записи Порфирія Мартиновича (Кіевская Старина 1904 р., лютий стор. 257—313, март 452—477, цвітень 149—191, май 339—399, червень 531—566, липень-серпень 11—50, вересень 304—321, жовтень 65—80, падолист 227—259).

Українські записи Порфирія Мартиновича, се здобуток більш як 40-літнього пробуваня автора серед українського народа лівобічної України та його пошукувань за рештами української старовини. Те, що отсе надруковано в К. Стар., се лише частина, певно найкраща і найцінніша частина добра нагромадженого талановитим збирачем. У своїх вступних увагах до поодиноких груп Мартиновичевого матеріалу редакція К. Стар. зазначає, що друкує сей матеріал так, як одержала його від збирача, а власне так, що окремо подано матеріал кожного поодинокого співака чи оповідача. При такім переважно історично-побутовім матеріалі, який містить ся в записях Мартиновича, се метода дуже добра і розумна, та вона й практична тим, що звичайно число номерів записаних від одного оповідача не велике і майже кожний номер визначає ся якимись особливими прикметами, так що хоч він собі й варіант якогось відомого вже твору, то все таки варіант цікавий.

Д. Мартиновичу пощастило записати декілька старих дум від кобзаря Кравченка-Крюковського ще в давніх літах, коли у того кобзаря була ліпша память, ніж тоді в старости, коли від нього записував його репертуар д. Горленко. Записи від Кравченка стоять по заслузі на чолі Мартиновичевого матеріалу. У вступній увазі до сеї групи записів редакція К. Ст. жалкує, що вони не повні, бо „богато літ назад д. Мартинович передав із них три аркуші М. Драгоманову для використаня при виданю „Историч. п'сень малор. народа“ і сих трьох аркушів йому не звернено назад“ (стор. 259). Се очевидно якась помилка, бо далі надруковано вповні весь записаний Мартиновичем репертуар Кравченка, а власне не „дванацять дум“, як кажесть ся в переднім слові редакції, а 11 дум (і уривків) і дві вірші чи то лірицькі пісні: про Правду та про Христові муки. Те, що мав від Мартиновича пок. Драгоманов і чого він не використав при виданю Историч. пісень, було надруковане ним у Житю і Слові т. IV, 1895, стор. 14—27, де надруковано надто дещо з записів тогож Мартиновича від кобзаря Магадина (стор. 27—33), та

весь той матеріял є і в тім рукописі, яким користувала ся К. Стар. Власне маємо тут: думу про втеку трьох братів із Азова, про Олексія Поповича, про Коновченка, про вітчима і про вдову. Надто записаний Мартиновичем від тогож кобзаря Кравченка текст пісні про Правду і Неправду надрукував Драгоманов у своїй книжці „Політичні пісні укр. нар.“. Переглянемо тепер за чергою весь матеріял опублікований із записів д. Мартиновича.

1. Дума про трьох братів азовських, просторий варіант; два старші брати вертають до дому, брешуть за намовою найстаршого, що найменший лишив ся в неволі, та середущий на підпитку визнає правду, родичі прогавляють найстаршого і він сходить на біду. Найблизший до неї текст у Ант. і Драг. А.

2. Дума про Олексія Поповича, зміст відомий, та й тут варіант просторий і має різні географічні деталі, яких нема в иньших.

3. Про Хведора безрідного, варіант близький до Вересаєвого (Ант. і Драг. Е), хоч значно просторійший.

4. Сензацією в збірці Мартиновича являється дума про Самійла Кішку в редакції значно відмінній від тої одиноко доси звісної, яку опублікував уперве Лукашевич. На жаль, Кравченко хоч знав колись усю ту думу, затямив із неї лише початок та деякі уривки — в усякім разі уривки значні, бо обіймають 210 рядків, коли повний варіант Лукашевича числить їх 389.

5. Про трьох братів Самарських, варіант Максимовичевого тексту (Ант. і Драг. І, 257).

6. Про Коновченка-вдовиченка, дума не взята в виданє Ант. і Драг., варіант ширший від того, що надрукований у Максимовича, бо має 705 рядків.

7. Про сокола, — під сим заголовком подає Мартинович із уст тогож Кобзаря думу зовсім відмінну від усіх відомих доси, якусь аллегорію на дуже неяснім, ніби історичнім тлі. У лісі десь на Україні родить ся „безрідне та бездільне сокола“. Старий сокіл, його батько, летить за поживою, та не знайшовши нічого вертає, застає своє гніздо зруйноване і соколяти нема. Він питає орла, чи не бачив його соколяти і сей оповідає йому, що

Їхали стрільці Булахівці

З города Царигорода,

та вони побачивши гніздо зрубали дерево і забрали сокола, занесли в Царигород і продали Івану Богословцю, а сей носить його на своїй руці, уbrane в золоті пута. Орел радить соколови летіти туди та заквилити, то може Іван Богословець змилується і випустить його соколя. І справді почувши батьків голос соколя вошло,

Свою головку низенько склоняє
І очи під лоб пускає.

Іван Богословець велить випустити його на волю, і його батько бере його на свої крила і несе до дому, прокливаючи Царигород. З іменем Івана Богословця чи Богуславця ми стрічали ся вже в підозреній що до своєї автентичности думі (Ант. і Драг. I, 241), де він опираєть ся на мовам якоїсь Туркені, пані Ківлевської, і не хоче покинути своєї віри та стати її мужем, але зломаний муками нарешті годить ся на се; тут він виступає вже зовсім ренегатом, турецьким паном. Чи мали б обі ті думи (вони зрештою сильно різнять ся своїм стилем) бути відгуками якоїсь старшої, забутої думи про Івана Богуславця, ренегата, у якого під впливом якоїсь незвичайної пригоди будить ся сумління і милосерде до невольників, апальогічно до того, як у думі про Марусю Богуславку?

8. Вітчим — назва невідповідна, бо про вітчима чи то „нерідного батька“ тут лиш раз згадано, а тема думи та сама, що і в відомій пісні „Гомін, гомін по діброві“ — від'їзд козака на війну та прощанє з сестрами.

9. Про сестру та про брата — чудовий малюнок туги сестри за братом, відомий і в піснях і в артистичній поезії (Федьковича Сестра).

10. Про вдову — відома балада про вдову, яку прогнали сини з дому, а потім, коли їм почало погано вести ся, запросили назад до себе.

11. Про Михія — уривок зовсім невідомої доси думи жартливого змісту, без виразної епічної основи — цікавий приклад того, як ріжнородний бував зміст дум. Отсей текст, який Кравченко переняв від якогось старого, 90-літнього Запорожця в Таганрозі, цікавий головно тим, що деякими натяками, головно про діда Соленка, вяжесть ся з Кравченковим варіантом думи про Самійла Кішку.

12. Про Правду і Неправду, текст широкий, та пізної формації, див. мою статю про сю пісню в отсій книжці Записок.

13. Царю Христе, — перерібка, досить баламутна, відомої пісні з Богогласника.

Кінчить ся сей запис поданєм, хоч і не зовсім повного, репертуару Кравченка та його коротеньким оновіданєм про те, як він осліп наслідком знущань панича.

Від кобзаря Трихона Магадина записано 5 дум (Три брати Озовські, Про бурю на синьому морі, Про Коновченка, Вітчим і Про вдову), варіанти відмінні від Кравченкових, і просторий варіант пісні про Биду. Дуже інтересний також записаний від нього (друкований уже в Житю

і Схові Драгомановим) обряд „одклінщин“ кобзарського ученика своєму майстрови та припята його в кобзарську компанію — найкращий доказ, що кобзарство було собі окреме ремесло з певною цеховою організацією.

Дуже жаль, що д. Мартинович не подав ніяких ближших звісток про зовсім незвичайного оповідача Кирила Сайка з містечка Веремієвки. Від нього записано всього чотири нумери, та всі вони оповідані так, що мусимо в їх оповідачі бачити незвичайного імпровізатора, наділеного дуже живою фантазією. Сайко не оповідає по просту те що чув; він розмальовує широко, вплітає в казковий мотив побутові сцени, комбінує різні мотиви, що хвиля впадаючи з прози в віршовий розмір, а одну казку всю оповідає віршами — на 60 сторонах друку. Про такого оповідача варто би знати дещо ближше, тим більше, що й самі мотиви, оброблені в його оповіданнях, досить незвичайні.

1. Казка про Запорозьця — зовсім не казка, а комбінація різних новелістичних мотивів, скомпонована і розмальована дуже дотепно в казковій стилі. Бідний чоловік покидає жінку перед злогами, служить у багатого пана (Запорозьця) 16 літ не признаючись йому, що він жонатий, нарешті признаєть ся і набравши від пана побоїв та велику надгороду за службу вертає до дому. По дорозі, згадуючи упіменне Запорожця: не почувати в шинку, де гарна шинкарка, він починаєть ся до відкриття доконаного нічу вбивства, і дома, завдяки другому упіменню тогож Запорожця — не бити нікого в першій пересердю — опираєть ся покусі вбити свою жінку й сина, якого прийняв за її любаса. Але сей сухий переказ не дає ніякого поняття про весь драматизм оповідання і живість та багатство деталей, якими начинив його оповідач.

2. Казка про правду. Мотив із числа тих, які розібрано в остатніх розділі моєї статі „Пісня про правду і неправду“, але також скомбінований з різними иньшими, див. про се в статі.

3. Подарунча — віршована казка на 60 сторонах друку — починаєть ся мотивом спільного оброблювання землі воробцем і кротом, далі йде війна між піщими і летючими звірами, до сього через назву „понугайла“ приточено казку про героя, що жадає від свого хазяїна повного пожертвування всього добра включно до жінки, про зачароване царство і т. д. Твір що до своєї форми і великості одинокий серед записів нашої усної літератури, варт того, щоб спеціалісти зайняли ся ближше його розбором.

4. Два з торбою — так само роскішно оповідаана казка про „трех у торбі“, що на даний наказ вискакують і бють кого треба, а потім на даний наказ уходять назад у торбу.

Від сьвященника Павла Тукалевського з тоїж Веремієвки записано оповіданє „Як Запорожці їздили у Петербург до царичі“ — гумори-

стичні анекдоти в роді тих, які віршував Руданський.

До манери оповідання Кирила Сайка значно підходить також Со-зон Лукаш, від якого записано три казки (Мара — тема: вдячний злодій і збиточна теща, пор. Етн. Зб. т. I, Відьмач — парубок-слуга підглядає відьомський танець, і Харциз — чоловік стрічаєть ся з розбійником і вбиває його) та одну пісню на історичнім тлі (козак їде на війну з Турками і прощаєть ся з дівчиною).

Дуже інтересні оповідання-спомини козака Грицька Гончаря про кошового Гладкого, про втікача Іваненка з Вереміївки та про Запорожців. Від козака Олекси Бондаря в Вереміївці записана пісня про руйноване Січи та про еміграцію Запорожців до Турка і друга про козака Супруна, що попав ся в турецьку певолу. Від козака Івана Душейка записано одну пісню також із часів руйнованя Січи, де згадують ся пан Корчевський та Галаган як вороги Січи. Від Кирила Пашковського записано ряд оповідань про Палія та Мазену, про чумаків, просторе оповідане про Іллю Муравця (Муромця) та пару легенд про сьв. Миколу угодника. Від лірника Семена Чекана записано короткий, але гарний варіант думи про азовських братів та інтересний варіант думи про Марусю Богуславку; від Константина Коваленка ряд оповідань про Запорожців, Гладкого, Татар, царицю Катерину та Палія. Від кобзаря Хведора Грищенка ще один варіант думи про Коновченка. Про Гладкого і події з кінця XVIII в. оповідає Михайло Переходенко. Христина Морозовська про жіночий костюм та домашні порядки у українських панів початку XIX в. Від лірника Івана Пересади записаний іще один варіант азовських братів та „жебранку“, себто жebraцьку формулу, якою випрошують милостиню. Россоха Тимохвій оповідає про Запорожців, козацьку службу, борців, найомщиків — оповідання свідчать про любов оповідача до старовини.

Отсе ми й вичерпали зміст сих інтересних записів. Крім чисто фольклорного інтересу вони цікаві головню як вказівки, як на крилах пісень, казок, новель та всяких мандрованих мотивів бережить ся в пам'яті українського народа жива традиція його минувшини. З сього погляду вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків.

Ів. Франко.

Библиотека Императорскаго Общества Истории и Древностей Россійскихъ. Выпускъ второй. Описание рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г. вкл. Трудъ Е. М. Соколова. Москва, 1905, ст. VII+931.

В 1846 р. вийшов перший випуск згаданого опису бібліотеки московського наукового товариства, зладжений П. Строевим. Від того

часу назбирала ся в бібліотеці товариства значна скількість старинних рукописий й паперів новішого часу; до 1902 р. їх назбирало ся до 1.113 чисел. Рукописи, описані д. Соколовим, дуже різнородні й що до часу написання й що до змісту. Більша часть належить до богослуження й до церковної й суспільно-політичної історії. По століттям рукописи ділять ся так: XV стол. — 4 (всі богослужєні), XVI ст. — всього 11, XVII ст. 29, XVIII ст. — 98, XVIII—XIX ст. — 5, рукописів і паперів XIX ст. — всього 408 чисел. Крім того д. Соколов описав кільканацять рукописів на славянських, західних і східних мовах, N. 893 — N. 936, між якими є деякі, що належать до історії України й Польщі. Крім згаданих вище д. Соколов описав кілька плянів і карт, а також папери Ю. Венеліна, О. Бодяньського й А. Попова. Книга закінчуєть ся великим показчиком (ст. 671—931).

При описі поодиноких рукописів заведений такий порядок: 1) вчисляють ся всі статі рукописи; 2) наводять ся деякі маловісні й незвісні статі й виїмки; 3) в чужих рукописів поданий зміст кожної статі по російськи, а деякі статі перекладені цілі на рос. мову; 4) подають ся деколи більш або менш повні бібліографічні замітки про той чи иньший рукопис або статю; 5) показано, де було треба, відносини рукописного тексту до друкованого; 6) виказують ся давніші властители й жертводавці рукописів з опису й приписки; 7) в наведених текстах захована дипломатична вірність. Крім того заховував ся звичайний порядок при описі рукописів — подання (приблизне) століття, характер почерку, формат, число карток.

Такий загальний образ нової цінної праці до старо-руської літератури й історії. Низше ми зупинимо ся на деяких подробицях і що найважнійше — зазначимо все те, що дотикає безпосередно української літератури й історії, як в рукописах товариства, так і в паперах його пок. членів, щоб улєкшити знайомість з історичним матеріалом для тих, кому не відразу може попасти в руки капітальна праця д. Соколова.

Затримаймо ся зразу на актах і документах до історії козацтва і взагалі мешканців України. Такі рукописи ми знаходимо в отсих NN.: N. 382, українські акти в копіях з кінця XVIII ст., 18 л.; своїм змістом вони належать до того ж часу — про укр. шляхту, грамота З. Чернишу, копії з листів Безбородька й укази Петра I про зраду Мазепи; N. 401 — доношення кн. Шаховському про стан військової артилерії в 1734 і 1735 рр.; N. 482 — матеріали, що мали увійти до не надрукованої п'ятої части „Молодика“ 1845 р.; копія зі жалован. грамоти 1688 р. ахтирському полковникову І. Перекрестову і з указу на володінне ахтирським селом 1720 р. ц. духовникови Т. Василєву; опис

ахтирського мон. 1788 р. й ин. документи до історії Харківщини; N. 629 — „Книга чорная или справая“ українського прилуцького полка від 1676 до 1718 р., копія XIX ст.; N. 711 — історичні матеріали, що тикають ся України, рук. XIX ст., промови, листи, рапорти, записи — Головиніна, гр. Безбородька, Кир. Разумовського, гр. Румянцева, підполк. Юзефовича, гетьм. кор. С. Ржевуского, грамота Дап. Апостолови, гадки й замітки чернігівських й ин. депутатів про укр. чини й привилеї й ин., документи з кінця XVIII й поч. XIX ст. N. 811 — реєстр Квіва 1682 р. в копії XIX ст. 21 ст. (видр. в „Чтеніях“ 1858 р.). N. 813 — гадки „гр. Румянцева, малороссе. генераль-губ. о скупль въ Малой Россіи козачьих имѣній, о свободныхъ посполитыхъ, и о живущихъ въ подданствѣ козакахъ, какъ имъ нынѣ быть и впредь оставать ся“, в копії XIX ст. N. 894 — Акти Коронної Метрики, копії, листи в поль. мові до Б. Хмельницького, запорозького військового писаря Яна Вишовского (sic!), присяга запорожців й ин. документи. N. 895 — виписки з польських рукописів що до України й її діячів, інтересний матеріал до історії Польщі, Литви і Запорожа при кінці XVI, XVII і самого початку XVIII ст.; тут — про Потія, його листи, еп. Л. Госліцко, королеви Людвіки Марії до еп. Желіборского, ряд листів до Запорожців XVII ст., пісня про Хмельницького (вид. Костомаровим і нами), листи до нього і від нього, докладний опис битви під Зборовом, багато виписок з рукописів львівських архівів про церковну унію — матеріал багатий і не зовсім використаний істориками.

Звертаємо ся до документів, що мають більше характер матеріалів для побутової історії й для біографій. N. 388 — папери про службу полковника гадацького полку Ант. Крижановського, копії з к. XVIII ст. (1730—1773 р.). N. 402 — справа про вибір сьціваків із Українців 1760 р.; N. 403 — справа про козака Леська Бобиченка 1718 р., оригінал і копії в українській мові: козак переяславського полку Л. Бобиченко був обвинений за продрозостні слова на превисочайшую особу його царського пресьвітлого величества: він хотів зарубати царського коня й при тому хвалив ся, що здійме голову навіть цареві; в результаті — був післаний до Миргороду для покарання. N. 404 — справа про Українця Яська Искру, еродіякона Товії й ин. 1720—21 р. в оригіналах й копіях; загальна вина їх містить ся в тому, що вони на перекір царським указам прийшли в України до Запорожців, спеціально обвиняв ся Юсько Искра в злобі й пімстї на В. Кочубею, в нападі з трьома запорожцями на хутір подтавського осаула і в крадіжжі 60 коний, а його товариш ерод. Товія—що служив у Запорожців, виключених із церкви; першого били батогами, вирвали йому піздрі й заслали в каторгу, другого в кайданах заслали в Москву. Щасливими були два черці, про яких

знаходимо звістки в N 405: два черці, ігуш. дубровицького мон. у Волощині й ером. Мисайл, що приїхали для збирання жертв, згубивши посьвідчення архієп. Георгія, сфалшували нове, та ошуканство викрило ся в м. Глухові й їх заковали в кайдани; одначе Мисайлу вдало ся втічи.

Вичисляємо по порядку все, що тикаєть ся України в иньших рукописах. N 392 — виписки зі Сінопсиса про Козаків, Турків і Татарів. NN 420 і 421 — копії XVIII ст. літописи Грабянки. N 426 — лист полковника Милорадовича. N 431 — важний з археологічного й історичного погляду опис ризниці кїво-печерського мон. з кінця XVIII ст. Під N 434 — лист гетьмана Скоропадського. N 435 — листи в оригіналах глухівського столбника Протасєва до канцлера гр. Головікіна 1715—1716 р., донесення про різні події й справи на Україні й ин. документи. В N 400 і N 424 матеріали до історії кїво-братського мон. і духовної академії в XVIII ст.

Звертаємо ся до паперів XIX ст. Тут під N 510 „Разговоръ малороссіянина с сыномъ“ Боровиковського, учителя полтавської гімназії. N 541 — статі Галагана про українське народне питанне. N 542 — „Гая“, українська опера. N 545 — Історія Руссов Г. Кониського. N 552 — статя про Дорошенка Г. Громова, 1850 р. N 566 звістка про книгу Вас. Великого, що належала до загоровського мон. на Волині 1852 р. N 583 — поділ прикарпатських земель і деякі статистичні дати 1875 р. N 611 розбір Кавеліна твору Г. Раковича про Україну. N 619 і N 620 листи В. Н. Каразіна до царя Александра I (надруковані). N 621 — його лист до Ст. Ф. Пассека, 1827 р. N 638 — опис майна еп. Іринея Фальковського. N 644 — замітки Куліша з нагоди статі Гр. Надхіна в „Чтєніях“ 1876 р. кн. 3, „Память о Запорожьї“, автогр. Куліша 1877 р. N 649 лист (в копії) протоєр. кїво-соф. Собора І. Леванди, визначного проповідника к. XVIII ст. N 714 „Программа военной исторіи Малороссіи“, зладж. в 1848 р. капітаном Меньковим. N 716 опис м. Любеча, твір д. Милорадовича (надр. в „Чт.“). N 767 — копія „Перестороги“. N 780 — українські приповідки, зібрані Цимбалістовим в 1871 р. N 790 — псалтир українською мовою, копія з подарованого в Румянци. музей А. В. Богдановичом. N. 890 опис України проф. Юнкера, перекл. з нім. оригіналу, що переховуєть ся в портфелі Міллера. N 342 Моск. арх. мін. загр. справ. Додамо до того ряд рукописів, що подають звістки про уаїю й управу греко-уаїяцькою церквою (NN 512, 784—787, 925, 917, 918) і дві пам'ятки, що мають літературне значінне — N 448, збірник аскетичних статей, зладжений Українцем і N 919 — дві латинські, піітки уложені Гр. Скибинським за патр. Адріана.

Не входячи в деталічне перечислюванне, звернемо увагу тільки на NN тих рукописів із паперів Венеліна й Бодяньського, що містять в собі

що небудь дотично України. У Венеліна NN 26, 60, 65, 66, 97, 98, 105, 106, 110. У Бодяньського, любителя й знавця української старини — NN 228 — 229, 230 — 237. Із реєстру літературних пам'яток, що стали звітними завдяки праці д. Соколова, вкажемо на: Зв'язду Пресвітлюю в 4 копіях XVIII ст., Люцидарій у 4 копіях, Повість про Варлаама й Йоасафа, оповідання з Великого Зерцала, повість про Вавилон; багато апокрифічних статей — головню в копіях між пацерами Попова, страсти й ин. пам'ятки старинної релігійної літератури. *В. Перетц.*

Видання й статі обговорені в сїм томі:

Д. Щербаківський — Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г., 1905.

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII—IX, 1901—1902.

А. Пападопуло-Керамевсъ — Акаѳистъ Божіей Матери, 1903.

В. Мочульскій — Слово Иоанна Златоустаго о святой недѣлѣ и о божественной литургіи, 1903.

Е. Голубинскій — Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схевографіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшій курсъ грамотности, 1904.

Dr. L. Goetz — Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, 1904.

Г. Маркевичъ — Выборное начало въ духовенствѣ въ древнерусской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра, 1905.

М. Довнаръ-Запольскій — Очерки по організації западно-рускаго крестьянства въ XVI вѣкѣ, 1905.

A. Jabłonowski — Ruś Czerwona (Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga), 1903.

W. Łoziński — Prawem i lewem, 1903.

— Prawem i lewem, 1904.

A. Szelaḡowski, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce, 1902.

— Walka o Bałtyk, 1904.

— Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, 1904.

Е. Карскій — Малорусскій люцидарій по рукописи XVII вѣка, 1906.

П. Житецкій — О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, 1906.

В. Милорадовичъ — Лѣсная Лубенщина, 1900.

— Средняя Лубенщина, 1903.

— Степная Лубенщина, 1904.

И. Павловскій — Полтава въ XIX столѣтіи, 1905.

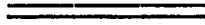
Ф. Свистунъ — Проектъ первой австро-русской литературной хронологіи въ 1842 г., 1905.

— Второй проектъ австро-русской литературной хронологіи въ 1448 г., 1905.

Н. Стороженко — Кирилло-Меѳодіевскіе заговорщики, 1906.

Украинські записи Порфирія Мартиновича, 1904.

Е. Соколовъ — Библіотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ, вып. II, 1905.

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

з огляду на труднощі, які робить спровадження до Росії українських книжок з Галичини, від тепер аж до дальших змін піднімаєть ся посилати, за попереднім надісланнем грошей, книжки до Росії під опаскою (заказною бапдеролею) по таким цінам :

Історія України-Руси М. Грушевського т. I, II, III і V за том по	3 руб. 60 коп.
Розвідки про народню словесність і українське письменство М. Драгоманова т. I—II	2 „ 70 „
Апокрифи й легенди з українських рукописей зібрані І. Франком, т. I—III	6 „ 30 „
Оповідання Р. Чмхала зібрані Вол. Лесевичом Галицькі народні легенди зібрані Вол. Гнатюком	1 „ 80 „
Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському його учениками й прихильниками	2 „ 70 „
Російсько-український словар, в IV томах	4 „ 50 „
Святе Письмо старого й нового завіту, пер. Куліша й Пулюя	6 „ — „
Записки Наукового Товариства імени Шевченка за том по 1 р. 50 коп., цілі річники по	1 „ 80 „
Літературно-Науковий Вістник за книжку по	6 „ — „
(цілі річники по 8 руб.).	1 „ — „

а також і иньші книжки, по ціні залежній від коштів пересилки й умов продажі (для власних видань корона випадає на 45 до 50 коп., для иньших 50 до 60 коп.).

Гроші можуть надсилатьсь також через **Книгарню Київ. Старини у Київі** (Безаковська 14).

Посилаючи гроші у Львів переказом (почтовим переводом), треба варазом написати осібно, від кого замовленне й на яку адресу післати книжки. Не діставши до 4 тижнів (а при замовленню переказом або через иньші книгарні до 6 тижнів) треба повідомити про се Книгарню Наукового Товариства ім. Шевченка.

Адрес: **Львів, ул. Театральна I. По німецьки: Lemberg, Theaterstrasse I, Schevtschenko-Buchhandlung.**

Книгарям в Росії за посередництво 5% комісійних.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XV рік, виходить що два місяці книжками по 15 аркушів. Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя, IX рік видання, виходить у Львові під редакцією *М. Грушевського*, *В. Гнатюка* і *І. Франка* книжками 12—15 арк. Річна передплата для Росії 8 руб. (можна платити частинами), піврічна 5 руб., поодинокі книжки 1 р.

Посилати предплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецького 26, Літ.-Наук. Вісник (Anzeiger für Literatur und Wissenschaft), або Наук. тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або Київ, Безаковская 14, книгарня Київ. Старини.

Як скоро тамошні відносини дозволять, в Києві будуть отворені відділи редакції.

По новим правилам оба видання допускають ся до Росії свободно. З науковими й літературними виданнями приймаєть ся обмін оголошеннями.

НОВА ГРОМАДА

літературно-науковий місячник, виходить з січня року 1906. НОВА ГРОМАДА міститиме твори красного письменства (поезії, оповідання, повісти, драматичні твори), наукові й публіцистичні статі, огляди політичного і громадського життя на Україні й по-за її межами і т. и. Ціна з пересилкою на рік 6 карб., за кордон 8 карб. 50 коп., окрема книжка коштує 75 коп. Адреса редакції НОВА ГРОМАДА в Києві, Михайлівська ул., ч. 10. Видає і за редакцію відповідає Володимир Леонтонович. Передплатувати НОВУ ГРОМАДУ можна також в книгарні „Кіевской Старини“, у Києві, Безаківська ул. ч. 14. В Львові можна передплатувати в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

ВІЛЬНА УКРАЇНА

ПОЛІТИЧНО - ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК
ВИХОДИТЬ У ПЕТЕРБУРЗІ ВІД 1 СІЧНЯ 1906 РОКУ.

Передплата з пересилкою виносить:

у Росії на рік 3 карб.; на пів року 1 карб. 80 коп.; в інші держави на рік 5 карб. — Передплатні гроші належить висилати на адресу: Невський, 139, помешканне 60, А. Я. Шабленко.

По справам редакційним звертатись: Петербург, Катерининський канал, двері 79, помешканне 36, редакція ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ.

Редактор-видавець А. Я. ШАБЛЕНКО.

Редактор І. Д. ЛИЧКО.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иньшими отсі книжки:

	Корон
Адріан. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодяпський О. Українські казки, зі вступом і помененнями	0-50
Боровиковський Л. Маруся, тиж	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0-90
Верн М. Біблія, студія	0-40
„ Євангеліє, студія	0-40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Візнер Ю. Житя рослин у морі	0-10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношія в народній поезії	0-50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори]	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0-55
„ Угросурські духовні вірші	2-50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7-50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Віймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний вгляд з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях східної Європи	0-30
„ Сірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
Елаш Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0-26
Ентельс Ф. Людвіг Фазрбах	0-50
„ Початки родини, приватної власности і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI і XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00

	Корон
Сфремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєтєвській	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — в р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4 00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Закляський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесенє панщини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXX по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплети I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філєологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Коницький, 3—, на лїпшїм папері 4 00, в оправі	5 00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і цисьменство, т. I. 3 00, на лїпшїм папері	4 00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II. 3 00, на лїпшїм папері	4 00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Коницький	4 00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4 00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філєософічної секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)	
„ т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX віку	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на лїпшїм папері	5 50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по	2 00
„Зоря“, цисьмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	10 00
Руська історична бібліотека:	12 00
„ т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2 40
„ т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї	4 00
„ т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6 80
„ т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
„ т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3 20
„ т. VII. Іван Липницько: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV вв.	3 20
„ т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI—XVIII вв.	2 00
„ IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
„ XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького	3 20
„ XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8 40
„ XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазєпа і Мазєпищї, В. Антонович, Останні часи козаччини на Правобережї	6 60
„ XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в	3 60
„ XX. Шульгин — Начерк Колївщини	3 00
„ XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV—XVIII ст.	5 00
„ XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5 00

НБ ПНУС

641921

	Корон
Тен Г., Філософія штуки	1 00
" Нариси із старинного світа	0 65
Терлецький О. Мосявофіли й народонці	0 30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
" Податкові ухвали на Казимира Ягайловича в Польщі	3 00
" Київська Ковачина 1855 р.	0 10
" Маруся Богуславка в українській літературі	2 00
Уайт Д. А., Ровній географічних поглядів	0 30
" Ровній астрономічних поглядів	0 46
" Ровній поглядів на лихву	0 30
" Ровмови з Л. Толстим	0 30
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, опрaвні о 1 20 дорожні.	
Уманець і Спідка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0 80
Феррієр Е. Дарвінізм	1 30
Флимаріон К. Про небо	2 00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0 60
" Наші коляди	0 40
" Іван Вишесський	2 00
" Про панцину і її внесене 1848 р.	0 60
" Хмельницина 1648-9 р. в сучасних віршах	2 00
" Слово о Лазарєвѣ воскресеніи	0 50
" Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0 30
" Шевченко героєм польської революційної легенди	0 40
Е. Фрас. Нарис теології	1 60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2 40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0 40
" Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1 00
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0 20
" "Червець" Т. Шевченка, студія	0 20

НБ ПІУС

641921